

ISSN 2308 -7420

СУХАНШИНОСӢ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
РУДАКИИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
2024, №4/1 (49)

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
РУДАКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
2024, №4/1 (49)

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF
SCIENCES OF TAJIKISTAN
2024, №4/1 (49)

ДУШАНБЕ – 2024

СУХАНШИНОСӢ*Маҷаллаи илмӣ*

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РӮДАКӢ

2024
№ 4/1 (49)

*Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.*

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОВ

Дабири масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 26,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

**Шохис (индекс) -и обуна дар феҳристи «Почтаи
точик» -77755**

**<https://sukhansinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com**

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5 -уми апрели 2012,
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12 -уми ноябри
соли 2015, таҳти № 0095/мҷ, бори сеюм 7 -уми
сентябри соли 2017, таҳти № 023/ МҶ -97 ва
бори чорум 22 -юми феврари соли 2024, таҳти
№ 332/МҶ -97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:

Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),

Носирҷон САЛИМӢ

(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),

Ҳасан Султон

(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Сайфиддин НАЗАРЗОДА

(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА

(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),

Олимҷон ХОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),

Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),

Сафина Абдуллоева (д.ф.н.),

Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),

Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),

Чамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),

Шодимуҳаммад СӢФИЗОДА (д.и.ф.),

Абдуҳолик НАБИЕВ (н.и.ф.),

Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),

Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.),

Бехрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.)

Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),

Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),

Ҳайати мушовара: Масъуди МИРШОҲӢ
(Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ
АКБАРШОҲ (Ҳиндустон), Александр
ХЕЙЗЕР (Олмон), Садри САӢДИЕВ
(Узбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
2024.

Маҷаллаи илми «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА -и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА -и
Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи
Россия (17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ**2024**
№ 4/1 (49)*Научный журнал***НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ***Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год***Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана****Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ****Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ****Ответственный секретарь
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА****Редакционная коллегия:**
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директор ИЯЛ НАНТ),
Носирдjon САЛИМИ
(академик НАНТ, д.ф.н.),
Хасан Султон
(член -корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(член -корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА
(член -корр. НАНТ, д.ф.н.),
Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор),
Олимджон ХОДЖАМУРОДОВ(д.ф.н., профессор),
Равшан РАХМОНИ (д.ф.н., проф.),
Сафина Абдуллоева (д.ф.н.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.ф.н.),
Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.),
Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.),
Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.),
Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.),
Азиз МИРБОБОЕВ (к.ф.н.),
Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.),
Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.),**Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана,
каб. 26, редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.**Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик»
-77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com****Журнал зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан 15 апреля
2012 г. за №0098/мч, перерегистрирован 12
ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября
2017 г. за № 023/ мч - 97 и 22 февраля 2024 г, за
№ 332/МЧ -97.****Редакционный совет: Масъуд МИРШОХИ**
(Франция), **Шариф ШУКУРОВ** (Россия), **Али**
АКБАРШОХ (Индия), **Александр ГЕЙЗЕР**
(Германия), **Садри САЪДИЕВ** (Узбекистан).**Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана, 2024.****Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан и ВАК при Министерстве
науки и высшего образования Российской Федерации
(17.07.2023, №2498).**

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor

Askar HAKIM

Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Abdumannonov ABDURAHMON,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary

Lutfullo SHARIFZODA

Candidate of Philological Sciences

Editorial team:

Farangis SHARIFZODA (Director of the ILLAR NAST)

Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST)

Hasan Sulton (Corres. mem. of the NAST)

Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST)

Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST)

Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)

Olimjon KHOJAMURODOV (d.ph.s., professor)

Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)

Safina Abodulloeva (d.ph.s.)

Umridin YUSUFOV (d.ph.s.)

Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)

Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)

Shodimuhammad SUFIZODA (d.ph.s.)

Abdulamin MAJNUOV (c.ph.s.)

Abdulkholig NABIEV (c.ph.s.)

Aziz MIRBOBIEV (c.ph.s.)

Behruzi ZABEHULLO (c.ph.s.)

Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)

Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Subscription Index in «Pochtai Tojik»
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ мч - 97 22 February, 2024 year, № 332/МЧ -97.

International ititorial colleague: Masoud MIRSHOHI (France), Sharif SHUKUROV (Russia), Ali AKBARSHOH (India), Alexander HEIZER (Germany), Sadri SADIEV (Uzbekistan).

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2024.

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (17.07.2023, No. 2498).

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Собирҷонов С. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволи ва вижагиҳои сохтори маъноии онҳо дар забони адабии тоҷикӣ.....	9
Мирзоев С. Вижагиҳои сохторӣ ва маъноии комонимҳои минтақаи Яғноб, ки тавассути лексемаи <i>men/maun</i> «деҳа» таркиб ёфтаанд.....	18
Тураев Б.Б. Баъзе аз вижагиҳои ономастикаи ашъори Низомӣ (дар мисоли достони «Маҳзан -ул -асрор»).....	29
Шарипова М.Б. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак дар шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ.....	39
Шарифова Г.М. Назаре ба истилоҳоти хешовандӣ дар гӯйиши тоҷикони Мастҷох.....	50
Холназарова З. Выражение отрицания вопросительными местоимениями....	58
Раҷабова С. Бозтоби шарҳи маъноии калимаҳои «зан» ва «модар» дар фарҳангҳои тафсирий.....	70
Турсунова З.Г. Таҳқиқи вомвожаҳои пизишкии истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ.....	78
Ҳакимов Н.А. Вожаҳои гуфторӣ дар «Тафсири Кембрич» ва муносибати он бо гӯйишҳои тоҷикӣ.....	89
Курбонбекова Г.О. Фразеологические единицы с фитонимами и зоонимами в горномском говоре таджикского языка.....	100

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Аскар Ҳаким. Вежагиҳои шеъри ғиноии ривоятӣ (дар мисоли ашъори ғиноии Мирзо Турсунзода ва Аминҷон Шукӯҳӣ).....	111
Набавӣ А. Нигоҳе ба оғози нақду баррасии адабиёти шуравӣ.....	122
Юсуфӣ У. Таҳқиқоти арзишманд.....	132
Мухаммадиев Ш. Носири Хусрав ва Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.....	138
Саидзода Ҷ. Иқбол ва Лоик Шералӣ.....	144
Бехрӯзи Забехулло. Мавлоно – кашшофи олами ботин.....	156
Маликзод А. Баҳор ва Наврӯз дар шеъри устод Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ.....	165
Шарифзода Л.А. Мирзо Турсунзода – муҳаққиқи рӯзгор ва осори Садриддин Айний.....	173
Навбаҳорова Б.Қ. Муқоисаи як ҳикоят аз ду сарчашма.....	184
Усмонова Г.Ф. Талмех дар ашъори Киромӣ Бухорӣ.....	193
Исматова З.Н. Таҳқиқоти Садриддин Айний доир ба рӯзгор ва осори Саъдии Шерозӣ.....	204
Маҳмадуллоева Ф.С. Воқеъияти иҷтимоии қиссаҳои Абдулҳамид Самад дар насли муосири тоҷик.....	212
Бухориев О. Маъноии истилоҳӣ ва луғавии калимаи «байт».....	220

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Мажнунов А. Мавқеи суруду таронаҳои халқӣ дар осори Садриддин Айнӣ... 228
Бухориев О. Нигоҳе ба таърихи таҳқиқи байтҳои фолклорӣ..... 239
Каримова Ҳ. Нигоҳе ба афсонаҳои сеҳромез дар фолклори тоҷик..... 248

CONTENT

LINGUISTICS

Sobirjonov S. Structural and semantical features of compound interrogative sentences in modern tajik literary language.....	9
Mirzoev S. Semantic and structural features of comonyms of the Yagnob region, formed with the lexeme men/mayn «deña» (village).....	18
Turaev B.B. Some onomastic features of nizami's poetry (based on the story «Makhzan -ul -asror»).....	29
Sharipova M.B. On some features of compound non -conjunctive sentences in the south -eastern dialects of the tajik language.....	39
Sharifova G.M. A Brief overview of the terminology of relationship in the mastchoh dialect of the tajik language.....	50
Kholnazarova Z. Expressing negation with interrogative pronouns.....	58
Rhabova S. Review of the meaning of the words «woman», «mother» in content dictionary.....	70
Tursunowa Z.G. Study of borrowed medical terms in the tajik language.....	78
Hakimov N.A. Colloquial vocabulary in the «Cambridge interpretation» and its relation to tajik speech.....	89
Qurbonbekova G.O. Phraseological units with fitonymic and zoonymic components in goron dialect of tajik language.....	100

LITERARY STUDIES

Askar Hakim. Features of lyrical narrative poetry (based on the lyric poetry of M. Tursunzade and A. Shukukhi).....	111
Nabavi A. A look at the overview of criticism of soviet literature.....	112
Yusufi U. Valuable research.....	122
Muhammadiev Sh. Nasir Khusraw and Abuabdullah Rudaki.....	132
Saidov Dj. Iqbal and Loiq Sherali.....	138
Behruzi Zabehullo. Mawlana – the revealer of the person’s inner world secrets....	144
Malikzod A. Spring and Navruz in the poetry of ustad Rudaki and his contemporaries.....	156
Sharifzoda L.A. Mirzo Tursunzade is a researcher of the life and works of Sadridin Ayni.....	165
Nawbahorova B.Q. Comparison of one story from two sources.....	173
Usmonova G.F. Reminiscence in poetry of Kiram Bukhari.....	193
Ismatova Z.N. Sadridin Ayni's researches about the life and heritage of Sa’adi Shirazi.....	204
Mahmadulloeva F.S. Social reality of Abdulhamid Samad's stories in modern tajik prose.....	212
Bukhoriev O. Terminological and dictionary meanings of the word «beit».....	220

FOLKLORISTICS

Mazhnunov A.A. The role of folk songs and hymns in the works of Sadriddin Ayni..228
Bukhoriev O. A look at the history of research into folklore «beit»..... 239
Karimova H. A look at the fairy tales in tajik folklore..... 248

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

ТДУ: 550.05.01

**ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ САВОЛӢ ВА
ВИЖАГИҲОИ СОХТОРИЮ МАЪНОИИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ
АДАБИИ ТОЧИКӢ****Солеҳҷон Собирҷонов****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Чумлаҳои мураккаби пайваст дар забони адабии тоҷикӣ чун омили ифодагари фикри ботафсилу мураккаб мавқею мақоми назаррас дорад. Бинобар ин, аз ҷониби муҳаққиқони нахвшинос хусусиятҳои сохторию маъноӣ ва ҳелҳои он хеле хуб баррасӣ шудааст. Аммо чумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ, ки дорои вазифаю хусусиятҳои ҷолиб аст, аз назари муҳаққиқон дур мондааст.

Дар нутқи гуфтугӯӣ чумлаҳои саволӣ яке аз омилҳои муҳимтарини баёнгари ифодаҳои пурсиш буда, дар пайвастании сухани мусоҳиб, дар ташкили суҳбати мувоҳисавӣ дар пурсишу муайн намудани фактҳои номаълум ва дар баёни ифодаҳои риторикӣ, тобишҳои эҳсосӣ (эмотсионалӣ) ва муассир ҳамчун калиди сухан дар забон мавқеи муҳим ва ҳосае дорад [2, 48; 3, 87; 7, 186].

Чумлаҳои саволӣ ба сабаби сервазифа буданашон дорои ҷилоҳои гуногуни маъно мебошанд. Аз ин рӯ, чумлаҳои саволӣ баробари дар қолабҳои мухталифи чумлаҳои сода сурат гирифтанишон, дар таркиби чумлаҳои мураккаб низ меоянд ва ё дар шакли чумлаҳои мураккаби ҳосаи саволӣ ҳам сурат мегиранд [4, 26; 9, 11].

Мавриди таъкид аст, ки ҷиҳати сутруктурӣ (созмон) ва семантикии (маъноии) чумлаҳои саволӣ махсусан, чумлаҳои мураккаби саволӣ то имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ ба таври бояду шояд мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор нагирифтааст.

Дар инкишоф ва тақомули нахвшиносии тоҷик хизмати устои нахвшиносии асил Тоҷиев Додочон Тоҷиев бағоят қалон аст. Махсусан, дар таҳқиқи тақмили масъалаҳои назарии чумлаҳои мураккаби тобеъ хизмати ӯ беҳамтост.

Д.Т. Тоҷиев дар мавриди нишон додани аломату хусусиятҳои ҳоси чумлаҳои мураккаби тобеъ ва ҷиҳати умумию фарқкунандаи чумлаҳои содаи дохили чумлаи мураккаб аз чумлаҳои содаи мустақил таъкид менамояд, ки «...дар таркиби чумлаҳои мураккаби **тобеъ оҳанги пурсиш** пурра нигоҳ дошта намешавад» [14, 11].

Дар ҳақиқат, баъзе факту далелҳои забони адабии ҳозираи тоҷикӣ нишон медиҳанд, ки баъзан чумлаҳои саволӣ дар таркиби чумлаҳои мураккаб омада, дорои тобишҳои маъноии иловагӣ мегардад ва ҷиҳати маъноии онҳо мураккаб

гашта, дар натиҷа оҳанги тозаи саволии онҳо то андозае мекоҳад (тира мегардад).

Аммо дар таркиби чумлаҳои мураккаби пайваст чумлаи саволи нисбатан озод буда, мустақилияти худро то андозае нигоҳ медорад. Дар ин бобат забоншинос Бабайцева чунин таъкид намудааст: «**Дар чумлаи мураккаби** пайваст ҳамон чузъе бештар мустақил мебошад, ки дар он ифодаи маънои хабар бо маънои савол алоқаманд шуда омада бошад» [2, 193]. Чумлаҳои мураккаби пайваст аз ҷониби забоншиноси мумтоз шодравон Фарҳод Зикриёев ҳамачониба таҳқиқу таҳлил гардидааст [6, 190]. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» низ ҷиҳати сохтори тамоми хелҳои маъноии чумлаҳои мураккаби пайваст баррасӣ шудааст [5, 222]. Аммо дар китобҳои зикршуда чумлаҳои мураккаби пайвасти саволи ба назар намерасад.

Дар асарҳои мазкур ва ҷанде аз асарҳои дигар то 20 номгӯй воситаи алоқии ҳиссаҳои таркиби чумлаҳои мураккаби пайваст (пайвандакҳо, интонатсия, мутобиқати шаклҳои феълӣ, тартиби ҳиссаҳои чумлаи мураккаб, калимаҳои ҳамнисбат, аъзои умумии ҳиссаҳо, такрор, эллипсис, мувозии (паралелизми) структурӣ, муҳотаб, воҳидҳои туфайлӣ, ҳиссаҷаю нидоҳо, таносуби маъноии ҳиссаҳои чумла, таносуби мубтадоҳои грамматикӣ ҳиссаҳои чумлаҳои мураккаб, таносуби куллу чузъ ва чузъу кулл, муқоиса, муродифоти грамматикӣ луғавӣ, антонимҳои грамматикӣ луғавӣ, ҷонишинҳои энклитикӣ, артикли - е) оварда шудааст. Ҳамчунин таъкид мегардад, ки алоқии пайваст баробарҳуқуқии чумлаҳои содаи таркиби чумлаҳои мураккаби пайвастро нигоҳ медорад. Дар муносибатҳои маъноии тарафайни чузъҳои чумлаҳои мураккаб бошад, гунаҳои (вариантҳои) мухталифи муносибатҳоро дидан мумкин аст [4, 207; 5, 8; 6, 53 -64].

Чумлаҳои мураккаби пайвасти саволи бештар **бе пайвандак, тавассути тартиби ҳиссаҳои** чумлаи мураккаб ва муносибати маъноии тарафайни чумлаҳо сурат гирифта, бо ифодаи тобишҳои гуногуни маъноӣ – эҳсосӣ ба кор бурда мешаванд.

Масалан, дар мисолҳои зерин, дар чумлаҳои мураккаби пайваст чумлаи саволи баъд аз чумлаи хабарӣ омада дар баробари пурсиш тобишҳои маъноии зеринро ифода кардаанд:

а) **бе фарқу бе аҳамият будани амали пешзикрѐфта:** *Хуб, як шавад, шудан гиранд, ба мову шумо чӣ?* [1, 344].

б) **норозӣ ва муқобил будани гӯянда нисбат ба фикри пеш зикрѐфта:** - *босмачиҳо бошанд, душмани ин ҳукуматанд, пас, чаро вақили мухтор бо онҳо як шавад?* [1, 345].

в) **таъкиди биму ҳароси бечиз мондан:** - *Камаш сад танга ба онҳо ҳам меравад, пас ба худӣ ман чӣ мемунад?* [1, 184].

Дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеъ низ чумлаи саволи ҳамчун сарчумла ё чумлаи пайрав дар ифодаи маъноҳои тасдиқу инқорӣ эҳсосӣ - таъкидӣ (риторикӣ) ба кор рафтаанд:

- Аммо касе ки як умр теши ба даст нагирифтааст, каландро чӣ гуна кор мефармояд?[11, 62].

- Гумон мекуни, ки ман гами вайро намехӯрам? [7, 96].

Дар мисолҳои боло ҷумлаи саволи ҷамҷун сарҷумла ва ҷумлаи пайрави пурқунандаи саволи дар баёни таъкиди ифодаҳои инкорӣ тасдиқи истифода гардидаанд.

Аз мисолҳои овардашуда чунин бармеояд, ки дар ҳамаи мисолҳои боло, ҳам дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва ҳам тобеъ, ки ҷумлаи саволи омадааст, тавассути алокаи тарафайни маъноӣ бо ҷумлаҳои дигар ҷиҳати маъноӣ ва функционалии ҷумлаи саволи мураккаб ё духӯра шуда бошад, тавассути муносибатҳои тазодии ҷумлаҳои саволи бо ҷумлаҳои дигар оҳанги таъкид ё оҳанги мутантани риторикӣ ҷумлаи саволи пурқувват шудааст. Ҷамҷунин баъзе далелу мисолҳои забонӣ нишон медиҳанд, ки дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб ҷумлаи саволи вобаста ба мавриди гуфтор (ситуатсия), тарзи алокаи ҷумлаҳо ва муносибати маъноӣ онҳо, тартиби ҷойгиршавии ҷумлаҳо ва воситаҳои алокаи онҳо метавонад ҷиҳати функционали –пурсиш ва оҳанги саволи худро то андозае ба пуррагӣ нигоҳ дорад.

Азбаски ҷумлаҳои мураккаби саволи хеле мухталифу рангин буда, самтҳои тадқиқоти ӯ низ зиёданд, дар ин мақола танҳо ҷумлаи мураккаби пайвасти саволи мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволи вобаста ба ҷузъи саволи ҷумлаи мураккаб ду навъ мешавад:

1. Ҷумлаи мураккаби пайвасти якҷузъаи саволи (ё хабарӣ саволи).
2. Ҷумлаи мураккаби пайвасти дучузъаи саволи (ё саволи саволи).

Ҳар кадоми ин ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволи дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошанд.

1. Ҷумлаи мураккаби пайвасти якҷузъаи саволи

Ҷумлаи мураккаби пайвасти якҷузъаи саволи ҷумлаҳоеанд, ки яке аз ҷумлаҳои дохили ҷумлаи мураккаб саволи аст. Ҷумлаҳои мазкур вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии ҷумлаи саволи ду навъ мешавад:

А) Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволи, ки дар онҳо ҷумлаи саволи баъд аз ҷумлаи хабарӣ (дар охир) омадааст. Ин навъи ҷумлаҳо вобаста ба ҷиҳати маъноӣ ва ҷиҳати функционалии ҷумлаи саволи ду навъ мешавад:

а) ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволи, ки дар онҳо ҷумлаи саволи баъд аз ҷумлаи хабарӣ (дар охир) омада, оҳанги саволи ва ҷиҳати функционалии худ – пурсишро то андозае пурра, равшан нигоҳ доштааст:

- Ана, гӯш андохтем, чӣ мегӯӣ? [1,380].
- Аз сарат гардам, бек, чӣ гуноҳ кардам? [12,24].
- Омади гап –дия, қаҳр кардан ба чӣ маънӣ? [12,60].
- Сар деҳ худам медароям, ту Рустамро аз кучо дошта омадӣ? [12,60].
- Инчо биё, Рустам дар кучо? [12, 28].

Муҳаммадалӣ. Кор аз даст рафт, акнун чӣ кор мекуни, Восеъ? [15,95].

Дар мисолҳои номбурда чумлаи саволӣ ҳарчанд дар таркиби чумлаи мураккаби пайваст омада бошад ҳам, нисбатан озод буда, бо чумлаи пешинаи худ чандон дар алоқаи қавӣ нест. Байни чумлаи саволино хабарӣ муносибати маъноии ҳамзамонӣ ва пайиҳамзамонӣ як андоза ҳис карда мешавад. Алоқаи синтаксисии байни чумлаҳо тавассути интанатсия (оҳанг) яъне, бе пайвандак сурат гирифтааст.

б) чумлаҳои мураккаби пайвасти саволие, ки дар онҳо чумлаи саволӣ баъд аз чумлаи хабарӣ омада бо тобишҳои иловагии эҳсосӣ -таъкидӣ, майлу хоҳиши маслиҳатомез, водоркунӣ, эътирозу биму ҳарос ифода гардида, аз ҷиҳати маъно духӯра - яъне мураккаб мешаванд:

1. Дар ифодаи тобишҳои эҳсосӣ -таъкидии инкории фикр: - *Шатташ рафта, фатташ мондагӣ, як мӯсафед тирандоз шуда чӣ мешуд?* [12,57].

- *Каланд назадаем – ку, бародар, аз чӣ монда мешавад?* [13,48].

2. Дар ифодаи эътирозу хашму ғазаб:

- *Нон – понат даркор не. Даромади ту аз ҳама нонвойҳо калону чаро хат намегирӣ?* [12,35]. *Вой манакак мураме, ин худобехабарҳо боз аз кадом лаҳади торик расида омаданд?* [12, 16]. *Азроил бошед, будаед, аммо дар ин ҷо чӣ кор мекунад?* [10, 125].

Дар мисолу чумлаҳои мураккаби пайвасти саволии боло тавассути муносибатҳои хилофӣ – тазодии байни чумлаҳои хабарию саволӣ ва тазодии аъзоҳои дохили чумлаҳои саволӣ тобишҳои эҳсосӣ – таъкидии инкоркунӣ ва хашму ғазаб ифода ёфтаанд.

3. Дар ифодаи майлу хоҳиш бо оҳанги маслиҳатомез: - *Иди Наврӯз наздик шуда истодааст, барои бачагон ягон бозича созад, чӣ мешавад?* - *гуфт ӯ худ ба худ* [12, 35].

4. Дар ифодаи биму ҳарос ва радкунӣ: - *Худо нахоҳаду ҳозир босмачиҳо омада монанд, чӣ кор мекунем?* [12, 42]. - *Шӯракамон хушк шуд, падарам дар сахро монд, чӣ мекунам?...* [12, 16]. *Ризо – хеши Восеъ? Хешони ўро ман мешиносам, аммо туро якум бор дида истодаам - ку?* [10, 85].

Дар мисолҳои боло тавассути муносибатҳои пайиҳамзамонии байни чумлаҳои хабарию саволӣ оқибати амали чумлаи пешина пурсида шудааст, ки дар натиҷа чумлаи саволӣ дорои оҳанги биму ҳарос ва радкунӣ гардидааст.

Б) Чумлаҳои мураккаби пайвасти саволие, ки дар онҳо чумлаи саволӣ пеш аз чумлаи хабарӣ омадааст.

Чумлаи мураккаби саволии гурӯҳи дуюм, назар ба гурӯҳи якум нисбатан камистеъмол буда, дар онҳо чумлаи саволӣ дар аввал, пеш аз чумлаи хабарӣ омада мазмуни умумии чумларо мураккаб мегардонад.

Дар ин навъи чумлаҳо оҳанги риторикӣ, тобишҳои маъноии эътироз (норозигӣ), радкунӣ, таъкид вусъат ёфта, оҳанги саволии чумла – пурсиш мураккаб ва тира мегардад:

- *Ин қадар таъвиши чӣ лозим буд, раис, як пиёла чой як даҳон нон бошад бас буд - дия?* [11, 135]. - *Охир, ин чӣ хел мешавад, ақои саркор, ҳоло ман аз*

бюрои райком нагузашта бошам, билети номзади ро ҳам нагирифта бошам? [11, 75]. - *Хуб, боз чӣ гапҳои тозаю аҷоиб дорӣ, ту – ку дар гапбофӣ устухон надорӣ, гап задан гир* [11, 110].

II. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти дучузъаи саволӣ

(ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволие, ки дар онҳо ҳар ду ҷумлаи ба ҳам алоқаманд саволианд)

Дар навъи дуҷумлаи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ ду ва ё зиёда аз он ҷумлаҳои саволӣ паси ҳам омада бо тобишҳои маъноии иловагии тааҷҷуб, биму ҳарос ифода мешаванд ва ё ҷумлаҳои баъдинаи саволӣ то андозае ҷавоби ҷумлаҳои саволиии пешина мебошанд:

а) дар ифодаи тобишҳои маъноии иловагии тааҷҷубу биму ҳарос:

- *Овози тир аз кучо баромад, писарам, Пӯлод, ту дар кучо?* [12, 62].

- *Ин чист, аз кучо овардед?* [12, 58].

б) дар баёни тобишҳои нобоварӣ: *Кӣ дидаасту кӣ шундааст?* [15, 64].

в) Ҷумлаҳои баъдинаи саволӣ то андозае ҷавоби ҷумлаҳои саволиии пешина мебошанд:

- *Ту чаро чизе намегӯӣ, магар дар ин маърақаҳо коре накардаӣ?* [1, 334].

- *Чӣ чора ба хотират расид, медуздем ё гадоӣ мекунем?* [1, 177].

III. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволиии фразеологӣ

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволиии фразеологӣ тавассути бо ҳам алоқаманд шудани ду ҷумлаи саволиии таркибан якхела ташаккул ёфтаанд.

Алоқаи байни ҷумлаҳои саволиии дохили ҷумлаҳои мураккаб ба воситаи оҳанг (интонатсия) ё пайвандҳои пайваскунандаи паиҳами у (-ю) ва ҷудоии ё сурат гирифтааст.

Дар ин маврид андешаи Ҳомид Мачидов дуруст аст, ки «Ҷумлаҳои мураккаби мазкур зоҳиран аз чанд ҷумлаи сода таркиб ёфта бошанд ҳам, вале қисмҳои таркибии онҳо ҷумлаҳои дохилашон саҳт ба ҳам марбутанд. Ба ин маъно мураккабии онҳо фақат аз ҷиҳати соҳт аст, на маъно. Аз ҷиҳати маъно онҳо низ семантикаи яклуҳт доранд» [9, 46; 8, 200 -201].

Хусусияти соҳторию тобишҳои маъноии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволиии фразеологиро дар мисолҳои зерин дидан мумкин аст.

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволиии фразеологӣ вобаста ба алоқаи синтаксисии байни ҷумлаҳои содаи таркибашон ба ду навъ ҷудо мешаванд:

1. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволиии фразеологие, ки ҷумлаҳои содаи дар таркибашон буда ба воситаи оҳанг (интонатсия) ва тартиби ҷойгиршавиашон бо ҳам алоқаманд шудаанд:

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволиии фразеологии «Чӣ шуд, чӣ нашуд?»; Чӣ шуд, чӣ монд? Ба маъноии «натиҷаи номаълум ба қор рафтаанд. Мисол: *Чӣ шуд, чӣ нашуд* идораи қолхоз, ки дар ҷои хонаи мо соҳта буданд, ба раиси собиқ насиб накард, ҷунки ўро ҳамҷун хатулқор аз қироб фароварданд.

Ҷумлаи «*Сар аз қучо, но аз қучо?*» ба маъноии бе аслу насаб, бесару сомон, бе молу қиз, бе мақон, пойлуҷ»: - *Оҳир, маро ба кӣ ба шавҳар доданӣ ҳастанд?*

– Ман нашунидаам ба кӣ, албатта, ки ба ман не: Маро гуреза мегӯянд... *Сар аз кучо, по аз кучо мегӯянд* [7,126].

Дар мисолҳои боло ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволии фразеологӣ дар сурати ҷумлаҳои саволӣ омада бошанд ҳам, аммо пурсиширо ифода накардаанд, балки онҳо дар ифодаи тобишҳои маъноии тамасхур истифода шудаанд.

2. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволии фразеологие, ки ҷумлаҳои дохилашон бо пайвандакҳои пайваскунандаи пайхам ва ҷудой алоқаманд шудаанд: *Кӣ шеру кӣ рӯбоҳ?*; *Кӣ зӯру кӣ нотафон?*; *Кӣ голибу кӣ мағлуб?*

Каси ҷию кори ҷӣ? – «ноодамию нокорамӣ, корношоям»: *Ҷро баъд занаш ҷамон вақт меёбад, ки шавҳари ҷию кори ҷӣ?* [13,184].

Ҳоли ҷию аҳволи ҷӣ «вазъияти ниҳоят вазнин»: - *Лекин, ба Шумо дурӯғ, ба Худо рост, рангу нуқаташ намондагӣ, ҳоли ҷию аҳволи ҷӣ!* [7, 241].

Дех кучою дарахтон кучо? – «аз масъала, мақсад хеле дур будан, сухани берабт, бемуносиб».

Дех кучою дарахтон кучо? – *Фелетон дар ҷӣ хусус нақл мекунаду прокурор дар ҷӣ хусус ҷавоб менависад.*

По аз кучою сар аз кучо? – «Сарсарӣ, дарбадар, бехонумон: Ту, ки ба хонаат бачаи по аз кучою сар аз кучоро роҳ додӣ, ана, натиҷааш ҷамин [7, 283].

Хулоса, ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ дар баёни мақсаду мароми мукаммали пурсиш нақши муҳим дошта, аз ҷиҳати сохтор якҷузъа ва дучузъа мебошанд. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволии якҷузъа аз ҷумлаи хабарӣ ва як ҷумлаи саволӣ иборат буда, ҷумлаи мураккаби пайвасти саволии дучузъа аз ду ҷумлаи саволӣ таркиб ёфтаанд. Вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии ҷумлаи саволӣ ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволии гурӯҳи яқум ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Аз байни онҳо гурӯҳи аввал, яъне ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволие, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ баъд аз ҷумлаи хабарӣ омадааст, серистеъмолу фаълтар буда, тавассути онҳо ҳам пурсишҳои холис ва ҳам тобишҳои гуногуни эҳсосии саволӣ ифода меёбанд. Алоқии синтаксисии (наҳвӣ) байни ҷумлаҳои хабарӣ ва саволию саволӣ тавассути оҳанг (интонатсия) ва тартиби ҷойгиршавии ҷумлаҳо сурат гирифтааст. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволии фразеологӣ дар қолаби устувор сурат гирифта ҳамчун воситаи тасвирию бадеӣ ва ифодагари тобишҳои эҳсосию муассир мавриди истифода қарор гирифтаанд. Одатан ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак барои тасвири ходисаи дар як вақт воқеъ шуда ё воқеъшаванда, барои тасвири вазъияти ба як лаҳзаи муайян дахлдор буда, барои муайян кардани натиҷаи ҳоли амали пайхам омада ба кор бурда мешаванд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Куллийет. Ҷ. 2./ С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1960. – 475 с.

2.Бабайцева, В.В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация. /В.В. Бабайцева. - М.:Просвищение, 1979. – 269 с.

3. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка /Ш. Балли. – М.1955. – 416 с.
4. Валгина, Н.С. Синтаксис современного русского языка/Н.С. Валгина. – М.: Высшая школа, 1978. – 439 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3 Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 222 с.
6. Зикриёев, Ф.К. Структурно – семантические особенност таджикского паратаксиста. /Ф.К. Зикриёев. – Душанбе, 1986 – 190 с.
7. Икромӣ, Ҷ. Тахти вожгун./Ҷ.Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 338с.
8. Маджидов, Ҳ. Фразеологическая система современнoго таджикского литературного языка – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406с.
9. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик – Душанбе: 1982. -104с.
10. Муҳаммадиев, Ф. Асарҳои мунтахаб / Ф. Муҳаммадиев. Ҷилди якум.– Душанбе: Ирфон, 1978 – 352с.
11. Ниёзӣ, Ф. Вафо/Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. Ҷ.2. кит. 1. – 310 с.
12. Раҳим, Ҷалил. Одамони ҷовид. Ҷ.2. – Душанбе: Ирфон, 1967 – 294 с.
13. Раҳим, Ҷалил. Ҳикояҳо. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик. 1958 – 397 с.
14. Тоҷиев, Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик /Д.Т. Тоҷиев. - Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
15. Улуғзода, С. Қиссаҳои драмавӣ /С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1984. 283 с.

ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ САВОЛӢ ВА ВИЖАГИҲОИ СОХТОРИЮ МАЪНОИИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОҶИК

Муаллифи мақолаи мазкур дараҷаи омӯзиши ҷумлаҳои мураккаби пайвасти, моҳияту аҳамият ва мавқею вижагиҳои сохторию маъноии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволиро ошкор намуда, ба хулосаи зерин омадааст:

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ барои ифодаи мақсаду мароми мукаммалӣ пурсиш (савол) ниҳоят муҳим аст. Ҷумлаҳои мазкур вобаста ба иштироки ҷузъи саволӣ ва сохтор ду навъ мешаванд:

1. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволии якҷузъа, ки аз як ҷумлаи хабарӣ ва як ҷумлаи саволӣ иборатанд.

2. Ҷумлаи мураккаби пайвасти саволии дуҷузъа, ки аз ду ҷумлаи саволӣ таркиб ёфтаанд.

Вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии ҷумлаи саволӣ ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволии гурӯҳи якум (якҷузъа) ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Аз байни онҳо гурӯҳи аввал, яъне ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволие, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ баъд аз ҷумлаи хабарӣ омадааст, серистеъмолу фаъолтар буда, тавассути онҳо ҳам пурсишҳои холис ва ҳам тобишҳои гуногуни эҳсосии саволӣ ифода меёбанд. Алоқаи синтаксисии байни ҷумлаҳои хабарӣю саволӣ ва саволию саволӣ тавассути оҳанг ва муносибатҳои маъноии тарафайни ҷумлаҳо воқеъ

мегардад. Чумлаҳои мазкур хусусиятҳои хоси услубӣ дошта, дар ташаккули каломи муассир нақши муҳимме доранд.

Калидвожаҳо: чумлаи мураккаби пайваст, алоқаи пайваст, чумлаи хабарӣ, чумлаи саволӣ, якҷузъа, дучузъа, муносибати тарафайни маъноӣ, пайвандакҳо, тартиби чумлаҳо.

СТРУКТУРНО - СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНОСОЧИНЕННЫХ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена изучению сложносочиненных вопросительных предложений, их сущности, значению, месту и структурно - смысловым особенностям. Результаты исследования показывают, что сложносочиненные вопросительные предложения играют крайне важную роль для более полного выражения целей и намерений запроса (вопроса). Эти предложения делятся на два типа в зависимости от участия вопросительного элемента и структуры:

1. Сложносочиненные односоставные вопросительные предложения, состоящие из повествовательного и вопросительного предложения.

2. Сложносочиненное двухсоставное вопросительное предложение, состоящее из двух вопросительных предложений.

В зависимости от места вопросительного предложения в составе сложносочиненных вопросительных предложений, предложения первой группы (одночленные) делятся на две группы. Среди них наиболее употребительной и активной является первая группа, т. е. сложносочиненные вопросительные предложения, в которых вопросительное предложение следует за повествовательным предложением, являются частоупотребляемыми и активными, посредством которых выражаются как простые вопросы, так и различные эмоциональные оттенки вопроса. Синтаксическая связь между повествовательными и вопросительными предложениями и вопросительно - вопросительными предложениями происходит через интонацию и смысловые отношения предложений.

Ключевые слова: сложносочинённое предложение, соединительная связь, повествовательное предложение, вопросительное предложение, одночленные, двучленные, смысловая двусторонняя связь, союзы, порядок предложений.

STRUCTURAL AND SEMANTICAL FEATURES OF COMPOUND INTERROGATIVE SENTENCES IN MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE

The article is dedicated to the study of complex compound interrogative sentences, their essence, significance, position, and structural - semantic features. As a result of the research, it has been concluded that complex compound interrogative sentences play an extremely important role in expressing the goals and intentions of a complete inquiry (question). These sentences are divided into two types depending on the involvement of the interrogative element and structure:

1. *Compound one -part interrogative sentences, consisting of a declarative and interrogative sentence.*

2. *A compound two -part interrogative sentence, consisting of two interrogative sentences.*

Depending on the location of the interrogative sentence, compound interrogative sentences of the first group (single component) are divided into two groups. Among them, the first group, i.e. compound interrogative sentences, in which the interrogative sentence comes after the declarative sentence, is the most commonly used and more active, through which both simple questions and different emotional tones of the question are expressed. The syntactic connection between declarative and interrogative sentences and between interrogative -interrogative sentences occurs through the intonation and semantic relations of the sentences.

KeyWords: *compound sentence, linking connection, declarative sentence, interrogative sentence, single -part, double -part, two -way semantic connection, conjunctions, order of sentences.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Собирҷонов Солеҳҷон – номзади илми филология, дотсент, ходими пешбари илми Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АМИТ. тел: (+992) 907907003, solehjon_47@mail.ru

Сведение об авторе: Собиржанов Салижон – кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки Академии наук Таджикистана. Тел: (+992) 907907003, solehjon_47@mail.ru

Information about the author: Sobirjonov Salijon is a candidate of philological sciences, associate professor, and senior research fellow at the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan. Тел: (+992) 907907003, solehjon_47@mail.ru

---

**ВИЖАГИҲОИ СОХТОРӢ ВА МАӢНОИИ КОМОНИМҲОИ
МИНТАҚАИ ЯҒНОБ, КИ ТАВАССУТИ ЛЕКСЕМАИ MEN/MAYN
«ДЕҲА» ТАРКИБ ӢФТААНД**

**Сайфиддин Мирзоев
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Комоним яке аз шоҳаҳои ономастика ба ҳисоб рафта, мавзёҳои зисти аз шаҳр хурдтар, аз ҷумла деҳаҳо фаҳмида мешавад.

Таҳлил ва таҳқиқи номвожаҳои ҷуғрофӣ яке аз масъалаҳои муҳимму пурарзиш арзёбӣ мешавад, зеро тавассути баррасии шоҳаҳои ономастика (номшиносӣ) баъзе масъалаҳои этнолингвистии мардуми тоҷик ошкор мегардад.

Дар забоншиносии тоҷикӣ омӯзиш ва пажӯҳиши ономастика аз солҳои 40-50 -уми асри ХХ оғоз гардида, то ба имрӯз давом дорад, ки дар ин ҷода саҳми донишмандони рус ва тоҷик назаррас аст. Дар баррасии номвожаҳои ҷуғрофии Тоҷикистон нақши муҳаққиқони шинохтаи рус А.Л. Хромов ва А.З. Розенфелд хеле бузург мебошад. Донишмандони номбурдари метавон бунёдгузори мактаби номшиносӣ дар Тоҷикистон номид, зеро онҳо аз нахустин муҳаққиқоне ба ҳисоб мераванд, ки ба ин соҳаи илми забоншиносӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, асару мақолаҳо ба нашр расонидаанд ва ба ин восита дар забоншиносии муосири тоҷик асос гузошта, барои рушду густариши он заминаҳои муфиду судманд фароҳам овардаанд.

Муҳаққиқ А.З. Розенфелд фаъолияти таҳқиқотии худро бо мақолаи «Название «Лангар» в топонимике Таджикистана» оғоз намудааст, ки он соли 1949 дар Москва ба нашр расидааст [6].

Донишманди дигари маъруфи рус А.Л. Хромов аз солҳои 50 -уми асри гузашта ба ҷамъовариҳои мавод ва таҳқиқи номвожаҳои ҷуғрофии минтақаҳои Тоҷикистон, махсусан мавзёҳои болооби Зарафшон ва Яғноб машғул гардида, беш аз сӣ мақола ва асари илмӣ таълиф кардааст, ки яке аз онҳо «Очерки по топонимии и микротопонимии Таджикистана» мебошад [13].

Ишораи ин маълумот, ба он мақсад аст, ки ин асар бо комонимҳои Яғноб робитаи мустақкам дорад, зеро номвожаҳои мавриди пажӯҳиши мо дар асари номбурда сабт гардидаанд.

Баррасии комонимҳои таркиби луғавии забони яғнобӣ, ки таърихи хеле қадима доранд, дар рушду густариши номшиносии тоҷик нақши муҳимро ба ҷо оварда метавонанд, ном ва номгузорӣ – ин яке аз суннатҳои қадимае мебошад, ки дар баробари таърихи тамаддуни башар ва ё пайдоиши Одаму Олам ба вучуд омада, то ба имрӯз ташаккул ёфта меоянд.

Дар ин мақола асосан роҷеъ ба мавқеъ ва ҷойгоҳи лексемаи **men/mayn** «деҳа» дар сохтани номвожҳои ҷуғрофӣ, махсусан комонимҳо дар заминаи

маводи забони яғнобӣ маълумот ироа мегардад, чунки ин масъала мавриди таҳлил ва пажӯҳиши алоҳида қарор нагирифтааст, ба истиснои баъзе ишораҳои иҷмолӣ ва лексикографӣ.

Дар комонимҳои минтақаи Яғноб номвожаҳое ба мушоҳида мерасанд, ки тавассути лексемаи **men/mayn** «деҳа» таркиббандӣ шуда, маънои номи деҳа ва гузарҳоро ифода мекунанд: **Ši+men, Dar+men, Por+men, Wek+men, Maryti+mayn, Kalli men, loloi men** ва монанди инҳо.

Ин навъи номвожаҳои ҷуғрофӣ мавзеи Яғнобро метавон аз рӯи сохт ба ду гурӯҳ дастабандӣ намуда, таҳлил кард: а) номвожаҳои ҷуғрофӣ (комонимҳои) мураккаб; б) ибора – топонимҳо.

1. **Номвожаҳои ҷуғрофӣ мураккаб.** Вожаҳои мураккаб дар таркиби луғавии ҳар забон, аз ҷумла дар забони яғнобӣ низ мавқеи муҳим доранд. Як қисми чунин навъи калимаҳоро номвожаҳои ҷуғрофӣ ташкил медиҳанд, ки шуморе аз онҳо ба воситаи лексемаи **men/mayn** «деҳа» сохта шудаанд. Вожаи **men** дар забони яғнобӣ дорои ду навъи талаффуз мебошад, ки марбут ба лаҳҷаҳои ин забонанд.

Муҳаккикони шинохтаи рус М.С. Андреев ва Е.М. Пешерева ба ин масъала, яъне ба шаклҳои талаффузи вожаи **men** тавачҷуҳи махсус дода, дар кадом деҳа ба кадом сурат истифода шудани онро нишон додаанд: **mayn (МТ, ҚВ, Б), meyn (ПР), men (Қаши)**. Инчунин аз тавзеҳи ин калима маълум мешавад, ки он бунёди хеле қадима дошта, дар бархе аз забонҳои давраи бостон, аз ҷумла дар забони авестой ба гунаи **nmānya** ба маънои «относящийся к дому» ва дар яке аз забонҳои шарқӣ эронии муосир – забони пашту ба сурати **mena** ба мафҳуми «жилище, отчизна, кочевье» ба қор мерафтааст [1, 285].

Гунаи **men** мансуб ба лаҳҷаи шарқии яғнобӣ буда, гунаи дигари он, ки ба сурати **mayn** маъмул аст, марбут ба лаҳҷаи ғарбии яғнобист. Ҳарду шакл байни мардуми Яғноб роиҷ буда, тавассути он комонимҳои зиёд рӯи қор омадааст, ки бархе аз онҳо аз рӯи сохт мутааллиқ ба номвожаҳои мураккабанд:

Yarmen номи деҳае мебошад, ки аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст. Ҷузъи аввал **yar** буда, маънои «кӯҳ» - ро дорад, бахши дуюм **men**, ки мафҳуми «деҳа» - ро ифода мекунанд. Дар маҷмӯъ дорои маънои деҳае, ки дар домани кӯҳ қарор дорад, мебошад.

Ҷузъи аввали ин номвожа бунёди қадима дошта, дар бештари матнҳои суғдӣ айнан дар шакли имрӯза ба қор рафтааст: **yr [yar] © <* gari; Yaghn. yar** «кӯҳ» [15, 4168].

А.Л. Хромов номвожаи ҷуғрофӣ **Yarmen - ро** дар асари худ сабт намуда, чунин тавзеҳ додааст: «селение, расположенное на склоне горы» [13, 75].

Аз ҷиҳати баромад ҳарду ҷузъи ин номвожаи ҷуғрофӣ мавриди андеша мансуб ба забони яғнобӣ мебошанд ва дар алоҳидагӣ низ ба таври фаровон истифода мешаванд.

Аз ин ҷиҳат, барои пайдо кардани мафҳуми он мушкилоте пеш намеояд.

Комоними **Ғармен** дар «Фарҳанги номҳои чуғрофӣ» аз ҷониби мурағибони он чунин тавзеҳ дода шудааст, ки ба ҷойгиршавии физикӣ - чуғрофӣ он мувофиқат мекунад: **Ғармайн** (қӯхдоман) [ʔarmayn] **Gharmayn** т.ш. аз **ғар** кӯх + **майн** деҳа; доманакӯх, домани кӯх, деҳе дар домани кӯх [11, 52].

Љintermen/mayn номи гузар дар деҳаҳои Кирёнте, Хишортоб ва Қӯли боло. Чузӣ аввал **љintir** таърихи қадима дошта, ҳам ба маънои «дохил» ва ҳам пешоянди «дар» роиҷ будааст ва дар забони яғнобии муосир баъзе тағйиротҳои овозӣ ҳифз гардидааст. Масалан, дар бештари матнҳои суғдӣ ба гунаҳои **cntr** [ʔa/ændar] – буддой – суғдӣ; **cnдр** [ʔændar, ʔandar] - масеҳӣ; **cyntр** [ʔiyndar, ʔandar, ʔndar] - буддой суғдӣ, монавӣ ба маънои «дар, андар, дохил» ба мушоҳида мерасанд [15, 3235, 3217, 3358].

Вожаи **љintir** дар баҳши «Луғатнома» - и китоби «Яғнобские тексты» низ сабт гардида, муаллифони он ин лексемаро ба таври зайл шарҳ додаанд: **љintir** внутри, в (= дарун, дар), послелог с косв. или прям. п. имени; согд. -будд. **љntr**, **љyntr**<*haʔaantar, ман. **љndr**, **љyndr** предлог и послелог; см. **darun: kate љintir nisstax** – он сидит в доме (= дар даруни хона нишастааст); **aslo odami riti љintir yorišt yon a?** - смотришь ли ты когда – нибудь (пристально) в лицо человека? (= аслан ту ба рӯи одам нигоҳ мекуни ё не?) [1, 39].

Вожаи **љintir** асосан пеш аз лексемаи **men/mayn** ва пас аз калимаи **rit** рӯй меояд.

Ҳамин тавр, комоними **љintermen/mayn** ҳамчун номи гузар дар бархе аз деҳаҳои Яғноб ба мушоҳида мерасад, ки маънои «гузари дарун» -ро ифода менамояд ва А.Л. Хромов низ ин номвожаро «внутренний квартал» маънӣ кардааст [13, 70].

Аз рӯи баромад вожаи **љinter** ҳам мансуб ба забони яғнобист. Мутаассифона ба маънои ин калима насли ҷавон сарфаҳм намераванд. Бинобар ин, доираи истифодаи он рӯз то рӯз маҳдуд гардидан дорад ва имрӯз чунин навъҳои калимаро танҳо аз забони калонсолон шунидан мумкин аст ва дар комонимҳо боқӣ мондаанд.

Дар таҳлилу баррасии номвожаҳои чуғрофии Яғноб саҳми муҳаққиқ Б. Тӯраев хеле бузург аст. Ӯ аз нахустин забоншиносонест, ки дар бораи микропонимҳои гурӯҳе аз забонҳои шаоқии эронӣ, бавижа забони яғнобӣ рисолаи номзадӣ дифоъ намудааст, ки монографияи он бо номи «Микропонимияи водии Яғноб» ба нашр расид [7].

Ин донишманд дар асари номбурда ва мақолаҳои пайваста роҷеъ ба қабатҳои забонӣ, семантика ва решашиносии (этимологияи) номвожаҳои чуғрофии Яғнобдара маълумотҳои ҷолиб медиҳад.

Pormen гузаре дар деҳаи Соқан. Баҳши аввали ин номвожа ҳам таърихи хеле қухан дорад ва решаи он ба забони авастой рафта мерасад. Вожаи **por/pora** - ро муҳаққиқони китоби «Яғнобские тексты» дар қисмати «Луғатнома» ба сурати **pora** сабт намуда, ба шаклҳои суғдӣ -буддой ва авастии он низ ишора

кардаанд: **pora** часть (т. **pora**, ср. согд. – **p’r** -, авест. – **pāra**; **vek poray kat** наружная часть помещения (ср. согд. – христ. **byqr’r** «наружу»; будд. **ḅykr’r čyk** «наружный»); **xure nidake pora wesče**. – спускается во время заката солнце (хангоми ғуруби (нишастани) офтоб мефурояд) [1, 308].

Дар матнҳои суғдӣ ҳам дар шаклҳои гуногун ва бо тафовутҳои овозидошта ба мушоҳида мерасад, ки мураттиби «Фарҳанги суғдӣ» ин калимаро ба таври зайл тавзеҳ додааст: - **p’r [pār]** © **suff. in comd** → **’wrōp’r, mrdp’r, c’ōrp’r, ḅykr’r, cyndrp’r** «сӯй, тараф» [6456]; **ḅykr’r** будд. - суғдӣ [**ḅēkrār**] ба маънои «берун, берунӣ, хориҷӣ» [2999]. Ин калима, яъне **ḅēkrār** дар забони яғнобӣ айнан дар ҳамин шакл ва маъно боқӣ мондааст: **векпора** берун: **Векпориса ниж, тавпи арким аст.** – Ба берун баро, ҳамроҳи ту кор дорам [4, 40].

Ба вожаи **por** лексемаи **men/mayn** ҳамроҳ шуда, номи ҷой ва ё макони зистро ба вучуд овардааст, ки маънои «берун» - ро дорад. Ба таври дигар ғуем, гузаре ё маҳаллае, ки берун аз деҳа, аз деҳа каме дуртар ҷойгир шудааст.

Номвожаи номбурдари А.Л. Хромов «местность напротив селения» (= маҳаллае (ҷое), ки дар рӯ ба рӯйи деҳа қарор дорад) маънӣ кардааст [13, 54]. Ин номвожаи ҷуғрофӣ дар шакли **Pormin** (Пормин) дар Такфони ноҳияи Айнӣ низ мавҷуд аст, ки гунаи таҳаввулфтаи **Pormen/mayn** аст. Дар лаҳҷаи тоҷикони мавзеи Такфон овози садоноки «е» ба овози садоноки «и» таҳаввул ёфтааст.

Мусаллам аст, ки бештари номвожаҳои ҷуғрофӣ, бавижа номи маҳалҳои аҳолинишини кӯҳистон, аз ҷумла минтақаи Яғноб таърихи хеле қадима доранд ва аз насл ба насл гузашта, то ба имрӯз расидаанд. Бо вучуди ҳифз гаштанашон, маънои бештари онҳо барои насли имрӯза номафҳум аст. Ба маънои ин номҳои куҳанбунёд ба онҳое муяссар мешавад, ки бо забонҳои давраи бостон ва миёна ошноӣ дошта бошанд. Дар робита ба ҳамин масъала бояд гуфт, ки бештари номвожаҳои ҷуғрофии болооби Зарафшон, дар мисоли деҳаҳои ноҳияҳои Айнӣ, Мастҷоҳи кӯҳӣ, Яғноб, инчунин Варзобу Ромит хеле қадимӣ буда, решаи суғдӣ доранд ва то ба ҳол асолати бунёди худро нигоҳ доштаанд ва маънои онҳоро танҳо метавон тавассути забони яғнобӣ пайдо ва муайян кард [3, 39].

Комонимҳои Яғноб дар давраҳои дуру дарози таърихӣ ташаккул ёфта, ба як қолаби муайян даромадаанд, ки шикастани қолаби онҳо ғайриимкон аст. Роҷеъ ба ҳамин масъала муҳаққиқи рус, ки бештари асару мақолаҳои ба номшиносӣ бахшида шудаанд В.А. Никонов мебошад ва ӯ дар масъалаи номбурда андешаи хешро чунин баён намудааст: «... топонимҳои унсурҳои давраҳои гуногуни забонро вобаста ба ҳаёти ворисонашон дар худ таҷассум мекунанд ва бинобар ин онҳо, пеш аз ҳама, барои ҳаллу фасли як қатор масъалаҳои баҳсталаб ва ҳанӯз ҳалношудаи забоншиносии муосир зарур шуда мекӯнад» [5, 12].

Šimen/mayn. Ин комоним дар забони яғнобӣ маъмул буда, дар бештари деҳаҳои Яғноб ин ном ба мушоҳида мерасад. **Šimen** гузарест, ки доираи густариши он хеле васеъ аст ва дар деҳаҳои Фармени боло, Хисокидарв,

Пулларовут, Пискон, Кули боло, Сокан ва деҳаҳои тоҷикзабон, аз ҷумла, Хишортоб ва Васровут бо ин ном маҳалле мавҷуд аст.

Ҷузъи аввал **ši** маънои «боло» - ро дошта, дар алоҳидагӣ ба кор намеравад. Ин вожа танҳо дар ду номвожаи ҷуғрофӣ ба мушоҳида мерасад, ки яке **šimen** ё **šimayn** ва дигаре **šiyarman** Маънои **šimen** «гузари боло» буда, **šiyarman** номи деҳа аст ва маънояш «Ғармени боло» мебошад.

Ин номвожаи ҷуғрофӣ, яъне **šiyarman** дар асарҳои А.Л. Хромов, М.С. Андреев ва Е.М. Пешерова ва номшиносони дигари яғнобӣ ба қайд гирифта нашудааст, вале муҳаққиқони номбурда комоними **šimen/mayn** – ро «верхний квартал» [13, 73], «верхнее селение; верхняя часть селения» [1, 326] тавзеҳ додаанд.

Дар солҳои охир ба таҳқиқи забоншиносии ономастикаи водии Яғноб Б. Тураев машғул гардида, дар бораи шоҳаҳои гуногуни ин соҳа рисола ва мақолаҳои зиёде ба нашр расонидааст, ки дар онҳо хусусиятҳои луғавӣ -маъноӣ, сохторӣ, ташаққулу таҳаввул, субстратҳои суғдӣ ва амсоли инҳо баррасӣ шудаанд [8; 9].

Таҳқиқи номвожаҳои ҷуғрофӣ, махсусан, комонимҳо муҳим ва пурарзиш ба шумор меравад, зеро бештари онҳо вижагиҳои табиӣ минтақаи ҷойгиршавии худро инъикос мекунанд. Аксари комонимҳои кӯхистони Тоҷикистон, аз ҷумла Яғноб ба тарзи ҷойгиршавии онҳо (байни кӯх, марғзор, рӯду чашмаҳо; ба фаровонии ягон навъи гиёҳу растаниҳо ва ё чизҳои гаронбаҳои зеризаминӣ) робитаи мустақкам доранд. Аз ин ҷиҳат, дар номи комонимҳои Яғнобдара лексемаҳои **ғар** «кӯх», **кат** «хона», **оп** «об», **марғ** «марғзор», **мен/майн** «деҳа» ва монанди инҳо ба назар мерасанд, ки ҷузъи аввалашон вожаҳои бисёр қадима мебошанд: **Darmen** номи гузаре дар деҳаи Сокан. Ҷузъи аввал дар забони яғнобии муосир дар алоҳидагӣ ба кор намеравад ва ба маънои он сарфаҳм намеравад, чунки ин калима ба гурӯҳи вожаҳои кухнашуда ворид гардида, ба ёди фаромӯши рафтааст.

Ин калима аз лексемаи дарун, дохил берун омада, дар забони яғнобӣ овозҳои садоноки «у» ва ҳамсадои «н» ихтисор шуда, ба гунаи **дар** даромадааст. Ба ин вожа лексемаи **мен/майн** пайваст гардида, аз он номи гузар, маҳалли аҳолинишин ба вучуд омадааст, ки маънои «гузари дарунӣ» - ро мекунад. Вожаи **дар** танҳо бо **мен/майн** «деҳа», **зой** «замин, киштгоҳ», **хон** «чарогоҳи, тобистона, айлоқ» омада, дар даруни дара ё дарачае ҷойгир шудани онҳоро нишон медиҳад.

Комоними **Vekmen/mayn** низ дар ҳамин қолаб сохта шудааст. **Vek** ҳам мисли **dar** дар алоҳидагӣ истифода намешавад. **Vek** шакли ихтисоршудаи калимаи **vekpora** мебошад, ки дар забони яғнобӣ маъмул аст ва маънои берунро дорад. **Vekmen/mayn** номи гузарест, ки метавон онро «гузаре дар ҷои намоён, маҳалли берунӣ» маънӣ кард. Муҳаққиқ А.Л. Хромов низ дар баҳши «Луғатнома» - и асари худ комоними **Vekmen** - ро сабт намуда, «внешний квартал» тарҷума намудааст.

Ҳамин тавр, аз таҳлили комонимҳои мураккаб маълум мешавад, ки онҳо номҳои асилу бунёди буда, реша ба давраҳои забонҳои форсии бостону миёнаро доранд. Ба ҳамин минвол, ин навъи номҳои чуғрофӣ дар ташаккули таркиби луғавии забони яғнобӣ нақши боризеро ба ҷо овардаанд.

2. **Ибора – комонимҳо.** Ибора – комонимҳо як баҳши номвожаҳои чуғрофиеро ташкил медиҳанд, ки онҳо аз ду ва зиёда чузъҳои номвожасоз таркиб ёфтаанд. Дар маводи таҳқиқотии мо, ки марбут ба номи маҳаллаҳои деҳаҳои Яғнобанд, чанд ибора – комоним ба мушоҳида расид, ки тавассути калимаи **men/mayn** ба вучуд омадаанд. Бо вучуди он ки чунин навъи номҳои гузар зиёд набошад ҳам, ташаккул ва сохтори ибораоронии онҳо ба хусусиятҳои дастурии забони яғнобӣ алоқаманд аст.

Ибора – комонимҳои минтақаи Яғноб, ки бештари онҳо аз ду чузъи мустақилмаъно ва воситаҳои алоқаи грамматикӣ таркиббандӣ шудаанд, чузъҳои асосиашон дар заминаи забони суғдӣ ва забони яғнобӣ ба вучуд омадаанд: **Āinter men, Kalli men, Maryti mayn, Šahmuri men, Bidoni men, Taki men, Sari men, Loloi men, Pišoyta men.**

Kalli men номи гузаре (ҷое), ки мутааллиқ ба деҳаи Ғармени боло мебошад ва аз деҳаҳои дигар дида. таърихи қадима дошта, имрӯз мазори ноободро мемонад. Ин номвожаи чуғрофиеро А.Л. Хромов дар асари худ «квартал плешивого» (=гузари кал) тавзеҳ додааст, ки нодуруст аст. Ба андешаи мо чузъи аввали ин калима **kall** - ро, ки А.Л. Хромов аз лексемаи «кал» - и тоҷикӣ маънӣ кардааст, аз ҷиҳати мантиқ саҳеҳ нест. Агар ин тавр мебуд, баяд **Kalti men** мешуд, яъне «гузари бемӯйҳо; деҳаи калҳо».

Дуюм, чузъи аввал на кал, балки калла «кӯза» мебошад. **Kall** шакли таҳаввулёфтаи вожаи **kalla** буда, дар натиҷаи бандаки изофӣ гирифтани, овози садоноки «а» - и охири калима ихтисор шудааст ва дар натиҷа **Kalli men** ба вучуд омадааст, зеро талаффузи дуо вози садонок дар якҷоягӣ каме мураккабтар аст. Аз ин рӯ, **Kallai men** дар шакли **Kalli men** дар забон роиҷ гаштааст, ки маънои «гузари/маҳалли кӯзагарон» - ро ифода мекунад ва мантиқан дуруст аст, зеро пешаи, касбу кори маҳалли ин чоро инъикос мекунад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки шояд замоне дар ин маҳалла кулолон (кӯзагарон) сукунат доштаанд ва ё мардуми ин ҷо ба касби кулолӣ машғул будаанд.

Ин натиҷагирӣ аз он берун меояд, ки дар гузашта, дақиқан то охири солҳои 60 -уми асри ХХ бештари мардуми деҳаи Ғармен (боло ва поён), махсусан занҳо ба касби кулолӣ шуғл доштанд.

Азбаски вожаҳои ифодакунандаи пеша, касбу ҳунар яке аз сарчашмаҳои асосӣ ва муҳимми ташаккули таркиби луғавии ҳар як забон, аз ҷумла забони яғнобӣ мебошанд, аз ин рӯ, ҷамъоварӣ ва таҳқиқи онҳо вазифаи муҳаққиқони соҳа аст.

Дар натиҷаи кухна ё барҳам хӯрдани дастгоҳҳои суннатӣ ва бунёдии пешина номи онҳо низ аз истифода мебароянд. Аз ин рӯ, пас аз охири солҳои 60

-уми асри гузашта, ки мардуми Ягнобро ба ноҳияи навтаъсис – Зафаробод кӯчонданд, касби кулолӣ ҳам аз байн рафт.

Maryti mayn номи деҳае мебошад, ки аз тарафи рости дарёи Ягноб ҷойгир аст. Бахши аввал аз **mary**, пасванди чамъсоз – **t (m)** иборат буда, маънои «марғзор» - ро дорад ва ба воситаи бандаки изофӣ ба лексемаи **mayn** пайваस्त шуда, номи деҳа сохтааст, ки метавон онро «деҳаи марғзор» маънӣ кард. Ин деҳа дар асл байни марғзорҳо ҷойгир гардидааст ва номи он ба мавзеи ҷойгиршавии географиаш мувофиқат мекунад.

Mary вожаи куҳанбунёд ва асили форсӣ -тоҷикӣ буда, сарчашмаи он ба забонҳои авестӣ ва суғдӣ робитаи қавӣ дорад. Ин калима дар матнҳои суғдӣ - буддой ба мушоҳида мерасад ва он бидуни тағйирот дар забони ягнобӣ маҳфуз мондааст. Вожаи **mary** – ро мураттиби «Фарҳанги суғдӣ» чунин тавзеҳ додааст: **my [mary]** © **Av. marəya** «марғзор, беша, чаманзор» [15, 5431].

Ҳамин тавр, омӯзиш ва баррасии чунин навъи калимаҳо барои муайян намудани хусусиятҳои гуногуни номшиносӣ, махсусан барои забоншиносии таърихӣ муфиду судманд ба ҳисоб меравад, зеро номҳои ҷуғрофӣ дорои маъноҳои фарохро дошта, ҳар як шохҳои он дорои як соҳаи муайяне мебошад. Аз ин ҷиҳат, баррасии комонимҳои водии Ягноб аз аҳаммият ҳолӣ нест ва барои рушду густариши номшиносии тоҷик маводи ҷолибу асилро дода метавонанд.

Лозим ба зикр аст, ки яке аз бахшҳои таркиби ибора – комонимҳо ҷузъи асосӣ буда, он вазифаи муайяншавандаро ифода менамояд. Масалан, дар ибора – комоними **lolo men** бахши аввал, яъне **lolo** ҷузъи асосӣ аст ва муайяншаванда буда, қисмати дуҷум **men** муайянкунанда мебошад.

Lolo men номи гузаре мансуб ба деҳаи Ғармени боло. А.Л. Хромов ин комонимро дар асари худ сабт намуда, «квартал тюльпанов» маънӣ кардааст [13, 43].

Ба андешаи мо ҷузъи аввал **lolo** на аз гули лола, балки зебоии мавзеи онро нишон медиҳад. Дар забони ягнобӣ ва забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он низ вожаи лоло барои кӯдакон ба маънои «хушрӯ, зебо» роиҷ аст, ки дар ФТЗТ ба таври зайл тавзеҳ ёфтааст: **лоло** I 1. дурахшон, дурахшанда; 2. *гуфт*. нағз, хуб (дар забони кӯдакон); лоло шудан а) нав шудан; б) беҳ шудан, хуб шудан [12, 727].

Мураттибони ФГҶЗТ низ ин калимаро ба қайд гирифта, чунин шарҳ додаанд: **лоло** хуб, нағз, ширин, бомазза; тоза, хушрӯй (бо забони кӯдакон) (10, 366).

Дар маҷмӯъ метавон комоними **Lolo men** - ро «гузари зебо» маънӣ кард. Дар ҳақиқат **Lolo men** дар ҷои зебо, сабзу хуррам, байни чашмаву рӯдчаҳои кӯҳӣ ва сабззор қарор дорад ва аз ҷиҳати ҳаҷм хурдакак аст. Шояд хусусиятҳои ҷойгиршавӣ ва ҷуғрофии онро ба инобат гирифта, ба он чунин номро муносиб донистаанд, ки хеле ҷолиб ва мувофиқи матлаб мебошад.

Лоло ё **лолойи** вожаи маъмули умумиэронеӣ ба ҳисоб рафта, маънои «алла» - ро низ дорад, ки модарон дар сари гаҳвора барои атфоли худ бо овози маҳину дилнавоз мехонанд ва бо шунидани овози хуш ҳоби кӯдак мебарад.

Луғатнигори тоҷик Доро дар фарҳанги худ вожаи лолойиро сабт намуда, чунин тавзеҳ додааст, ки андешаи моро тақвият медиҳад: **Лолойӣ** (с. нис.) суруд ё овозе, ки барои кӯдак мехонанд, то бихобад [2, 257].

Аз таҳлили ин номвожаи чуғрофӣ маълум мешавад, ки аз ҷиҳати сохт дар ҷузъи аввал сифат ва дар бахши дуюм исм омада, бо пасанди – **и** бо ҳам тобеъ гардидаанд.

Pišoyta men гузаре дар деҳаи Восровут, ки шакли дигари он **Pušoyti men** аст. **Pišoyta** ё **pušoyt** вожаи бисёр қадима буда, дар забони яғнобӣ дигар истифода намешавад ва аз ҳамин сабаб маънои он ҳам аз байн рафтааст. Дар матнҳои суғдӣ вожаи **pš’y** [pə/ašāy] ба мушоҳида мерасад, ки ба маънои «дур (андохтан, рад кардан)» омадааст. Вожаи дигаре ба гунаи рӯ’уск [pašēčik] мавҷуд аст, ки ба **pašēč** пасванди - ik ҳамроҳ шуда, маънои онро тағйир додааст: сипас, баъдӣ, охири [15, 7493, 744].

Бинобар ин, номвожаи чуғрофии **Pišoyta men** – ро метавон маҳалли дур аз деҳа, гузаре, ки дар охири деҳа ҷой дорад маънӣ кард.

Ин номвожа дар гуфтори тоҷикзабонони Яғноб ба гунаи калимаи мураккаб низ талаффуз мешавад, вале дар забони яғнобӣ танҳо дар шакли ибора ба қор меравад. Тоҷикзабонони Яғноб ҳангоми талаффуз таъя ба як задаи мантиқӣ мекунад: **Pišoytamén** (Пишойтамэн).

Ҳамин тавр, бархе аз топоним – ибораҳои Яғнобдара дар ҳолати ба худ қабул намудани як задаи мантиқӣ ба номвожаҳои мураккаб табдил меёбанд, ки хоси талаффузи тоҷикзабонони ин минтақа буда, ба суғдизабонҳо чунин қонун истисно аст.

Ба ҳамин минвол, пас аз таҳлил ва таҳқиқи хусусиятҳои сохторию маъноии комонимҳои минтақаи Яғноб, ки тавассути лексемаи **men/mayn** «деҳа» ба вучуд омадаанд, ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Аз омӯзиш ва баррасии комонимҳои минтақаи Яғноб маълум мешавад, ки бештари онҳо асолати бунёдии худро бидуни тағйирот ва ё баъзе тафовутҳои овозӣ дар забони яғнобӣ нигоҳ доштаанд. Дар сохтани номҳои чуғрофӣ, махсусан комонимҳо (маҳаллаҳои аҳолинишин, номи деҳаву гузарҳо) лексемаи **men/mayn** «деҳа, гузар, маҳалла» нақши муҳимро ба ҷо оварда, тавассути он номҳои зиёде дар шакли вожаҳои мураккаб ва топоним – ибораҳо таркиб ёфтаанд.

2. Ҳангоми таҳқиқ маълум гардид, ки бештари онҳо мутааллиқ ба забони суғдӣ буда, пайдоиши ин номвожаҳо ба густариши забони яғнобӣ дар минтақаи Яғноб робитаи мустақкам дорад, зеро ин забон идомабахши забони суғдӣ ба ҳисоб меравад.

3. Таҳлилҳои решашиносӣ нишон доданд, ки маънои бархе аз номҳои чуғрофии Яғноб барои насли имрӯза номафҳум аст. Бинобар ин, он номҳоро танҳо дар заминаи маводи забони кӯҳани яғнобӣ тавзеҳ додан имконпазир мегардад.

4. Яке аз хусусиятҳои асосӣ ва муҳимми деҳаву гузарҳои ин минтақаи суғдинишин дар он инъикос меёбад, ки аксари онҳо номҳои қадима буда, номҳои бегона (ғайриэронӣ) ба мушоҳида намерасад.

КИТОБНОМА

1. Андреев, М.С. и Пещерова Е.М. Ягнобские тексты с приложением ягнобско -русского словаря составленного М.С. Андреевым, В.А. Лившицем и А.К. Писарчик / М.С. Андреев и Е.М. Пещерова. – М.: Академии наук СССР, 1957. – 392 с.

2. Доро, Начот. Фарҳанги Доро/Д. Начот. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 599 с.

3. Мирзоев, С. Таҳқиқ ва рамзкушоии бархе аз номвожаҳои ҷуғрофии Варзоб / С. Мирзоев // Суханшиносӣ. – 2019. – №2. – С. 37 -47.

4. Мирзозода, С. Фарҳанги ягнобӣ – тоҷикӣ /С. Мирзозода. – Душанбе: Анҷумани Деваштич, 2008. – 280 с.

5. Никонов, В.А. Краткий топонимический словарь/В.А. Никонов. – М.: Мысль, 1966. – 304 с.

6. Розенфельд, А.З. Название «Лангар» в топонимике Таджикистана /А.З. Розенфельд//Издв. ВГО. – М., 1949. – Вып. 6(72). – С. 861 -864.

7. Тӯраев, Б. Микротопонимияи водии Ягноб /Б. Тӯраев. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 270 с.

8. Тӯраев, Б. Нақши ҷашн ва суннатҳои мардумӣ дар номвожаҳои ҷуғрофии водии Ягноб /Б. Тӯраев // Суханшиносӣ. – 2021. – №1. – С. 5 -12.

9. Тӯраев, Б. Этимологияи номвожаи ҷуғрофии Хишортоб /Б. Тӯраев // Суханшиносӣ. – 2022. – №2. – С. 17 -20.

10. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / Мураттибон: М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 841 с.

11. Фарҳанги номҳои ҷуғрофӣ/Нашри аввал. – Душанбе: ҚДММ «Меҳрона», 2019. – 277 с.

12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: ҚММ «Ксероксленд» бо ҳамкориҳои интишороти «Сухангустар», 2008. – 949 с.

13.Хромов, А.Л. Очерки по топонимии и микротопонимии Таджикистана/А.Л. Хромов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 85 с.

14.Хромов, А.Л. Содийская топония Верховьев Зеравшана /А.Л. Хромов // Топонимика Востока: Исследования и материалы. –М.: Наука, 1969. – С. 87 -99.

15.Gharib, B. Sogdian Dictionary: Sogdian -Persian -English / B. Gharib. – Tehran: Farhang, 1995. – 473 p.

**ВИЖАГИҲОИ СОҲТОРӢ ВА МАЪНОИИ КОМОНИМҲОИ
МИНТАҚАИ ЯҒНОБ, КИ ТАВАССУТИ ЛЕКСЕМАИ МЕН/МАҮН «ДЕҲА»
ТАРКИБ ЁФТААНД**

Дар ин мақола яке аз шохаҳои илми ономастика комонимҳои минтақаи Яғноб мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шудааст, ки дар зери мафҳуми он мавзевҳои зисти аз шаҳр хурдтар, аз ҷумла деҳаҳо, гузарҳо ва маҳаллаҳо фаҳмида мешавад.

*Дар мақола асосан дар бораи мавзев ва ҷойгоҳи топоформанти **теп/таун** «деҳа» дар сохтани номвожаҳои ҷузрофӣ, махсусан комонимҳо дар заминаи маводи забони яғнобӣ маълумот ироа гардидааст, зеро ин масъала мавриди пажӯҳиши алоҳида қарор нагирифтааст, ба истиснои баъзе ишораҳои иҷмолӣ (мухтасар) ва лексикографӣ.*

*Дар таркиббандии номвожаҳои ҷузрофӣ, аз ҷумла комонимҳо топоформанти **теп/таун** «деҳа, гузар, маҳалла» нақши муҳимро ба ҷо оварда, тавассути он номҳои зиёди ҷолиб дар шакли вожаҳои мураккаб ва топоним – ибораҳо ба таркиби лугавии забони яғнобӣ ворид гардидаанд. Ҷузъи аввали беишари ин навъи номвожаҳо мутааллиқ ба забони сугдӣ мебошанд, ки дар забони яғнобӣ боқӣ мондаанд, зеро ин забон идомабахши забони куҳани сугдӣ мебошад.*

Калидвожаҳо: комоним, ономастика, топоформанти **теп/таун** «деҳа», номвожаҳои ҷузрофӣ, забони яғнобӣ, вожаҳои мураккаб, топоним -ибораҳо, забони сугдӣ.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОМОНИМОВ РЕГИОНА ЯГНОБ, ОБРАЗОВАННЫЕ С ПОМОЩЬЮ ЛЕКСЕМЫ МЕН/МАУН «ДЕХА» (ДЕРЕВНЯ)

В данной статье рассматриваются одна из частей ономастики – комонимы Ягнобского региона, которые обозначают названия малых населенных пунктов, таких как: названия деревень, проходов и кварталов.

*В статье основное внимание уделено позиции и роли топоформанта **теп/таун** «деҳа» (деревня) в образовании географических названий, особенно комонимов, на основе материала яғнобского языка. Эта проблема ранее не была предметом отдельного исследования, за исключением некоторых кратких и лексикографических упоминаний. В образовании географических названий, включая комонимов, топоформант **теп/таун** «деҳа», играет важную роль, добавляя интересные и разнообразные имена в состав сложных слов и топонимов–выражений в лексической структуре яғнобского языка. Большинство таких наименований связаны с согдийским языком, который является предшественником яғнобского языка.*

Ключевые слова: комонимы, ономастика, топоформант **теп/таун** «деҳа» (деревня), географические названия, яғнобский язык, сложные слова, топонимы–выражения, согдийский язык.

**SEMANTIC AND STRUCTURAL FEATURES OF COMONYMS OF
THE YAGNOB REGION, FORMED WITH THE LEXEME MEN/MAYN
«DEÑA» (VILLAGE)**

This article discusses one of the areas of onomastics—comonyms of the Yagnob region, which denote the names of small settlements, such as villages, passes, and quarters.

The main focus of the article is on the position and role of the toponymic formant *men/mayn* «deha» (village) in the formation of geographical names, especially comonyms, based on the material of the Yagnob language. This issue has not been the subject of a separate study before, except for some brief and lexicographical mentions. In the formation of geographical names, including comonyms, the toponymic formant *men/mayn* «deha» plays an important role, adding interesting and diverse names to the composition of compound words and toponymic expressions in the lexical structure of the Yagnob language. Most of these names are related to the Sogdian language, which is the predecessor of the Yagnob language.

Key words: comonyms, onomastics, toponymic formant *men/mayn* «deña» (village), geographical names, Yagnob language, compound words, toponymic expressions, Sogdian language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин – мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; Тел.: +992919803820, e -майл: sayf_yagnob@mail.ru

Сведения об авторах: Мирзоев Сайфиддин – заведующий отделом языка Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ; Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел.: +992919803820, E -майл: sayf_yagnob@mail.ru

Information about the authors: Mirzoev Sayfiddin – Head of Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST; Address: Republic of Tajiristan, 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki Street; Phone: +992919803820, E -mail: sayf_yagnob@mail.ru

---

БАЪЗЕ АЗ ВИЖАГИҲОИ ОНОМАСТИКАИ АШЪОРИ НИЗОМӢ
(дар мисоли достони «Махзан -ул -асрор»)

Бурҳон Тураев

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Аз нигоҳи вижагиҳои забонӣ, яъне лафзию маъноӣ осори лозаволи Низомии Ганҷавӣ (1141 - 1209) бебаҳотарин осори хаттӣ ва яке аз сарчашмаҳои пурғановати асримиёнагии забони тоҷикӣ мебошад, ки бо сабку услуби варорӯдӣ эҷод шудаанд. Муҳимтарин осори Низомӣ панҷ достони манзум мебошанд, ки зери унвони умумии «Хамса» ё «Панҷ ганҷ» -и Ганҷа шуҳрати ҷаҳонӣ ёфтааст. «Хамса» гунаи форсӣ -тоҷикии вожаи арабии «хамиса» («хомиса») аст, ки ба шумораи панҷ далолат мекунад. Авалин достони «Хамса» -и Низомӣ достони «Махзан -ул -асрор» («Ҳазинаи асрор») мебошад, ки мисли дигар дostonҳои баъдинаи «Хамса» -ӯ дар шакли шеърӣ маснавӣ (байт) иншо шудааст.

Достони «Махзан -ул -асрор» аз 2260 байт -ва ё андаке бештар иборат буда, дар баҳри сареъ, возехтар сареъи мусаддаси мақсур (-VV -/ -VV -/ -V -I) иншо шудааст, ки яке аз маъмултарин баҳр дар назми намояндагони адабиёти асрҳои XII – XIII -и тоҷик ба шумор меравад.

Нахустдостони «Хамса» -и Низомӣ «Махзан -ул -асрор» дар пайравии достони ирфонии маъруфи «Ҳадиқат -ул -ҳақиқат» -и султонулорифин, кутби раббонӣ ва ғавси самадонӣ қошифи асрори раббонӣ Ҳаким Саной (1081 - 1140/1141) таълиф шудааст. Муаллифи достони «Махзан -ул -асрор» Ҳаким Низомии Ганҷавӣ, ки худ аҳли ирфон буду зери таъсири пири маънавӣ Ҳаким Саной қарор дошт, тибқи анъанаҳои сӯфиёна мавзӯҳои рамзӣ, фалсафӣ ва фикҳиро мавриди баррасӣ қарор дода, ба ин васила намунаи шоирони баъдинае гардид, ки дар жанри мазкур таъъозмӯй кардаанд. Ин асар аз бист гуфтор ва ё ҳикмат ва ба таъбири худ Низомӣ, мақолат иборат буда, ҳар кадоми онҳо рисолаи алоҳидаест, ба мавзӯҳои динию ахлоқӣ ихтисос дорад. Ҳар гуфтор ба мурочиати шоир ба шахси худ, бо таҳаллуси адабиаш анҷом ёфта, мундариҷаи шеърҳо дар сарлавҳаи ҳар боб зикр шудааст [1, 10].

Достони «Махзан -ул -асрор», ки бо услуби баланди суҳанварӣ таълиф гардидааст, асари романтикии мутантан нест ва ҳадафи аслии он берун рафтани аз маҳдудаи адабиёти дунявӣ дарборист. Ҳаким Низомӣ бо ин асараш ҳамон кореро идома дод, ки дар назми форсу тоҷик қаблан Ҳаким Санойи Ғазнавӣ оғоз намуда буд. Ва он баъдан аз ҷониби адибони дигар идома ёфт, ки намунаи барҷастатарини онҳо Шайх Аттори Валии Нишопурӣ мебошад. Достони мазкур, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби донишманди маъруфи тоҷик Баҳром Сирус ба хати имрӯзаи тоҷикӣ, дар ҳаҷми 2264 байт ба чоп омода шуда, дар

чилди 5 -уми «Куллиёт» -и Низомии Ганҷавӣ (-Душанбе: Ирфон, 1984) ба нашр расидааст [2, 256 -396].

Забоншиноси варзидаи тоҷик С. Ҳалимов дуруст қайд кардааст, ки: «Инкишофи забони адабии тоҷик дар асрҳои XI -XII ва ибтидои асри III ба омилҳои зиёде алоқаманд аст ва он проблемаҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки он то ҳол ба дурусти омӯхта нашудааст, ҳол он ки ин масъала на танҳо барои тадқиқи омӯзиши забони адабии тоҷик (порсии дарӣ), балки забонҳои дигари эронӣ низ бе аҳамият нахоҳад монд.

Таърихи забони мо дар ҳар давра, аз он ҷумла дар асрҳои XI -XII ва ибтидои асри XIII, ки асарҳои жанри услубҳои гуногундоштаро дар бар мегирад, ҳанӯз пурра омӯхта нашудааст [10, 3 -22].

Дар замоне ки Ҳаким Низомӣ умр ба сар мебард, забони модарии ӯ - забони тоҷикӣ хеле инкишоф ва тавсия ёфта буд. Забони адабии тоҷик, махсусан забон ва услуби назми бадеӣ дар асрҳои XI -XII ва ибтидои асри XIII хеле инкишоф ва вусъат меёбад.

Аз миёни дostonҳои «Ҳамса» -и Ҳаким Низомӣ дostonи «Маҳзан -ул -асрор» (ҳазинаи асрор), ки нахустин дostonи «Ҳамса» ба шумор меравад, хеле диққатҷалбкунанда мебошад. Дostonи «Маҳзан -ул -асрор» -ро соли 1984 муҳаққиқони варзидаи тоҷик Баҳром Сурус ва Ҷобулқо Додалишов дар чилди 5 -уми «Куллиёт» -и ашъори Ҳаким Низомии Ганҷавӣ ба нашр расонданд, ки сафҳаҳои 259 то 394 -и чилди панҷуми куллиёти Низомиро дар бар мегирад, ки соли 1984 тавассути нашриёти «Ирфон» ба таърифи расидааст [4, 259 -394].

Санаи нисбатан дурусти таълифи дostonи «Маҳзан -ул -асрор» -ро Ҷобулқо Доданишов дар пешгуфтори чилди 5 -уми куллиёти Низомӣ чунин шарҳ додааст:

«Маҳзан -ул -асрор» аввалин дostonи «Ҳамса» -и Низомии Ганҷавӣ буда, 24 -и рабеъулаввали санаи 572 ҳиҷрий, яъне 30 сентябри соли 1176 суруда шудааст ва байтҳои охири дoston санаи аниқ дақиқи таълифи асарро ба таври возеҳ нишон медиҳанд:

Буд ҳақиқат зи шумори дуруст,
Бисту чаҳорум зи рабеи нахуст.
Аз гаҳи ҳиҷрат шуда то ин замон,
Пансаду ҳафтоду ду афзун бар он [3, 3 -15].

Забони осори Низомӣ хеле сода ва дар ҳадди боло суфтаву равони тоҷикӣ буда, аз осори лозаволи Ҳаким Низомӣ бӯи сабки варорудии забони тоҷикӣ истишмом мешавад. Тааҷҷубовар ин аст, ки дар тамоми осори Ҳаким Низомӣ ягон калимаи туркӣ (ба истиснои калимаи тутук) истифода нашудааст. Низомӣ кӯшидааст, ки тамоми осори хешро ба забони модарии хеш, яъне тоҷикии варорудӣ эҷод карда, аз алфози бегона истифода накунад.

Дostonи манзуми «Маҳзан -ул -асрор» («Ҳазинаи асрор») -и Низомии Ганҷавӣ дар вазни маснавӣ (байт) суруда шудааст ва асари мазкур сюжети ягона надошта 59 -мавзӯи гуногунро дар бар мегирад, ки ҳар яке сюжети худро дорад

ва асосан дар мавзӯи ахлоқӣ ва маънавӣ суруда шудаанд. Маснавии «Махзан -ул -асрор» -и Низомӣ асари сирф ирфонӣ аст, ки дар пайравии «Ҳадиқат -ул -ҳақиқат» -и Ҳақим Саноиӣ Ғазнавӣ навишта ва эҷод шудааст [3, 3 -10].

Ономастикаи маснавии «Махзан -ул -асрор» хеле бою рангин буда, дар он антропонимҳо (номи ашхоси таърихӣ) мавқеи намоёнро ишғол мекунанд. Дар асари мазкур 5 -навъи богонимҳо (номҳо ва сифоти Худованд, яъне «Асмоул -ҳусн» -и муборак) истифода шудаанд, аз ҷумла: Исми «Худо» - парвардигор, офаридгор, ки калимаи аслии тоҷикӣ аст, ифодакунандаи номи офаридгор, ки дар асари мазкур се маротиба истифода шудааст. Намуна:

Эй, зи Худо ғофилу аз хештан,

Дар ғами чон мондаю дар ранчи тан [2, 377].

Дар маснавии «Махзан -ул -асрор» ҳамагӣ 50 антропонимҳо, яъне номҳои ашхос зикр ёфтаанд, ки ҳама номҳои таърихӣ мебошанд. Бо абёти асари мавриди назар овардани ҳар ном аз ҳавсалаи ин мақола берун аст, мо танҳо дар ин ҷо бо зикри чанд намуна аз ин таълифоти Низомӣ, аз бахши антропонимҳо, иктифо мекунем. Бояд қайд кард, ки ҳама номҳои ашхоси таърихӣ ва паямбарону анбиё дар асар ба усули санъати талмеҳ мавриди корбурд қарор гирифтаанд. Дар достони «Махзан -ул -асрор» -и Низомӣ антропонимҳои зерин хеле шоирона ва ба мавқеъ истифода шудаанд: Низомӣ (тахалуси шоир) -42 бор, Аҳмад лақаби Паямбари ислом 2 -бор:

Тахтаи аввал, алиф нақш баст,

Бар дари маҳҷубаи Аҳмад нишаст [2, 263].

Ҳамчунин антропонимҳои Хизр (6 -бор), Маҳмуд (2 -бор), Масеҳ - лақаби Исо паямбар (12 -бор), Исо - (7 -бор), Мӯсо (3 -бор), Мусӣ (Мӯсо) -1 -бор), Юсуф (11 -бор), Юнус (1 -бор), Алӣ (1 -бор), Умар (1 -бор), Сирофил, яъне Исрофил (2 -бор), Ҷибриил (3 -бор), Бароҳим (2 -бор), яъне Иброҳим, Халилуллаҳ (лақаби Иброҳим паямбар) «Дусти Худо» як бор:

...К -ин маҳи заррин, ки дар ин хирғах аст,

Ғули раҳи ишқи Халилуллаҳ аст [2, 360].

Инчунин антропонимҳои Фаридун (дар шакли Фаредун) -7 -бор, Кайхусрав (1 -бор), Сулаймон (14 -бор) истифода шудаанд. Чунончи:

Дех наю дарвозаи дехқон зада,

Мулк наю тахти Сулаймон зада [2, 37].

Антропонимҳои Фаҳриддин (1 -бор), Исҳоқ (1 -бор), Симоил (Исмоил паямбар) 2 -бор, Баҳром (1 -бор), Баҳромшоҳ (2 -бор), Баҳроми Гӯр (2 -бор) зикр гардидаанд. Намуна:

Гар ба фалак баршавад аз зарру зӯр,

Гӯр бувад баҳраи Баҳроми Гӯр [2, 350].

Боз антрономимҳои Довуд (4 -бор), Нӯҳ (6 -бор), Ҷамшед (3 -бор), Заҳҳок (1 -бор), Ҳаруни Халифа (1 -бор), Ҳорунаррашид (халифа) -як бор, Ҳорут (аз ҷинси малоика, ки Худованд ўро бо Морут якҷо дар чоҳи Бобул зиндонӣ кард, аз барои гумраҳиашон) -2 бор, Малик Санҷар (3 -бор), Аббос (амаки Паямбар) -1

бор, Қоруни лаъин (писарамӯи гумроҳшудаи Мӯсо паямбар) ду бор, Зулайхо (1 - бор), Сухайл (1 -бор), Сухайли Яманӣ (1 -бор), Нӯшервон (1 -бор), Вомиқ (2 - бор), Узро (2 -бор), Бӯтолиб (амаки Паямбар ва падари Ҳазрати Алӣ) як бор Ҳаччоч ибни Юсуфи Сақафӣ (1 -бор), Калим (Лақаби Мӯсо паямбар) як бор, Башир (як бор), Мубашшир (1 -бор), Фағфури Чин (1 -бор) истифода шудаанд:

Дин саранақдест ба шайтон мадеҳ,
Ёраи Фағфур ба сағбон мадеҳ [2, 40].

Дар асар исми Аҳриман, яъне Шайтон ва Дев якборӣ истифода шудаанд, ки дар байти боло ёд шуд, исми шайтон:

Натъ биафканду бар ӯ рег рехт,
Дев зи девонагияш мегурехт [2, 368].

Инчунин антропонимҳои Робиа (1 -бор), Аёз (1 -бор), Хоча (5 -бор), Сом (1 -бор) мавриди истифодаи бамавқеъ қарор гирифтаанд.

Сом, ки симурғи писаргир дошт,
Буд ҷавон, гарчи писар пир дошт [2, 319].

Истифодаи ба мавқеи антропонимҳо дар асари мазкур ғавқулода ачиб буда, бо истифода аз санъати лафзӣ - бадеии талмеҳ ба асар хусну назофати мантиқӣ ва бадеӣ бахшидаанд.

Дар асар як антропоним дар шакли Мубад истифода шудааст, ки ишора ба обиди ҳиндӣ дорад:

Мубаде аз кишвари Ҳиндустон,
Раҳгузаре кард сӯи бӯстон [2, 172].

Дар асар астронимҳо, яъне номи ситорагон ва чирмҳои бузурги кайҳонӣ вобаста ба сюжети асар мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Асосан шоир номи чунин ситораҳо ва чирмҳои осмонир истифода кардааст: Зӯҳра (8 -бор), намуна:

Ғаҳ қасаби моҳ гуломез кард,
Ғаҳ дафи Зӯҳра дирамрез кард [2, 320].

Сайёраи моҳ бошад, дар асар дар шакли сода «Мох», дар шакли сохта – «моҳча» ва дар шакли ибораи изофӣ «Мохӣ нав» истифода шудааст:

Турки суман хайма ба сахро зада,
Моҳча хайма ба сурайё зада [2, 258 - 290].

Инчунин дар асар астронимҳои Кавкаб –с. 267 (дар шакли чамъаш Кавокиб), Муштарӣ –с. 287, Фалак (коинот) -с. 297, Миррих –с. 301, Сурайё (балантарин ситораи фалак) –с. 290, Офтоб, Хуршед (с -318) Қаҳқашон ва Меғ (с. 258), Ҳилол (с. 265), як маротибагӣ хеле зебо ва дар ҳадди баланди суҳанварию забондонӣ истифода шудаанд:

Аз фалаку роҳи маҷарраш маранҷ,
Қаҳқаширо ба яке ҷав масанҷ [2. 258].

Ҳамчунин дар «Маҳзан -ул -асрор» номи бурҷҳои фалак Саратон (с. 266), Ҷавзо (с. 266 -269 -340), Сунбула (с. 269 - ду бор), Далв (с. 272) ва Асад (с.273) истифода гардидаанд:

Ў ситада пешкаши он сафар,

Аз Саратон тоҷу зи Чавзо камар [2, 266].
 Хӯша, к -аз ӯ сунбули тар сохта,
 Сунбуларо бар Асад андохта [2, 273].

Дар асари мавриди назар зоонимҳо, яъне воҳидҳои луғавии марбут ба номи ҳайвонот ва ҷонварону парандагон низ мавқеи хоса доранд. Дар асар номи ҷунин навъи ҳайвонот, ки онро дар шоҳаи илми ономастика (номшиносӣ) зоонимҳо меноманд, мавриди истифода қарор гирифтаанд: мурғ, кумрӣ (мусича), сағ, бузғола, гавазн, фохта, булбул, бум, ҷуғд (ҷуғз), моҳӣ, шер, хумо, магас, оху, рӯбоҳ, тӯтӣ, паланг, ғизол, мор, муш, бора (ба маънои асп омадааст), хар, санҷоб, маркаб, ҷонвар (ҳайвон), ҷонварон, (ҳайвонот, ҷондорҳо), асп (асб), занбӯр, симурғ, каркадан, пил, наҳанг, пил (фил), гург, гурба, гӯр (хӯки ваҳшӣ), гуроз (хӯки ёбой), аждаҳо, анкабут, Рахш (3 бор), кабк, дурроз, зоғ, зағон (зоғҳо), мӯр, мурча, шугур, кирм, боз, уқоб, малах, гунчишк, гургсағ, каждум, бабр. Намуна:

Гургсаге бар гузар афтода дид,
 Юсуфаш аз ҷаҳ бадар афтода дид [2, 303].
 Гар ба фалак баршавад аз зарру зӯр,
 Гӯр бувад баҳраи баҳроми Гӯр [2, 350].
 Зоғ, ки ӯро ҳама тан шуд сиёҳ,
 Дида сапед аст, дар ӯ кун нигоҳ [2, 351].
 Шер танидаст дар ин раҳ луоб,
 Сар ҷу гавазгон ҷи ниҳӣ сӯи об?! [2, 342].

Инҷунин дар асари мазкур истилоҳоти марбут ба динҳои мухталиф (теонимҳо) аз ҷумла калимоте монанди: Роҳиб, савмаа, кофар, дайр, буддо, шаман, биҳишт, дӯзах, зоҳид, тарсо, муъмин, мусалмон, габр, куништ, мӯбад ва амсоли инҳо хеле бамавқеъ истифода шудаанд. Намуна:

Мӯбаде аз кишвари Ҳиндустон,
 Раҳгузаре кард сӯи бӯстон [2, 354].
 Муъминӣ, андешаи габрӣ макун,
 Дар тунуки кӯшу ситабрӣ макун [2, 377].
 Гуфт: - Карам кун, ки пушаймон шудем,
 Кофир будему мусалмон шудем [2, 363].

Дар маснави «Махзан -ул -асрор» -и Низомӣ дар рафти баёни воқеот ва мавқеи баёни панду андарз шоир ва ҳақим аз махлуқоти ғайбии аз нур офаридашуда - фаришта (истилоҳи тоҷикӣ –форсӣ) малоик, малак (истилоҳи арабӣ), ғилмон (навъе аз фариштагон, хур (навъе аз малоик) ва махлуқоти аз ҷинси шаётин, яъне девҳо, ки аз оташ ва дуди оташ офарида шудаанд, мисли: ғул, ғавл, дев, иблис, шайтон, ҷин ва парӣ истифода кардааст. Намуна:

Ин ду фаришта шуда дар банди мо,
 Дев зи бадномии пайванди мо [2, 391].

Дар асари мазкур ҳамчун зимни баёни матлаби хеш, барои таносуби суҳан пуробурангии гуфтори хеш аз фитонимҳо (номҳои рустаниҳо ва олами наботот)

хеле чолиб ва устодона истифода кардааст. Шоир бештар дар достони мазкур номи чунин анвои набототро дар шеъри худ ба қалам додааст: хор, гул, най, иборай зебои шоиронаи «хайзи гул», мушк, ғупча, боғ (бӯстон, чаман), чаман, чаманзор, сабза, насрин, савсан, пунба, нарғис, лола, pista, pistaшакар, анҷир, сурхгул, садбарг, ёсуман, коку, дарахт, бед, гандум, чав, мева, иборай «гули сурӣ», фундук, бунафша, чавз, ангур, найшакар, ҳабба, нилғиё, нӯшғиё, иборай «савсани афӣ», сарв, нахл, анҷирро истифода кардааст. Намуна:

Нарғису гулро чӣ парастӣ ба боғ,
Эй зи ту ҳам нарғису ҳам гул ба доғ [2, 291].
Гул зи кажӣ хор дар оғӯш ёфт,
Найшакар аз ростӣ он нӯш ёфт [2, 367].

Дар достони «Махзан -ул -асрор» этнонимҳо, номи қавму қабिलाҳо ва халқу миллатҳои гуногун низ мавҷеи хоса доранд. Дар асар зимни баёни сюжети ҳар бахш ва фаслҳои ҷудоғонаи асар этнонимҳои зерин мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки аз нигоҳи мантиқӣ ва забонӣ ба ҳусни асар ҳусни тоза баҳшида, асарро хеле диққатҷалбкунандаю хонданбоб гардониданд. Дар маснавии орифонии шоир бештар чунин этнонимҳои маъмул ба қор рафтаанд: форс, тозӣ, араб, аҷам, аҷамӣ, яҳуд, ҷухуд, занғӣ, ҳабашӣ, хитой, румӣ, чинӣ, юнонӣ, ҳиндӣ, арманӣ, турк, абхоз ва ғайра. Намуна:

Ҳочии мо чун зи сафар гашт боз,
Қард бар он ҳиндуи худ турктоз [2, 363].
Он зари румӣ, ки ба санги Димишқ,
Рост барояд, ба тарозуи ишқ [2, 362].
Ғорате аз турк набурдаст кас,
Рахт ба ҳинду насупурдаст кас [2, 363].
Зардқасаб хок ба расми ҷухуд,
К -об чу Мӯсо яди байзо намуд [2, 298].

Дар достони ирфонии «Махзан -ул -асрор» -и Ҳақим Низомии Ганҷавӣ ҷойномҳо – номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки дар илми ономастика бо истилоҳи аврупоӣ топонимҳо меноманд, мавҷеи махсус доранд. [7, 40 -131].

Дар асари мавриди назар чунин навъи гидронимҳо: Дачла, Об, Фурут ва лимноними Чашмаи Хизр зикр шудаанд:

Заҳраи меғ аз дили дарё кушод,
Чашмаи Хизр аз лаби хазро кушод [2, 258].
Чашмаи теғи ту чу оби Фурут,
Рехта қурробаи оби ҳаёт [2, 279].
Дачла бувад қатрае аз чашми кӯр,
Пои малах пур бувад аз дасти мӯр [2, 392]

Дар маснавии «Махзан -ул -асрор» бештар чунин номи кишварҳо зикр ёфтаанд: Арман (Армения -Арманистон), Абхоз (Абхозистон), Миср, Яман, Нимрӯз, Ҳиндустон, Ироқ, Ҳабаш(Ҳабошистон - Африқо), Шом, Чин, Хито (Хитой), Бобул (Бобулистон - Вавилон), Рум, Сарандеб (Шриланка). Намуна:

Мубаде аз кишвари Ҳиндустон,
Рахгузаре кард сӯи бӯстон [2, 354].
Ҳиндуваки лолаву турки суман,
Саҳли Араб буду Суҳайли Яман [2, 297].
Хоскунӣ мулки чаҳон бар умум,
Ҳам малики Арману ҳам шоҳи Рум [с2, 278].
Ганчи гирех карда гиребони ман,
Бегириҳе ганчи Ироқ они ман [2, 395].

Дар асари мавриди назар танҳо номи як ороним (кӯх) бо номи Арнӣ дарҷ гардидааст:

Мусӣ аз ин чом тихӣ дид даст,
Шиша ба кӯхпояи Арнӣ шикаст [2, 275].

Дар «Махзан -ул -асрор» ду кутби бузурги замин - Машрик (аз арабии ишроқ - макони баромадгоҳи офтоб) ва Мағриб (макони ғуруби офтоб, яъне нишаст ва ё фурурабии офтоб) истифода шудаанд:

Мағрибу он қавм саҳодушмананд,
Машрику аҳлаш ба саҳо равшананд [2, 362].

Дар асари мазкур муродифи кутби Мағриб – Қибла дар шакли ибора - топоними Қиблаи нӯҳ Чарх зикр гардидааст:

Қиблаи нӯҳ Чарх ба кӯят дар аст,
Абҳари шашрӯза ба мӯят дар аст [2, 276].

Дар асари зикршуда дар чанд мавқеъ истилоҳоту номҳои некронимҳои (номи масҷиду ибодатгоҳҳо, мазорҳо ва ғайра) истифода шудаанд ба монанди: масҷид, калисо, дайр, Каъба, куништ, савмаа, харобот ва ғайра:

Масҷидие бастаи офот шуд,
Муътакифи кӯи харобот шуд [2, 347].

Номвожаҳои чуғрофии макони муқаддас ва зиёратгоҳи умум Каъба дар асари мазкур дар ду мавқеъ хеле шоирона ба қалам дода шудааст:

Он кӣ асоси ту бар ин гил ниҳод,
Каъбаи чон дар ҳарами дил ниҳод [2, 332].

Дар асари ирфонии Низомӣ – «Махзан -ул -асрор» вобаста ба рафти воқеоти сюжети бахшҳои дoston номи ойконимҳо, яъне номҳои шаҳрҳо ва кишварҳо, аз ҷумла Марв, Димишқ, Ғазнӣ ва як минтақаи бузурги таърихӣ дар асл ориёнишин, яъне тоҷикнишини Хуросон, ки маркази он Марв (Марии имрӯза) буд, мавриди истифода қарор гирифта, ба асар ҷилои таърихӣ бахшидаанд ва сюжети асарро хеле зебо ва ғанӣ гардониданд. Чунончӣ:

Санҷар, к -иклими Хуросон гирифт,
Қард зиён, к -ин суҳан осон гирифт [2, 326].

Он бадар оварда зи Ғазнӣ алам,
В -ин зада бар сиккаи румӣ рақам [2, 221] ва ғайра.

Хулоса, ономастикаи ашъори Ҳаким Низомии Ганҷавӣ хеле бою рангин аст, алахусус маснавии «Махзан -ул -асрор» -и ирфонии ӯ тамоми анвои ономастикиро дар худ маҳфуз доштаанд, ки барои таърихи забон хеле ва хеле муфиданд. Чунки номвожаҳои таърихӣ ба ҳайси қабати ниҳоят устувору осебнопазири забон садсолаҳо ва ҳатто ҳазорсолаҳо боқӣ монда, ба сифати воҳидҳои луғавии забон тамоми вижагиҳо ва асолати аслии забонро маҳфуз

медоранд. Зери ҳар номвожаи чуғрофӣ асроре нухуфта аст ва танҳо омӯзиши амиқ ва таҳқиқи амиқу баррасии онҳо метавонад мушкilotеро, ки имрӯз сари маънидоди ҳар номвожаи чуғрофӣ ба миён омадааст, осон намояд.

КИТОБНОМА

1. Адаб (Маҷаллаи илмӣ, ва таълимию маърифатӣ) Вежаномаи Ҳаким Низомии Ганҷавӣ. Душанбе: Нодир, 2012. -№1 -2. - 152 с.
2. Ганҷавӣ Низомӣ. Куллиёт / Низомии Ганҷавӣ. Ҷилди панҷум. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 486 с.
3. Ганҷавӣ Низомӣ. Махзан -ул -асрор / Низомии Ганҷавӣ. Матни илмӣ - интиқодӣ. Бо саъй ва эҳтимоми А. А. Ализода, Боку: 1960. - 186 с.
4. Ганҷавӣ Низомӣ. «Куллиёт» -и Низомии Ганҷавӣ. Ҷилди панҷум. - Душанбе: Ирфон, 1984, с. 259 -394.
5. Ганҷавӣ Низомӣ. Хамса / Низомии Ганҷавӣ. Душанбе: Адиб, 2012. - 1161с.
6. Топонимика Востока (Исследования и материалы). - Масква: Наука. Глав.ред.вост.лит. 1969. -238 с.
7. Тӯраев Б. Б. Микропонимияи водии Яғноб / Душанбе: Ирфон, 2019. - 271 с.
8. Тӯраев Б. Б. Тавзеҳи чанд топоними «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ / Б. Б. Тӯраев // Суханшиносӣ. - Душанбе: Дониш, 2016. -№3. - С. 35 -41.
9. Фарҳанги номҳои чуғрофӣ/Наشري аввал. – Душанбе: ҶДММ «Меҳрона», 2019. – 277 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: ҶММ «Ҷсероксленд» бо ҳамкориҳои интишороти «Сухангустар», 2008. – 949 с.
11. Хромов, А.Л. Содиқская топония Верховьев Зеравшана /А.Л. Хромов // Топонимика Востока: Исследования и материалы. –М.: Наука, 1969. – С. 87 -99.
12. Хромов, А.Л. Очерки по топонимии и микропонимии Таджикистана/А.Л. Хромов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 85 с.
13. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI -XII ва ибтидои асри XIII) / С. Ҳалимов. - Душанбе, 2002. - 95 с.
14. Ҳасанов А. Ҷойвожаҳои қаламрави Сомониён / А. Ҳасанов. - Хучанд: Нури Маърифат, 2018. - 557 с.
15. Шокирзода Шодӣ. Ҷодусухани ҷаҳон Низомӣ / Ш. Шокирзода // Маҷаллаи «Адаб» (Вежаномаи Ҳаким Низомии Ганҷавӣ). Душанбе: 2012, №1 -2, с. 4 -21.

БАЪЗЕ АЗ ВИЖАГИҲОИ ОНОМАСТИКАИ АШЪОРИ НИЗОМӢ (ДАР МИСОЛИ ДОСТОНИ «МАХЗАН -УЛ -АСРОР»)

«Махзан -ул -асрор» аввалин достони «Хамса» -и Низомии Ганҷавӣ буда, 24 -и рабеъулаввали санаи 572 ҳиҷрӣ, яъне 30 сентябри соли 1176 суруда шудааст. Достони « Махзан – ул – асрор» («Ҳазинаи асрор») дар баробари вижагиҳои бадеӣ ва ирфонӣ маърифатӣ, ҷамчунин дорои вижагиҳои забонии бахши ономастикӣ (ном ва номшиносӣ) низ мебошад.

Дар асарҳои ирфонӣ мазкур, ки Ҳаким Низомӣ онро дар пайравиҳои достони «Ҳадиқат - ул - ҳақиқат» - и пири маънави худ Ҳаким Саной навиштааст, аз

қабатҳои ономастикии (бавижа ҷойномҳо, яъне топонимҳо) антропотопонимҳо (ҷойномҳои марбут бо номи ашхос), антропонимҳо (одамномҳо), зоонимҳо (ҷонварномҳо), зоотопонимҳо (ҷойномҳои марбут ба номи ҳайвоноту ҷонварон), ойконимҳо (номҳои шаҳрҳо, музофоту вилоят ва маҳалу минтақаҳо ва ғ.), комонимҳо (деҳномҳо), оронимҳо (кӯҳномҳо), гидронимҳо (обномҳо) ва ғайра хеле хубу бомавқеъ истифода кардааст. Дар мақолаи мазкур муаллифи мақола бори нахуст вижагиҳои забони мавқеи корбурди воҳидҳои лугавии ономастикии асари номбурдари таҳлил ва баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: Низомӣ, «Хамса», «Махзан – ул - асрор», ономастика (номишиносӣ), ҷойномҳо (топонимика), воҳидҳои лугавӣ, исмҳои хос, ташаккули забони тоҷикӣ, ташаккули забонҳои эронӣ, калимаҳои сода, калимаҳои мураккаб, ибораҳои изофӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОНОМАСТИКИ ПОЭЗИИ НИЗАМИ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА «МАХЗАН -УЛ -АСРОР»)

«Махзан -уль -асрор» — первая поэма «Хамсы» Низами Гянджеви, работа над которой он была завершена 24 числа рабеульвала 572 года хиджры, то есть 30 сентября 1176 года. Поэма «Махзан -уль -асрор» («Сокровище тайн»), наряду с художественными, мистико -познавательными особенностями, имеет и лингвистические особенности ономастического характера.

В этом мистическом произведении, которое Хаким Низами написал в ответ на поэму «Хадикат -уль -Хакикат» своего духовного наставника Хакима Санои, он мастерски использовал ономастические пласты (особенно топонимы, т.е. топонимы): антропотопонимы (топонимы, связанные с именами людей), антропонимы (имена людей), зоонимы (названия животных), зоотопонимы (топонимы, связанные с названиями животных и зверей), ойконимы (названия городов, провинций, регионов, местностей и т.д.), комонимы (названия мест), оронимы (названия древних мест), гидронимы (названия водоемов) и т.д. В данной статье автор статьи впервые подвергает анализу лингвистические особенности использования ономастических лексических единиц в вышеуказанном произведении.

Ключевые слова: Низами, «Хамса», «Махзан -ул -асрор», ономастика, топонимы, лексические единицы, имена собственные, формирование таджикского языка, формирование иранских языков, простые слова, сложные слова, сложные словосочетания.

SOME ONOMASTIC FEATURES OF NIZAMI'S POETRY (BASED ON THE STORY «MAKHZAN -UL -ASROR»)

«Makhzan -ul -asrор» is the first story of «Khamsa» by Nizami Ganjavi, it was performed on the 24th of Rabeulwal, 572 AH, that is, September 30, 1176. The story «Makhzan -ul -asrор» («Treasure of Secrets»), along with artistic, mystical and cognitive features, also has linguistic features of the onomastic section (names and titles). In this mystical work, which Hakim Nizami wrote in response to the story «Hadiqat -ul -Hakiqat» of his spiritual mentor Hakim Sanoi, he excellently and appropriately used onomastic layers (especially toponyms, i.e. toponyms):

anthropotonyms (toponyms associated with the names of people), anthroponyms (names of people), zoonyms (names of animals), zootonyms (toponyms associated with the names of animals and beasts), oykonyms (names of cities, provinces, regions, localities, etc.), comonyms (names of places), oronyms (names of ancient places), hydronyms (names of water bodies), etc. In this article, the author first time analyzed and considered the linguistic features of the use of onomastic lexical units in the above-mentioned work.

Key words: *Nizami, «Khamsa», «Makhsan -ul -asror», onomastics, toponyms, lexical units, proper names, formation of the Tajik language, formation of Iranian languages, simple words, compound words, compound phrases.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Тураев Бурхон Бузургович – ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, н.и.ф. 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21, тел(+992)111555750.

Сведение об авторе: Тураев Бурхон Бузургович – ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, к.ф.н., тел (+992)111555750.

About the author: Turaev Burkhon Buzurgovich – Leading researcher at the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, Candidat of Philological sciences, 21734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street, phone: (+992) 111555750.

**ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ БЕПАЙВАНДАК ДАР
ШЕВАИ ЧАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

Мастона Шарипова
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Яке аз масъалаҳои муҳимми мавриди таҳқиқи пурра қарор нагирифтаи наҳви (синтаксиси) шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ, ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаёвандак ба шумор меравад, ки заминаи пайдоиш ва роҳи воситаҳои гуногуни ташаккул доранд. Мавриди истеъмоли онҳо, таҷқиқоти дуру дарозро талаб мекунад, ки дар ин мақола ҳамаи хусусияти онҳоро ба риштаи таҳлил даровардан имконнопазир аст. Олимони забоншиносии тоҷик воситаҳои ташаккул ва дараҷаи истифодаи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаёвандакро дар рафти таҷқиқоти хеш номбар кардаанд.

Муҳаққиқи рус А.Б. Шапиро дараҷаи истифодаи ин навъи ҷумлаҳоро муайян карда чунин ишора кардааст: «...ташаккули ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаёвандакҳо нисбат ба навъи пайвандакдор бештар дар истеъмол будани онҳо ҳодисае мебошад, ки ба ҳамаи забонҳо дахл дорад» [12, 18 -19].

Гӯйишҳои забони тоҷикӣ дар шароити имрӯза равандҳои аз сар мегузаронанд, ки боиси сифатан тағйир ёфтани низом, махсусан, низоми луғавии онҳо мегарданд. Аз равандҳои, ки лаҳҷаҳои имрӯзаи забони тоҷикӣ дар инкишофи худ ба онҳо рӯбарӯ мешаванд, ду раванд қобили зикр аст: 1) наздикшавӣ ва омезиши гӯйишҳо; 2) афзоиши муттасили нуфуз ва таъсири забони адабӣ ба онҳо [3, 5].

Маводи ҷамъоварда ва таҳлилкардаи мо нишон дод, ки дар лаҳҷаҳои минтақавии Дарвоз, ки ба гурӯҳи шеваи ҷануби шарқӣ, дохил мешавад интонатсия яке аз воситаҳои муҳимми ташаккули ҷумлаҳои мураккаби пайвасти ба шумор меравад. Оҳанг (интонатсия) аслан, хоси нутқи шифоҳӣ буда, ба туфайли он ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаёвандак тобишҳои гуногуни маъноӣ пайдо мекунанд. Инчунин, онҳо аз ҷиҳати ифодаи муносибат ба навъи пайвандакдори худ монанд мебошанд.

Аз ҷумла, дар «Забони адабии ҳозираи тоҷик» дар боби Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаёвандак интонатсияро яке аз воситаҳои асосии ташаккули онҳо шумурдаанд.

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаёвандак ба воситаи интонатсияи гуногуни пайвасти ташкил меёбанд. Панду ҳикмат, зарбулмасалу мақолҳо ва воҳидҳои фразеологӣ бештар дар қолаби ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаёвандак воқеъ мегарданд [1, 51].

Интонатсия ба нутқи шифоҳӣ хос аст ва аз ин ҷо ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаёвандак бештар ба нутқи гуфтугӯ мансуб мебошад [2, 241]: «*Ҳар кучо раъӣ суст бувад, шуҷоат муфид набошад*» «*Қитмат бе ҳикмат нест,*

арзон бе иллат» «Қадри зар заргар шиносад, қадри чавҳар чавҳарӣ», Як калаю ду гуш, хона бар дӯш», «Як забон дорӣ, ду гӯш, яке бигӯ, дуто биниюш!», «Сухан кардан нуқра бошад, хомӯшӣ тилост» [10, 65, 412, 485]. Дар шеваи чануби шарқӣ ба мисли забони адабӣ ва дигар шеваҳо, гурӯҳи калони чумлаҳои мураккаби пайвасте ба мушоҳида мерасад, ки бидуни пайвандакҳо ва тавассути воситаҳои дигари грамматикӣ лексикӣ ва оҳанг алоқаманд мегарданд: «Одамъ либос, хонавъ палос», «Зъмин сахт, осмун бўланд», Пирмърод ваҳайбат, хӯвардӯхтар боҳърмат – бародар бо сиеъат хоҳар бо ҳурмат» (Сағирдашт).

Чуноне ки ба мушоҳида мерасад, ташаккули чумлаҳои мураккаби пайвасти навъи бепайвандак нисбат ба навъи пайвандакдор ва бештар дар истеъмол будани онҳо ҳодисае мебошад, ки ба ҳамаи забону шеваҳо дахл дорад.

Ҳангоми таснифи чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак дар шеваи чануби шарқӣ аз рӯи ифодаи муносибатҳои маъноӣ, хусусият ва аломатҳои фарқкунандашон ба ин натиҷа расидем, ки байни аъзои чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак муносибатҳои зиёди маъноӣ ва замонӣ мавҷуданд ва ин муносибатҳо аз василаҳои зарурии алоқаи чузъҳо ба шумор мераванд. Мухимтарин муносибатҳои маъноӣ ва замонӣ байни чузъҳои чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак дар шеваи чануби шарқӣ аз он иборат аст, ки чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак аз ҷиҳати муносибати замонӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: чумлаҳои ифодакунандаи муносибати **ҳамзамонӣ** ва **пайихамзамонӣ**.

Чумлаҳои, ки муносибати ҳамзамонӣ доранд.

Маҳфуми ҳамзамонӣ дар як вақт воқеъ шудани амалу ҳолат, аломату хусусиятро мефаҳмонад. Чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак аз ҷиҳати фаро гирифтани муносибати замонӣ бо ҳамдигар мутобиқ мешаванд. Амалҳои, ки онҳо ифода мекунанд, аз хусуси ибтидо, чараён ва идома бо ҳамдигар мушобех буда, бо тариқи мувозӣ давом мекунанд [14, 25]: Пӯстунар -шун -а ҷӯдо мекаран, шътӯкак дар дег -шун меполиян, мерехтан, мекофтан, мепухтан мехӯран. Чавъш бадар мешӣ, шъттов мебӯрем осёб мекаре -м, дар табаққо тӯп мекаре -м, мейоваре -м мехелием. Ҳамаи ката, майда, вървак първак ҳами кашк қати сер мешин (Дарвоз).

Ҷонишинҳо дар ин қабил чумлаҳо асосан дар вазифаи мубтадо ва ҳолшарҳкунанда ба муқобили ҳамдигар омада, дар натиҷаи алоқаи чузъҳои чумлаҳо боз ҳам зичтар ба зухур мерасанд. Ин ҳодиса ҳамрангии амалҳоро возеҳ намуда, умумияти онҳоро тақвият медиҳад: Якташу дар ҳаййос ума яктегашу дар барфбод. Тъ бўра бози кнда, мън йа дам да инда сарма мунъм. Мо ай и съни дайро афгоно ай у -съни дайро. Зъмини каҳдрави мо ай и бар бӣ ай уно ай у бар. Якеша бай мъна бӯду, уш ай хъдът (Кеврун).

Дар ин гурӯҳ чумлаҳо яке аз аъзоҳои чумлаи якум дар таркиби чумлаи дуюм ба тариқи такрор зикр шуда, ба вазифаи аъзоҳои гуногуни чумла меояд: Ҳарус ҳай қъшлоқи мо бӣ, дъмод ни ай қъшлоқи мо. Як бачаи вьндист, (бемехр) як бачаи арқавараст (демонаавзоъ аст). Пасванди –вага дар баъзе лаҳҷаҳои

чанубии тоҷикӣ низ роиҷ аст...он бо яке аз узвҳои бадан омада, ҳолату вазъияти шахсро нишон медиҳад [8.17,18]. *Бай гажду габук -а (бачаҳо, хурдсолон) ҷъдо мекашин, бай занакъна ҷъдо -ҷъдо мекашин. Хабара фаҳми, ӯ бъғри, мън бъғри (Умарак).*

Хусусияти дигари чумлаҳои мураккаби навъи мазкур иборат аз ин аст, ки бино бар монанд будани хабарҳо аксар хабари чумлаи дуҷумла намешавад: *Унош ай дърунзъқ -а жоғар каран, ино -ш қоқи вьрчък. Къндай мо дарвози -ст, шъмо сағрдаштӣ. Мо то -тора медъравем, шъмо таҳ -тара. И хамир -ъш созаю, иш шъмълтъқ -ай (мулоим; лағжон). Инъш нуни боқълеги -ст -ъ, ин -ъш хазунӣ (тирамоҳӣ). Мо медъравием -ъ, бад уно. Дъноо -шън ҷъдо мешин -ъ, каҳшу ҷъдо (Қалъаи Хусайн).*

Чумлаҳое, ки муносибати пайихамзамонӣ доранд.

Дар муносибати пайихамзамонии чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайванд дар шеваи чануби шарқӣ, амалу ҳолат, ҳодисаю воқеаҳо паси ҳам воқеъ мешаванд ва ё ҳамдигарро иваз мекунанд. Хабарҳои ин чумлаҳо феълӣ буда, бештар ба замони гузаштаи мутлақ сурат мегиранд: *Дар гармо ошаки қатъг мекарем, нъгъл меоварем, мехурем. Пула дом -ъ, чунма халос каръм, шътов бийӯма -м. Вьндиш карай, оли дъшмун -ът мекъна. Рафт -ъм хабаръшун гърфът -ъм амза воису, возипай (зуд) бъгаштъм. Амита занакӣ бътунъме (доно, босаришта) бӣ, тъпъст -ъш бай ҳавали товистуна мепойист (Кеврун).*

Амалу омил ва воситаҳое дар муносибати пайихамзамонӣ мавҷуд аст, ки тафсири онҳоро ба ин тарикъ нишон додан мумкин аст:

1. Чумлаи аввал зарф (ҳол) -и замони **аввал, ҳавал / ҳолӣ/ олій/**, дар таркиби чумлаи баъдӣ зарфи (**баъд / бад/ угам**) паси ҳам содир шудани амалҳоро равшан месозанд: *Ира бар бъдъшу сьроқъш кард, бад чапасар (зуд) биё. Аввал тъ бъра, бад мън ай қафот умам. Авал катаҳора ҷо кън шалтаран, угам навбати майдаҳоро. Ҳавал дамта ҳот кън, ҳоли вегаҳай маърака (Сафедорон).*

2. Дар вақти суҳан гуфтан гоҳо дар таркиби чумлаи якум ва гоҳо дар чумлаи дуҷумла, калимаи замонии **олӣ** ё **оли угам** чун муродифи зарфи **аввал** ба мушоҳида мерасад: *Оли тъ дар йодъм бъдоз да, мън давомъша бъгумът. Оли угам зъмини нокората хокгардакъш кън, бад угам ҳосилиша бин. Ай ко мева даме, оли иза калун гара бад меваҳора бӣ (Зев).*

3. Зарфҳои замон дар таркиби чумлаи якум истифода намешаванд, вале дар чумлаи дуҷумла зарфҳои **баъд** ва **угам** ба мушоҳида мерасад: *Чакалака (рамаи майда) бар ҷоваҷошу кън, бад подара бийор. Уно бърафтанда, угам мо рафтем. Чава дъравим ваторикӣ, угам таҳтӯл (наҳорӣ) каръм (Сағирдашт).*

Зарфҳои замони мазкур пас аз амали чумлаи якум ба вуқӯъ омадани амали чумлаи дуҷумла таъкид менамояд: *Чанг тамом шид, угам мо бай хунаҳомуна умаем. Барфо ов мегаран да, угам мън бърам (Саидон).*

Калимаҳои **бад** ва **угам** дар таркиби чумлаҳои якум ва дуҷумла якҷоя ҳам меоянд. Ин ҳодиса дар ноҳияи Дарвоз ва деҳаҳои Кеврун, Зев, Рубот, Сағирдашт, Саидон, Камчак, Сафедорон, Марғак, Қалъаи Хусайн ва ғайра

мавриди истифодаи фаровоне дорад: *Бад угам итава бѣгу миҳмундорї карї, авлодму амтарист. Гандѣма мешувем, қоқѣи менем, бад угам ордѣи кард. Шїра мийорем, ширгармак -ѣи менем, угам баѣд чѣргот -ѣи мезанем. Пешта хизмат мекарї, угам бад дѣхтар -ѣт медон. Хуни ҷигар мешай -да, угам баѣд ино парунчак бѣгаран (Сағирдашт).*

4. Дар таркиби ҷумлаҳо пуркунандаҳое меоянд, ки бо воситаи пешояндҳои **аз паси, (аз) ай қафойи, ай дѣми, (аз) ай пѣшти** ва ҷонишину бандакҷонишинҳои шахси ифода ёфта, ба яке аз аъзоҳои ҷумлаи якум ишора намуда, алокаи ҷузъҳоро зичтар месозад; *Маликаи занбур мепара мерава, занбуруй қорагар -ѣи ай дѣм -ѣи. Тѣ калапо бѣга мо ай пѣшти тѣ ума. Уно расидан, ино -и ай қафо -иу фѣруман. Очашу раси, ай пас -ѣи дигарош ни мерасан (Сағирдашт).*

5. Воситаи дигари алокаи байни ҷузъҳои ҷумлаҳо тарзи ифодаи хабарҳои онҳост. Хабарҳо аз рӯи муносибати замони бо ҳам мутобиқат менамоянд. Ин мутобиқат дар он зоҳир мешавад, ки аз паси як амал амали дигар рӯи медиҳад. Хабарҳои ҷузъҳои ҷумлаҳои якум ва дуум бештари ҷумлаҳои навѣи мазкур бо шаклҳои замони гузашта ифода мешаванд: *Тирамоҳ -ѣи раф(т), зѣмистун -ѣи ума. Бача -и ай хунданї умед, хизмат -ѣи буран. Шинѣк пѣр хѣшбу -ст, валай дар бѣи маст гамї.*

Хабарҳои ҷузъи якум бо замони ҳозира, хабарҳои ҷузъи дуум бо ҳозира -ояндаи сиғаи хабарӣ ифода мешавад: *Пѣга тѣйор га бѣрем пост. Ко ов бѣгї дар сател, та мѣштѣк бѣшина. Ко бѣра дари молора бин, амечї гѣрѣмбаст шї (Дарвоз).*

Хабарҳои ҳар ду ҷузъ бо шакли замони оянда ва ҳозира -оянда ифода мешаванд: *Ко олї бѣра бай пеш -ѣи, та мѣн дѣсторхуна бѣчах -ѣм. Ва қошѣқгардун бѣкабе, қошѣқ нест. Тез бѣхрев -ѣ серше, бай мора вардоре. Сепѣсту тѣпѣста бѣги бар, пѣр қин осийобкѣнай (Кеврун).*

Хабарҳо яке ба аорист ва бо сиғаи амрї: *Ма тѣ ҷавора чач кѣн, мѣн гандѣмора. Йахмана бѣчин -ѣ бийор, дар тайи санг бѣшак -ѣ донашѣрво кѣн. Хавлора бар дар йаг кунчи хуна мунѣш да йах гара.*

Хабарҳо бо аорист ва замони ҳозира -ояндаи сиғаи хабарӣ; *Севора бѣбѣр да, қоқишу кѣнем. Талабоої лѣмба (калон) ҷавоб бѣду да, майдаҳоша дарс бѣдѣм.*

Хабарҳои ҷумлаи якум бо шакли замони ҳозира -оянда, хабарҳои дуум бо сиғаи амр; *Мѣн анде мехѣрѣм, тѣ бѣхѣр. Шѣмо валай бийоїе, маҳрака тани мѣн. Тѣ бѣдрав, кашундан -иу тани мѣн (Сағирдашт).*

Муносибатҳои замони ва пайиҳамзамони ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандак гурӯҳе доранд, ки аз рӯи оҳанг аз дигар гурӯҳҳо фарқ мекунад. Микдори бештари ин ҷумлаҳо аз сето зиёд буда, дар он гӯянда хислату рафтор, нишонаву аломати ашѣву ҳодисаҳои гуногунро маҳз дар асоси оҳанг номбар мекунад: *Йаг дѣст -ѣм дар хамир, йакеш дар хѣрок, хѣш -ѣм дар миҳмун. Ғаждбоқї (кӯдакнигоҳдорї) кѣн, мола боқї кѣн, чѣчара боқї кѣн, афгор ши -м.*

Ҳамонатиша бѣду, туйунаша бѣду, мълутакиша ни бѣду (ягон чизи қогазпеч кардашуда). *Йак дѣхтар -ѣм дар и бари даргов -ай дигари -и дар и бар -ай хѣд -ѣм дар ҳади пойон (Дарвоз).*

Муносибати хилофӣ. Чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандаки хилофӣ дар шеваи чануби шаркӣ нисбатан серистеъмол буда, аз рӯи муносибати чузъҳо ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: **хилофӣи тасдиқӣ** ва **хилофӣи инкорӣ**.

Ба гурӯҳи якум, чумлаҳои мураккаби пайвасти хилофӣи тасдиқӣ хабари чузъҳо дар шакли тасдиқии феълҳо ифода мешавад. Дар чумлаҳо амалҳо муқобили ҳамдигар гузошта шуда, амали дуҷумла чун хилофи амали чумлаи якум ҳам содир мегардад ва ҳам намегардад: *Мо девол зо -ем, Аламшоҳи чу чапаш кар. Ай боби -и ҷартаст (сахт тарсидан) кънама, вагапой мън пашир -ѣш барама. Ҳолгарӣ накън -ѣ, инда бийо чой бѣкаб. Ун нуно -и соз бин, ино -и тѣмбѣлбѣк (фарбѣх). Шарикойи ун лѣмб иш -н, ун мундаст фънѣдѣк (майда) (Қалъаи Ҳусайн).*

Як хусусияти дигари ин гурӯҳ ин аст, ки дар таркиби қисме аз чумлаҳои дуҷумла мубтадо, пурқунанда ва қонишинҳои ишоратӣ, таъинӣ ва қонишинҳои энклитикӣ ифода мешавад. Ба яке аз аъзоҳои чумлаи якум, қонишинҳо ишора намуда, мақсади муҳокимаро барои ҳарду чузъ ягона мегардонанд. Алоқаи грамматикӣ ин чумлаҳо нисбатан зичтар аст: *Йӯ -ра во кар -ѣм, пашир -ѣш мебара. Бѣжѣк -бѣжѣк уно чѣк -чѣкак руган бадар кънамен. Шѣтовта парунҷак бѣгаран, та қуни мън халос гара. Ғала -и хуб шийаст -ѣ, ҳамаша гарм вардошт (Дарвоз).*

Дар гурӯҳи дуҷумлаи чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандаки хилофӣ моҳияти хилофӣ ва муқобилгузори ин чумлаҳо равшан ва саҳеҳтар буда, ҳиссаи асосӣ ва зиѣди чумлаҳоро ташкил медиҳанд. Амали чумлаи дуҷумла бо шакли инкорӣ феълҳо (хабарҳо) бар хилофи амали чумлаи якум меояд: *Карбоса хѣд -ѣш метана, хѣд -ѣш медӯза. И пирмърод дора, кор -ѣш мегира. Даҳ бор лӯв -ѣш (фарѣд) кар -ѣм, овоз -ѣм надо. Мън ай ҳадаш мебърор -ѣ уно не. Ту бѣтѣнъм нун пѣхтиш, ӯ ай ҳадаш набрума (Кеврун).*

Дар шакли фақат хабар омадани чумлаи дуҷумлаи онҳо, яъне чумлаи содаи нопурраи муайяншахс: *Нуна пѣхт -ѣм то шава, нахӯр -ѣм. Калун -ѣш кар -ѣм, гум шӣ. Қалавриш пър -ѣш кар -ѣм калунак шӣ, бай зогуна. Гапъ чапа пѣхт -ем, наши. Қимати бадишу хари -мъ, нашин. Нақълиша шънавим медун -ѣм, хѣдиша нахундѣмъш (Сағирдашт).*

Қонишин ва бандакқонишинҳо дар таркиби чузъи дуҷумлаи чумлаҳои хилофӣи инкорӣ одатан дучор намеоянд. Яъне дар ин гурӯҳ мубтадоҳои ҳарду чузъ тарзи ягонаи ифода доранд ва чузъҳои яке бе дигаре наметавонад маънои матлуберо ифода кунад: *Йаке -и бѣландаки -ст, дигари -и мънѣдѣкак. Йакейо -и дѣ зардийан йакейо -и йактава. Наино шърин гарамен ино -и нагарамен. Ино ҳосили меҳнати хѣдѣм -ан, ино -и ай ҳамам (Дарвоз).*

Дар шеваҳои чанубӣ ва чануби шарқӣ як гурӯҳ ҷумлаҳои дар истифода қарор доранд, ки дар таркиби ҷузъи дуҷуми онҳо ҳиссаҳои бо(з) ба мушоҳида мерасад. Ин ҳиссаҳо оҳанги хилофии байни ҷузъҳои тақвият дода, муносибати онҳоро саҳеҳтар менамояд [14, 29]. Ҳиссаҳои **бо(з)** назар ба шеваҳои чанубӣ дар лаҳҷаҳои Дарвоз ба гунаи **бо** бисёртар ва ҳиссаҳои **боз** камтар ба мушоҳида мерасад: *Чанбор гуфт -ъм найо, бо ума. Иза (хело) таҳдид -ъи кар -ъм, савсата нагу, бо бъгуфт. Бънгора амиқа лави -м, бо бъҷкин. Табибо хабар -ъи каран, хов кън, бо хов накар (Сағирдашт).*

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофие, ки дар боло зикр кардем, асосан, бо ҷумлаҳои пайвасти хилофӣ, ки байни узвҳои пайвандҳои хилофии *неки // неке, неке ки, у//ъ воре//воре ки, аммо, wore wore ки* меоянд, мутобиқанд. Дар хусуси ҷумлаҳои изҳори назар хоҳем кард, ки бо ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандқори хилофии бо пайванди *неке ки, wore ки* мусоидат доранд. Монанди забони адабӣ, дар ин ҷумлаҳо ҷумлаи якум ҳамеша дар шакли инкор ва хабари ҷумлаи дуҷум тасдиқӣ воқеъ мегардад: *Ун давро собин ай ко бӣ, амза (ҳаминқадар) лоқ -ъ поқе мешъстан йак олам. И авқота кӯдако нахрамен, катто хърамен. Убара зъмин -ъи ҳосилдъ нест, ибар ҳосили хъиру даме. У бача -и хуб нест, Самад -ъи хуб -ай (Кеврун).*

Муносибати қиёсию муқобила. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайванде, ки муносибати қиёсию муқобила доранд, ҳамчун муродифҳои пайвандқори худ ба тариқи рӯбарӯ (баръакс, нобаробар) гузоштани ашёву ходисаҳо тафовути байни онҳоро нишон медиҳанд: *И тарафъи санган -ай и тараф -ъи тънгърийак -ай (маҷ. сабук). Ҳамаш дърахти севан, наму дърахт -ъи тарамрӯт. Да и дег -ъи атола -ст, дар ин дег -ъи мъшингпийова. Ин -ъи дъхти ховаракмай, ун лъмбақ -ъи (қалонақ) ай мън.*

Хусусияти барҷаста ва ба назар намоёни ин гурӯҳ ҷумлаҳо, яке аз аъзоҳои ҷузъи якум ба ягон аъзои ҳамвазифаи ҷумлаи дуҷум муқобил гузошта мешавад [14, 30].

1. Мубтадо бо мубтадо: *мо бъйорак геме, уно додар гамен (меган). Гови пир кънчора хов бинаме, гъшина нун. (зарб)*

2. Хабар бо хабар: *Уш аловақ -ай, иш вафърча. И дърахт -ъи меваи калун даме, иш нӯмазгақ даме.*

3. Пурқунанда бо пурқунанда: Хабарӣ аксари ҷумлаҳои, ки пурқунандаҳои таркибиашон қиёс мешаванд бо феълҳои **гуфтан, доштан, хӯрдан** (*хъраме, доран, гӯфтан, гамен, меган*) ифода мешавад. Дар ин ҳел ҷумлаҳо ҳам мубтадоҳо ва ҳам пурқунандаҳо якҷоя муқобили ҳамдигар омада муқоиса мешаванд: [14, 31] *Ай ҳисоби шолӣ кърмақ ов мехъра, ай ҳисоби сев бед ов хъраме. Ино йаташ тут гамен, йаташ бед гувамен. Мо шавқор дорем, тоговийо рӯзқор доран.*

4. Ҳолшарҳқунанда бо ҳолшарҳқунанда: *Ай фечор (новардон) мо ов хъремем ай даргов гову мол хърамен. Дъхтарошу хъирув хунамен, бачаҳош бадхунан (Кеврун).*

Муносибати сабабу натиҷа. Дар чумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандак, ки муносибати сабабу натиҷа доранд, чумлаи содаи якум сабабро ва чумлаи содаи дуюм натиҷаву хулосаи онро ифода мекунад [2, 248]. Ин ҳодиса дар забони адабӣ низ ба мушоҳида мерасад ва дар лаҳҷа ҳам дучор меояд. Воситаҳои асосии алоқаи ҳиссаҳои таркибии чумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандаки сабабу натиҷа оҳанги пайваст мебошад. Ҳангоми талаффузи ин қабил чумлаҳои мураккаб чумлаи якуми онҳо бо оҳанги баланд гуфта шуда, задаи мантиқӣ ба калима ё иборае меафтад, ки сабабро ифода мекунад. Дар охири чумлаи якум пеш аз саршавии чумлаи содаи дуюм таваккуфи муайян ба вучуд меояд, ки аз саршавии ҳиссаи дигари чумлаи мураккаб дарак медиҳад. Чумлаи содаи дуюм бо оҳанги паст ва ҳамвор талаффуз меёбад: *Йаг дам сарта мун, ҳози рӯз гараме. Изай га (камтари дигар) б̄шиӣ, нуниша пазаме. Дина намзаҳак бӣ, йак дам л̄мби лӯла шӣ. Ай боруни имшава воист -ъм, з̄минора фойдашу. Мола буран айлоқ, фарбиҳи х̄ширӯ шин. Амъза капи п̄ре зом, даҳанъм дард ума. Дар болой д̄рахт б̄ро т̄нги -и б̄ду, ҳама -и мереза (Сағирдашт).*

Муносибати шартӣ. Хабарӣ бештари чузӣи якуми чумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандаки шартӣ судурӣ тавассути сиғаи амриӣ феъл, хабарӣ чузӣи дуомашон бо шаклҳои сиғаи хабарӣ ва гоҳо аорист ифода мешавад. Дар чумлаи якум оҳанг назар ба чумлаи дуюм ҳамеша баландтар ва дар чумлаи дуюм пасту оромтар мегардад: *Аспа наъл̄ш к̄нен, ба б̄зкашира тийор. Ибар бийо хавфай, санг резаме. Сангоша бийоршу, деволк̄ни -и тани м̄н. Хамира б̄шур -ъм, п̄хтан -ъи ай т̄ (Сағирдашт).*

Муносибати муайянкунандагӣ. Як силсила чумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандаке дар лаҳҷаҳои чануби шарқӣ мавриди истеъмом қарор доранд, ки дар байни чузҳои онҳо муносибати муайянкунандагӣ ҳукмрон аст. Дар ин қабил чумлаҳо чузӣи дуюм ягон хусусият, аломату нишопаи яке аз аъзоҳои чумлаи якумро муайяну муқарар месозад. Дар таркиби чумлаи дуоми чунин чумлаҳо чонишинҳо, бандакчонишинҳо, зарфҳои чонишинӣ ба вазифаи мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳолшарҳкунандаҳо омада аъзои чузӣи якумро ишора мекунад: [14, 32] *Дар наму куталак сар карӣ, аманда хунаи м̄най. Наму гаждунора дӣ, амуно навасооман. Ч̄шмаи х̄н̄кака дийай, амучада бист сол д̄рав кар̄м. Ҳамаки Сайвалира б̄шносмӣ, аму хешу тавормай. Наму д̄рахта дийай, меваш амза ш̄рини бадай (Ёғет)*

Муносибати тавзеҳотӣ. Дар чумлаҳои мураккаби пайвасти бепаивандак аз рӯи иҷрои вазифаи грамматикӣ ба чумлаҳои муносибати муайянкунандагӣ монандӣ доранд. Онҳо яке аз аъзоҳои чумлаи якумро шарҳу эзоҳ дода, онро возеҳ, пурра ва равшантар менамоянд: *Аманда шох кашӣ: то вегара ф̄тир -ъ почък -ъм қатӣ. Итаваш нагӣ мепеха, дига корумад̄ш нагараме. У вақто ҳама даанд̄р бин, чавин мехӯрем. Пешта барфи х̄лӯп (сахт) мезо, раҳи гашта набӣ. Инора гӯсоласевшу гамен, говунишӯ х̄рамен (Дарвоз).*

Муносибати ҳамроҳӣ. Бояд қайд кард, ки ҷумлаҳои дорои муносибати ҳамроҳӣ дошта, ҷумлаҳои аввали ҷузъи якум аз ҷиҳати маъно ва оҳанг нотаом буда, бе ҷумлаи дуюм онҳо вазифаи коммуникативии худро ба ҷо оварда наметавонанд. Аммо ҷузъи дуюми ҷумлаҳо аз ҷиҳати маъно нисбатан мукамалтар буда, хусусияти субъективӣ (шахсӣ) дошта, муносибати гӯяндаро ба моҳияти амалу нишонаҳои дар ҷумлаи якум зикршуда ифода мекунад: *И сѣнхорѣм чое кѣна хичи -ш гуфта нагараме, зѣрийам -ай (авлод). Аму дос -ѣм уқа даркор -ѣм набї, ноилоҷ дом. (Дарвоз).*

Муносибати субъектӣ (шахсӣ). Ҷумлаҳои дорои муносибати субъективӣ мавҷуданд, ки аз ҷумлаҳои ҳамроҳӣ тафовути зиёд доранд. Дар ҷумлаи дуюм хулоса, ҳаяҷон, шодиву хурсандӣ ва амсоли онҳоро, ки эҳсосоти ҳукми гӯянда ба шумор меравад, дар ҷумлаи якум ифода мешаванд: *Йак сол шї ай хизмат ума, ҷун -ѣм дар ҷун -ѣш. Каикхѣриму файрод каран, ай рїи вегах мегуфт. Имораткѣнира йод бѣгї, ино хѣшрув кѣнамен (Камчак).*

Муносибати саволӣ: Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандаки муносибати саволӣ дошта, дар шеваи ҷануби шарқӣ ба мисли шеваи ҷанубӣ яке аз ҷузъҳои онҳо ҳар ду ҷузъи онҳо оҳанги савол дорад. Ҷумлаи якум саволӣ буда, гӯянда худ савол дода, худ ҷавоб мегардонад, ки ҷавоби ӯ ҷузъи дуюми ҷумларо ташкил медиҳад. Ин гуна пурсишу посухро саволи риторикӣ ҳам метавон номид, зеро шахси гӯянда аз ҳамсухбати худ ҷавоб намехоҳад, мазмуни гуфтораш барои худаш саҳеҳ аст [14, 33]: *Гѣчо рафта истодї (рафтестї)? гѣлай мерї? [7, 228] дар и кутал истарои бѣрумайї? ва як азоби захр. Нав акъ ақлт дѣрума? бѣрафт бѣрасї дар ҷош. И кор -ѣш хуб -ай ба гуфт -ѣт? ай ко шармѣндаги -ст (Калъаи Ҳусайн).*

Гурӯҳи дуюми ҷумлаҳои муносибати саволӣ дошта ҷузъи дуюми онҳо ҷумлаи саволӣ мебошад: *Дар дѣрахт чормағзи -га нест, чї метакши? Э бача бас менї потелька, барои учт кѣнѣм? Тарма осїоба гѣрѣфт, медунисти -ку? Ва ин шѣнѣк (алафи хушбўї)ай ко гараме руфта, йак чурбийи лѣмба нагрѣфтї? (Сағирдашт)*

Ҳамин тавр аз таҳқиқи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак дар шеваи ҷануби шарқӣ забони тоҷикӣ, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар асоси осори олимони забоншиносу шевашинос таҳқиқ намудани хусусиятҳои наҳвии шеваҳои мазкур ба бисёр масъалаҳои ҳалталаб равшанӣ меандозад. Дар лаҳҷаҳои минтақаи Дарвоз табақабандӣ ва таҳлили мисолҳои гирдовардамон нишон дод, ки ҷумлаҳои мураккаби навӣ мазкур нисбат ба навӣ пайвандакдори худ истифодаи фаровон доранд.

КИТОБНОМА

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе: Дониш, 1989. – 224 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷикӣ. Синтаксис: Ҷ. 2. – Душанбе: Маориф, 1984. – 328 с.

3. Маҳмудов, М., Чураев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ/М.Маҳмудов., Ғ.Чураев., Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 841 с.
4. Ниёзмухаммадов Б. Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик. / Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Ирфон, – 1965. – 92 с.
5. Ниёзмухаммадов, Б. Забоншиносии тоҷик. / Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Дониш, – 1970. – 387 с.
6. Розенфельд, А.З. Говоры Каратегина / А.З. Розенфельд // Труды АН Тадж. ССР. Т. XVIII. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. –106 с.
7. Розенфельд, А. З. Дарвазские говоры таджикского языка / А. З. Розенфельд. – Л. З.: Труды Института языкознания. АН СССР. Том 6. – М., 1956. – 280 с.
8. Раҳматуллозода, С., Мирзоев С. Нақши пасванди «вага» дар калимасозӣ / С. Мирзоев, Раҳматуллозода // Суханшиносӣ. – Душанбе, 2019. – №3. – С. 15 -24.
9. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис / Р. Шарофиддин. – Душанбе: Маориф, 1988. – 344 с.
10. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. – Душанбе: Нашри Камол, 2014. – 640 с.
11. Ҷӯраев, Ғаффор. Забони ман – ҷаҳони ман / Ғаффор Ҷӯраев. – Душанбе: Эр -граф. – 2016. – 160 с.
12. Шапиро, А. Б. Очерки по синтаксису русских народных говоров / А. Б. Шапиро.– М., 1953.–319 с.
13. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 1980. – 330 с.
14. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ. 4. – Душанбе: Дониш, 1984. – 250 с.
15. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ. 5. – Душанбе: Дониш, 1982. –252 с.

ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ БЕПАЙВАНДАК ДАР ШЕВАИ ҶАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак дар шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ таҳқиқ гардида, муносибатҳои сохтори маъноии онҳо воситаҳои ифода ва дараҷаи истифодаи он дар лаҳҷаҳои Дарвоз нишон дода шудааст. Аз натиҷаҳои таҳқиқи таҳлил бар меояд, ки ҷумлаҳои мазкур дар шева ба қолаби сохтори ҷумлаҳои мураккаб мутобик буда, хеле содаву раван баён гардидаанд.

Муаллиф қушидааст, ки доир ба ҳудуди ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак дар заминаи таҳлилу пешниҳодҳои мисолҳо аз шева, мавқеъ ва дараҷаи истифода дар асоси муқарароти наҳвиносии муосир, ҷумлаҳои мураккаби мазкурро дар лаҳҷаҳои Дарвоз нишон диҳад. Дар асоси осори олимони забоншиносу шевашинос таҳқиқи намудани хусусиятҳои наҳви шеваҳои мазкур бо бисёр масъалаҳои ҳалталаб равшанӣ меандозад. Дар мақола, ҳамчунин, масъалаи муносибатҳои ҳамзамонӣ ва пайҳамзамонии ҷумлаҳои мураккаби

пайвасти бепайвандак дар шеваи ҷануби шарқӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак, шеваи ҷануби шарқӣ, лаҳҷаҳои Дарвоз, Сағирдашт, Кеврон, муносибатҳои ҳамзамонӣ, пайҳамзамонӣ, хусусиятҳои наҳви ҷумла, нутқ, интонация, оҳанг.

СЛОЖНОСОЧИНЁННЫХ БЕССОЮЗНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ЮГО - ВОСТОЧНЫХ ГОВОРАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В настоящей статье проводится анализ сложносочинённых бессоюзных предложений в юго - восточных говорах таджикского языка, а также раскрываются структурно - семантические особенности средств их выражения и степень употребительности в дарвазской наречии. По полученным в ходе анализа результатам можно прийти к заключению, что упомянутые предложения в наречии Дарваза, будучи структурно идентичными сложным предложениям, представляют собой простые по составу главные конструкции.

При определении границ сложносочинённых бессоюзных предложений в рассматриваемом наречии автор, опираясь на иллюстративный материал, извлечённый из записанных текстов самого говора, стремился творчески используя уже имеющийся опыт современных синтаксисоведов, раскрыть место и степень распространения этого типа предложений среди населения Дарваза. Основываясь на работах лингвистов, изучение грамматических особенностей этих методов проливает свет на многие вопросы.

Помимо этого, в статье акцентируется внимание на вопрос одновременности и последовательности отношений в сложносочинённых бессоюзных предложениях данного наречия.

Ключевые слова: сложносочинённые бессоюзные предложения, юго - восточные говоры, наречия Дарваза, Сағирдашта, Кеврона, одновременность и последовательность отношений, синтаксические особенности предложения, речь, интонация, мелодичность.

ON SOME FEATURES OF COMPOUND NON -CONJUNCTIVE SENTENCES IN THE SOUTH -EASTERN DIALECTS OF THE TAJIK LANGUAGE

This article analyzes compound non -conjunctive sentences in the south - eastern dialects of the Tajik language, and also reveals the structural and semantic features of the means of their expression and the degree of usage in the Darvaz dialect. Based on the results obtained during the analysis, we can come to the conclusion that the mentioned sentences in the Darvaza dialect, being structurally identical to complex sentences, represent simple main constructions in composition.

When determining the boundaries of complex non -union sentences in the dialect under consideration, the author, relying solely on illustrative material extracted from the dialect itself, sought, creatively using the existing experience of modern syntacticists, to reveal the place and extent of distribution of this type proposed among the population of Darvaz. Based on the work of linguists and linguists, studying the grammatical features of these methods sheds light on many questions.

In addition to this, the article focuses on the issue of simultaneity and sequence of relations in complex non -union sentences of a given dialect.

Key words: *compound non -conjunctive sentences, south -eastern dialects, dialects of Darvaz, Sagirdasht, Kevron, simultaneity and sequence of relationships, syntactic features of the sentence, speech, intonation, melody.*

Маълумот доир ба муаллиф: Шарипова Мастона Бахриддиновна, ходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, sh.mastona.b@mail.ru. тел.:(+992) 985703255.

Сведения об авторе: Шарипова Мастона Бахриддиновна, научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, 734025, город Душанбе, улица Рудаки 21, sh.mastona.b@mail.ru. тел.:(+992) 985703255.

About the author: Sharipova Mastona Bahriddinovna, Researcher of the Institute Language and Literature named after Abuabduhloh Rudaki NAST, 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street, sh.mastona.b@mail.ru. phone.:(+992) 985703255.

НАЗАРЕ БА ИСТИЛОҲОТИ ХЕШОВАНДӢ ДАР ГӢЙИШИ ТОЧИКони МАСТЧОҲ

Гулҷаҳон Шарифова

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ яке аз бахшҳои нисбатан нав ва камтаҳқиқшудаи илми забоншиносии тоҷик ба шумор рафта, то солҳои охир аз мадди назари донишмандон то андозае дур монда буд. Дар забоншиносии тоҷикӣ оид ба калимаву истилоҳоти соҳавӣ пажӯҳишҳое ба анҷом расида бошанд ҳам, аммо теъдоди онҳо зиёд нест. Аз ин рӯ, шумораи онҳоро метавон то андозае аз ҳисоби тадқиқи луғати лаҳҷаҳои маҳаллӣ тақмил бахшид.

Лаҳҷаи Мастҷоҳ дар радифи он гӯйишҳое қарор дорад, ки дар онҳо хусусиятҳои архаисти забонҳои қадимии эронӣ зиёд ба мушоҳида мерасанд. Вале ин ҷиҳати масъала дар лаҳҷашиносии тоҷикӣ то ҳол ба таври муфассалу мукамал мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст.

Зикр қардан бамаврид аст, ки истилоҳоти хешовандӣ яке аз бахшҳои қадимтарин ва муҳимтарини луғоти ҳар як лаҳҷа маҳсуб мешавад. Вожаву истилоҳоти хешовандӣ дар тули асрҳо аз ҳаводиси рӯзгор шаклан дигаргун шуда, муродифҳои худро пайдо намуда бошанд ҳам, аммо мантиқан ҳамон маъно ва ё мафҳуми хешовандиро ифода мекунанд. Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ вожаҳо ва истилоҳоти хешовандӣ кам нестанд. Масалан, дар матнҳои сангнавиштаҳои давраи ҳахоманишӣ мо чунин истилоҳоти хешовандиро мушоҳида мекунем: **pita** – падар, **mata/mat** – модар, **para** – набера, **puṣra/putra** – писар ва ғайра. Аммо ҷойгоҳи вожаҳо ва истилоҳоти хешовандии марбут ба гӯйишҳо, лаҳҷаҳо ва шеваҳои забони тоҷикӣ тамоман чизи дигар аст [12, 40 -41].

Роҷеъ ба истилоҳоти хешовандӣ дар забоншиносии тоҷикӣ аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ таҳқиқотҳои зиёде ба анҷом расидааст. Аз ҷумла, мақолаҳои муҳаққиқон А.З. Розенфельд «**К терминологии родства и свойства в таджикских говорах**» [9, 209 -207], ки дар он, асосан, истилоҳоти хешовандии лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ба таври иҷмолӣ баррасӣ шудааст. Инчунин, мақолаҳои З.Зайниддинова «**Терминҳои падар ва модар дар шеваҳои Ленинободу Конибодом**», «**Маълумотҳо доир ба истилоҳоти ифодакунандаи зан дар шеваҳои ҷанубӣ**» аз ҷоп баромадаанд, ки дар онҳо дар бораи бархе аз калимаҳои мушаххаси хешовандӣ маълумот ироа гардидааст [3, 104 -108]. Дар китоби «**Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ**» (Ҷ.1) низ роҷеъ ба ин масъала маълумот дода шудааст [16, 64 -70]. Чунин маълумоти муҳтасар дар мақолаи А.К. Писарчик «**О некоторых терминах родства таджиков**» [6, 177 -185] ва дар рисолаи номзадии Ю.И. Богорад «**Рогские говоры таджикского языка**» [1, 133 -135], инчунин дар асару мақолаҳои С.

Раҳматуллозода [8, 30], Таваккули Аъзам [13, 18 -21] низ ба мушоҳида мерасад. Калимаву истилоҳоти марбут ба робитаҳои хешутаборӣ дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дорои вижагиҳои маъноӣ ва услубӣ буда, на танҳо бо маъноҳои аслию маҷозӣ ва тобишҳои услубӣ, балки аз нигоҳи асолат, омилҳои ташаккулу таҳаввул ҷолиб буда, шуморе аз онҳо бунёди кӯҳани таърихӣ доранд.

Вожаву истилоҳоти хешовандӣ яке аз бахшҳои бисёр муҳимми луғоти ҳар як забон ва лаҳҷа ба ҳисоб мераванд, ки аз ин қоида шеваи тоҷикони Мастҷоҳ низ мустасно нест. Ин қисмати истилоҳоти шеваи тоҷикони Мастҷоҳ ба ҷуз аз ишораҳои иҷмолӣ то ҳол ба таври ҷудоғона мавриди таҳқиқи амиқ ва пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Истилоҳоти хешовандии ин шева аз ҷиҳати таҳқиқоти этимологӣ, калимасозӣ, сохтор, инкишоф, ҳудуди интишори ин воҳидҳои луғавӣ ба таври фарогир омӯхта нашудааст.

Муҳаққиқи гӯйишҳои тоҷикони болооби Зарафшон, бавижа лаҳҷаи Мастҷоҳ А.Л. Хромов дар рисолаи худ баъзе калимаҳои хешовандии шеваи ин минтақаро сабт кардааст, ки асосан дорои хусусиятҳои лексикографӣ мебошанд. Дар таркиби луғавии шеваи Мастҷоҳ истилоҳоти хоси хешовандӣ зиёд нест. Бо вучуди ин, дар онҳо аз як ҷониб агар барои муайян намудани муносибати дохилии гӯйиши Мастҷоҳ байни шеваҳои дигари забони тоҷикӣ, бавижа лаҳҷаҳои шимолӣ ва болооби Зарафшон, аз ҷониби дигар, нишонаҳои фарқкунанда ба мушоҳида мерасад [14, 215].

Мастҷоҳ музофотест дар минтақаи кӯхистони сарғаҳи Зарафшон, ки аз қадим боз дар ин ҷо мардуми суғдитабори тоҷикзабон умр ба сар мебаранд, бинобар ин, пояи асосии бархе аз луғоти лаҳҷаи ин қавмро бештар унсурҳои суғдӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, як бахши муҳимми луғати лаҳҷаи Мастҷоҳ, ки аз рӯйи таснифоти В.С. Расторгуева ба гурӯҳи лаҳҷаҳои мобайнӣ -марказӣ дохил мешавад [7, 187], аз ҳамин навъи истилоҳот иборат аст. Ҳамин гуна унсурҳоро дар бахши истилоҳоти хешовандӣ низ метавон ба мушоҳида гирифт, ки вожаҳои **падар**, **модар**, **писар**, **бародар**, **духтар**, **хоҳар** ва амсоли инҳо аз ҳамин қабиланд. Вале вобаста ба муҳити сиёсӣ ва тақозои замон дар тури таърих имкон фароҳам омад, ки баъзе калимаҳои туркӣ -узбекӣ низ ба гуфтори соҳибони лаҳҷаи мазкур роҳ ёбанд. Унсурҳои туркӣ -узбекӣ дар қабати истилоҳоти хос ба мафҳумҳои хешовандӣ ҳам ба ҷашм мерасанд, ки воҳидҳои луғавии **қайсингил** (*хоҳарарус*, *хоҳаришӯй*), **йанга** (*зани бародар*, *амак*, *тағо*) -ро метавон ба ҳамин гурӯҳ нисбат дод. Аммо чунин навъи иқтибосот чандон фаровон нест ва ҷунон, ки гуфта шуд, асоси бахши луғати истилоҳоти хешовандӣ аз вожаҳои тоҷикӣ ва бархе суғдӣ иборат мебошад.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳоти «**хеши наздик**» ва «**хеши дур**» ба қор мераванд, ки таҳти мафҳуми истилоҳи якум хешони хунӣ фаҳмида шавад, ба маънои истилоҳи дуҷум, баръакс хешоне дар назар дошта мешаванд, ки вобаста ба равобити гуногуни таборӣ бо ҳам қаробат пайдо намудаанд. Ҳамин гуна истилоҳот дар ҳама хонаводаи забонҳои ҳиндааврупоӣ, ки забони тоҷикӣ низ таърихан аз ҳамин хонавода берун омадааст, ба қор мераванд.

Нуктаи асосие, ки боиси пайдоиши истилоҳоти марбут ба хешовандони хунӣ мегардад, издивочи як зану як мард ва ё зану шавҳар мебошад. Зимни никоҳи зану шавҳар як хонаводаи мустақил ташкил меёбад ва дар натиҷаи он ду гурӯҳи калони ашхоси ҷомеа бо якдигар иртиботи таборӣ пайдо мекунанд: яке хешони тарафи зан ва дигаре наздикону пайвандони ҷониби мард. Онҳое, ки муносибати зану шавҳарро устувортар месозанд, фарзандони оила мебошанд, ки онҳо аз ҷониби падару модар бо номҳои «писар» ё «духтар» муаррифӣ карда мешаванд. Баъдан хешовандони ин оила фарзандони эшонро бо унвони «ҷиян» ё «хоҳарзода» -ву «бародарзода» мешиносанд. Бояд тазаққур дод, ки истифодаи вожаҳои хешовандӣ дар лаҳҷаи Мастҷоҳ фаровон буда, бо баъзе тағйироти овозӣ мавриди истифода қарор дорад. Барои таквияти гуфтаҳои боло метавон ба ҷадвали зерини истилоҳоти хешовандӣ дар лаҳҷаи Мастҷоҳ назар афканд:

Калимаҳои марбут ба истилоҳоти хешовандӣ дар лаҳҷаи Мастҷоҳ

лаҳҷаи Мастҷоҳ	овонавишт	шарҳ
абера	[aberá]	фарзанди набера
ако	[akā]	бародари калон
амак	[amák]	бародари падар
амма	[ammá]	хоҳари падар
аппа	[appá]	хоҳари калон
аппа	[appá]	модарандар
бародарзода	[barodarzoda]	писар ё духтари бародари калонӣ
бачи амма	[bači ammá]	писари амма
бачи тўғойӣ	[bači tūyī]	писари тағо
бачи хола	[bači xālá]	писари хола
бибӣ	[bibī]	модаркалон, модарбузург
бобо	[bābā]	падаркалон, падарбузург
боча	[bājā]	шавҳарони ду ё зиёда хоҳар якдигарро боча мегӯянд
додар	[dādar]	бародари хурдӣ
додарзода	[dādarzādá]	писари бародар
додо	[dādā]	падар
думод	[dūmād]	домод
духтарамак	[duxtaramak]	духтари амак
духтри амма	[duxtr'ri amma]	духтари амма
духтри тўғойӣ	[duxtri tūyī]	духтари тағо
зан	[zan]	ҳамсар
йанга	[jangá]	зани бародар, тағо, амак
кавера	[kawerá]	фарзанди чабера
кенча	[kənjá]	фарзанди охири

қайнӣ	[qaynī]	баробари зан нисбат ба шавҳари зан
қайсингил	[qaysingīl]	хоҳарарӯс, хоҳаршӯӣ
марозин/хевар/абусун	[marāzīn/hewar/abusūn]	занҳои бародарҳо бо ҳамин ном ба якдигар мууроқиат мекунанд.
мумак/янгаарӯс	[mūmák/jangáarūs]	истилоҳи тӯӣи арӯсӣ буда, маънои янгари дорад, яъне зане, ки шаби никоҳ ҳамроҳи арӯс ба хонаи домод меравад
нувера	[nuwerá]	набера
оча/апа	[āčá/apá]	модар
очашаванда/мойиндар	[āčašavandá/mājindar]	модарандар
палунҷ	[palunj]	ду зани як мард якдигарро бо ҳамин калима ном мебаранд
писарамак	[pisaramák]	писари амак
писархола	[pisarxola]	писари хола
поччо	[pāččā]	шавҳари хоҳар, хола, амма
сарличав	[sarlījáv]	хеше, ки ҳангоми гусели арӯс аз лаҷоми асп дошта то хонаи домод мебарад.
сарнухустин	[sarnuxustin]	фарзанди нахустин
сурхуча/хусур	[surxūjá/xusur]	хусур, падари домод, ӯ келин
тағо/тўғойи	[tayā/tyāyī]	бародари модар
хоар/хуар	[xāar/xuár]	хоҳар
хола	[xālá]	хоҳар ва апай модар
холадухтар/духтархола	[xoladuxtar/duxtarxola]	духтари хола
хоҳарзода/хуарзода	[xāharzādá/xuarzādá]	писар ӯ духтари хоҳар
хусурбачча/сурхучабача	[xusurbaččá/surxujabaččá]	бародари шавҳар
хуштуман	[xūštūman]	хушдоман, модарарӯс, модаршӯӣ
ҷиян	[jīyán]	писар ӯ духтари хоҳар (бародар)
чубера	[čuberá]	фарзанди абера
шу	[šū]	шавҳар

Аз далелҳои боло бармеояд, ки бештари истилоҳоти ҳешовандӣ ба муносибати таборӣ хусусияти умумиточикӣ пайдо карда, дар шеваву лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ низ истеъмол меёбанд. Аз қабилҳои **додар, хоҳар, бародар, падар, модар, амма, амак, тағо, хоҳарзода, додарзода** ва ғайра. Бо вучуди ин, дар қатори ин навъи калимаҳо метавон ба истилоҳоте рӯ ба рӯ омад, ки хатти густариши онҳо тулонӣ набуда, хоси лаҳҷаи Мастҷоҳ мебошанд. Чунончи, вожаҳои **сурхуча, марозин, сурхучабача, мумак** ва амсоли инҳо, ки чунин гуна хусусият касб кардаанд.

Xusur/Surxūjā ин вожа марбут ба истилоҳи ҳешовандии ғайрихунӣ буда, ба маъноҳои «падарарӯс» ва «падаршӯ» ба кор меравад. Аз сарчашмаҳои қадим маълум мешавад, ки вожаи **xusur** ҳам мисли бештари калимаҳо бунёди куҳан дошта, то замони мо бо баъзе тафовутҳои овозӣ расидааст. Аз ин рӯ, вожаи мавриди андешаро метавон ба бахши луғоти куҳанбунёд дохил кард. Ин вожа дар гӯйиши Мастҷоҳи Боло ба шакли **xusur** истифодаи васеъ дорад: **Duxtartūna guyed, ki q'ti xusuraš biyoyad -o**: *Духтартуна гуед, ки қ'ти хусураш бийо -йад -о.*

Вожаи мавриди таҳқиқ дар гӯйиши Мастҷоҳи Поён ба гунаи дигари он **surxūjā** роиҷ буда, мавриди қорбурд қарор дорад. **Ma pešī sūrxūjam meramū bá buraft**; *Ма пеши сурхучам мерам -у ба бурафт.* **Sūrxūjabačam a Rasiyá ūmaday havayá talabīdem**; *Сурхучабачам а Раси -йа умадуӣ ҳава -йа талабидем.* **Mūmaki arūs kirá mūndiyān?** *Мумаки арус кира мундийан?*

Ин ду навъи истилоҳот, аз як ҷиҳат қаробати лаҳҷаҳои Мастҷоҳро бо дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ собит созад, аз ҷиҳати дигар онро ба ҳайси як лаҳҷаи мустакил аз дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ҷудо менамояд.

Аз истилоҳоте, ки дар боло оварда шуданд, воҳидҳои луғавии **ҳевар, палонч, марозин** ва монанди инҳо аз унсурҳои қадимии забон мебошанд, ки зухуроти қисме аз онҳо ба давраҳои аввали ташаккули хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ мансуб аст.

Вожаи **палонч** бо баъзе тафовути овозӣ ба шакли **palunj** дар лаҳҷаи Мастҷоҳи Поён маъмул буда, муродифи он ба гунаи **бохчун**, ки дар лаҳҷаи чанубии забони тоҷикӣ маъмул аст, дар лаҳҷаи Мастҷоҳи Боло ба кор меравад. Муродифи дигари ин калимаҳо **қундош** мебошад, ки вожаи иқтибосӣ аз туркист. Ин калима на танҳо дар лаҳҷаи Мастҷоҳ, балки дар бештари лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ҳам дар ҳамин шакл ба кор меравад.

Калимаи **палонч** дорои таърихи куҳан буда, дар забонҳои қадим ва миёнаи эронӣ низ ба гунаҳои гуногун ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар авестой ба сурати **hapavni**, форсии миёна дар шакли **'bwg** ба кор мерафтааст [10, 83]. Инчунин вожаи мавриди назар дар забони суғдӣ ба сурати **pn'nc [panānč]** маъмул будааст [14, 68 -76].

Вожаи мазкур тавачҷуҳи бархе аз муҳаққиқони лаҳҷашинос ва яғнобшиносро низ ба худ ҷалб намудааст ва ба ин хотир онҳо чанд мақола роҷеъ ба ин калима ба нашр расонидаанд. Аз ҷумла, Зайниддинова З. мақолае бо

унвони «Аз хусуси истилоҳи «палонч» ва синонимҳои он» навишта, андешаҳои худро баён намудааст [3, 104 -107].

Масалан: **Kelīnī hamsāyá bá palunjáǰ qiyumát kardáy.** *Келини ҳамсо -йа ба палунҷаи қийумат кардай.*

Вожаи **марозин** вожаи суғдист, ки дар зерлаҳҷаи Мастҷоҳи поёни ба мушоҳида мерасад. Он дар шакли «**абусун**» ва «**ҳевар**» дар гуфтори деҳаҳои Мастҷоҳи боло мавриди истифода қарор дорад [15, 32 -37]. Масалан: **Marāzīnama -m xabar kuned, ki a maraka namūnad!** *Марозинама -м хабар кунед, ки а марака намунад! ī gapāra kaykī bud marāzinama guftīyam.* *И гапора кайки буд марозинама гуфтиям.*

Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки истилоҳоти хешовандӣ дар лаҳҷаи Мастҷоҳ бо баъзе вижагиҳои худ то андозае аз дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ тафовут дорад. Ин фарқ даставвал дар зиёд будани хусусиятҳои архаистӣ дар лаҳҷаи мазкур ба мушоҳида мерасад, зеро як қатор вожаҳои риштаи хешутабории ин лаҳҷа таърихи тулонӣ дошта, аз қабри асрҳо ба мерос мондаанд, қисми дигари онҳо шояд аз субстратҳои забони суғдӣ бошанд, ки имрӯз ҳамчун диалектизми лексикӣ хоси лаҳҷаҳои сарғаҳи Зарафшон, бахусус лаҳҷаҳои Мастҷоҳ шинохтаву тадқиқ карда мешаванд. Ба ҳар сурат, таҳқиқи мукаммалу муфассали ин мавзӯ аз нигоҳи таърих хеле ҷолиб буда, вазифаи ояндаи муҳаққиқон мебошад.

КИТОБНОМА

1. Богорад, Ю.И. Рогские говоры таджикского языка/Ю.И. Богорад. -Труды института языкознания АН СССР, т. VI. -М., 1956. - С.133 -195.
2. Десницкая, А.В. Вопросы изучения родства индоевропейских языков/А. В. Десницкая; Академия наук СССР, Институт языкознания. -Изд -во Академии наук СССР, 1955. -331 с.
3. Зайниддинова З. Аз хусуси истилоҳи «палонч» ва синонимҳои он // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 104 -108.
4. Маҳмудов, М. Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ/М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. -Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 с.
5. Неменова, Р.Л., Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика)/Р.Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. -Душанбе: Дониш, 1980.Ҷ.1. – 328 с.
6. Писарчик, А.К. О некоторых терминах родства таджиков/А. К. Писарчик//Труды АН Тадж. ССР (Ин -тут истории, археологии и этнографии). Сб. статей по истории и филологии народов Средней Азии, посвященный 80 - летию со дня рождения А. А. Семёнова, т. VII, -Сталинабад, 1953, 179 -186.
7. Расторгуева, В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. – М.,1964. -187 с.
8. Раҳматуллозода, С. Калимаҳои хешутаборӣ / С. Раҳматуллозода. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2019. -50 с.
9. Розенфельд, А.З. К терминологии родства и свойства в таджикских говорах/А.З. Розенфельд //Иранское языкознание. -М.,1976. -2018 с.
10. Саймиддинов, Д. Бархе аз вожаҳои куҳан дар гӯишҳои тоҷикӣ/ Д. Саймиддинов//Номаи пажӯҳишгоҳ. -Душанбе, 2002, №2. - С. 5 -24.

11. Саймиддинов, Д. Фарҳанги хузворишҳои паҳлавӣ/Д. Саймиддинов. - Душанбе: Пайванд, 2008. -139 с.
12. Саймиддинов, Д. Форсии бостон/Д. Саймиддинов. -Душанбе: Пайванд, 2007. -С.40 -41.
13. Таваккули, А.М. Истилоҳоти хешовандии забони яғнобӣ. Дис. ном. илм. фил./ А.М. Таваккули. -Душанбе, 2014. -216 с. (бо забони форсӣ).
14. Хромов, А.Л. Говори таджикӣ дар Матчинского району/А.Л. Хромов. - Душанбе: Академияи Фанҳои РСС Тоҷикистон, 1962. -215 с.
15. Шарифова Г.М. Баррасии вожаи «марозин» ва муродифҳои он дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ. Суханшиносӣ. №3, -2019, -С. 32 -37.
16. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика). Ҷ.1. -Душанбе: Дониш, 1980. -330 с.
17. Gharib, B. Sogdian -Persian -English Dictionary/ B. Gharib. -Tehran, 1995.

НАЗАРЕ ЧАНД БА ИСТИЛОҲОТИ ХЕШУТАБОРӢ ДАР ГӢЙИШИ ТОҶИКОНИ МАСТЧОҲ

*Дар ин мақола зимни таҳқиқи истилоҳоти хешовандии гӯйиши тоҷикони Мастчоҳ ба риштаи таҳқиқи кашида шудааст. Яке аз вижаҳои лаҳҷаи тоҷикони Мастчоҳ дар он аст, ки дар ин лаҳҷа истилоҳҳои хешутабории субстрати суғдӣ, ба мисли **марозин** ва **сурхуча** то ҳанӯз боқӣ мондааст. Ин шаҳодат аз он медаҳад, ки дар гузаштаи наздик ин музофоти бузурги кӯҳистон яке аз маконҳои забони суғдӣ маҳсуб мешуд.*

Истилоҳ ва истилоҳишносии яке аз муҳимтарин бахшҳои нисбатан кам омӯхташудаи илми забонишносии тоҷик ба шумор рафта, то андозае аз мадди назари муҳаққиқон дур монда буд. Ба шарофати Истиқлол ва ривоҷи густариши вазъи сиёсӣ фарҳангӣ ва муносибатҳои байни давлатҳо ва тамаддунҳо, инчунин нешрафти илму техникаи ин масъала яке аз масъалаҳои муҳим ва актуалӣ гардидааст. Дар ин самт омӯзиши истилоҳоти хешовандӣ дар илми забонишносии аз масъалаҳои мебошад, ки диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардааст.

Калидвожаҳо: лексика, марозин, сурхуча, хешовандӣ, гӯйиши, муҳаққиқ, забони суғдӣ, забонишносии.

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О ТЕРМИНОЛОГИИ РОДСТВА В МАТЧИНСКОМ ДИАЛЕКТЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

*В данной статье исследуется терминология родства в диалекте Матчинских таджиков. Одним из особенностей Матчинского диалекта таджикского языка является то, что в нём до сих пор сохранились родственные термины согдийского субстрата, такие как **марозин** – золовка и **сурхуджа** – свекор (тесть). Это свидетельствует о том, что в недавнем прошлом эта огромная горная провинция считалась одним из местом функционирования согдийского языка.*

Термины и терминоведение являются одной из важнейших, сравнительно малоизученных отраслей таджикского языкознания, которые в определенной степени остались вне поля внимания исследователей. Благодаря государственной независимости, развитию культурно-политической ситуации и международных отношений, а также научно-техническому прогрессу, этот вопрос стал одним из актуальных на сегодняшний день.

поэтому изучение терминов родства в лингвистике является одним из вопросов, требующих внимание исследователей.

Ключевые слова: лексика, марозин– жены братьев, сурхуча– свёкор, родство, диалект, исследователь, согдийский язык, языкознание.

A BRIEF OVERVIEW OF THE TERMINOLOGY OF RELATIONSHIP IN THE MASTCHOH DIALECT OF THE TAJIK LANGUAGE

*The article is studied, the terminology of relationship in the Mastchoh Tajik dialect. One of the features of the Mastchoh dialect of the Tajik language is that related terms of the Sogdian substratum are still preserved in this dialect, such as **marozin** – sister -in - law and **surkhudzha** - father -in -law.*

This indicates that in the recent past this huge mountainous province was considered one of the habitats of the Sogdian language.

Terms and terminology are one of the most important, relatively little -studied branches of Tajik linguistics, which because of some extent have remained outside the attention of researchers. Due to the State Independence, the development of the cultural and political situation and international relations, as well as scientific and technical progress, this question has become one of the most important issues today.

In this direction, the study of relationship terms in linguistics is one of the issues that have attracted the attention of researchers.

Key words: vocabulary, marozin – wives of brothesr, surkhuzha – father in law, relationship, dialect, researcher, Sogdian language, linguistic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Гулҷаҳон Мирзозарифовна – н.и.ф., ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, АМИТ; Нишони: Чумхурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; Тел: (+992) 501 -55 -09 -89, 93 -502 -09 -89.

Сведения об авторе: Шарифова Гулджахон Мирзозарифовна – старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки, НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел: (+992) 501 -55 -09 -89, 93 -502 -09 -89.

Information about the author: Sharifova Guljahon Mirzozarifovna – Senior Researcher, Institute of Language and Literature by Rudaki, NAST (National Academy of Sciences of Tajikistan); Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 21;Tel: (+992) 501 -55 -09 -89, 93 -502 -09 -89.

**ВЫРАЖЕНИЕ ОТРИЦАНИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНЫМИ
МЕСТОИМЕНЕНИЯМИ**

Зебуннисо Холназарова
Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ

Одним из наиболее употребительных средств, выражающих значение отрицания в вопросительных отрицательных риторических предложениях, является **вопросительное местоимение кучо**. Не во всех учебниках таджикского языка приводятся сведения об этом местоимении. Оно, в частности, не упоминается в разделе «Местоимения» в книге «Современный таджикский литературный язык» и в главе «Вопросительные предложения» «Современного таджикского литературного языка» [8, 64 -69].

Разнообразные функции, различные семантические оттенки и особенности каждого слова тесно связаны с местом его расположения. Так, если в обычных вопросительных предложениях с помощью вопросительного местоимения **кучо** устанавливается местонахождение предмета или место совершения действия, то в вопросительных отрицательных риторических предложениях проявляется совершенно иная особенность слова **кучо**. Оно в таких предложениях выражает не вопрос, требующий ответа, а то, что в самом вопросе кроется ответ: **Инсоф кучо? Адолат кучо? Одамгарй кучо?** Где же совесть? Где же справедливость? Где же гуманность?

Отрицательные сказуемые, выражаемые с помощью **кучо** и других лексических единиц, отрицание действия выражают с семантическими оттенками неодобрения, безвыходности, насмешки, ничтожности, незначительности, необходимости предмета, скромности и сожаления вместе с желанием и требованием, неизбежности, запрещения, несогласия, невозможности и т.п. Такие разнообразные смысловые оттенки проявляются именно в модели вопросительных отрицательных риторических предложений: **Ў сипехру ман кафе хок, ў кучову ман кучо?! [Бедил]. – Он небеса, а я горсть земли, где он и где я?! Ишқ чашму гўши инсонро мебандад ва шуури табииро салб мекунад. Ту кучову ин кучо? [13, 167] – Любовь закрывает уши человека и разрушает естественное сознание. Где ты и где это? Болои Сабззор тарма мефаромадааст. Тармаи кўх кучою Сабззор кучо? [10, 363]. – На Сабззор обрушивается лавина. Где горная лавина и где Сабззор? Калта кучову раисй кучо? Гапи вайро ҳатто занаш намегираду... [10, 262]. – Где Калта и где председательствование? Его даже жена не прислушивается. Дод аз дасти ин мардум! Сағараҳоямро кучо барам? [10, 120.– Горе моё от этих людей! Куда мне деть своих сирот? – Ин чо наомада, кучо меравад? Ба таги замин ?! [10, 310]. – Куда он пойдёт не придя сюда? Под землёй?! Агар ў боз сабуки кунду аз**

гапи ин мард барояд, рӯзаш бадтар мешавад. Кӯдакони уро **кучо барад**? – [10, 157]. Если она опять проявляет легкомыслие и не слушается его, ей станет ещё хуже. Куда ей деть его детей? Шавҳари нағз одами хуб ёбад, шояд, бачаҳоаш аз хорӣ мебароянд. Аммо ин хел одам **дар кучост**? [10, 123] – Если она найдёт хорошего мужа, достойного человека, её дети освободятся [выходят] от униженного положения. Однако, где такой человек?

Как видно из приведённых иллюстраций, вопросительные местоимения выражают отрицание, в том случае, если они выступают в функции сказуемого. Вопросительное местоимение **кучо**, выступая в функции отрицательного сказуемого, позиционно свободно и может располагаться в разных местах: и в начале, и в середине, и в конце предложения, причем, в начале и в середине – реже, а в конце предложения чаще. Слово **кучо** в таких синтаксических позициях совпадает по значению и функции с различными отрицательными лексическими единицами. Такое грамматическое явление связано со словами, которые вместе с **кучо**, выражают значение отрицания.

I. Вопросительное местоимение **кучо**, выступая с различными глаголами [обычно с **рафган**, **кардан**, **донистан**, **ёфган**, и особенно часто с **гардидан**] образует отрицательное предложение. В таких синтаксических моделях оно совпадает по значению и по функции с формообразующим отрицательным префиксом **на -**. Глаголы, употребленные с **кучо** в функции сказуемого, в основном выступают в форме аориста: **Кучо ёбам**, он хона вайрон шуда! / [Хусрави Дехлавӣ]. – Где его найти, когда дом разрушен! Чун ту ёри дигар **кучо ёбам!** [12, 160]. – Где мне найти еще такую любимую, как ты! – Барои ҳамин пул сарф карда ин чо омадаем. **Дигар кучо равем?** [1, 56]. Поэтому мы потратили деньги и приехали сюда. Куда нам еще пойти? и очень редко – в форме настояще -будущего времени. Такие сказуемые, хотя по форме и одинаковы с условно -сослагательным наклонением, по сущности своей выражают настояще -будущее время.

Смысловые оттенки вопросительного местоимения **кучо** зависят также от глагольных форм. Так, **кучо** с формой прошедшего длительного времени глагола **рафган** – **мерафт** выражает отрицательное действие, которое по значению совпадает с отрицательной формой настояще -будущего времени: Уф, ғам нахӯр, меоям як рӯз наздат. **Кучо ҳам мерафтам?** [6, 107]. – Ой, не волнуйся, однажды я приду к тебе. Да и куда я пойду?

– **Кучо ҳам мерафт?** Тамоми рӯз кораш пухтупаз, рӯбучин, шустушӯ [17, 44]. – Да куда она поедет? Целый день занята варкой, уборкой, стиркой.

2. Слово **кучо**, выступая с различными именными лексическими единицами, образуют вспомогательный часть составных именных сказуемых. В таких случаях **кучо** оказывается синонимом и по значению, и по функции вспомогательного глагола **нест**. Такие составные именные сказуемые выражают настоящее время:

– Чӣ магар зан надорӣ?

– Ба ман баринхо зан кучо? [23, 75]. – Что, разве у тебя нет жены?

–Какая там жена у таких как я?.

Если отрицательное сказуемое, выраженное с местоимением **кучо**, передаёт настоящее время, обычно предикативная связка **аст** выступает в сокращенной форме **–ст** вместе с **кучо**, т.е. **кучост**. В таких случаях функциональное совпадение **кучо** с **нест** проявляется весьма рельефно. Это усиливается ещё и другим свойством слова **кучост**, т. е. отрицанием наличия предмета или одной из его особенностей:

Бе нури хирад **кучост** **окил**, **окил**,
 Бе шамъи диле **кучост** **манзил**, **манзил**.
 Бе сохили худ **кучост** **дарё**, **дарё**,
 Бе оби равон **кучост** **сохил**, **сохил** (Ҳакназар Ғоиб).
 Без луча разума откуда быть умному,
 Без свечи в сердце откуда быть обители.
 Без своего берега откуда быть реке,
 Без проточной воды откуда быть берегу.

В этой функции и данном значении местоимение **кучо** встречается и в своей классической форме **-ку**, что характерно для языка поэтических произведений: / **Ку хамдаме**, ки гӯяд дарди ҳазорсола! [5, 257]. – / Где друг задушевный, чтоб высказал тысячелетнюю боль!

Современные таджикские поэты в своём творчестве также в необходимых случаях используют этот вариант местоимения **кучо**.

Ку хама шӯру чунуну мастӣ?
 Ку хама ташвиши бешу ками дил? [11, 31].
 Где все то волнение, бешенство и опьянение?
 Где все большие и малые беспокойства души?

При этом необходимо обратить внимание на следующее отличие при выражении отрицания **ку** от **кучо**. Это слово, используясь в функции сказуемого, обнаруживает гораздо большую самостоятельность чем **кучо**. Данный факт можно объяснить тем, что оно выступает изолированно без связи с какой -нибудь другой лексической единицей в функции отрицательного сказуемого [как это видно в приведенном выше примере].

В выражении значения отрицания с различными модальными оттенками в вопросительных отрицательных риторических предложениях особое место занимают составные вопросительные местоимения **аз кучо**, **ба кучо**, **дар кучо**, из которых наиболее употребительным является **аз кучо**. Эти местоимения также, подобно лексическим вопросительным средствам, при исполнении своей грамматической функции функционально и семантически совпадают с другими невопросительными лексическими средствами, которые по своей сути являются отрицательными. Так, вопросительное составное местоимение **аз кучо** с формообразующим префиксом **на -**, **дар кучо** с вспомогательным глаголом **нест**

и **ба кучо** с отрицательной конструкцией **хеч чо**, требующее в предложении отрицательного сказуемого, равнозначны:

– Ман... аз кй мепурсам ва **аз кучо меёбам?**[3, 572]. – У кого мне это спросить и где мне это найти?

– Чихо гуфта истодаанд?

– Ман **аз кучо донам?** [22, 62]. – Что они говорят? – Откуда я знаю? **Аз кучо биёварам!** [13, 89. – Где я могу это достать!

– Калон матни хондагиашро худаш навишта бошад?

– **Аз кучо?** Вай хунари навиштан надорад. 26,326. – Калон сам написал текст, который прочитал?

- Откуда? Он не умеет писать.

– Масолехро худат ёбу биёр, – гуфт.

– **Аз кучо ёбам?** Ин қадар масолех дар деҳа нест[26, 405. – Материалы найдите и принесите сами, - сказал он.

- Где я могу его найти? В деревне не так много материалов.

Для образования вопросительных отрицательных риторических предложений

составное местоимение **аз кучо** обладает большими возможностями выступать с рядом глаголов. Глаголы, образующие вместе с составным вопросительным местоимением **аз кучо** отрицательное сказуемое, обычно выступают в форме аориста и настояще-будущего времени и очень редко – в форме прошедшего несовершенного времени. Из глаголов наиболее большей употребительностью характеризуется **донистан**, который может встретиться во всех трех формах:

– Мо чй кор кунем? – пурсид Наим бо алам.

– **Аз кучо донам?**[1, 208].–Что нам делать? – спросил Наим с болью.

– Откуда мне знать? «Зеб кучост?» – саросема аз кор омада, пурсид боре Саид. «Мани бечора **аз кучо медонам?**» – чавоби холисона дод Марзия [7, 102].– «Где Зеб?» –спросил Саид, торопливо возвращаясь с работы. «– Откуда мне бедняге знать?» – искренне ответила Марзия. Ман **аз кучо медонистам?** [3,142].– Откуда я мог знать?

В весьма редких случаях встречаются отрицательные предложения с составными вопросительными местоимениями **дар кучо**, **ба кучо** и **то кучо**: **Дар дунё савоби муфт дар кучост?** [3, 349]. – Где на свете есть даровое дело доброе? Ман ин сабилмондаро ба кучо гардонда мебарам. Агар гардонда барам, албатта, дубора ба бозор оварда наметавонам.[3,173].– Куда я возьму, пропади проподом, эту? Если я заберу его обратно, то, конечно, я не смогу вернуть его на рынок. Аз ин дасисаву харобкорй, аз ин чудоиандозиву чангу чидол **ба кучо мерасед?** [1,113]. – Что вы получите от этих интриг и разрушений? **Ба кучо хам мерафт?** [17, 44]. – Да и куда бы он мог уйти?

Сузишворӣ ҳам нест. Баъд дар ин чиллаи тобистон ташнаву гурусна пиёда **то кучо мерасӣ?** [1, 65] И топлива нет. Как далеко вы пойдете пешком, жаждающий и голодный, этим жарким летом?

Вопросительные отрицательные риторические предложения могут быть сформированы также при помощи вопросительного местоимения **кай**, которое выражает вопрос о времени совершения действия. С помощью этого местоимения отрицательные предложения образуются в следующих случаях: а] при противопоставлении результата одного действия с результатом другого действия:

Макун бовар суханҳои шунида,
Шунида кай бувад монанди дида?! [15, 370].

[Не верь услышанным словам,
Когда услышанное может уподобиться виденному?!]

б] при описании состояния кого -либо или объяснении чего -либо: Хайр, деҳаи мо кай аз гап холӣ буд? Одам ҳаст, гап ҳаст [19,166]. – Ну когда же наша деревня была без пересуд? Есть человек, есть толки. Ба ҷои саломуалейк ин суханҳо дар ботинам туғён карданд: «Кай, охир, кай халос мешавад?» [19, 42]. – Вместо приветствия в моем сердце отозвались эти слова: «Когда же, наконец, когда он избавится?».

Мардуми хамсоя ҳаргиз чун бародар **кай бувад**/[15, 319].
[Был ли словно брат когда -то сосед?].

Як замон **кай фарқ мекардам** ниғахро аз ниғах,
Кай маро **шайдои худ мекард** чашмони сиях? (Гулрухсор).
Когда -то разве я могла отличить взгляд от взгляда,
Когда меня могли пленить чёрные глаза?.

Специфической особенностью вопросительного местоимения **кай** является то, что, будучи распространено в языке поэзии, оно выражает отрицание в решительной категоричной форме.

Эта же самая особенность свойственно некоторым вопросительным отрицательным риторическим предложениям образуемых также с составными местоимениями **то кай, то ба кай**: Ба ҳаёл рафт: «**То кай ҳамаи инро дар дил дорам? То ба кай азоб кашам?**»[19, 398]. – Он подумал: «Как долго все это будет у меня в сердце? Как долго я буду страдать?»– Дилро идора кардан мумкин. – **То кай идора мекунад**,...[19, 173]. – Сердцем можно управлять.. – Как долго ты продержишься!. Тоқатам оқибат **рафт**, додар. **То кай** вичдонамро дар азоб монда, дуздихояшро ба хонааш **бурда медиҳам? То кай** ғуломи зархарид барин дӯғу дарангашро **бардошта мегардам?! [18, 527].**– Мое терпение закончилось, брат. Как долго я буду мучит свою совесть и буду везти к нему домой его украденное? Доколе я буду терпеть его угрозы как раб?

Другим весьма активным средством выражения отрицания в вопросительных риторических предложениях считается вопросительное местоимения **кадом**, которое при употреблении отличается от других

вопросительных местоимений. В этой функции оно отличается от других вопросительных местоимений. **Кадом** в вопросительных отрицательных риторических предложениях всегда выступает перед подлежащими [иногда – перед дополнениями], на которые падает логическое ударение, и подчеркивает, что действие не совершено именно этими предметами. В таких синтаксических ситуациях вопросительное местоимение **кадом** совпадает по значению с различными отрицательными конструкциями, как, например, **хеч кас** и **ягон кас**: **Кадом одами солимақл** аз ватани худ даст мекашад? [27, 47]. – Какой здравомыслящий человек откажется от своей родины? – Эй занак! Биё мон, толеат хамин будааст!.. Аз байни сангу рег **кадом як** дони онро меёбӣ? –..[19, 320]. – Эй женщина, тебе не повезло, давай оставь это. Какое зерно теперь найдешь среди камней и песка? Ба кадоми инҳо бовар мекуни? [19, 337]. – Кому из них ты веришь?

Одной из отличительных особенностей слова **кадом** является то, что оно и без полного контекста выражает отрицание с различными модальными значениями, особенно оскорбление, упреки, неодобрение, решительность и иногда – сомнение и недоверие: – Ин ба кадом дарди ман даво мешавад? – гӯён худ ба худ гур -гур карда ба тарафи зина рафт[3, 363]. – Какую мою боль это лечит? – пробормотав он про себя, пошел к лестнице. **Кадом як одами шахрӣ** духтари худахро ба ман барин одами бенаво медодааст?! [29, 175]. – Какой горожанин выдаст свою дочь за такого как я, нищего? – Як тин надорам. – Пулҳо кучо шуданд? – пурсидам аз ӯ. – **Кадом пул?**[19, 88]. – Нет у меня ни копейки. – Где деньги? – Какие деньги?

Чун ман зи пайи азобу ранчам,
Рохат ба кадом ишва санчам?[14, 110].
Идя по пути боли и страданий,
Каким путём мне покой обрести?

Это местоимение в поэтических произведениях можно встретить также в форме **кадомин**:

Бо кадомин гуфтугӯ васфи туро созам баён?!
Аз забони зарра н -ояд мадҳи хуршеди ҷаҳон![21, 414].
[Каким языком мне тебя хвалить?
Похвала солнцу из языка частицы не исходит!].

Касе аз некӣ осебе надидаст,
Кадомин бори қач ҷое расидаст[Шукуҳӣ].
[Никто не видел вреда от добра,
Какой криво навюченный груз доезжал до места?].

Несмотря на то, что в языке вопросительные лексические единицы, выражающие отрицание, по своему содержанию одинаковы, тем не менее по частотности и выражению различных семантических оттенков, а также по своему месту в речи они отличаются друг от друга. Часть из них, как, например, **чӣ**, **кӣ**, **кучо** широко употреблены при выражении отрицания, другие, как **кай**,

кадом, отличаются своей малоупотребительностью и к ним можно отнести вопросительные местоимения **чаро** и **чанд**.

Вопросительные риторические предложения, образованные с местоимением **чаро**, обладают одной особенностью отличающих их от других вопросительных моделей. В таких предложениях отрицание, как правило, выражается в более категоричной форме. Цель говорящего высказывается серьезно, сразу, откровенно и прямо, благодаря чему в таких предложениях явно ощущается восклицательный тон: Бародари ман шеърҳои Карим Девонаро солҳои дароз ғун мекард, онҳоро менавишт, меҳнати бисёр сарф мекард. **Чаро** ман ин меҳнати чандинсолаи ӯро **туҳфа кунам**? [28, 210]. – Мой брат многие годы собирал стихи Карима Девона, записывал их, затратил немало труда. Почему я этот многолетний труд должен дарить? – Ин кам аст, ин наваду шаш ҳазор танга аст! – гуфт. – **Чаро кам**?! Наваду шаш ҳазор танга ба ғоидаи думоҳааш сад ҳазор танга мешавад [4, 154]. – Это мало, это девяносто шесть тысяч танга с двухмесячной прибылью составит сто тысяч танга. Вале шумо ҳазро чиддӣ доништа ба ғазаб омадед. – Ман **чаро ба ғазаб омада бошам**. [4, 18]. – Но вы рассердились, воспринимая юмор всерьез. – Почему я должен злиться? – Меҳоҳӣ чони худатро ба ҳазор дирам бихарӣ? – Яъне чӣ? Ман **чаро чонамро мехарίδαам**? – [24, 239]. – Хочешь купить свою душу за тысячу дирамов? – Что это значит? Зачем мне купить свою душу?. Гумон карда будам, ки шояд аз чомаи рустой ор кунеду наёед – **Чаро ор кунам**, худ аслан рустой хастам, – хандид Фирдавсӣ [24, 162]. – Я думал, что вы будете брезгать своей деревенской одежды и не приедете. – Почему мне брезгать, ведь я родом из деревни, – засмеялся Фирдоуси. Вале Ҳаким фикри дигар дошт: «**Чаро розӣ шудам, чаро**?» [19, 108]. – Но у Хакима была другая мысль: «Почему я согласился, почему?»

Анализ и рассмотрение собранного материала показали, что в таджикском языке наряду с вопросительными местоимениями: **кай**, **кадом**, **чаро** и **чун** есть и другой лексический способ выражения отрицания – слово **чанд** (до каких пор). В этой функции оно выступает в тех случаях, когда является синонимом составных вопросительных местоимений **то кай** и **то ба кай**, **то чӣ вақт** (как долго, до каких пор, доколе). Оно в составе вопросительных риторических предложениях выражает отрицание, проявляя различные модальные оттенки, такие как недовольство, и возражение, сочувствия и заботливость, которые зависимы от вопросительной интонации и ситуации. В вопросительных риторических предложениях, когда отрицание выражается оттенками недовольства и возражения, вопросительная интонация имеет категоричный тон. Эту особенность **чанд**, в основном проявляет в форме составного местоимения **то чанд**:

– Ман на он мардам, ки рӯзи набард фиреби рақибро хӯрам! **То чанд** аз ошӣ суханони нобакор **меғӯӣ**? [25, 103]. – [Как долго ты говоришь греховных слов о примирении.](#) – [«То чанд ин хамаро бардорад Замин?»](#) Қиёс аз худ ва

[кирдору рафтори хеш мекард. \[20, 358\]. – «До коли земля их терпит?» – Он сравнил себя и свои деяния. О, то чанд мувозинатро нигоҳ медорӣ! \[6,92\]. – Как долго ты будешь сохранять равновесие!](#)

То чанд чафокорӣ, шӯхию дилафгорӣ?

Чое ки вафо бошад, инҳо ба чӣ кор ояд?[5, 117].

Как долго нести тоску и жестокость?

К чему все это, когда есть верность?

Другая особенность вопросительного местоимения **чанд** проявляется тогда, когда оно выражает отрицание с оттенками сочувствия и заботливости, будучи распространено в прозе, где оно является синонимом составных местоимений **чӣ кадар** и **чӣ андоза** [сколько]:

– Ҳой, Марҷон, **чанд чон дорӣ**?[7, 68]. – Эй, Марджан, сколько у тебя жизней?

Аммо **то чанд** дами сӯзонро дар дарун **нигах медорӣ**...? [6, 114]. – Однако, сколько можно держать при себе тяжкий вздох?

Надо особо отметить, что отрицание с модальными оттенками сочувствия и заботливости в языке проявляется в основном в сложных вопросительных риторических предложениях: – Зикаи бечора **чанд чон дорад**, ки назди гулхан биёяд? – гуфт Нозӣ [7, 290]. – Осмелиться ли бедная Зика, чтобы подойти к костру? – сказала Нози.

В качестве вопросительного местоимения тоже употребительно слово **чун**, однако об этой его особенности ничего не говорится в научной литературе. Различные смысловые оттенки, функции и эмоциональные нюансы слова **чун** в качестве средства выражения риторического вопроса наиболее выпукло проявляются именно в вопросительных отрицательных риторических предложениях. Эта функция **чун** наблюдается только в языке поэзии:

Дар баҳои бӯсае як маҳ дилам хун мекунад,

Ёр тоҷир нест, истисмори дил **чун мекунад**? [2, 356].

[Из -за цены поцелуя уже месяц сердце обливается кровью,
Друг ведь не торговец, как он может эксплуатировать сердце?].

Ба ҳар кас дил ниҳодан **чун тавонам**,

Ки андар синаам сад дил надорам [11, 181].

[Как я могу каждому отдавать сердце,

Ведь у меня в груди не сто сердец].

Дар миёни ин хама дарду бало

Чун тавон кард орзуи баҳти рангин?

Чун тавон кард орзуи умри ширин?

Чун тавон кард орзуи рӯзгори чун шакар?

Чун тавон кард орзуи қахрамони сафшикан?

Чун тавон кард орзуи Рустами Дастиги Дигар?[12,. 439].

[Посреди всей этой боли и страданий

Как можно мечтать о красочном счастье?
 Как можно мечтать о сладкой жизни?
 Как можно мечтать жить сладкой жизнью?
 Как можно мечтать о герое могучем?
 Как можно мечтать о другом Рустаме Дастане?].

Слово **чун** выражает отрицание с различными оттенками, что прежде всего связано с особой интонацией, содержанием предложения, местом и целью высказывания. В вопросительных риторических предложениях **чун** может быть синонимом нескольких элементов, выражающих отрицание, что, разумеется определяется также составом предложения. Так, например, в приводимых ниже предложениях слово **чун**, будучи синонимом составных вопросительных местоимений **чӣ гуна**, **чӣ хел**, **чӣ тавр**, выражает отрицание, смешанное со значением, несогласия, возражения и жалобы на различные ситуации. Такие значения можно наблюдать в некоторых дореволюционных стихотворениях устода Абулқасима Лахути:

Ин ҷаҳон бӯстони зиштон аст, ин ҷо **чун бимонам**?
 Ин замин зиндони некон аст, инро **чун бубинам**? [2, 178].
 [Этот мир сад жестоких, как мне остаться здесь?
 Этот мир – темница для добрых, как мне видеть это?].

В языке слово **чун** в функции вопросительного местоимения выступает и отдельно, и в повторе. В последней форме **чун** употребляется, как правило, при однородных членах предложения:

Даҳр нокас, ҷарх – хоин, халқ – нодон, дӯст – душман,
Чун бимонам, чун бихоҳам, чун бисозам, чун бубинам?
 [2,178].
 [Вселенная – подла, судьба – изменница, народ – невежествен, друг – враг,
 Как мне оставаться, как мне хотеть, как ладить, как видеть?].

Таким образом, в выражении значения отрицания значительную роль играют вопросительные местоимения, которые в форме вопросительных отрицательных риторических предложениях раскроются их разнообразные функции, различные семантические и модальные оттенки и особенности каждого из них.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Абдулхамид, С. Гардиши девбод / Абдулхамид Самад. – Душанбе: Адиб, 2016. – 400 с.
2. Абулқасими Л. Куллиёт, Ҷ. 1 [нашри дуввум [шеърхо] бо таҳрир, такмил ва иловаҳо]. – Душанбе: Адиб, 2010, 558 с.
3. Айнӣ, С. Ёддоштҳо [ҷаҳор қисм]. Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
4. Айнӣ, С. Марги судхӯр / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 220 с.

5. Бадриддин Ҳилолӣ. Девон / Бадриддин Ҳилолӣ. – Душанбе: Адиб, 2016. – 480 с.
6. Баҳманёр. Сармаддеҳ. Шоханшоҳ / Баҳманёр. – Душанбе: Адиб, 2013. – 472 с.
7. Гулрухсор. Занони Сабзбаҳор (марзи номус) / Гулрухсор Сафиева. Чопи дувум. – Душанбе: ЭР -граф, 2018. – 432 с.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. – Қ. I. – Душанбе: Маориф, 1982. – 465 с.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. – Қ. II. – Душанбе: Маориф, 1984. – 321 с.
10. Кароматулло, М. Дар орзуи падар / Кароматулло Мирзо. – Душанбе: Адиб, 1990. – 400 с.
11. Лоик, Ш. Марди роҳ / Лоик Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982.
12. Лоик, Ш. Куллиёт. Иборат аз ду чилд. Чилди I. Ашъор / Лоик Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.
13. Марворидҳои бесадаф. Ҳикояҳо. – Душанбе: Симурғ, 1991. – 320 с.
14. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Иборат аз панҷ чилд. – Қ. 2: «Лайлӣ ва Маҷнун» / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 368 с.
15. Носири Хусрав. Девони ашъор / Носири Хусрав. – Душанбе: Адиб, 2010. – 480 с.
16. Сайф Раҳимзоди Афғардӣ. Чашми сахар (қисса ва ҳикоя) / Сайф Раҳимзоди Афғардӣ. – Душанбе, Адиб, 2014. – 192 с.
17. Саттор Турсун. Мунтахаби осор / Саттор Турсун. – Душанбе: Адиб, 2013. – 560 с.
19. Сорбон. Куллиёт. Чилди I. – Душанбе: «Эҷод», 2009. – 488 с.
20. Сорбон. Куллиёт. Қ. X. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 388 с.
21. Туғрали Аҳрорӣ. Навоӣ кибриё. Куллиёти ашъор. – Душанбе: Адиб, 2014, 440 с.
22. Улуғзода. Песаҳо. Калтакдорони сурх, Душанбе: НДТ – 1964.
23. Улуғзода С. Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1979, 368 с.
24. Улуғзода С. Фирдавӣ: Роман. – Душанбе; Адиб, 1988. – 272 с.
25. Улуғзода. Достонҳои «Шохнома». Китоби дуюм. Душанбе: Маориф, 2016, 264 с.
26. Ёрун Кӯҳзод. Ҳайчо. Роман. Нашри мукамал. – Душанбе, «Адиб», 2015, 416 саҳ.
26. Фазлиддин Муҳаммадиев. Дар он дунё [қиссаи ҳаҷчи акбар]. – Душанбе: Адиб, [Нашри севум], 2021, 256 с.
27. Ҳабибулло Назаров. Дар ҷустуҷӯи Карим -Девона. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962.
28. Ҷалол Иқромӣ. Ман гунаҳгорам. – Душанбе: Ирфон, 1973.

ВЫРАЖЕНИЕ ОТРИЦАНИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНЫМИ МЕСТОИМЕНИЯМИ

В предлагаемой статье обоснованно указывается сущность каждого вопросительного местоимения и их важная роль в формировании риторических отрицательных вопросительных предложений. Основным источником возникновения таких предложений являются вопросительные местоимения, которые в сочетании с интонацией указывают на невозможность и отрицание действия и состояния с различными модальными оттенками. Следует подчеркнуть, что вопросительные предложения, составленные с помощью вопросительных единиц **кучо, кай, кадом, чаро, чанд** и **чун** [где, когда, какой, который, почему, сколько, доколи и как], хотя и схожи по структуре с вопросительными предложениями, по содержанию отличаются от исходных вопросительных предложений. Эта группа местоимений, помимо выражения вопроса, который является их основной функцией, имеет и другие характеристики, которые выделяются именно в форме риторических вопросительных предложений. Вопросительные местоимения **кучо, кай, кадом, чаро, чанд** и **чун** отличаются друг от друга по использованию и частоте использования. Местоимения **кучо, кай, кадом, чаро** [где, когда, какой, который, почему] имеют широкий спектр использования и встречаются как в прозе, так и в стихах. Однако, местоимения **чанд** и **чун** [сколько, доколи и как], в основном имеют место в поэзии.

Ключевые слова: вопросительные местоимения, вопросительные отрицательные риторические предложения, модальное значение, выражение отрицания.

ИФОДАИ ИНКОР БО ЁРИИ ЧОНИШИНҲОИ САВОЛӢ

Дар мақолаи пешниҳодӣ моҳияти ҳар як ҷонишини саволӣ ва нақши муҳимми онҳо дар шаклгирии ҷумлаҳои саволи риторикӣ инкорӣ асоснок нишон дода шудааст. Сарчашмаи асосии пайдоиши чунин ҷумлаҳо ҷонишинҳои саволие мебошанд, ки дар ҳамнишинӣ бо интонатсия имконнопазирӣ ва инкори амалу ҳолатро бо тобишҳои гуногуни модалӣ нишон медиҳанд. Бояд таъкид кард, ки ҷумлаҳои саволие, ки бо ёрии воҳидҳои саволи **кучо, кай, кадом, чаро** ва **чун** таркиб ёфтаанд, аз ҷиҳати сохт ба ҷумлаҳои саволӣ шабоҳат дошта бошанд ҳам, аз рӯи мазмун аз ҷумлаҳои саволи асли тафовут доранд. Ин гуруҳи ҷонишинҳо ба гайр аз ифодаи савол, ки вазифаи асосии онҳост, хусусиятҳои дигар ҳам доранд, ки он маҳз дар қолаби ҷумлаҳои саволи риторикӣ барҷаста намоён мешавад. Аз ҷиҳати мавқеи истифода ва басомади қорбарӣ ҷонишинҳои саволи **кучо, кай, кадом, чаро, чанд** ва **чун** аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Як гуруҳи онҳо ба мисли **кучо, кай, кадом, чаро** доираи васеи

истифода дошта, ҳам дар наср ва ҳам дар назм дучор меоянд, вале баъзеашон монанди **чанд** ва **чун** голибан дар назм мавқеъ доранд.

Вожаҳои калидӣ: ҷонишинҳои саволи, ҷумлаҳои саволии риторикӣ инкорӣ, ифодаи инкор, тобишҳои модалӣ.

EXPRESSING NEGATION WITH INTERROGATIVE PRONOUNS

The proposed article reasonably indicates the essence of each interrogative pronoun and their important role in the formation of rhetorical negative interrogative sentences. The main source of such sentences are interrogative pronouns, which, in combination with intonation, indicate the impossibility and negation of an action and state with various modal shades. It should be emphasized that interrogative sentences composed using the interrogative units **кучо, кай, кадом, чаро, чанд ва чун** [*where, when, which, which, why, how much, how long and how*], although similar in structure to interrogative sentences, differ in content from the original interrogative sentences. This group of pronouns, in addition to expressing a question, which is their main function, has other characteristics that are highlighted precisely in the form of rhetorical interrogative sentences. The interrogative pronouns **кучо, кай, кадом, чаро, чанд ва чун** differ from each other in use and frequency of use. The pronouns **кучо, кай, кадом, чаро** [*where, when, which, which, why*] have a wide range of uses and are found both in prose and poetry. However, the pronouns **чанд ва чун** [*how much, how long and how*] mainly occur in poetry.

Key words: interrogative pronouns, interrogative negative rhetorical sentences, modal meaning, expression of negation.

Сведения об авторе: Холназарова Зебуннисо - ведущий научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 90 057 66 66 e-mail: zebunniso1@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Холназарова Зебуннисо - ходими пешбари илмии шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институди забон ва адабиёти ба номи Рудакии АМИТ, номзади илми филология, тел.: +992 90 057 66 66, e-mail: zebunniso1@mail.ru

About the author: Kholnazarova Zebunniso - Leading Researcher of the Institute of the languages and literature by name Abuabduullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of Philology Sciences, phone.: +992 90 057 66 66 - mail: zebunniso1@mail.ru

**БОЗТОБИ ШАРҲИ МАЪНОИИ КАЛИМАҲОИ «ЗАН» ВА
«МОДАР» ДАР ФАРҲАНГҲОИ ТАФСИРӢ****Сарвиноз Рачабова****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Дар ҳама давру замонҳо чихати шарху тафсири захираи луғавии забон донишмандон ба таълифи луғату фарҳангномаҳо рӯ овардаанд, ки миёни онҳо луғатҳои тафсири мақоми намоён доранд. Метавон гуфт, ки маҳз дар фарҳангҳои тафсири қудрату тавонмандии таркиби луғавии забони алоҳида зоҳир гардида, бо ин роҳ системаи маъноии он барои соҳибони забон дар шакли ниҳоят содаву оммафаҳм пешниҳод карда мешавад. Ба қавли профессор Ҳ. Мачидов: «Дар байни анвои мухталифи луғатҳои забони муосири тоҷик луғати тафсири мавқеи маҳсус дорад. Агар дар луғатҳои дузабона системаи маъноии забонамон ба дигар забонҳо тарҷума карда шавад ё ки маъноҳои калимаҳои забонҳои бегона ба тоҷикӣ баргардонидани шаванд, дар луғати шевагӣ маъноҳои маҳаллии калимаҳои тоҷикӣ тафсир ёбанд, дар луғати этимологӣ таърихи пайдоиши калимаҳо маънидод карда шавад, дар луғати тафсирии забони адабии муосири тоҷик системаи маъноҳои имрӯз мустаъмали калимаҳо бо мавқеи истеъмоли ва доираи ҳамнишиниҳояшон шарҳ дода мешаванд» (3, с. 151 -152).

Агар ба таърихи луғатнигории тоҷик назари иҷмолӣ андозем, маълум мегардад, ки анъанаи луғатнигории мо ҳанӯз ба асрҳои 11 рафта мерасад. Аз он ва баъд луғатнигории тоҷик рушд ёфт ва дар ҳама асрҳо ин ё он фарҳанги тафсириро дарёфт намудан мумкин аст. Таъкидан зикр менамоем, ки вазифаи луғатҳо, пеш аз ҳама, луғатҳои тафсири дар ҳама замонҳо танҳо шарху тавзеҳи захираи луғавӣ ва системаи маъноии забон буд ва имрӯз низ ин масъулият яке аз вазифаҳои асосии ин навъи фарҳангҳо ба ҳисоб меравад. Дар онҳо калимаҳои низоми луғавии забони тоҷикӣ бо калимаҳои дигари забон мавриди тафсири амики илмӣ қарор мегиранд. Имрӯз бо боварӣ метавон гуфт, ки луғатнигории тоҷик дар ҳоли инкишоф қарор дошта, он то ҳадди лозимӣ таркиби луғавии забони адабии тоҷикиро вобаста ба навъҳои мухталифи луғатҳо инъикос карда истодааст.

Муқаррар шудааст, ки дилхоҳ калимаи забон дар ҳамнишиниву алоқамандӣ бо калимаҳои дигар метавонад тобишҳои маъноии гуногунеро соҳиб гардад, ки онҳо рафта -рафта дар натиҷаи истеъмоли доимӣ ва бардавом ба маъноҳои мустаъмали забон табдил меёбанд. Ин падидаи забонӣ бештар ба ҳамон калимаҳое хос мебошад, ки доираи ҳамнишинии васеъро соҳиб буда, имкониятҳои зиёди калимасозиву маъноофариро доранд. Чунин афзалияти ин қабил калимаҳо, пеш аз ҳама, ба он вобастагӣ дорад, ки онҳо аз ҷумлаи унсурҳои луғавии фаъоли забон мебошанд ва дар ҳама қабатҳои истеъмоливу услубии он қорбурди баробар доранд. Яке аз ҳамин гуна вожаҳои фаъолу серистеъмоле, ки

дар ҳама сатҳҳои истеъмолии забон истифодаи фаровон дорад, калима -мафҳуми **зан, модар** мебошад. Мо дар ин мақола кӯшиш намудаем, ки шарҳи маъноии вожаи мазкурро дар заминаи фарҳангҳои тафсири муайян намуда, доираи ҳамнишиниву алоқамандии онро бо дигар калимаҳои забон нишон дода бошем. Ҳамчун сарчашма мо ба бештар аз «Фарҳанги ...», «Фарҳанги гӯйишҳои забони тоҷикӣ» (2012), «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» (1990), «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (2008) ва дигар луғатномаҳои тафсири истифода намудаем, ки дар онҳо мафҳуми **зан** ва **модар** шарҳи бештар доранд.

Бояд зикр намуд, ки мафҳумҳои **зан** ва **модар** дар аксарияти забонҳои олам ҳамчун ифодакунандаи чинси муқобили **мард** ва **падар** шарҳ дода шуда, ба онҳо тобишҳои маъноии гуногун, аз қабилӣ раҳму шафқат, меҳрубонию назокат, иффату зебӣ, часорату далерӣ, ҳунармандӣ ва ғайраро нисбат медиҳанд. Воқеан, хангоме дар мавриди ин мафҳумҳо андешаронӣ менамоем, пеш аз ҳама, симое пеши назар ҷилва менамоед, ки маҳз бо чунин хислатҳо шинохта ва эътирофшуда буда, сарчашмаи мавҷудияти ҳама гуна унсурҳои меҳрубонию муҳаббати инсонӣ дар зиндагӣ мебошад. Мо дар рафти таҳлил кам ҳолатҳоеро вохӯрдём, ки ба мафҳуми **зан** ва **модар** тобишҳои манфиро иртибот доништа бошанд. Дар аксарияти онҳо ба калимаҳои мавриди таҳлил тобишҳои мусбатро мансуб доништаанд ва ба сифати тасдиқи андеша аз осори адибони гузаштаву муосир мисолҳои фаровонро ҷой додаанд. Масалан:

Зан арчи зираку хушёр бошад,
Забунӣ марди хушгӯфтор бошад (Вис ва Ромин).

Зани хуби фармонбарӣ порсо,
Кунад марди дарवेशро подшо (Саъдӣ).

Зане кун з -ин сипас бар ту сазовор,
Ки бошад ҳамчу Висо сад парастор (Фахриддини Гургонӣ).

Ё ин ки дар байтҳои зерин ба калимаи **зан** тобишҳои маъноии вафодорӣ, ростқавлӣ ва итоаткорӣ илова гардидааст, ки мазмуни онҳоро боз ҳам ҷолиб ва ғанӣ гардонидааст. Ин ҳолат, албатта, вобаста ба тақозои андешаву матн сурат мегирад ва дар ҳамнишинии маъноӣ бо вожаҳои дигар имконпазир мегардад:

Зан, зан зи вафо шавад, зи зевар нашавад,
Сар, сар зи даҳо шавад, зи афсар нашавад (Саной).

Он ки на гӯяд, на кунад, зан бувад,
Ними за насту он ки бигуфту накард (Мавлавӣ).

Зан арчи зираку хушёр бошад,
Забунӣ марди хушгӯфтор бошад (Вис ва ромин).

Калимаи **зан** баъзан бо тобишҳои маъноии манфӣ низ корбаст гардидааст, ки ин ҳолатро бештар хангоми тафсири маъноии он дар забони лаҳҷаву гӯйишҳо вохӯрдан мумкин аст. Маълум аст, ки дар забони лаҳҷа унсурҳои ифодакунандаи қабатҳои гуногуни эҳсосоти манфӣ инсон бештар мушоҳида мешаванд, ки ин падида дар вожаи **зан** низ ба назар мерасад. Ҷолиби диққат он

аст, ки чунин тобишҳо бештар дар унсурҳои луғавие мушоҳида мешаванд, ки аз ҷиҳати сохтор сохта ё мураккаб буда, яке аз унсурҳои онҳоро вожаи мазкур ташкил додааст. Барои муқоиса, масалан, калимаҳои **занбъзърг**, **занчафо**, **занмизоч**, **занталоқӣ**, ки бештар дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ истифодаи ғайриодатӣ доранд:

Занбъзърг – занқалон, марди мутеи зан;

Занчафо – марде, ки зани бадхӯ дорад, марде, ки аз зан ҷафо дидааст;

Занмизоч – марде, ки табиат ва феълӣ атвораш занона аст;

Занталоқӣ – занталоқ қардан, аз зан ҷудо шудан.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар фарҳангҳои қадима ва имрӯза бо калимаи **зан** калимаҳои зиёде дар қолаби калимасозии мураккаб сохта шудаанд. Ин гувоҳи он аст, ки вожаи зикршуда ба қатори калимаҳои сермаъно ва ғайриодатӣ забони адабӣ ворид аст, ки имкониятҳои васеи калимасозиву маънофарӣ дорад. Новобаста ба ин дар тафсиру дастабандии маъноҳои зиёди калимаи **зан** ҳамон маъноҳои ҳамчун маънои асосӣ ва сарилсила ҳисобида мешавад, ки барои тамоми соҳибони забон ғайриодатӣ мебошад. Яъне он маъноест, ки дар ҳама фарҳангҳо пас аз сарвожа дар аввал тафсир дода мешавад ва чунин аст:

Зан – муқобили мард, инсонии мода (Фарҳангҳои форсӣ);

Зан – 1. аёл, ҷинси муқобили мард; 2. Завҷа, ҳамсар, ҳамболин (Фарҳанги ғушӣҳои ҷанубии забони тоҷикӣ);

Зан – 1. ҷинси муқобили мард.

Бар ҳар зану ҳар мард кучо барвазад он бод,

Гӯӣ магар он бод ҳаме аз Хутан ояд (Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ).

Дар фарҳангҳои мавриди таҳлил мо калимаҳои зиёдеро ошкор намудем, ки дар қолаби воҷасозии мураккаб ба вучуд омада, яке аз ҷузъҳои онҳоро калимаи **зан** ташкил додааст. Ҷолиби диққат он аст, ки ҳамнишинии вожаи мазкур бештар бо унсурҳои феълӣ сурат гирифта, дар ин замина калима ва маъноҳои нав ба вучуд омадаанд. Мавҷудияти ҷузъҳои феълӣ дар таркиби ин гуна калимаҳои мураккаб ба маънои умумии онҳо тобишҳои эҳсосотиву баҳодихҳои манфири илова намудааст. Масалан, дар фарҳангҳои гуногун дар ҳамнишинӣ бо феълҳои **шикан**, **параст**, **афкан** ва **боз** калимаҳои мураккаби навъи **заншикан**, **занпараст**, **занафкан** ва **занбоз** -ро бо чунин тобишҳои маъноии манфӣ дарёфт намудем:

Заншикан

Ман аз он бо замони заншикан,

Гирёни хандон қуръа мебозам (Гулруҳсор).

Занпараст – ниг. зандӯст;

Занафкан

Нигоҳи масти занафкан надорӣ,

Шукӯху шасти шерафган надорӣ (Гулруҳсор).

Занбоз – марди айёше, ки аз дунболи занон мегардад, занпараст, зандӯст.

Дузана ҷазои ҷиноӣ мегирад, занбоз ҷазои маъмурӣ (У. Кӯҳзод).

Дар калимаҳои болозикр дар баробари ифодаи мафҳум ва маъноҳои муайян ҳамчунин муносибатҳои гуногуни баҳодихӣ ва эҳсосоти манфӣ мушоҳида мешаванд, ки ба тавассути унсурҳои таҳқир, мазаммат ва пастзанӣ ифода ёфтаанд. Метавон гуфт, ки зоҳиршавии чунин тобишҳои маъноӣ дар заминаи ҳамнишинии мувофиқи калимаи **зан** бо чузъҳои феълӣ сурат гирифтааст, ки дар ин маврид вазни унсурҳои феълӣ дар ифодаи тобишҳои мазкур бештар аст. Ба таври дигар, маҳз чузъҳои феълии калимаҳои зикршуда дар ифодаи комили тобишҳои баҳодихиву эҳсосоти манфӣ нақши асосӣ доранд.

Ба ғайр аз калимаҳои феълӣ вожаи **зан** бо исму сифатҳо низ калимаи мураккаб сохта метавонад. Дар ин ҳолат низ он ҳамчун унсурӣ аввал омада, дар доираи ҳамнишинии мантиқан мувофиқ маъноҳои мухталифи мусбату манфиро ифода мекунад. Ба монанди **занбашара**, **занмурда**, **занғар**, **занчафо** ва монанди инҳо, ки дар «Фарҳағни мукамал...» ва «Фарҳанги ғуишҳои чанубии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтаанд:

Занбашара – занмонанд, бо афту андоми занона;

Занмурда – марде, ки занаш мурдааст;

Занғар – дашном ба марде, ки ба сабукпоии занаш беаҳамият аст, дайюс, қалтабон.

Рӯзи маргаш суруши олами ғайб,

Соли таърих гуфт: занғари ғӯх. (Дониш)

Занчафо – марде, ки зани бадхӯ дорад, марде, ки аз зан чафо дидааст.

Қобили тавачҷӯх аст, ки дар қолаби калимасозии мураккаби зикрѐфта, вожаи **зан** на ба маъноҳои ба чинси латиф иртиботдошта, балки бо тобишҳои маъноии ифодагари хислату характери гуногуни мард ишорат намудааст. Яъне ҳамнишинии он бо калимаҳои исмӣ на барои ифодаи тобишҳои маъноии ба мафҳуми зан вобаста, балки чихати муаррифии аломатҳои барҷастаи чинси муқобили он сурат мегирад.

Дар баробари калимасозии мураккаб бо вожаи **зан** дар фарҳангҳои тафсирий боз ба калимаҳои дучор шудан мумкин аст, ки дар қолаби калимасозии сохта ба миён омадаанд. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар ташаккули сохтори чунин вожаҳои сохта нақши пасванди **-ӣ** бештар ба назар мерасад. Суффикси мазкур дар алоқамандиву ҳамнишинӣ бо калимаи **зан** ва чузъҳои дигар унсурҳои луғавии гуногунсохтореро месозад, ки бо маъноҳои нав истеъмол мешаванд. Дар ин қабил калимаҳои сохта, ки бештар дар қолаби исм+феъл+пасванд шакл мегиранд, бори асосии ифодаи маъно маҳз бар дӯши вожаи **зан** буда, он дар таркиби чунин калимаҳои маъноҳои ҳархеларо соҳиб мегардад. Қобили қайди маҳсус аст, ки дар калимаҳои сохтаи зикршуда чузъи луғавии **зан** ҳатман дар мавқеи аввали калима меояд. Масалан, дар калимаҳои сохтаи навъи **зандорӣ**, **зандӯстӣ**, **занақабозӣ**, **заношӯӣ**, **занталоқӣ**, ки дар «Фарҳанги мукаммали...» чунин тафсири маъноӣ ёфтаанд:

Зандорӣ – зан доштан, оиладор будан, хонадорӣ;

Зандӯстӣ – амали марди зандӯст, занпарастӣ;

Занакабозӣ – занбозӣ, амали марди занбоз;

Заношуй – зану шавҳар шудан, издивоч;

Занталоқӣ – занталоқ кардан, аз зан чудо шудан; аз занталоқӣ қасам хӯрдан дар сурати шикастани қасам зани худро талоқшуда эълон кардан.

Бар замми калимасозии мураккабу сохта дар фарҳангҳои тафсирии мавриди таҳлил вожаи **зан** дар таркиби ибораҳои озод ва рехтаи изофӣ низ корбаст гардидааст. Албатта, дар ин маврид имкониятҳои иборасозии вожаи мазкур нисбат ба калимаосозии он фаррохтар буда, он метавонад дар таркиби чунин ибораҳо ба вазифаи ҷузъи асосӣ ояд. Калимаҳои исмиву сифатии гуногунмаъно дар ибораҳои изофӣ ба вазифаи ҷузъи тобеъ омада, мафҳуми занро аз ягон ҷиҳат муайян ва шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Дар ибораҳои навъи зайл мафҳуми зан вобаста ба аломатҳои барҷаста, ки мантиқан ба худ гирифта метавонад, шарҳу тавзеҳ меёбад. Аз қабилӣ **зани меҳнатӣ**, **зани муштипар**, **зани бева** (Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ), **зани бепарда**, **зани мънгъл** (Фарҳанги ғуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ) ва ғайра:

Зани меҳнатӣ – зани меҳнатдӯст, зани серғайрат;

Зани муштипар – зани нотавон, очиза, заиф;

Зани бева – зани бешавҳар, бевазан;

Зани бепарда – зани бешарму ҳаё;

Зани мънгъл – пиразан, зани барҷомонда (фартут).

Муқаррар шудааст, ки вожаҳои **зан** ва **модар** мантиқан аз якдигар сарчашма гирифта, баъзан метавонанд бо тақозои матн муродифи ҳамдигар бошанд. Мафҳуми **модар** низ ҳамеша дар иртиботи маъноиву мантиқӣ бо калимаи **зан** таҳлилу баррасӣ мегардад ва дар бештари ҳолатҳо ифодакунандаи тобишҳои маъноии мусбат мебошад. Ҳамин аст, ки ин калима дар нисбати вожаи умумиистеъмоли **зан** истифодаи нисбатан маҳдудтарро доро буда, дар ҳар шеваву лаҳча ва ғуишҳои забони тоҷикӣ ҳамвазнҳои муайяни худро дорад. Аз қабилӣ, **оча**, **она**, **нана**, **ма**, **нъна**, **ая** ва ғайраҳо. Калимаи **модар** вожаи адабии умумиистеъмом аст, ки унсурҳои лаҳчавии зикршударо дар ҳама ҳолат иваз карда метавонад. Тафсири он дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба чунин шакл омадааст:

Модар

1. волида, зани фарзанддор; 2. киноя аз замин.

Ҷони кировӣ ба падар боз дод,

Колбади тира ба модлар супурд (Рӯдакӣ).

модари боғ киноя аз замин, хок.

Модари боғ сутурван шуд, зодан бигзошт,

Чӣ кунад, номия иннину табиат азаб аст (Анварӣ).

Вожаи мазкур низ ба монанди калимаи **зан** имкониятҳои зиёди калимасозиву маънофарӣ дорад. Он бештар бо калимаҳои исмиву феълӣ ҳамнишин гардида, калимаҳои мураккаби дорои тобишҳои маъноии манфиву

мусбатро созмон додааст. Дар ин қабил калимаҳои мураккаби дучузъа низ унсури **модар** дар мавқеи аввали калима меояд ва ифодаи маънои асосии вожа бештар ба он вобастагӣ дорад. Ба монанди **модарандар**, **модарбахато**, **модарбезор**, **модарзод**, **модаркалон**, **модармурда**, **модарсаг**, **модаршахр**, **модаршӯй** ва ғайра. Шарҳи чанде аз калимаҳои зикршуда дар фарҳанг чунин аст:

Модарандар – модари уғай;

Модарбахато – таҳқ, ҳаромзода, ҳаромӣ, валадуззино;

Модарбезор – он ки модарашро тарк кардааст, ноҳалаф, фарзанди ноқобил;

Модарзод – 1. Аз модар таваллудшуда; бо нақсе ё фитрате аз модар таваллуд шудан; кӯри модарзод; 2. Сифат ва хосияте, ки табиатан дар шахс зоҳир мегардад, фитрӣ дар ягон ҷиҳат; истеъдоди модарзод.

Калимаҳои сохта низ бо калимаи **модар** дар фарҳангҳои гуногун ба чашм мерасанд, ки дар ташаккули онҳо низ аксаран пасвандӣ исмсози -ӣ саҳми калон дорад. Чунончи, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги Муин» бо чунин калимаҳои сохта вомехӯрем, ки маҳз бо калимаи **модар** созмон ёфта, маъноҳои барои соҳибони забон фаҳморо ифода намудаанд:

Модарзодӣ – мансуб ба модарзод; бемории модарзодӣ;

Модарсолорӣ – модаршоҳӣ;

Модаршоҳӣ – як шакли ҷамъияти ибтидоӣ, ки дар он зан ҳукмронӣ мекард; модарсолорӣ;

Модарӣ – модар будан, муқобили падарӣ:

Чаҳонро чу нодон накухиш макун,

Ки бар ту мар ўро ҳаққи модарист (Носири Хусрав).

Ба ин тарик, аз шарҳи маъноии калимаҳои **зан**, **модар** дар фарҳангҳои тафсирий бармеояд, ки онҳо ба ҷумлаи калимаҳои фонди асосии забон дохил буда, доираи васеи ҳамнишинӣ ва алоқаманд шудан бо калимаҳои дигари забонро доранд. Қудрати калимасозиву маъноофарии ин калимаҳо дар он зоҳир мешавад, ки онҳо дар асоси ҳамнишинии бештар бо вожаҳои исмиву феълӣ унсурҳои нави луғавиеро созмон медиҳанд, ки дар ифодаи маънои муайян ягонаанд. Аз ин ҷиҳат, саҳми калимаҳои зикршуда дар ғанӣ гардидани захираи луғавӣ ва низоми маъноии забони тоҷикӣ баръало эҳсос мешавад.

КИТОБНОМА

1. Гулназарова Ж. Таснифоти маъноии феъл дар «Баҳористон» -и Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Шучоён, 2011. – 168 с.

2. Дӯстзода Ҳ. Маънои забонӣ ва навъҳои он //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Бахши илмҳои филологӣ, 2020. – №7. – С. 32 -39.

3. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷилди I. –Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 243 с.

4. Мачидов Ҳ. Сехри сухани форсии тоҷикӣ. – Душанбе, 2014. – 352 с.

5. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993.– 272 с.

6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. /Мураттибон Капранов В.А., Рауфов Х., Зехнӣ Т. ва дигарон. – Иборат аз 2 ҷилд.– М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.1. – 951 с;

7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. /Мураттибон Капранов В.А., Рауфов Х., Зехнӣ Т. ва дигарон. – Иборат аз 2 ҷилд.– М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ. 2. – 948 с.

8. Ҳошимов, С. Луғатнигорӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. – 79 с.

БОЗТОБИ ШАРҲИ МАЪНОИИ КАЛИМАҲОИ «ЗАН» ВА «МОДАР» ДАР ФАРҲАНГҲОИ ТАФСИРӢ

Мақола ба шарҳу тафсири калимаҳои зан ва модар дар заминаи фарҳангҳои тафсири бахшида шудааст. Маълум мегардад, ки шарҳнависи ба калимаҳои захираи луғавии забони тоҷикӣ аз даврони қадим миёни равшанфикрону луғатнигорон мавқеи хоса дошт ва ин анъанаи нек имрӯз низ идома дорад. Мафҳумҳои зан ва модар ба ҷумлаи вожаҳои сермаъноу серистеъмоли забони адабӣ дохил шуда, вобаста ба ҳамнишиниашон бо калимаҳои дигари забон имкониятҳои зиёди калимасозиву маъноофарӣ доранд. Ҷолиби диққат он аст, ки дар мундариҷаи маъноии ин калимаҳои фаъоли забон баъзан тобишҳои эҳсосотиву баҳодихиҷҳои манфиро низ ошкор намудан имкон дорад, ҳарчанд мафҳумҳои зикришуда беиштар тавассути унсурҳои эҳсосотии мусбат истифода мешаванд. Ин ҳолат далели он аст, ки шоирону адибон дар мавриди муқаррар намудани мундариҷаи маъноии калимаҳои забон пешсафанд ва дар ҳолатҳои зарурӣ маънои дилхоҳро ба онҳо зам карда метавонанд.

Калидвожаҳо: зан, модар, маъно, маънои калима, калимасозӣ, калимаи мураккаб, фарҳанг, фарҳанги тафсири, мафҳум.

ОТРАЖЕНИЕ ТОЛКОВАНИЯ ЗНАЧЕНИЙ СЛОВ «ЖЕНЩИНА» И «МАТЬ» В ТАДЖИКСКИХ СЛОВАРЯХ

Статья посвящена семантическому толкованию слов «женщина» и «мать» на материале таджикских толковых словарей. Общеизвестно, что толкование слов лексического фонда таджикского языка с древних времен занимало особое место в исследованиях лингвистов и лексикографов, и эта добрая традиция продолжается до настоящего времени. Понятия «женщина» и «мать» относятся к числу наиболее употребляемых слов в литературном языке, и в зависимости от их сочетаемости с другими словами языка, имеют множество потенциальных возможностей словообразования и создания множеств значений. Следует отметить, что в смысловом содержании этих активных слов языка в отдельных случаях можно обнаружить отрицательные эмоции и оценки, хотя упомянутые понятия в основном используются через положительные эмоциональные элементы.

Такое обстоятельство позволяет делать вывод о том, что поэтам и писателям отводится приоритетная роль в определении значения слов в языке и могут в конкретных ситуациях придать им необходимое значение.

Ключевые слова: женщина, мать, семантика, толкование, значение, слова, словообразование, сложное слово, толковый словарь, понятие.

REVIEW OF THE MEANING OF THE WORDS «WOMAN», «MOTHER» IN CONTENT DICTIONARY

This article devoted to the interpretation of the words «zan» – wife and «modar»–mother in the context of content dictionary. It turns out that commenting on the words of the Tajik language vocabulary has had a special place among intellectuals and lexicographers since ancient times and this good tradition continues today. The concepts of «zan» – wife and «modar»–mother are included in the list of words with many meanings and many uses in the literary language and depending on their combination with other words of the language, they have many possibilities of word formation and meaning. It is interesting to note that in the semantic content of these active words of the language, it is sometimes possible to detect negative emotions and evaluations, although the mentioned concepts are mostly used through positive emotional elements. This is about the fact that poets and writers can put the desired meaning on the ground in terms of establishing the content of the word formation and in the first place.

Keywords: «zan» – wife and «modar»–mother, interpretation, meaning, word formation, word of speech, a compound word, content dictionary, place, concept.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабова Сарвиноз – ходими илмии шӯъбаи фарҳангшиносии ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21. Email: zreza@bk.ru

Сведения об авторе: Раджабова Сарвиноз –научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Email: zreza@bk.ru

Information about the author: Rhabova Sarvinosis – Researcher, Department of lexicography and terminology of Institute of Language and Literature named Rudaki AN RT. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Email: zreza@bk.ru

**ТАҲҚИҚИ ВОМВОЖАҲОИ ПИЗИШКӢИ ИСТИЛОҲОТИ
ТИББИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ****Зухра Турсунова****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ АМИТ**

Пас аз соҳибистиклолии Тоҷикистон ва мақоми давлатӣ касб кардани забони тоҷикӣ, нақши истилоҳоти соҳавӣ дар забони тоҷикӣ ба маротиб афзоиш ёфтааст. Садҳо асноди сиёсӣ расмӣ ва матолиби илмӣ ба ин забон таҳия шуда, рӯз аз рӯз зарурати тарҷумаву баргардони матнҳои мухталиф ва осори илмӣ аз забонҳои гуногуни дунё ва вобаста ба он сохтани калимаву истилоҳоти нав ба миён омада истодааст. Ҳамарӯза мушоҳида мешавад, ки бисёр калимаву мафҳумҳои наву тоза ба забони мо ворид мегарданд.

Масъалаи истилоҳ ва истилоҳнигорӣ барои ҳар забон яке аз масоили муҳим ба ҳисоб меравад, зеро забони илмӣ ба воситаи истилоҳот баён мегардад. Низоми истилоҳот дар роҳи ошноӣ ва донишҳои нави умумибашарӣ ва таъмини таносуби мафҳуму ном замина ба вучуд меорад. Дар шароити феълӣ бо дигар шудани авзои сиёсии ҷомеа ва афзудани ниёзҳои иҷтимоӣ фарҳангии мардум, зарурати қорбурди вожаҳои нав барои ифодаи мафҳумҳои тоза илмӣ ҳарчи бештар аҳамият пайдо мекунад. Дар чунин маврид таҳқиқи тайин ва пажӯҳиши амиқи вижаҳои вожаву истилоҳоти осори илмӣ гузаштагон аз як сӯ, сабуқи ниғориши ин осор, аз сӯи дигар дар марҳилаи аввал қарор дорад.

Забоншинос С.Назарзода, ки дар омузиш ва баррасии истилоҳшиносӣ дар таърихи забоншиносии тоҷик қорҳои арзишманде анҷом додааст, дар китоби «Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо» масъалаҳои муҳими истилоҳшиносӣ дар таърихи забоншиносии тоҷикро баррасӣ намудааст. С.Назарзода усул ва қоидаҳои истилоҳсозии забони тоҷикиро аз давраи классикӣ то ба даврони шуравию истиқлоли Тоҷикистон мавриди пажӯҳиш қарор дода, чунин менигорад: «Агар ба таърихчаи беш аз шастсолаи истилоҳсозии нави забони тоҷикӣ дар даврони Шуравӣ назар афканем, хоҳем دید, ки аз оғози пайдоиши ин масъала забоншиносон ва муҳаққиқон ҳамеша аз анархия, бетартибӣ ва ҳарачу марач дар ин соҳа шикоят кардаанд» [10, с. 61 -62]. С.Назарзода ҳолат ва вазъи истилоҳсозиро дар замони муосир ба риштаи таҳлил қашида, сабабҳо ва роҳҳои истилоҳсозиро ба воситаи калимасозӣ, инчунин роҳҳои иқтибос гирифтани истилоҳотро аз забонҳои гуногуни бегона ва худудҳову меъёрҳои иқтибосгириро ба таври мукамал баррасӣ намуда, бартарии истилоҳофариниро аз манобеи миллӣ нишон додааст. Ба андешаи профессор С.Назарзода мақсад аз омузиши ҳамаҷонибаи истилоҳоти тоҷикӣ, муқаррар намудани қонуниятҳои мавҷудият ва қорбурди онҳо, фароҳам овардани анвои мухталифи фарҳангу луғатҳои соҳавӣ мебошад.

Мусаллам аст, ки ҳар як соҳаи таҳассусӣ қабл аз ҳама соҳаи мафҳумист, яъне аз маҷмуи мафҳумҳои ҳосе таркиб ёфтааст, ки ба якдигар то андозае таносуби маъноӣ доранд. Аммо мафҳумҳоро бе номгузорӣ таҳлил кардан душвор аст. Ғайр аз ин, номи мафҳумҳо, яъне истилоҳҳо бо калимаҳо ифода мешаванд. Ба ақидаи олимону мутахассисони илми забоншиносӣ, агарчи истилоҳоти илмӣ аз воҳидҳои муҳими захираи луғавии забони миллии илм ба ҳисоб меравад, аммо қолабҳои хоси худро дорост. Истилоҳсозӣ ва истилоҳшиносӣ яке аз воситаҳои муҳимеанд, ки илми забоншиносиро бо илмҳои дигар, чун дақиқ, табиатшиносӣ, илми тиб ва технология алоқаманд мегардонанд. Истилоҳсозӣ, хусусан сохтани истилоҳоти илмии тиббӣ, ҳамчунин яке аз манбаҳои ғанӣ гардонидани захираи луғавии забони миллии ва рушди минбаъдаи он мебошад. Ба ибораи дигар, азбаски истилоҳсозӣ фаъолияти эҷодӣ мебошад, имкон дорад дар раванди истилоҳсозӣ дар забони илмии миллии қолабҳои нави калимаву иборасозӣ ба вучуд оварда шаванд, ки дар забони адабии миллии вучуд надоранд.

Истилоҳшиносӣ таълимотест, ки пайдоиш, рушду такомул ва таркиби истилоҳоти як соҳаи таҳассусӣ ё ҳама соҳаҳои онро дар бар мегирад. Асоси истилоҳшиносиро илмҳои забоншиносӣ, мантиқ ва донишҳои таҳассусӣ ташкил мекунанд. Ба андешаи забоншиносон, назарияи истилоҳшиносӣ то андозае ба назарияи забоншиносӣ монанд аст, вале аз ҷиҳати иртиботи воҳидҳои луғавӣ бо донишҳои таҳассусӣ фарқият дорад. Дар забоншиносӣ ҳаводиси мансуб ба забони инсон омукта мешавад, аммо истилоҳшиносӣ танҳо ба доираи хурди масъалаҳои мансуб ба як қисми забон сару кор дорад. Яъне, агар дар забоншиносӣ воҳидҳои луғавии забони муоширати байни одамон омукта шавад, дар истилоҳшиносӣ – воҳидҳои луғавии алоқаманд ба забону баёни донишҳои инсон омузиш меёбад. Ба ҳамин минвол, истилоҳоти илмӣ қисми муҳими таркиби забони илмӣ буда, ба воситаи он мафҳумҳои илмӣ ифода ва шарҳу баён меёбанд.

Ба ақидаи забоншинос Мирзо Ҳасани Султон бо мақсади ифодаи мафҳумҳои нав бояд аз чор шеваи маъмулӣ: истилоҳнигорӣ, муодилчӯӣ, истилоҳсозӣ, тарҷумаи истилоҳ ва иқтибосгирӣ истифода шавад. Иқтибосгирифтани истилоҳот вобаста ба табиати забон аз забонҳои дигар аст. Яъне, дар сурати мавҷуд набудани муодили тоҷикии истилоҳ ва имкон надоштани истилоҳсозии нав дар ин замина истилоҳ ба таври мустақим аз забони асл, ё ғайримустақим ба воситаи забони савум иқтибосгирифта мешавад. Дар натиҷаи таҳлилу омузиш, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки аз як шакли низомии истилоҳот ба шакли дигар иқтибос шудани истилоҳҳо, аз ҷумла бо роҳи метафора иваз намудани маънои аввалаи истилоҳҳо, дар чор навъ сурат мегардад: аввалан иқтибос кардани истилоҳи ҷудоғона; дигар, иқтибос кардани як қисми истилоҳот, ба шакли комил иқтибос кардани як маҷмуи истилоҳҳо; иқтибосгирифтани усули сохтани истилоҳот ва низомии истилоҳот. Барои он ки низомии истилоҳӣ рушду ташаккул ёбад, бояд шароити имконоти зерин вучуд

дошта бошанд: соҳаи махсус, ки дар сатҳи комилу дақиқ муайян карда шудааст; раванди мафҳумҳои куллии мансуб ба ин соҳа; назарияи илмии мукамал, ки ин соҳаро дарҷ карда, бо пуррагӣ тамоми низоми мафҳумҳои онро фаро гирифтааст; забони миллии муайян ва забони хосу мукамали дар қолаби ин забони миллии рушдкарда. Дар таҳқику омӯзиши таркиби низоми истилоҳӣ чанд усули ба мавзӯ рабтдоштаро истифода бурдан мумкин аст: усули муносибати мантиқӣ, усули забоншиносӣ, усули истилоҳшиносӣ. Таъкид шудааст, ки низоми истилоҳӣ – як низоми серқабатаву мураккабест, ки аз вожаву ибораҳо иборат аст ва онҳо вазифаи истилоҳҳо – унсурҳои низоми истилоҳотиро иҷро мекунанд.

Мавриди зикр кард, ки забони тоҷикӣ дорои истилоҳоти ташаккулёфтаи тиббӣ буда, ҳанӯз замони давлатдорӣ Сомониён бо ин забон асарҳои тиббӣ таълиф мешуданд. Чунончӣ, «Донишнома» -и Ҳаким Майсарӣ, ки бо назм эҷод шудааст, «Ҳидоятулмутааллимин фит тиб» -и Ахвайнии Бухорӣ, «Ҳақоик -ул - адвия» -и Муваффақи Ҳиравӣ, баъдан осори гаронмояи Абуалӣ ибни Сино «Рағшиносӣ» ва асарҳои Абуубайди Чуззонӣ «Захираи Хоразмшоҳӣ», «Ёдгор» ва «Иғроз» далели тавонмандии забони илмии тоҷикианд. Дар «Ҳидоят -ул - мутааллимин фи -т - тиб» -и Ахвайнии Бухорӣ масоили иқтибос ва тарҷумани иқтибосии истилоҳот таҳқиқ шуда, ду навъи иқтибос ё иқтибоси истилоҳот, яъне иқтибоси дохилизабонӣ ва хориҷизабонӣ таъкид шудааст. Ҳамчунин мафҳуми калка ва нақши он дар услуби илмӣ ва тавлиди истилоҳоти нав зикр гардидааст. Таҳқиқоти морфологӣ ва таҳлили равандҳои калимасозӣ бидуни омӯхтани луғат ва фарҳанги вожа, пеш аз ҳама, омӯзиши маводи амалии марбут ба лотинӣ ва юнонӣ ғайриимкон аст. Забони лотинӣ, ки дар як давраи муайяни таърихӣ ҳамчун як рамзи махсуси забони илмӣ дар фарҳанги Аврупои Ғарбӣ қабул шудааст, бегумон, ба ташаккули забонҳои миллии илм, дар маҷмӯъ ва алалхусус, забони истилоҳоти тиббӣ таъсири хешро бевосита расонидааст. Бояд таъкид намуд, ки истилоҳоти тиббӣ неруву дониш ва таҷрибаи донишмандону табибони кишварҳои гуногуни дунё, донишҳои вобаста ба дарки табиати инсон, сохту низом ва вазифаи организм, сабабу иллати беморӣ ва ихтирои тарзу усули муолиҷаи онҳоро фароҳам менамоянд. Истилоҳоти иқтибосшудаи пизишкӣ, аз ҷумла истилоҳоти бемориҳои дарунӣ истилоҳоти таърихи баромадашон бегона мебошанд, ки аз забонҳои гуногуни муосири ба илму дониш шомилбуда бо сабаби вучуд надоштани муодилашон дар забони тоҷикӣ, иқтибос гардидаанд.

Истилоҳшиносии тоҷик Мирзо Ҳасани Султон бо тавачҷуҳ ба таърихи истилоҳоти илмии тоҷикӣ, дар китоби «Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигорӣ тоҷик» [13, с. 15 -16] таъкид менамояд, ки дар муқоиса бо соҳаҳои дигар истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ рушди бештар пайдо кардааст ва фароянди ташаккули истилоҳоти тоҷикӣ дар намунаи истилоҳоти тиббӣ хубтару равшантар ба мушоҳида мерасад: «Зеро, илми тиб мероси гаронбаҳои муштарақест, ки дар ташаккул ва ривочу равнақи он дар қатори юнониён,

ҳиндувону чиниён ва мардумони дигар, ниёғони мо низ саҳми назаррас гузоштаанд. Қадимтарин ёдгории хаттии мардуми эрониноҷод, ки дар баробари масоили дигар пизишкиву таботатро ҳам дар бар мегирад, китоби маъруфи Авестост. Бузургтарин донишмандони миллии мо – Абурайҳони Берунӣ бо таълифи «Китоб -ут -тафҳим» [1029] ва Абуалӣ ибни Сино бо «Донишнома» [1023 -1037] бунёдгузори истилоҳоти илмии тоҷикӣ шинохта шудаанд. «Ҳидоятулмутааллимин фит тиб» -и Ахвайнии Бухорой аз ҷумлаи нахустин осори илмии форсӣ -тоҷикӣ буда, асари тиббиест, ки бахшҳои гуногуни тиб, аз ҷумла сохти бадан, таснифи фаслҳои тиб ва ғайраро фаро гирифта, бо равиши тоза таълиф шудааст. Он ҳамчун сарчашмаи фароҳамоии истилоҳоти тиббии забони дарӣ метавонад бахши истилоҳоти забони тоҷикиро тақвият бахшад. Асоси истилоҳоти тиббиро истилоҳоти иқтибосӣ ташкил медиҳанд ва хусусиятҳои бахши омӯхташудаи илмро инъикос мекунанд. Муқаррар карда шудааст, ки ҳади бештари истилоҳоти иқтибосии арабиву лотиниву юнонӣ дар забони тоҷикӣ нисбат ба дигар истилоҳот бартарӣ доранд.

Бо таваҷҷуҳ ба таърихи забон мушоҳида мешавад, ки пас аз вуруди Ислом ба Эронзамин забони арабӣ тадричан забони арсаи давлат ва илм шуда бошад ҳам, боз ҳам форсии дарӣ бо мушаххасот ва вожаҳои хеш ривочи чашмгир дошт. Бисёр истилоҳоти тиббии ин давраро баъдан дар осори ал -Қамарӣ, Ахвайнии Бухорой, Муваффақиддини Ҳиравӣ, Ҳаким Майсарӣ ва Абуубайди Ҷузҷонӣ вохӯрдан мумкин аст. Ҷунонҷӣ, истилоҳоти «дерраванда»(музмин), «рағҳои ҷаҳанда», «рағҳои ноҷаҳанда»(шарён ва варид) ва ғайра дар осори ин донишмандон бар муодилҳои арабиашон афзалият доранд.

Муҳаққиқ А.И. Юсупов, ки дар масъалаи истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ қорҳои зиёди илмӣ анҷом додааст, дар мақолаи «Баъзе хусусиятҳои истилоҳотфарӣ дар «Донишнома» -и Ҳаким Майсарӣ» аз ҷумла қайд намудааст: «Дар асар барои ифодаи номи амроз дар баробари вожаҳои аслии тоҷикӣ инчунин вожаҳои иқтибосие ба мисли вожаҳои арабиву юнонӣ ва ғ. ба назар мерасанд... « [16 с. 118]. Дар асари мазкур аз ҷумла, муодили арабии чунин истилоҳоти амрози дарунӣ ба қор бурда шудаанд: **албавосируланф** (бавосири бинӣ), **ихтилоҷ**, **ихтилоҷи рӯй**, **тоун**, **истифроғ**, **исҳол**, **интишор** (бемории чашм), **никрис**, **лақва** (фалаҷ ва раъшаи як тарафи руй), **ташаннуч**, **хадар**, **қобус**, **зуқом**, **назла**, **сил**, **сакта**, **варам**, **истисқо**, **уфунат**, **судда(т)**, **ҷараб**, **босур**, **ярақон**, **саратон**, **сил**, **саръу фолҷ** (фалаҷ), **бавосир**, **қулинҷ**, **думмал**, **исҳолу халфа** (хайза ва шикамравиш), **хафа** (фишурдагии гулӯ), **қазибӣ суст**, **дарди зишт**, **хуҳ** (арақи одамӣ, хӯй), **хуҳи ганда**, **азал(а)**, **амъо**, **асаб**, **аъсоб**, **бавл**, **қулқа** (**зоҳиран ба маънои қуллия** (гурда) омадааст).

Ҳаким Майсарӣ дар «Донишнома» бештар он вожаҳои интиҳоб кардааст, ки умумистеъмоланд ва ё ҳамон вожаҳои маъмулиро ба ҳайси истилоҳ ба қор бурдааст. Ҷунонҷӣ, дар шарҳи исми бемориҳо дарҷ кардааст: **сабал** - рағҳо бувад бар тарфи дида; **қобус** - ки ибтидои саръ бошад.

Ҳамин тавр, истилоҳот вожаҳои сода ва серистеъмоле ҳастанд, ки барои баёни як мафҳуми хос интиҳоб шудаанд. Онҳо манбаи дастбӣ ба иттилоот, воситаи аз худ намудани ихтисосҳои гуногун дар шароити феълий махсуб мешаванд. Дар таърихи башарият ягон соҳае нест, ки бо фаъолияти густарда ва донишу таҷрибаи ҷаҳонӣ ба сохтори забони он, яъне истилоҳоти он таъсири муассир боқӣ нагузошта бошад. Дар асл, ягон соҳаи илм вучуд надорад, ки бидуни донишмандони истилоҳот омукта шавад. Илми тиб низ тули таърихи чандҳазорсолаи ҳеш, такмил ёфтаву ба сони авроқи заррине аз китоби умумии фарҳанги инсоният ва истилоҳоти тиббӣ пайвандгари наслҳо гардидааст. Истилоҳоти тиббӣ як вожаномаи махсус аст, ки тавассути мутахассисони соҳа истифода шуда, натиҷаи заҳмату талош, рушду такомул ва дастовардҳои тибби ҷаҳонӣ, тибби Шарқ ва тибби суннатии мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад. Тибби мардумӣ ва касбӣ, ки дорои таърихи чандинҳазорсола аст, дастовардҳои беназире дар таърихи инсоният боқӣ гузоштааст. Маълумоти муфассали онро дар тамаддуни қадим - монанди дарку шиноҳ ва муолиҷаи бемориҳо, гиёҳҳои шифойӣ - аз катибаҳои хати меҳии Бобулистон, Ведҳои ҳиндӣ қадим, аз папирусҳои Миср ва дастнависҳои иероглифии Чин дидаву мушоҳида кардан мумкин аст.

Тавре зикр намудем, дар забони тоҷикӣ истилоҳоти тиббии иқтибосӣ аз латиниву юнонӣ низ фаровон истифода шудааст:

Чунончӣ, иқтибосҳо аз забони юнонӣ:

Аллерген – / **алергён** (*allos* - *дигар* ва *ergon* - *ҳаракат*) ҳолати ҳассосияти бадан.

Бранхит – (*bronchos* - *бронх*) **бронха** роҳи нафас.

Бронхоэктазия **бранхаэктáзы** – (*bronchos* - *бронх*) роҳи нафас, (**ectasis**) ёзидан).

Дискинезия **дыскія** – (лот. *dis* юнонӣ *kinesis*) - ҳаракати сурхрӯда.

Гепатит / **гепатит** – (*hepar* – *ҷигар*) – бемориҳои илтиҳоби ҷигар.

Гипертрафия / **гіпертрафія** – (*gunep* ва *trophe* – *ғизо*) афзоиши шумораи ҳуҷайраҳо.

Гиперплазия / **гіперплазия** – (*gunep* ва *plasis* – *шакл, инкишоф*) васеъшавии узвҳо ё қисме аз он аз ҳисоби зиёд шудани ҳаҷми ҳуҷайраҳо

Гепатомегалия / **гепат** – (*genato; hepar*) ҷигар.

Дифтерия / **дыфтэрия** – (*diphthera* – *пленка*) бемории музмини вирусӣ, чун илтиҳоби луобпардаи гулӯ, бинӣ, ҳалқ.

Киста / **кіста** – (*kystis* – *хубобӣ*) ташаккули патологӣ дар организм дар шакли ҳубоб.

Лимфаденит / **лімфадэніт** – (*лимф* ва *adēn* – *оҳан*) илтиҳоби гирехҳои лимфа.

Невроз / **неўроз** – (*neuron* – *нерв, асаб*) ихтилоли равонии функционалӣ

Пневмония / **пнеўмания** – (*pneumon* – *шуш*) илтиҳоби шуш.

Полип / **паліп** – (*polypus* – *варам*) намуди варам дар луобпардаҳо.

Синдром / сіндром – (*syndrome*) омезиши нишонаҳои беморӣ.

Сифилис / сифіліс – (*Syphilis* қаҳрамони асари Дж. Фракасторо) *sys* – хук *philos* – дӯст) бемории музмини венерикӣ.

Забони лотинӣ - забони байналмилалӣ истилоҳот ва забони касбии табибон ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, дар аксарияти забонҳои дунё истилоҳот аз забони лотинӣ ва юнонӣ бидуни тарҷума қабул ва мавриди истифода қарор мегиранд. Инро мо дар истилоҳоти соҳаи тиб низ мушоҳида менамоем. Ҳамзамон, аксарияти истилоҳоти мансуб ба илми химия, аз ҷумла номи элементҳо, кислотаҳо, оксидҳо ва монанди инҳо дар забонҳои англисӣ, русӣ, тоҷикӣ ва ғ. бе тарҷума истифода мешаванд, ки ин нишонаи умумӣ будани ин истилоҳот мебошад. Дар забони лотинӣ номи доруҳо ва растаниҳои доруӣ бо ҳарфи калон навишта шуда, дар дигар забонҳо бо ҳарфи хурд менависанд. Дар аксари забонҳо баъзе мафҳумҳо оид ба бемориҳо, ки аз забони лотинӣ ворид гардидаанд, дар шакли асл истифода шуда, тарҷума намешаванд, чунки дар соҳаи тиб чунин тарзи истифодаи он бештар писанд аст. Шояд дар ҳар як забон тарҷума шавад, аммо аз маънои асли каме дур рафта боиси камистеъмоли ва мушкилфаҳмӣ мешавад:

Ango анги́на – (*ангі́на*) зер қардан, буғӣ қардан.

Antibioticus, a, um – антибиотикӣ.

Arteria, ae, f – шарён.

Bacterium, i, n – бактерия бактерия.

Botulus бату́лизм – (*бату́лизм*) ҳасиб, бемории музмини вирусӣ, бемории музмини вирусии рӯдаҳо.

Diagnosticus, a, um – ташхис.

enteron, i, n – рӯдаи борик.

Insulto – (*Инсу́льт*) чаҳидан, ҳамла қардан, тағйирёбии шадиди рағҳои хунгард дар мағзи сар.

Infarctus инфар́кт – (*Инфар́кт*) пур шудан, бемории ҳамлаи қалбӣ, ки дар натиҷаи қатъи доимии гардиши хун ба миён меояд.

Radicula ради́кулит – (*ради́кулит*) реша, илтиҳоби решаҳои асаби сутунмуҳра.

Carcinoma, Cancer ра́к – (*ра́к*) варами шадид, ки аз бофтаи эпителиалӣ инкишоф меёбад.

Имрӯз, ки забони англисӣ ба як забони байналмилалӣ пешрав табдил шудааст, истифодаи истилоҳоти тиббӣ низ бо ин забон бештар мушоҳида мешавад. Барои мисол, истилоҳоти дилу рағҳоро меоварем, ки дар забони тоҷикӣ низ иқтибос шудаву фаровон истифода мешавад:

Aorta аорта – бузургтарин шараёни бадан, ки хунро аз қисмати чап гирифта, ба тамоми қисматҳои бадан мефиристад.

Bradycardia бра́дикардия – зарабони оҳистаи қалб.

Ischemia ише́мия – коҳиши ҷараёни хунии бофтаҳо.

Cardiology кардиология – қалбшиносӣ.

Tachycardia тахикардия – зарабони сареъи қалб.

Thrombosis тромбас – часпидани лахтаи хунӣ ба девораи дохили рағҳо.

Myocardial infarction – сактаи қалбӣ.

Иқтибос ва истилоҳоти иқтибосӣ, ки дар натиҷаи алоқаи забониву фарҳангии миллатҳо ба миён меояд, яке аз нақшҳои асосии бою ғанишавии таркиби луғавии забон ба ҳисоб меравад. Аксари истилоҳоти иқтибосии ба забони тоҷикӣ воридшуда бо риояи қонуну қоидаҳои ин забон мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар шароити кунунӣ бо дигар шудани вазъи сиёсии ҷомеа ва афзудани ниёзҳои иҷтимоиву фарҳангии мардум ва пажӯҳишҳои илмӣ ба забони модарӣ, қорбурд ва истифодаи вожаву истилоҳоти нав барои ифодаи мафҳумҳои тозаи илмӣ ҳарчӣ бештар аҳамият пайдо мекунад. Тавре ки маълум аст, дар даврони шуравӣ дар аксари бахшҳои фаъолияти зеҳнии аҳли ҷомеа, аз ҷумла риштаи тиб забони русӣ хузури чашмгир ва нуфузи фарогир дошт, тадрис дар донишгоҳҳо, таълифи дастуру китобҳои дарсӣ, пажӯҳишҳои илмӣ ҳама тақрибан ба ҳамин забон ҷараён мегирифтанд.

Ҷамъияти мо ҳанӯз ҳам зери таъсири забон ва илму фарҳанги русӣ қарор дорад ва бешубҳа имрӯз низ истилоҳоти ин забон, бахусус тарҷумаи истилоҳот аз ин забон чун заминаи бозғамод барои истилоҳнигории миллии мо хидмат мекунад. Аз ҷумла, дар тибби муосири тоҷик низ истилоҳоти зиёде аз ин забон иқтибос шудаву мавриди истифода қарор дорад. Чунончӣ:

Авитаминоз – норасоии витаминҳо - маводи ғизоӣ.

Аллергия – баландшавии ҳассосияти бадан нисбат ба маводи гуногун.

Артерии – рағҳои хунгузар, ки хуни оксигендорро аз дил ба дигар узвҳои бадан интиқол медиҳанд.

Витамины – маводи ғизоӣ, ки барои ниғаҳдории функсияҳои ҳаётии заруранд; диагноз - ташҳиси тиббӣ.

Вирус – ангезандаи бемориҳо.

Вирусный гепатит – гепатити (ҳепатит) вирусӣ.

Ветряная оспа – гулафшон, гул.

Лимфа – бофтаҳои моеъи бадан, ки дар рағҳои лимфа ва гиреҳҳои бадан мавҷуданд.

Массаж – машқҳои физиотерапӣ.

Микозы – микозҳо.

Орган – қисми алоҳидаи бадан, ки вазифаҳои мушаххасро иҷро мекунад.

Оспа – нағзак - бемории шадиди сироятӣ, ки бо пайдоиши доғҳои чирколуд дар пӯст ва луобпардаҳо, пӯстро хароб ва вайрон мекунад.

Реакция – реаксия (аксуламал).

Трихоманоз – трихоманоз.

Чёрная оспа – нағзаки сиёҳ.

Бо вучуди он ки дар адабиёти ватаниву хоричӣ теъдоди зиёде осори илмӣ таълиф шудааст, ҷанбаи забонии омӯзиши вожаҳои истилоҳот то ҳол ба

таҳқиқоти амиқ ниёз дорад. Чой доштани ихтилоф ва печидагиҳо дар ин самт таҳқиқгарони риштаи забоншиносӣ ва пажӯҳишгаронро водор месозад, ки вомвожаҳоро аз ҷиҳати сохторӣ, этимологӣ, сарфу наҳвӣ ва луғавию маънавӣ ҳамаҷониба пайгирӣ ва таҳқиқ кунанд. Бояд гуфт, ки дар марҳилаи кунунӣ истилоҳоти пизишкӣ дар гуфтори лаҳҷавӣ, забони адабӣ, дар самти ниғадории тандурустӣ ва ғайрияти илмии соҳаи тиб васеъ паҳн шудаанд. Таҳия, танзим ва ҳамгунсозии истилоҳот яке аз масъалаҳои муҳим ҷиҳати рушди забони давлатӣ аст. Ин аст, ки ба низоми муайян даровардани истилоҳоти тиббӣ ва бамавриду дуруст истифода гардидани он таҳқиқоти хосу бемайлони талаб менамояд. Таҳлили таҳқиқи истилоҳоти тиббӣ аслан дар ҷаҳорҷӯби низоме, ки ба он дохил мешавад, яъне дар таркиби луғавию илмии забон бояд сурат гирад.

Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ аксари истилоҳот бо роҳи тарҷумаи адабиёти гуногун аз забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забонҳои англисӣ ва русӣ, инчунин дар шакли иқтибос аз забонҳои гуногун дохил гардидаанд. Аксар донишмандон имрӯз роҳҳои осони истифодаи истилоҳ ва корфармоии онро пеш гирифтаанд, ки ғӯё онҳо калимаҳои иқтибосиянду варианти тоҷикиашон бемаврид ва нофорам аст ё ба маънӣ мутобиқ нест. Зимнан, дар забони модарӣ нуфуз пайдо кардани қолабҳои бегона ва ғайритабии истилоҳсозӣ ҳоло бештар дарк карда мешавад. Луғати истилоҳот дар ягон забон дарозмуддат пойдор ва бетағйир наместонанд. Бо мурури замон, бо пешрафти илму техника, ворид гардидани истилоҳоти нав чунин воҷаномаҳо зуд-зуд иваз меёбанд. Ба андешаи коршиносон, вазъи имрузаи баёни осори илмии забони тоҷикӣ ҷавобгу ба талаботи замон набуда, иллати асосиро дар набудани тарҷумонҳои касбиву вучуд надоштани системаи воҳиди истилоҳоти илмӣ, риоя нашудани меъёрҳои таълифу тарҷумаи осори илмӣ ва наомухтани таҷрибаи мамолики пешрафта дар ин самт медонанд. Бештари мафҳумҳои нав, ки ба забон ворид мешаванд, ба дигаргунҳои ҷаҳони муосир иртибот дошта, дар забони модариямон роҳу василаи дақиқи ифода надоранд. Аз ин хотир, бояд бо мақсади ифодаи мафҳумҳо чор усули маъмул – муодилчӯӣ; истилоҳсозӣ; тарҷумаи истилоҳ ва иқтибосгириро истифода барем. Ҳамзамон, аз услуби илмӣ, ки қутоҳбаёнӣву сарфи назар кардани тафсилу тавзеҳи зиёдатӣ аз шартҳои асосии он аст дуруст истифода шавад. Мутаассифона, ин ҳолатро дар аксар таълифоти тиббӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Падидаи мазкур дар натиҷаи тарҷумаи таҳтуллафзии ибораву ҷумлаҳои забони русӣ ба забони тоҷикӣ ба миён омадааст.

Як нуктаи муҳимро бояд дар назар гирифт, ки ҳангоми иқтибос гирифтани истилоҳот бояд хусусиятҳои дастурӣ ва овозии забон дар назар гирифта шавад. Дар истилоҳотнигории тоҷикӣ, ҳамзамон риоя намудани назокату фасоҳат ва шевоии забони тоҷикӣ хеле муҳим аст. Истилоҳнигорро лозим аст, ки дар баробари дониши олии забонӣ, завқу таъби баланди суҳансанҷию суҳаншиносӣ дошта бошад.

Аз таҳлили вомвожаҳои пизишкӣ истилоҳоти тиббӣ бармеояд, ки онҳо асосан ба калимаву ибораҳои истилоҳӣ ба қисмҳо ҷудошаванда гурӯҳбандӣ шуда, ба сифати ибораҳои истилоҳӣ озод ва вобаста номбар мешаванд.

Равандҳои иқтибоскунӣ ва ташаккули калима дар рушди истилоҳоти тиббӣ ва афзоиши миқдории он нақши муҳим доранд.

КИТОБНОМА

1. Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб(чилди якум) / А. Сино. – Душанбе, 1980. – 487 с.
2. Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб (чилди дуюм) / А. Сино. – Душанбе, 1983. – 686 с.
3. Байзоев, А.М. Забони «Донишнома» -и Абуалӣ ибни Сино (истилоҳот ва калимасозӣ) / А. Байзоев // Дис. номзади илми филология. – Душанбе, 1992. – 378 с.
4. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос (калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ) / Т.Бердиева. – Душанбе, 1991. – 245 с.
5. Қодирӣ С. Истилоҳ сахҳ ва кутоҳ бошад /С. Қодирӣ // Садои Шарқ. – 1974. – №2. – С.45 -42.
6. Қосимова, М.Н. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба истилоҳоти забоншиносии пешин / М.Қосимова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 1990. – №1. – С.30 -36.
7. Мачидов, Х. Калимаҳои иқтибосии тоисломӣ дар забони тоҷикӣ / М.Мачидов// Маърифат. – 1999. – №5 -6. – С.21 -32.
8. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот (андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот) / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2003. – 231 с.
9. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ - сиёсӣ дар садаи XX / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. – 118 с.
10. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода. – Душанбе, 2013. – 228 с.
11. Нуров, П. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмӣ тоҷикӣ / П.Нуров. – Душанбе, 2006. – 132 с.
12. Нуров, П. Вожаҳои камкорбурди «Шоҳнома» -и Абулқосим Фирдавсӣ дар забони муосири тоҷикӣ / П.Нуров // Суханшиносӣ. – 2024. – №4. – С.38 -50.
13. Султон М. Ҷ. Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигорӣ тоҷикӣ / М. Султон. – Душанбе, 2019. – 122 с.
14. Султон М. Ҷ. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ форсӣ -тоҷикӣ / М. Султон. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
15. Хайдарова, Д. А. Способы медицинского терминологического образования в таджикском и английском языках / Д. Хайдарова. – Душанбе, 2006. – 233 с.
16. Юсупов, А. И. Баъзе хусусиятҳои истилоҳофарӣ дар «Донишнома» -и Ҳаким Майсарӣ / А. Юсупов. – Душанбе, 2014. – 118 с.
17. Юсупов, А. И. Медицинские термины «Хидоят -ул -мутааллимин фи -т -тиб» Ахвайни Бухороӣ / А. Юсупов. – Душанбе, 2004. – 33 с.

ТАҲҚИҚИ ВОМВОЖАҲОИ ПИЗИШКӢИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББӢИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола доир ба нақши истилоҳоти соҳавӣ ва масоили истилоҳу истилоҳнигорӣ дар забони тоҷикӣ сухан меравад. Муаллиф манбаъҳои

пайдоиши истилоҳот, масъалаҳои мубрами истилоҳишносӣ дар таърихи забонишносии тоҷикро дар асоси истилоҳоти мухталифи соҳавӣ шарҳ додааст.

Муаллиф дуруст қайд намудааст, ки масъалаи истилоҳ ва истилоҳнигорӣ барои ҳар забон масоили муҳим ба ҳисоб меравад, чунки забони илмӣ ба воситаи истилоҳот баён мегардад. Хусусан дар шароити феълӣ, ки бо дигар шудани авзои сиёсии ҷомеа ва афзудани ниёзҳои иҷтимоиву фарҳангии мардум, зарурати қорбурди вожаҳои нав барои ифодаи мафҳумҳои тозаи илмӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Ба таъкиди муаллиф, дар муқоиса бо соҳаҳои дигар истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ руиҳи бештар пайдо кардааст ва фароянди ташаккули истилоҳоти тоҷикӣ дар намунаи истилоҳоти тиббӣ хубтару равшантар ба мушоҳида мерасад.

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳишносӣ, иқтибос, тиб, фарҳанг, вожа, муосир, забон, беморӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье обсуждается роль отраслевых терминов и вопросы терминологии в таджикском языке. Автор разъясняет источники происхождения терминов, актуальные проблемы терминологии в истории таджикского языкознания на основе различных специальных терминов.

Автор подчеркивает, что термины определяют суть научных открытий, отражают содержание развивающихся областей знаний, передают вновь созданные и уже существующие в науке и технике понятия, служат названием новых предметов и явлений, прокладывают путь к познанию. Эти слова, как правило, имеют интернациональный характер. Латинский язык, принятый в качестве особого символа научного языка в культуре Западной Европы в определенный исторический период, несомненно, оказал непосредственное влияние на формирование национальных языков науки, в целом, и языка медицинской терминологии, в частности.

Ключевые слова: термин, терминология, заимствование, медицина, словарь, слово, современный, язык, заболевание.

STUDY OF BORROWED MEDICAL TERMS IN THE TAJIK LANGUAGE

This article discusses the role of specialized terms and issues of terminology in the Tajik language. The author clarifies the sources of the origin of terms, current issues in terminology in the history of Tajik linguistics, based on various specialized terms.

The author emphasizes that terms define the essence of scientific discoveries, reflect the content of developing fields of knowledge, convey newly created and already existing concepts in science and technology, serve as names for new objects and phenomena, and pave the way for understanding. These words generally have an international character. The Latin language, adopted as a special symbol of scientific language in the culture of Western Europe during a certain historical period,

---

undoubtedly had a direct influence on the formation of national languages of science as a whole and the language of medical terminology in particular.

Keywords: *term, terminology, borrowing, medicine, dictionary, word, modern, language, disease.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Турсунова Зухра Гурезовна – ходими хурди илмии шӯъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21. Email: zreza@bk.ru

Сведения об авторе: Турсунова Зухра Гурезовна – младший научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка и литературы имени Рудакі НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудакі 21. Email: zreza@bk.ru

Information about the author: Tursunowa Zuhra Gurezowna – junior Researcher, Department of lexicography and terminology of Institute of Language and Literature named Rudaki AN RT. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Email: zreza@bk.ru

---

**ВОЖАҲОИ ГУФТОРИ ДАР «ТАФСИРИ КЕМБРИЧ» ВА
МУНОСИБАТИ ОН БО ГҶИИШҲОИ ТОЧИКИ**

Насибулло Ҳақимов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асри X марҳалаи аввали инкишоф ва мустаҳкам гардидани забони адабии тоҷикӣ мебошад. Аз оғози шакли хаттӣ -китобӣ гирифтани ин забон дар чорчӯбаи худ маҳдуд набуд, балки сарватҳои асосии луғавии лаҳҷаҳои худро фаро гирифта буд. Дар марҳалаи аввали инкишофи забони адабӣ (асрҳои X – XI) забони содаи адабӣ вучуд дошт, забони осори хаттии бозмондаи аз ин давра оммафаҳм, софу холистар буда, забонҳои дигар (ба хусус забони арабӣ) таъсири кам доштанд. Калимаҳои арабие, ки дар осори хаттии ин давра дида мешавад, дар забони ҳозира ҳам асосан дар истеъмоланд. Дар давраи мазкур забони адабӣ аз лаҳҷаи асосии худ ва забони гуфтугӯии мардум тафовути зиёд надошт. Намунаҳои осори хаттии ин давра ва забони зиндаи аҷдодӣ нишон медиҳанд, ки ин забон дар асоси забони гуфтугӯии мардумони сокини ду тарафи рӯди Ому ташаккул ёфта, лаҳҷаҳои маҳаллӣ ба забони адабӣ то андозае таъсир дорад. Роҳ ёфтани лаҳҷаҳои маҳаллӣ ба забони як асар ё ба забони адабии як қавм таъсири манфӣ надошта, балки далолат ба устувор будан ва таърихи куҳан доштани он асар ва ё он қавм мекунад. Чунончи, қорбасти лаҳҷавожаҳо ба фасоҳату балоғати китоби муқаддаси Қуръон халале ворид накардааст ва ўро аз мақоми эъҷоз берун насохтааст. Ҷалолиддини Суютӣ дар асари худ зиёда аз сӣ қабिलाҳои арабро номбар намудааст, ки иддаи зиёде аз калимоти қуръонӣ бо шеваи онҳо қорбаст шудааст, ба монанди феъли «ارْتَدَّ» –иртадда ба маънои боз гашт» ва замони ояндаи он як бор ба шакли «يَرْتَدُّ» – яртадид», ки шеваи қурайшӣ аст ва як бор ба шакли «يَرْتَدُّ» – яртадда», ки шеваи тамимӣ аст, қорбаст шудааст [10, 329 -337].

Асарҳои тарҷумавии асри X -XI манбаъҳои асосии лаҳҷаву гӯишҳои тоҷикӣ мебошанд. Дар ҳамин давра аз осори арабӣ ду асари қалон «Таърихи Табарӣ» ва «Тафсири Табарӣ» дар байни солҳои 963 -964 ба форсии дарӣ тарҷума карда мешавад. Ҳукумати Сомониён ҳомии халқу мамлакат, додгар ва динпарвар, ташвиқгари илм ва паноҳи донишмандон буд, бинобар ин амири Сомонӣ Мансур ибни Нух (ҳук. 350 -366 қ. / 961 -977 м.) ба тарҷумаи китобҳои динӣ нигоҳи хосе дошт ва барои анҷоми ин қор аз тарафи ў кумакҳои моддӣ расонида мешуд. Мансур ибни Нӯҳро ибни Ҳавқал ба неқиратӣ васф намуда дар шаъни ў чунин гуфтааст: «Агарчӣ бунӣяе ранҷур ва нотавон дорад, одилтарин ва неқравӣштарин подшоҳони аср аст ва раъй ва тадбири баранда ва нофиз дорад» [7, 126]. Бо фармони ў уламои Мовароуннаҳр «Тафсири Табарӣ» -ро ба забони тоҷикии содаву равон тарҷума мекунанд. Донишмандоне, ки барои тарҷума ва тафсири форсии китоби муқаддаси Қуръон фатво додаанд, то ба

имрӯз номхояшон дар сафҳаҳои таърих сабт гардидааст. Муҳаммадризо Ночӣ дар асари худ меорад: «Ба дастури амир анчумане аз уламо ва фукаҳои Мовароуннаҳр ҳамчун Абубакр ибни Аҳмад ибни Ҳомид ва Халил ибни Аҳмади Сачистонӣ аз Бухоро, Абуҷаъфар ибни Муҳаммад ибни Алӣ аз Балх, Ҳасан ибни Алии Мандус ва Абуҷаҳм Холид ибни Ҳонӣ аз Бобулҳинд ва ҳамчунин бархе аз уламои Самарқанд ва Испичоб ва Фарғона ташкил шуд ва пас аз фатвои онон доир ба чавози хондан ва навиштани тафсири Қуръон ба порсӣ барои онон, ки тозӣ намедонанд, кори тарҷума тавассути ҷамъе аз эшон сурат гирифт» [7, 872 - 873].

Ин китоб ҳамчун сарчашма ва асоси тарҷумаҳо ва тафсирҳои форсии Қуръон ба ҳисоб меравад. Бинобар ин китоби «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» -ро Сайид Муҳаммад Имоди Ҳоирӣ «Тарҷумаи расмӣ» ном гузоштааст [16, 35].

Тарҷума ва тафсирҳои кӯҳани форсӣ бар пояи «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» эҷод гардида, бо ҳам вижагиҳои муштарак доранд. Машхуртарин вижагиҳои осори кӯҳани форсӣ (ба ҳусус тарҷума ва тафсирҳои кӯҳани форсӣ), корбурди вожаҳои ғӯйишӣ мебошад. Осоре, ки пеш аз нимаи қарни XIV, яъне пеш аз ҳамлаи муғул ба давлати Форс таълиф шудаанд, аз вожагон ва вижагиҳои ғӯйишӣ бархурдор ҳастанд. Ба ҳусус, тарҷума ва тафсирҳои форсии Қуръон, ки дар минтақаҳои гуногуни форсишин ва тоҷикзабон таълиф шудаанд, бештари намудҳои гуна ва ғӯйишхоро дар онҳо мушоҳида кардан мумкин аст ва ҳар як нусхае аз онҳо намоишгари лаҳҷаҳо ва ғӯйишҳои минтақаҳои гуногун ва хазинаи беназири маҳфуздорандаи луғоти кӯҳан ба шумор мераванд. Мубрамии мавзӯ дар он ифода меёбад, ки бидуни омӯзиши амиқу мукаммали таърихи инкишофи забон, вазъи кунунӣ ва тамоюли инкишофи минбаъдаи онро муайян кардан ғайри имкон аст.

«Тафсири Кембрич» ҳам яке аз осори кӯҳан ва ганҷинаи бебаҳои забони форси -тоҷикӣ аст, дар он осори лаҳҷаӣ (яъне лаҳҷаи хуросонӣ), ки муфассир бад - он мутакаллим будааст, ошкоро ба ҷашм мерасад. Забони асар басо содаву шево буда, бештари калимаҳои истифоданамудаи муаллиф ба истиснои қисме аз унсурҳои иқтибосии арабӣ ба ҳар тоҷики имрӯза фаҳмо аст. Муҳаққиқи тафсири мазкур Ҷалол Матинӣ дар муқаддимаи худ иллати ба лаҳҷа олуи будани забони тафсири мазкурро чунин баён мекунад: «ва чун забони форсӣ дар рӯзгори таълифи ин китобҳо ханӯз шакли хос ба худ нагирифта будааст ва ба истилоҳ забони адабӣ аз забони муҳовара комилан мутамойиз ва ҷудо нашуда будааст, муфассирон ва нависандагон дар бисёре аз маворид калимотро ба сурате, ки дар лаҳҷаи маҳаллии худ талаффуз мекардаанд, ба кор бурдаанд» [11, 19].

Дар ин мақола вожаҳои гуфториро ба се гурӯҳ тақсимбандӣ намудем. Дар қисмати аввал теъдоде аз лаҳҷавожаҳоро меорем, ки махсуси «Тафсири Кембрич» буда, намунае аз онҳо дар дигар осори мансур ва манзуми сабки хуросонии замони таълифи тафсири мазкур ё даврони пештар ва баъдтар аз он дида намешавад. Аз ин қисмат аст вожаҳо, ки сохтаи муаллифи «Тафсири

Кембрич» буда, онро дар ҳеч як аз осори манзум ва мансури он давра ва аз он баъд ба кор набурдаанд. Мисол:

Ва гуфт ӯро аз оби башлноқ офаридааст, ки андар раҳми зан афканда шуд [12, 584].

Вожаи башлноқ дар ибораи мазкур барои баргардон намудани вожаи қуръонии «дофиқ-دافق» яъне ҷаҳанда қорбаст шудааст. Чуноне, ки зикр намудем ин вожа дар дигар осори қухан истифода нашудааст. Дар «Бурҳони қотей» овардааст, ки башлноқ (bašlnāq) аз масдари башлидан (bašlīdan) ба маънои часпидан аст [2, 182].

Мо аз Валид андар дӯзах андар хоҳем то бад -он кӯҳи оташини шахиноқ баршавад [12, 508].

Вожаи шахшноқ низ аз сохтаи дасти муаллифи тафсири мазкур аст ва онро барои баргардон намудани вожаи қуръонии «саъуд - صعود» ба маънои кӯҳи лағжон, қорбаст намудааст. Муаллифи китоби «Бурҳони қотей» мегӯяд: шахшноқ аз шахшидан (šaxšīdan) бар вазн ва маънии лахшидан ва лағзидан ва аз ҷой уфтодан бошад [2, 214].

Боз аз ин қисмат вожагоне ҳастанд, ки ба ғайр аз «Тафсири Кембрич» дар ҳеч қадоме аз осори қухани сабки хуросонӣ дида намешаванд, аммо дар баъзе аз осори даврони баъдӣ дида мешаванд. Аз ин фаҳмида мешавад, ки вожагони мазкур аввалин бор дар «Тафсири Кембрич» ба кор рафтаанд. Монанди:

Дар он ҳамр печоки шикам нест [11, 788].

Вожаи печок дар ин матн барои баргардони калимаи қуръонии «ғавл-غول» омадааст. Печок ба маънои печу ҳам ва дар ин ҷо ба маънои печиши шикам аст. Ин вожа аз масдари паҳлавиӣ рӯсīdan ва аз эронии бостони *patičā -čau -а аст [5, 336 -337].

Дар тамоми осоре, ки вожаи печок ба кор рафтааст замони таълифашон баъд аз замони таълифи «Тафсири Кембрич» мебошад. Ин ҳам ифодагари он аст, ки аввалин қорбурди ин вожа дар «Тафсири Кембрич» будааст. Аз ин қисмат аст вожаи «вайр». Вожаи мазкур дар «Тафсири Кембрич» бисёр қорбаст шудааст:

Ва мар шуморо бод эй кофирон вой ва вайр аз он чӣ сифат мекунад Худойро таъоло ба сифате, ки дархури ӯ нест [11, 223].

Вайр ҳаммаъноӣ вой, яъне ба маънои нолаву фарёд аст ва дар тафсири мавриди пажӯҳиши мо бештар ҳамроҳи «вой» истифода шудааст. Баъд аз «Тафсири Кембрич» аввалин қорбурди ин вожа ба маънои мазкур дар ашъори шоири қарни VI, Саной мебошад:

Ё бурун шав зи чарх чун мардон,

Ва -р на бо вайлу вою вайр мабош [9, 322].

Дар қисмати дувум вожагонеро зикр менамоем, ки ба сабаби қоҳиши фонемаҳо ё ивазшавии фонемаҳо ё табдили овоз, онҳо аз ҷумлаи лаҳҷавожаҳо

гаштаанд, ба мисоли «эшон» ки ба шакли «эшо»¹ ва «чишон» ба шакли «чишо» ва «муфассирон» ба шакли «муфассиро» ва «гумон» ба шакли «гумо» ва «човидон» ба шакли «човидо» ва «морон» ба шакли «моро» ва «андугин» яъне «андӯхгин» ва «нигобон» яъне «нигоҳбон» ва «дар он» ба шакли «даро» ва «ӯ шуморо» ба шакли «ӯтон» навишта шудааст:

*Басанда аст туро Худой таъоло **нигобон** (نگابان) ва корсоз [11, 644].*

***Ўтон** баргузидааст аз баҳри дини хеш [11, 300].*

Яъне Ӯ шуморо баргузидааст аз барои дини Ислом. Чунин ходисаро дар илми фонетика ходисаи коҳиш, яъне коҳиши фонемаҳо меноманд ва сабаби он принсипи осон кардани талаффузи таркибҳои овозии душворталаффуз мебошад. Бинобар ин дар лаҳҷаи муфассир ё котиби нусха, ҳарфи «нун» -и ин навъ калимаҳо ба талаффуз дарнамеомадааст, чунонки имрӯз низ дар баъзе аз лаҳҷаҳо чунин аст. Коҳиши фонемаҳо ду хел аст: а) таъриҳӣ, ба монанди нома, банда, зарда ва..., ки бо мурури замон ва вобаста ба қонунҳои инкишофи соҳти овозии забон як воҳиди овозӣ аз занҷираи овозӣ афтадааст, яъне калимаҳои мазкур таъриҳан ба шакли номак, бандак ва зардак будаанд ва бо мурури замон ҳамсадои охири онҳо «к» коҳиш ёфта, аз истифода баромадааст; б) муосир ва ин коҳиш тобеи қонунҳои талаффузи забони муосир мебошад, ба мисли «мерама», ки дар асл «меравам» буда, дар талаффузи гуфтугӯи ду фонема «а» ва «в» коҳиш ёфтааст. Одатан коҳиши фонемаҳо дар ҳамсадоҳо бештар чашмрас аст. Забоншинос Т. Хаскашев дар ин бобат мегӯяд: «Ҳодисаи коҳиши фонемаҳо бештар дар гурӯҳи ҳамсадоҳо – овозҳои маҳраҷдор дучор мегардад ва барои ҳамнишинҳои мобайнӣ коҳиш бештар дар мавридҳои пеш меояд, ки се ҳамсадо ҳамнишин шуда бошанд» [14, 106].

Табили овозе ба овози дигар аз нигоҳи қонуни фонетикӣ чандин сабабҳо дорад. Ҳамсадоҳои ҷарангдор, монанди фонемаи «б» ва «в» ҳангоми воқеъ шудан дар аввали калима ё дар васати калима яке ҷойгузини дигар мешавад: вайрон [байрон] ва менависем [менабисем]:

*Саранҷом, ки **менабисем** ва нигоҳ медрем бар ӯ гуфтаи ӯро [11, 161].*

*Ҳар оина, ки **байрон** карда шудӣ савмааҳои порсоони тарсоон, ки **гӯша** гирифтаанд аз мардумон [11, 284].*

Ин ҳамсадоҳои ҷарангдор агар дар охири калима воқеъ шаванд ё ба сабаби ҳамнишин шуданшон бо бечарангҳо лаҳни худро аз даст дода, ба ҷуфти бечаранги худ табдил меёбанд, монанди хоб [хоп] кардан, боб [боп] кардан ва калид [калит], сабад [сабат]:

*Пас, Ризвон биёмад ва **сафате** аз нур бар ӯ медурафишид... ва ин **сафати** нур калидҳои хазинаҳои дунёст, бигир [11, 392].*

Дар матни мазкур ҳодисаҳои зиёди табдили овозҳоро мушоҳида кардан мумкин аст: дар калимаи «сафат» ду ҳодисаи табдили овозҳо, яъне табдили ҳамсадои ҷарангноки «б» ба ҳамсадои бечаранги «ф» ва табдили ҳамсадои

1. Дар тафсири мазкур вожаи “эшон” бо чунин шаклҳо: эшо, ӯшон, шонанд корбаст шудааст.

чарангноки «д» ба ҳамсадои бечаранги «т» ба назар мерасад. Дар калимаи «медурафшид» низ табдили ҳамсадои бечаранги «х» ба ҳамсадои бечаранги «ф» дида мешавад. Инчунин, дар тафсири мазкур баръакси ин қоида фонемаи бечаранги «п» дар охири калима ба фонемаи чарангдори «б» бадал шудааст: асп [асб]:

*Ва низ гуфтаанд сутургоҳи **асбон**, ки ҷуз меҳтаронро набошад, **асбони** бисёр бар охур доранд аз баҳри ҷанг ва ороширо* [11, 433].

Агар ҳамсадои бечаранги «п» дар дохили калима ҳамнишин бо ҳамсадоҳои чарангдор бошад, қисман ё қомилан чарангнок мешавад, ба монанди падруд [бадруд] ва подафрох [бодафрох]:

*Чунонки касе касеро **бадруд** қунад ай, ки **бадруд** бош, ки **сухан** нахоҳам гуфт ва ҷавобат нахоҳам дод* [11, 415].

Чунин ивазшавии фонемаҳо дар «Тафсири Кембрич» бисёр аст: шудгор [шудёр], бахшидан [бахшудан], гувоҳиҳо [гувойиҳо], битаркид [битарқид], носипосӣ [нусипосӣ], безор [безоз], қач [қаж]. Сабаби он чуноне, ки қаблан зикр намудем, дар рӯзгори таълифи ин китоб ханӯз забони адабӣ аз забони гуфторӣ ба пуррагӣ аз ҳам ҷудо набудааст.

Ҳамчунин, дар «Тафсири Кембрич» овозҳои баъзе аз вожагон ҷойи ҳамдигарро иваз намудаанд ва ин қоидаро ба истилоҳи қадим қалб меноманд. Қалб «ҳодисаи овозиеро мегӯянд, ки туфайли он ду овози ҳамсоя ҷойи ҳамдигарро мегиранд, яъне ҳамсадои якум ҷойи ҳамсадои дуюм ва ҳамсадои дуюм ҷойи овози аввалиро мегирад [14, 107].

Ин ҷойивазкунӣ дар забони тоҷикӣ ҳоси ҳамсадоҳо буда, ба содаву осон кардани талаффуз вобаста аст, масалан муаллифи «Тафсири Кембрич» «шино намудан»-ро «ишно намудан ё ишноҳ намудан» гуфтааст:

*Ва порсии «يسبحون» **ишно** мекунанд ва локин мурод аз **ӯ** рафтан аст* [11, 228]. Ин ҷойивазкуниро ҷойивазкунии муосир меноманд, зеро ҳар ду навъи талаффуз, яъне шино ва ишно (бе ҷойивазкунӣ ва бо ҷойивазкунии фонемаҳо) арзи вучуд доранд.

*Ва ҳама, моҳ ва офтоб ва ситорагон дар фалакеанд, мераванд гӯйӣ **ишноҳ** мекунандӣ аз машиқ ва аз мағриб* [11, 766].

Дар ин ибора дар калимаи «ишноҳ» ҳам қоидаи қалб ва ҳам қоидаи афзоиш қорбаст шудааст, яъне фонемаҳои «и» ва «ш» ҷойи ҳамдигарро иваз намудаанд ва дар охири вожаи мазкур ҳамсадои «ҳ» афзуда шудааст.

Лаҳҷаву шеваҳо ва гӯйиши маҳаллии забони тоҷикӣ майдони васеъ ва доманадорро фаро гирифта, берун аз Тоҷикистон, яъне дар қаламрави ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, Афғонистон, Эрон, Туркистони Чин низ густариш ёфтааст. Забонҳои эронӣ чи дар гузашта ва чи дар ҳоли ҳозир дар фонетика, лексика ва грамматика умумият ва монандии зиёд доранд. Пас «барои инкишофи минбаъдаи забони адабии тоҷик аз вожаҳои таркибҳои лаҳҷаву шеваҳои тоҷикии берун аз Тоҷикистон иттилоъ доштан бисёр лозим ва муҳим аст» [17, 6].

Қисмати савум баёни чанде аз вожагони омиёна, ки онҳо бо ҳамон гунаи куҳан ё тафовути чузъй дар гӯйишҳои маҳаллии забони тоҷикӣ то ба ҳол қорбасти мешаванд:

Ва Фиръавн зиндагонии дароз ёфт, чаҳорсад сол бизист ва ӯ мардаке буд ба боло кӯтоҳ ва ба рӯй зишт [11, 505].

Мардак шакли тасғири мард буда, аз мард ва ак (кофи тасғир) таркиб ёфтааст. Дар забони адабӣ вожаи мард (чинси нар аз инсон, муқобили зан) истифода мешавад:

Гуфтанд берун ояд аз ин шаҳр марде, ки бошад бар дасти ӯ ҳалоки мисриён [11, 504].

Шакли тасғири он дар ҷумла ба маънои марди ҳақир, кӯтоҳ ё марди дӯстдошта шуда истифода мешавад. Ҷамолзода Сайид Муҳаммад Алӣ дар луғатномаи худ зимни шарҳи вожаи мардак меорад: дар адабиёти форсӣ «< - ак» изофа шуда ба охири калимот, дар се боб аст: тасғир (кӯчак доништан), таҳбиб (дӯст доштан) ва таҳқир (хор шуморидан) [Lamtakam.com.]. Алиакбари Деххудо зимни шарҳи вожаи мазкур маънои «он мард, марди мазкур, аблаҳ, аҳмак» -ро низ илова намудааст. [vajebyab.com.].

Дар ибораи мазкур бошад ба маънои таҳқир омадааст, яъне Фиръавн шахси палиду нокас буд. Ҳоло бошад, дар гӯйишҳои маҳаллии забони тоҷикӣ вожаи мазкур ба гунаи мардак ва мадак, маак ва марак се маъноро ифода мекунад: 1. мард; 2. шахси калонсол; 3. шавҳар (ҳангоми хитоби зан ба шавҳари худ лафзи мардак маънои шавҳарро ифода мекунад), масалан: мардак ай бозор чӣ овардӣ [6, 439].

Худой шунид ё Муҳаммад пеш аз он, ки туро хабар кард қавли он зан, ки бо ту ҳаме хусумат кард ва ҳаме суҳан гуфт андар қори шӯйи хеш [11, 371]. Калимаи шӯй ба маънои шавҳар аз ҷумлаи вожагони омиёнаи серистеъмол аст, ки дар осори қуҳани тоҷикӣ ва гуфтори имрӯзаи мардуми тоҷик бисёр ба ҷашм мерасад. Аз миёни шоирони гузаштаи тоҷик Фирдавсӣ ва шайх Саъдӣ вожаи мазкурро бештар истифода намудаанд. Шайх Саъдӣ мефармояд:

Зани беҳирад бар дару бому кӯй,
Ҳамекард фарёду мегуфт шӯй. [vajebyab.com.].

Муаллифи «Таърихи Байҳақӣ» танҳо дар як маврид ин вожаро ба қор бурдааст:

Ва ҳарчанд бисёр муҳташамон ӯро бихоста буданд, ӯ шӯй ноқарда ва ин зан модархондаи қанизаке буд, ки ҳама ҳамсароии Ҷозӣ ӯ дошт ва он ҷо омадушуд дошт [1, 286].

Дар «Тафсири Кембрич» вожаи мавриди таҳлилро ба шаклҳои: шӯй, шӯён (шакли ҷамъ), ба шӯй додан, ба шӯй қардан, шӯй додан, шӯй қардан, зани шӯй дошта, қор бурда шудааст. Ҳоло бошад ин вожа дар лаҳҷаҳои шимолӣ дар шакли шӯ ва дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба гунаи шу ва шуй ба маънои зикрқардида ба қор бурда мешавад: Шу -м дар болои фалонӣ сад тило қарз дошт [6, 928].

Ва Расул метине ба дасти хеш бигрифт ва мегуфт: ба номи Ҳудой ва бадӯ падид омадем мо ва агар ҷуз ӯро парастем бадбахт шавем [11, 651].

Вожаи метин яке аз қадимтарин унсури луғавии эронисл мебошад. Ин вожа дар осори манзуму мансури асрҳои IX -X, яъне давраи Сомониён бисёр истифода шудааст. Ҳотифӣ мегӯяд:

Гирифта пайи кори девору дар,

Ба ин даст метин, ба он даст табар [vazhaju.tj].

Зимни маънои ин вожа фарҳангшиносон чунин гуфтаанд: каланди чоҳкандон, олоти оҳанин, ки сангтарошон бад -он санг тарошанд ва онро «каланд» низ гӯянд, каланд бошад, ки бад -он кӯҳ кананд, меҳест, оҳанин, ки бад -он дар санг шикоф андозанд [vajehyab.com].

Муҳаққиқ Ш. Исмоилов қорбурди ин вожаро дар гӯйишҳои ҷанубӣ -шарқӣ барои ифодаи номи яке аз асбобҳои таъмири осӣб таъкид намудааст [4, 134]. Дар давраҳои баъдӣ низ аҳли илм вожаи мазкурро дар таълифоти худ ба қор бурдаанд ва дар айни замон ин вожа дар гӯйиши мардуми шимоли Тоҷикистон роиҷ аст. Абдулҷамол Ҳасанов дар асари худ пас аз шарҳу тавзеҳоти ин вожа мегӯяд: «Вожаи мазкур ҳоло на танҳо дар гӯйиши Исфара, балки дар аксари гӯйишҳои дигари шимолӣ низ маъмул аст: **Метин** -кати чизо -йи сахт -а мешиканан (Исфара). Вай бача метин -кати санго -йа ҳамаш -а шикастас (Конибодом) [15, 14].

Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ин вожа ба гунаҳои *метинг*, *мети*, *майтин*, *майту*, *майт* -ён, *мъти*, қорбасти мешавад [6, 240].

Пас эшонанд аз ҳалол дар мегарданд ба ҳаром, пой аз андоза, ки эшонро ниҳодаанд, зостар мениҳанд [11, 304].

Вожаи зостар яке аз вожагонест, ки дар «Тафсири Кембрич» бисёр зикр шудааст ва ба маънои з -онсӯтар, он тарафтар, болотар аст. Луғатшиносон вожаи мазкурро шакли таҳфифефтаи ибораи «он сӯтар» меҳисобанд [<http://www.tarnian.net>].

Дар қулли мисолҳои, ки аз «Тафсири Кембрич» дастраси мо шуд, ин вожа ҳамеша бо шакли ихтисорёфтаи пешоянди «аз», яъне «з» як ҷо қорбасти шудааст. Чунончи дар ҷойи дигар меорад:

Ва аз баҳри он замини Мисрро маҳсус қард, ки подшоҳии Фиръавн аз Миср зостар набуд [11, 504].

Вожаи мазкурро дар осори баъдинаи инкишофи забони адабии тоҷикӣ низ мушоҳида қардан мумкин аст. Фарруҳӣ фарӯдааст:

Ҳеч илм аз ақли ӯ мӯйе нагардад бозпас,

Ҳеч фазл аз халқи ӯ гоме нагардад з -остар [vajehyab.com].

Вожаи з -остар ҳанӯз ҳам дар лаҳҷаҳои баъзе аз сокинони водии Ҳисор ва лаҳҷаҳои шимоли Тоҷикистон, ба мисоли Хучанд, Исфара, Конибодом ва Истаравшан бо тағйирёбии андак (устар ва ўстар) мавриди истифода қарор дорад, масалан дар лаҳҷаи Конибодом: Писарам, ҳамин як линга қоқам – а то ўстара бурда тид [15, 60].

Ва набуд дар мунофиқон дар он вақт коре гаронтар аз намози одина ва шунидани хутбаи Расул. Ҳама пинҳон берун рафтандӣ аз мазгит ва фурӯ мӯлидандӣ то сухани Расул нашинаванд [11, 383].

Дар луғатномаҳо феъли мӯлидан ба маънои: диранг кардан, ист кардан, таваккуф намудан ва сустӣ кардан дар ҳаракат, омадааст [13, 808].

Роҷеъ ба мансубияти забонии ин калима миёни муҳаққиқон андешаву афкори мухталиф аст. Ҳасанов А. дар асари худ, пас аз зикр намудани ақволи муҳаққиқон хулосабардорӣ карда мегӯяд: «... ба мӯчиби иқтибоси фаровони чунин вожаҳо аз сӯғдӣ ба забони порсии дарӣ, инчунин дар гӯишҳои тоҷикӣ аз он замон то ба имрӯз ҳамчун аносири лаҳҷаҳои маҳаллӣ маҳфуз мондани онҳо мо низ ҷонибдори сӯғдӣ будани калимаи мӯлидан ҳастем» [15, 130].

Қисмати аввали вожаи мазкур (мӯл - ба маънои бисёр, зиёд) ҳоло дар гӯиши шимолӣ бисёр роиҷ аст: Мусича инча ҷудо мӯл (Конибодом).

Ба Худой, ки бисоӣем ўро ба сӯҳон [11, 203].

... зонуш бар якдигар мебисӯдӣ [11, 612].

Дар «Тафсири Кембрич» вожаи сойидан ба шаклҳои мазбур қорбаст шудааст. Вожаи мазкур дар осори асримиёнагӣ дар баёни маъноҳои мухталиф ба шаклҳои совидан, собидан ва соидан мавриди истифода қарор доштааст ва гунаи собидан нисбат ба дигар шаклҳо дар гуфтугӯи омма бештар мустаъмал будааст. Маънои он: соидан, сӯҳон (сӯян) кардан, фарсудан, ламс кардан, молидан аст [3, 209].

Муҳаммад Ҷаводи Шариат табдил ёфтани ҳарфи б -и вожаи (ساییدن) собиданро ба ҳамзаи (سائندن) сойидан яке аз роҳҳои табaddули овой арзёбӣ намудааст [18, 29].

Ҳоло бошад аз гунаҳои вожаи мазкур шакли совидан ба маънои молидан ё ифлос кардан, дар лаҳҷаи Хучанд истифода мегардад: Нигоҳ қада истит, ман рӯй -ам -а совам! Совун – кэти мешӯм! (Хучанд). Ин кутта – йа кучо -нда совидӣ? [8, 128].

Хулоса, тарҷума ва тафсириҳои порсии Қуръон ганҷинаи азим ва арзишмандеанд, ки дар он куҳанвожагони порсӣ маҳфуз мондаанд ва мақсади асосии мутарҷимону муфасссирон барои хонандагон бо забони фаҳмо тарҷума ва тафсир намудани Қуръон бо забони порсии дарӣ буд. Аз ин ҷиҳат зимни тарҷума ва тафсир аз калимаву унсурҳои зиёди гуфтугӯӣ истифода намудаанд. Вожаҳои гуфторие, ки дар ин мақола гирдоварӣ шуд, бештари он дар забони ҳозираи тоҷикӣ дар ҳамон шаклу маъно истифода мешаванд ва дар қисмате аз онҳо тафовути ҷузъӣ дида мешавад ва чанде аз ин вожаҳо имрӯз берун аз маънои аслиаш истифода карда мешавад, ба монанди калимаи «мӯл» аз мӯлидан (ба маънои сустӣ кардан), ки имрӯз калимаи мӯл дар гӯиши шимолӣ ба маънои бисёр истифода мешавад. Баррасии гӯишҳои ғолибаи фаровони таърихӣ, ҷуғрофӣ, адабӣ ва ҷомеашиносӣ дорад ва бо аз худ намудани вожаҳои гӯишӣ мо метавонем аз саргузашт, ҷойи зист ва сатҳи дониши ҳамзабонони худ огоҳ бошем ва аз таҷрибаҳои неки онҳо истифода намоем. Дар ҳақиқат, гӯишҳои дар

канори забони адабӣ ҳамвора дар хидмати мардум будаанд. Бинобар ин, таҳқиқ ва баррасии ин ганчинаи забонӣ вазифаи ҷонии донишмандони забони миллии мо мебошад ва месазад, ки барои хифзу ниғаҳдории он аз донишмандони хоричӣ дида, бештар саъю талош намоянд. Зеро донишмандони хоричӣ ҳам дар бораи лаҳҷаҳои забони модарии мо асарҳои зиёд ва гаронбаҳое таълиф намудаанд.

КИТОБНОМА

1. Байҳақӣ, Муҳаммад ибни Хусайн. Таърихи Байҳақӣ (бар асоси нусхаи Ганӣ -Файёз ва нусхаи Адиби пешоварӣ ва нусхаи доктор Файёз) / Муҳаммад ибни Хусайни Байҳақӣ. – Техрон, 1386. – 1252с.
2. Бурҳон, М. Ҳ. Бурҳони қотеъ / Муҳаммад Хусайни Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 1993. – Ҷ.1. – 416с.
3. Деххудо, А. Луғатнома, ҷилди 27 / Алиакбари Деххудо.– Техрон, 1377.
4. Исмоилов, Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт [Матн] / Ш. Исмоилов. – Душанбе: Ирфон, 2018. - 332с.
5. Мансурӣ, Я. Баррасии решашинохтии феълҳои забони паҳлавӣ / доктор Ядуллоҳи Мансурӣ. – Техрон, 1384. – 590с.
6. Маҳмудов М. Фарҳанги лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷураев, Б. Бердиев. - Душанбе, 2012. – 946с.
7. Ночӣ, М. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави сомониён / Муҳамадризо Ночӣ. – Душанбе, 2011. – 1295с.
8. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии / В.С.Расторгуева. - М.: Изд -во АН СССР, 1956. Вып. 3. -190с.
9. Саной, М. Девони Саной / Ҳаким Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. – Техрон, 1341. – 595с.
10. Суютӣ, Ҷ. Ал -Итқон фӣ улуми -л -Қуръон / Ҷалолиддини Суютӣ. – Лубнон, Бейрут, ал -мактабату -л -асрийях, ҷ.2, 2009. - 975с.
11. Тафсири Қуръони маҷид. Ҷилди аввал, ба тасхеҳи Ҷалол Матинӣ. – Техрон. 1349. – 820с.
12. Тафсири Қуръони маҷид. Ҷилди дувум, ба тасхеҳи Ҷалол Матинӣ. – Техрон. 1349. – 770с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. –М.: Сов. Энцикл., 1969. – Ҷ.1. -951с.
14. Хаскашев, Т.Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т.Н. Хаскашев. – Душанбе: «Маориф», 1989. – 168с.
15. Ҳасанов, А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию наҳви осори садаҳои X -XIII дар ғӯиши шимолӣ (бахши фарғонаи ғарбӣ) / А.Ҳасанов. – Хучанд, 2003. – 254с.
16. Ҳоирӣ, С. Қуръони форсии куҳан (таърих, таҳрирҳо, таҳлил) / Сайид муҳаммади Имоҷӣ. - Техрон. 1385. – 226 с.
17. Ҳомидов, Д.Р. Шевашиносии тоҷик (васоити таълим) / Д.Р Ҳомидов – Душанбе, 2006. – 164 с.

18. Шариат, Муҳаммад Чавод. Дастури забони Форсӣ / Муҳаммад Чаводи Шариат. – Теҳрон, 1371. – 459с.

Маводи интернетӣ:

19. Деҳхудо Алиакбар. Луғатнома. vajejyab.com.
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (vazhaju.tj).
21. Фарҳанги луғоти омиёна. Lamtakam.com.
22. Фарҳанги луғати форсии чомаъ. (<http://www.tarnian.net>).
23. Фарҳангномаи Чаҳонгирӣ. (<http://www.tarnian.net>).

**ВОЖАҲОИ ГУФТОРӢ ДАР «ТАФСИРИ КЕМБРИЧ» ВА
МУНОСИБАТИ ОН БО ГӢЙИШҲОИ ТОҶИКӢ**

Дар мақола ба ташиаккул ва тақомули забони тоҷикӣ, марҳилаҳои таърихӣ инкишофи он ва оғози тарҷумаву тафсириҳои қуҳани форсӣ ишора шуда, сипас муҳиммияти асарҳои тарҷумавии асри IX - X баён гардидааст. Инчунин, доир ба вожаҳои гӯишии асарҳои қуҳани форсӣ (ба хусус тарҷума ва тафсириҳои форсӣ) маълумот дода, аз асарҳои мавриди пажӯҳиши худ «Тафсири Кембрич», мисолҳо оварда шудааст. Дар зимн барои вуҷуд доштани бисёре аз вожаҳои асили тоҷикӣ дар осори асри X, ки дар осори имрӯза он вожаҳоро пайдо намудан номумкин аст, яъне аз рӯйи ҳолати имрӯзаи забони адабӣ як гурӯҳ лексикаи забони адабии асри X ба архаизм гузошта, тадриҷан ҷояшонро калимаҳои дигар гирифтанд, маълумоти мухтасар дода шуд. Инчунин хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ вожаҳо дар тарҷума ва тафсириҳои Қуръон мавриди таҳлилу тадқиқ қарор гирифтааст. Барои тақвияти шарҳи баъзе вожаҳо аз тарҷума ва тафсириҳои қуҳан оварда шудааст.

Калидвожаҳо: гӯиши, вожа, қуҳан, осор, луғавӣ, оммафаҳм, муқоиса, тарҷума, тафсир.

**РАЗГОВОРНАЯ ЛЕКСИКА В «КЕМБРИДЖСКОМ ТОЛКОВАНИИ» И
ЕЕ ОТНОШЕНИЕ К ТАДЖИКСКИМ НАРЕЧИЯМ**

В статье на фактологическом материале даётся краткая характеристика истории формирования и совершенствования таджикского языка, исторических этапов его развития и начала староперсидских переводов и толкования и подчеркивается актуальность переводческих произведений IX - X веков.

Наряду с этим, в статье также приводятся сведения о диалектной лексике в старейших произведениях (особенно в переводах и коранических толкованиях на персидском языке) и приводятся примеры из исследуемого автором манускрипта «Кембриджское толкование». На этой основе приводится краткая характеристика большого количества исконно таджикских слов в таджикских произведениях X века, которые не встречаются в современных произведениях, то есть в современном литературном языке часть лексики перешла в категорию архаизмов и постепенно их места заняли другие слова. Далее, проведен научный анализ

лексико-семантических особенностей слов в персидском переводе и толковании Корана. В качестве иллюстрированного материала для семантической интерпретации некоторых слов приводятся примеры из старинных переводов и толкований Корана.

Ключевые слова: диалект, особенность, произведение, древность, лексический, общее понимание, сравнение, перевод, интерпретация.

COLLOQUIAL VOCABULARY IN THE «CAMBRIDGE INTERPRETATION» AND ITS RELATION TO TAJIK SPEECH

Noting the formation and improvement of the Tajik language, the historical stages of its development and the beginning of translation and interpretation into the ancient Persian language, the article talks about the importance of translation works of the IXth -Xth centuries.

Also talking about the colloquial vocabulary of ancient times (especially translations and interpretation in Persian), examples are given from the work I am studying, «Cambridge Interpretation». In the process, brief information is given about the existence of a large number of native Tajik words in Tajik works of the Xth century that are not found in modern works, that is, in the current state of the literary language, part of the vocabulary has become archaic and gradually other words have taken their place. An analysis and study of the lexical and semantic features of words in the translation and interpretation of the Koran is also carried out. To support the explanations of some words, old translations and interpretations are given.

Keywords: dialect, feature, work, antiquity, lexical, general understanding, comparison, translation, interpretation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳақимов Насибулло Абурахмонович – докторанти PhD -и соли сеюми кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел - 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

Сведения об авторах: Хақимов Насибулло Абурахмонович – докторант PhD третьего курса кафедры истории языка и типологии ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел - 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

Information about the author: Hakimov Nasibullo Aburahmonovich – PhD student of the third year of the Department of History of Language and Typology of TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel - 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ФИТОНИМАМИ И ЗООНИМАМИ В ГОРОНСКОМ ГОВОРЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Гулангис Курбонбекова
Хорогский государственный университет

Лексический состав каждого языка включает в себя определенные лексические единицы, с помощью которых выражаются лингвистические особенности языка, культурное наследие, традиции и психологический фактор развития каждого народа. Фразеологические единицы являются одним из этих лексических единиц, которые служат для ярких, своеобразных, специфических и национальных качеств самого языка и его носителей. Проблемы, связанные с изучением фразеологических единиц, издавна привлекали внимание учёных, и при всем многообразии данных исследований, некоторые особенности и функции фразеологических единиц не были предметом специального исследования. Определение семантической характеристики фразеологических единиц является одним из этих особенностей. Стоит отметить, что фразеологические единицы придают каждому языку особый колорит и определяют его различия от других языков. Принимая во внимание эту данность, мы сочли нужным исследовать в своей статье фразеологические единицы с фитокомпонентами и зоокомпонентами в горонском говоре таджикского языка.

Исследование фразеологических сочетаний с присутствием фитокомпонентов (наименования растений) и зоокомпонентов (названия животных) в горонском говоре обусловлено непрерывным взаимодействием человека с природой и животным миром. Это взаимодействие сформировалось тысячелетиями, и это проявление было разносторонним. Взаимодействия человека с природой и животным миром отражаются на языке, что способствует проявлению разных антропоцентрических свойств. С помощью употребления фитокомпонентов и зоокомпонентов в составе фразеологических единиц горонского говора осуществляется переход характерных особенностей растительного и животного миров в человеческий, при должном уровне котором выполняются нормативно -характеризующие, экспрессивно -стилистические функции. Опираясь на оценочную характеристику этих единиц, фразеологизмы делятся на единицы с положительной и отрицательной окраской.

К первой группе фразеологических единиц горонского говора можно отнести фразеологические единицы с фитокомпонентами. Основным фитонимическим компонентом фразеологических единиц горонского говора относится слово *гъл* – название растения – цветка, который ассоциируется с красотой, чистотой, грациозностью и нежностью. Данный фитоним часто используется в составе идиоматических фразеологических единицах, который почти не имеет семантическую связь с значением этого слова: Как например:

Гъли чъим – бельмо, катаракта – разновидность глазной болезни, когда глаз покрывается серой пленкой похожей иногда на цветок. Исходя из этой

схожести, в составе этой фразы было использовано слово *гъл* (цветок). *Да чъшми Сайёра гъл галтидъст*

Нон гъл (тофчък) задъст. – когда тесто не подошло и при выпечке лепёшек они покрываются пятнами похожие на цветки, из -за этого проявления появилось значение этой фразеологии: *Нонои янгаи Сайрам гъл задан.*– Лепёшки нашей невестки Сайрама покрылись цвет образными пятнами.

К таким примерам также можно соотнести следующие единицы, которые при символической характеристике фитонима *гъл* (цветок) отражаются образные выражения:

Гъли бахт шъкъфтан – развитие дел, успех в личной жизни: *Гъли бахти дъгонам шъкъфтаст* – У моей подруги наблюдаются успехи в личной жизни.

Гъл бе хор намешад дъхтар бе ёр – нет худа без добра.

Богъш гъл кардаст. (хъшбахт шъдан) – стать счастливой: *Ай мъ ки ягон чи гум кадаги бошам, богът гъл мекънаё.* – Если потеряю что -нибудь ты счастливее станешь.

Гъл гуфту гъл шънид – сказать и услышать хорошие слова:– *Чи мешъд, ага ар шаб бо ам мешъштем, гъл гфта гъл мешънидем?* – Что будет, если вместе бы каждую ночь посидели, сказав и услышав хорошие слова.

Гъли сари сабад – опытный, лучший, признанный: *Наргис ама вахт гъли сари сабади туйо аст.*– Наргис всегда на свадьбах считают уважаемым человеком.

Гъл ба пирон хъш аст, чаунон хъд гъланд. – Цветку радуются старики, молодые сами ещё цветы.

Противоположное значение фитониму *гъл* – цветок в горонском говоре, имеет фитоним хор – шип, колючка, которое также используется в составе фразеологических единиц этого говора:

Хор шъдан – стать измученным, слабым, немощным: *Умедък да байни амрааш хор (заиф) шъдаст.*– Умед среди своих друзей стал немощным, слабым. Похожий вариант данного фразеологизма также наблюдается в горонском говоре как: *да байни я гала гъл я хор* – среди много девушек один парень.

Хор халидан – обременить, наказывать: *Сънори амъкъм намемона, ки ба пои шуш хор бъхала.*– Невестка моего дяди не даёт обременять (наказывать) своего мужа.

Наряду с этими фитонимами в составе фразеологических единиц горонского говора также наблюдаются использования других фитонимических элементов, которые придают этим единицам различные метафорические значения. Яркими примерами данного высказывания могут послужить следующие примеры:

Гъла ай гашиз фарқ накардан – не отличить цветок от кинзы, не отличить плохое от хорошего: *Занъке буд ки гъла ай гашиз фарқ намекарду оли ба му ноз мекуна* (гордая). –Она была женщиной, которая не отличала цветок от кинзы, а сейчас кокетничает.

Туту тал галтидан – заболеть сразу: *Ба хонашон даромадъм ама туту тал галтидаги.* –Зошла к ним в дом все лежат заболевшие .

Вторая группа фразеологических единиц горонского говора относятся фразеологические единицы с зоокомпонентами, которые имеют коннотативную функцию. Основными зоокомпонентами в составе фразеологических единиц горонского говора являются слова: *гърг* – волк, *руба* – лиса, *шер* – лев; *гълбък* – сорока, *мор* – змея, *карбаиш* – ящерица, *саг* – собака, *пъшък* – кошка, *кърм* – червь, *gow* – корова, *хуг* – свинья, *хар* – осёл, *паиша* – муха, *бъз* – козёл, *каwg* – куропатка. Опираясь на природную характеристику животных зоокомпоненты горонского говора делятся на названия домашних и диких животных. Определение данных групп зоокомпонентов влияет на выражения коннотативной функции зоонимов – названия домашних животных, чаще всего, выражают положительные значения, а названия диких животных в большинстве случаях выражают отрицательные, негативные значения.

Ай гови шохзан агели холи бетар – от бодающей коровы лучше пустой хлев – в значение «лучше вообще не быть чем быть никчемным»: *Ў worи одами бадху набоша созтар. Ай гови шохзан агели холи бетар.* – Чтоб не был такого плохого человека как он. От бодающей коровы лучше пустой хлев.

Гови бешох дъшмани гусола – бесполезный, неумный человек враг всему человечеству: *Бехудда нагуфтан: «гови бе шох душмани гусола».* – Зря не поговаривают, что – «корова без рогов враг телёнку».

Ай гъндъшк ки метарси, арзън накор – Если боишься воробья не стоит сеять пайсу, эквивалент данной пословицы «Волков бояться в лес не ходить».

Азоби саг мекаша – собачья жизнь: *Аз бадкорши дами мърдан азоби сага кашид.* – Из -за своих плохих деяний перед смертью мучился как собака.

Ай паиша фил сохтан – сделать из мухи слона, преувеличивать: *Базан ба манфиати корум аз паиша фил сохтанъм даркор.* Иногда для достижения своих целей стоит сделать из мухи слона.

Ба асти хуб як қамчин ба асти бад сад қамчин – знающему человеку одно слово, не знающему – хоть целый разговор: *Ба одами мефамидаги як бор гап тасир мекъна, ба одами беақл чъқае, ки бъгуй, гапа намефама. Беуда нагъфтанд, ки: «Ба асти хуб як қамчин, ба асти бад сад қамчин».* – Непонятливому человеку сколько не объясни все равно не поймет. Хорошо сказано, что: «Хорошему коню достаточного одной плётки, а плохому хоть сто».

Ба даани пушида паиша намедароя – в закрытый рот муха не взлетает – малоговорящему легче не нажать врагов (проблем): *Бъсёр гап назан, çони бобош, ки «ба даани пушида паиша намедароя».* – Многого никому не говори внучок, так как говорят: «в закрытый рот муха не взлетает».

Ба пусинъш, мегуй, ки кайк даромадаст – торопиться, не иметь терпение: *Сънори Равшанбек ама вахт бетокатъст, мегуй, да пусинъш кайк даромадаст.* – Невестка Равшанбека всегда торопится, как будто в шубе у нее блоха».

Да хърдан гов вориву да кор миёнунт кандагӣ – быть чрезмерно бездельником, тунеядец: *Да хона да хърдан у гов вориву да кор миёнъш кандаги.* – Он в доме есть как корова, в работе как со сломанной спиной.

Ба дъмби шер бози кардан – играть с хвостом льва, очень опасно: *Қатиш*

Сълаймонък шухи накън, ки ба дъмби шер бозӣ карданай. – Не шути с Сулейманом, это как с хвостом льва играть, опасно.

Бъз-а гами чону қассобро гами чарбу – каждый находит себе выгоду в чём –либо, у каждого свой интерес: *Тъ хафа наша, у дар фикру хаёли хъдъш:* «*бъз-а гами чону қассобро гами чарбу*». – Ты не обижайся, он во всём ищет себе выгоду как говорят: «козёл думает о своей душе, а мясник о курдюке».

Бълбъли гӯё – уметь говорить, ораторствовать : *Хуварзом бълбъли гӯё ворӣ гап мезана.* – Мой племянник говорит как соловей.

Бълбъли шайдо шудан: влюбиться безрассудно: *Ай созои Хуршед малумъст, ки бълбъли шайдо шъдаст.* – От соловьиного пения Хуршеда стало известно, что он влюбился.

Пъшъкша (гурбаи) пъш намега – не воздействовать на кого -либо или на что -либо: *Да хона амтари нозиёне, ки ягон кас пъшъкша пъш намега.* – В своём доме до того баловень, что никто не может «выгонять его кошку» (воздействовать на него).

Гърги борондида – человек с опытом, знающий человек: *Ай дъсти зани амъкъм амаи кор миёя, у гърги борондидаай.* – Моя тётя может все, она «бывалый волк» (опытный человек) в своём деле

Саг ворӣ да паси дар шъштаст – быть ни кем не замеченным: *Сабзалик омадасту саг ворӣ да паси дар шъштаст, ички сроқъш намекъна.* – Сабзали пришёл и «как собака сидит за дверью», никто его не замечает.

Давидани гъсола то дари кадон – сколько теленок не бежит, всё равно в хлев возвращается используется в значении «все возвращается во кругу своя»: *Къшое ки рави, бо мегарди, охи давидани гъсола то дари кадон.* – Куда бы ты не ушёл, опять придёшь обратно, в конечном итоге «сколько теленок не бежит, всё равно в хлев возвращается»

Гови ръхин амара ръхин мекъна – русский вариант: одна паршивая овца всё стадо портить, используется в значении «из -за одного плохого человека страдают все»: *Меган як гови ръхин амара ръхин мекъна.* – Говорят одна паршивая корова все стадо портит.

Зъбони мързонро мързон медонан – язык птиц птицам знаком, используется в значении «каждому близок свой круг общения»: *Тъ ба уно амсъхан ам наша, зъбони мързонро мързон медонан.* – Ты даже не разговаривай с ними, так как «язык птиц знают только птицы» (каждому знаком их круг общения).

Маймунбози кадан – играть как обязана, быть несерьёзным: *Чанд солъст, ки маймунбози мекъна.* – Сколько лет уже он играет как обезьяна (ведёт себя несерьёзно).

Пашиа пар намезана – муха даже летит, гробовая тишина: *Да хона амтари қарорие, ки пашиа ам пар намезана.* – В доме такая тишина, что даже муха не летает.

Мърги дилъш мърдаст // дилмърдък шъдаст – отчаяние, не иметь стимул жизни: *Мърги дилъш мърдаст (дилмърдък шъдаст) намефора ки хъдша да оина бълбина.* – Она до того отчаялась, что даже в зеркало не хочет глядеться.

Мусичаи бегъно – русский вариант: невинная овечка: – *Хуварзом амтари мусичае бегъное аст ки.* – Племянник у меня прямо невинная овечка

(безгрешен).

Муру малах ворѝ – слишком много, бесконечно много, неисчислимое множество: *Одамо муру малах ворѝ да майдон чам шъдан.* – Людей собралось в поле очень много как саранча.

Говѝ бешир (късир) овозъш бъланд – корова, у которой нету молока, голос высокий; используется в значении «неумелый человек, с высокой хвалбой, самохвал»: *И мардък ичи надораду говѝ бешир ворѝ (късир) овозъш да амаи чо бъланд.* – Этот мужчина ничего не умеет но, голос у него везде слышен.

Модагови дуно // хаигов ворѝ// говѝ Хъдо – неразумный, глупый человек: *А дъхтар, ть соф модагови дъно ворѝ ай пеимон гъзашти.* – Девушка, ты как двухкопытная корова прошла мимо нас, указывает на неразумность, невоспитанность девушки, которая не здоровалась с сидящими там людьми.

Аз паишиа фил сохтан – русский вариант: сделать из мухи слона, переувеличить: *Да ама чо одаме пайдо меша, ки ай паишиа фил месоза.* – Везде найдётся человек, который сделает из мухи слона.

Пусти гърга ба руш кашидан – натянуть кожу волка на лицо используется в значении «очень плохой человек». Также в горонском говоре для определения качеств невинности используется поговорка «пусти меша ба руш кашидан» и для определения значения неряшливости используется «пусти хуга руш ба кашида»: *Нъвосаи Зарифък пусти хуга да руш кашидаст.* – Внук Зарифа натянул кожу свиньи на лицо.

Ба як тир дъ нахчир – русский вариант: одним выстрелом убить двух зайцев, используется в значении «быть слишком проворным, шустрым»: *Мъ гапе задъм, ки ба як тир дъ нахчир.* Я сказала слово тем самым одним выстрелом убила двух зайцев.

Рубабозѝ кардан //рубагари кардан – играть, быть как лиса – хитрить, обманывать: *Асадук да пеши амраош рубабози кардана сар кард.* – Асад перед друзьями стал играть в лису (хитрить).

Саг ворѝ гами шъдан – устать как собака, слишком уставать: *Ай давидана саг ворѝ гами шъдан.* – От этой беготни устали как собака.

Саги дорухърда – как отравленная собака (дослов. перевод), рассеянный, невнимательный, расстроенный: *Боцаи Акрамък саги дорухърдък ворѝ мегардад.* – Свояк Акрама гуляет как отравленная собака (ведёт себя рассеянно, невнимательно).

Саг ворѝ мечаха //мочък ворѝ мечаха – лаять как собака (грубо): *У занък ама вахт саг ворѝ мечаха (и занък ама вахт мочук ворѝ мечаха).* – Эта женщина всегда лает как собака (грубая).

Тутѝ ворѝ такрор кадан – повторять каждый раз: *Зайнура калимаора тутѝ ворѝ такрор мекъна.* – Зайнура всё повторяет как попугай.

Тутѝи гуйо шъдан – много говорить, стать небеспокойным: *Юнусък амтари тутѝи гуйо шъдаст, ки мардъма ганзани намемона.* – Юнус стал разговорчив как попугай, что не разрешал людям говорить.

Шътъра ба чъмча ов додан – дать верблюду из ложки напиться – «быть мелочником»: *Ба мемон ранги шътъра ба чъмчаи майда ов додан дастархон*

партофтаст. – Гостью накрыл очень скудный стол, как будто дал верблюду из ложки напиться.

Шътъри съфед дидй? – Не! – Белого верблюда увидел? – Нет используется в значении « не разглашать тайну, разговор»: *Фаридък ай дарс гърехту ба мо гъфт, ки шътъри съфед дидйе (яъне мъра дидето,)? Гъфтем не.* – Фарид сбежал с уроков и отметил: Белого верблюда не видел? Сказал, что нет (не выдавай меня).

Шъками гърг сер шава ам, чъшъми гъшина – у волка даже брюхо будет сытым, глаза всегда будут голодными, жадный человек, ненасытный: *Одами хънуса (нодида) чиқа сер къни, аму гъшина, ки гъфтаан: шъками гърг сер шава ам, чъшъм гъшина.* – жадного человека сколько не корми, всё равно будет голодным как сказано: у волка даже брюхо будет сытым, глаза всегда будут голодными.

Шътър качи хъдша намебина, ба дигаро кач мегад. – Верблюд не видит свои изъяны а на других указывает в русском языке имеет вариант «видит соринку в чудом глазу в своём бревна не видит»: *У амара нишон медияду хъдша не. Рост мега, шътър качи хъдша намебина, ба дигаро кач мегад.* – Он показывает всех, а про себя забывает. Правду говорят: «видит соринку в чудом глазу в своём бревна не видит».

Саги гузин – пристыженный, попавший в смешное положение: *Занък саги гузин ворн гърехт.* – Это женщина убежала как пристыженная собака.

Як руз бошу хърус бош – жить одним днём как петух – в значении «жить одним днём припеваючи, не думать о последствиях: *Мард боши, фъкри зиндагита бкън, на уне ки як руз бошу хърус бош.* – Если ты мужчина думай о жизни, а не живи только одним днём.

Курбоқа шу дора, обру дора. – Если у лягушки есть муж, авторитет у неё тоже: *Обруи ар занък шушъст, кърбоққа шу дора, обру дора.* – Авторитет каждой женщины это её муж, как говорят в народе: если у лягушки есть муж, авторитет у неё тоже есть.

Гусолаи ширмаст – телёнок пьяный от молока – боевой, бойкий: *Нувосаои амсоямон гусолаи ширмаст шъдан.* – Внучата нашего соседа стали такими бойкими (как телёнок пьяный от молока).

Қати гърг мехъраву қатиш сойби мол гъря мекна – с волками ест, с хозяевами плачет – двуличный человек, в простонародие и нашим и вашим: *Мъ наw фамидъм, тъ қатиш гърг мехъриву қатиш сойби мол гъря мекъни.* – Я сейчас поняла, ты с волками еш, а с хозяевами плачешь (ты двуличный человек).

Худозадара гърг мехъра. – кого Бог наказал, того волк съест используется в значении проклятый, отвергнутый человек: *Одами худозадара да палуш гърг мехъра.* – Отвергнутого Богом человека волк съест.

На основе данного исследования можно предположить, что противопоставление, определение схожести человеческих качеств с растительным и животным мирами освещает проблему развития семантической структуры зоосемантических и фитосемантических фразеологизмов в горнском говоре. Распространение таких фразеологизмов в речи формирует

определенные ассоциации с образами животного и растительного мира. Основой таких связей между поведением человека и животных и растительности является их практическая деятельность. При анализе зоосемантических фразеологизмов выявлены такие устойчивые смысловые аспекты, связанные с некоторыми зоонимами: *гьрг* – волк: истощенный, голодный, прожорливый, здоровый, строгий, сердитый, кровожадный, жестокий, коварный, скрытный, бывалый, работающий; *руба* – лиса: лживый, лицемерный, подлиза; *шер* – гордый, отважный; *гьлбък* – ворона, сокола: грязный, предвещающий беду, смерть; жадный, алчный, глупый, трусливый; *каwg* – куропатка: красивая, грациозная; *мор* – змея: некрасивый, неприятный, мудрый, с плохим характером, злой, жестокий, хитрый, льстивый, подхалим, лицемерный, коварный, неблагодарный; *мурчък* – муравей: трудолюбивый, многочисленный; *паиша* – муха: назойливый, наглый; *саг* – собака: верная, ворчащий, лающий; *пъшьк* – кошка: живучий, выносливый, зябкий, зоркий, ловкий, ласковый, нежный, привязчивый, подхалим, блудливый, коварный, похотливый, ленивый, драчливый, осторожный; *gow* – корова: большеглазый, неуклюжий, толстый, плодовитый, одетый без вкуса, легкомысленный, гуляющий, похотливый, нерасторопный, бездельница, безответный, тихий, безобидный; *хуг* – свинья: неряшливость, ленивость, жирность; *хар* – осёл, ишак: смиренный, терпеливый, работающий; *бъз* – коза: непостоянный, продажный.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

- 1.Абдулкаримова, П.А. Фразеологические и паремиологические единицы эмотивной семантики с компонентом -зоонимом в аварском и английском языках: дис. канд. филол. наук: 10.02.20 /П.А. Абдулкаримова. – Махачкала, 2012. – 185 с.
- 2.Гафарова, К.Т. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с зоонимами и фитонимами в таджикском, немецком и русском языках: автореферат дис...кандидата филологических наук:10.02.20/ К.Т.Гафарова. –Душанбе, 2007. – 24 с.
- 3.Инчина, Ю.А. Национально -культурная специфика фразеологизмов с зоонимным компонентом в три язычной ситуации: на материале русского, английского и немецкого языков: автореф.. канд. филол. наук: 10.02.20 / Ю.А. Инчина. –Москва, 2002. – 22 с.
4. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка./ А. В. Кунин.– М.: «Высшая школа», 1996. – 380 с.
- 5.Литвин, Ф.А., Гутман, Е.А., Черемисина, М.И. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик (на материале рус., англ. и франц. языков) / Ф.А. Литвин, Е.А. Гутман, М.И. Черемисина // Национально - культурная специфика речевого поведения.–М.: Наука,1977. – С. 147 -165.
- 6.Норов, Ш.А. Лексико -семантические особенности анималистических паремий в таджикском и их аналогии в английском языке): дис.... канд. филол. наук: 10.02.20 / Ш.А Норов. –Душанбе, 2018. –202с.
- 7.Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка / А.З.Розенфельд.– Ленинград, 1971. –192 с.
- 8.Соколова, М.В. Лингвокультурологическая специфика фразеоло -

гических единиц с компонентом -зоонимом в марийском и финском языках: автореф.... дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / М. В. Соколова. – Чебоксары, 2015. – 23 с.

9. Солнцева, Н.В. Сопоставительный анализ зоонимов русского, французского и немецкого языков в этносемантическом аспекте: дис.... канд. филол. наук: 10.02.20 / Н. В. Солнцева. – Омск, 2015. – 220 с.

10. Титова, О.А. Фразеологизмы -антропониманты оценочного характера в современном английском языке: дис. канд. филол. наук: 10.02.04./О.А.Титова. –Москва, 2011. –223 с.

11. Тишкина, Д.А. Фразеологические единицы с компонентом -зоонимом в английском и русском языках: сопоставительный анализ: дис.... канд. филол. наук: 10.02.20 / Д.А. Тишкина. –Казань, 2008. – 219с.

12. Федуленкова, Т.Н. Пословицы в фразеологическом поле: когнитивный, дискурсивный, сопоставительный аспекты: монография / Науч. ред. Т.Н. Федуленкова. - Владимир, 2017. – 232 с.

13. Oxford dictionary of Idioms.– United States: Oxford University Press, 1999, 2004. – 352 p.

14. Фарханги забони тоҷикӣ. – М: Советская энциклопедия, 1969. – Ч.1. – 951 с.

15. Фарханги забони тоҷикӣ. – М: Советская энциклопедия, 1969. – Ч. 2. – 949 с.

16. Фозилов, М. Фарханги ибораҳои рехта / М.Фозилов, Ч.1. – Душанбе: Дониш, 1964. – 952 с.

17. Фозилов, М. Фарханги ибораҳои рехта. / М.Фозилов, Ч. – Душанбе: Дониш, 1964–802с.

18. <http://www.englishdom.com/blog/proverbs>

19. <http://www.poslovitza.ru/tadzhikskie>

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ФИТОНИМАМИ И ЗООНИМАМИ В ГОРОНСКОМ ГОВОРЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье исследованы фразеологические единицы с фитонимами и зоонимами в горонском говоре таджикского языка, которые отражают национально -культурные особенности этого говора. Фитонимы и зоонимы как культурно -семантические единицы в составе фразеологических единиц считаются семантической национальной базой, которые служат для выявления общности и отличия внешних и внутренних человеческих качеств: поведение, условия жизни: труд и промысел, выбор и преобладание, активность и лень, опыт и неопытность и т.д.

В статье также подчеркивается, что с помощью фитонимических и зоонимических компонентов в составе фразеологических единиц были отмечены разные значения, которые послужили для яркого выражения мысли в речи. Согласно своим природным особенностям, фитонимы и зоонимы послужили для преподнесения качеств: гъл (цветок) – нежность, хрупкость, красота; хор (колючка) – колючесть, грубость, пререкание; саг (собака) – крикливость, преданность; гурба (кошка) – выносливость, зоркость,

бойкость; гов (корова) – неповоротливость, неуклюжесть; маркаб (осёл) – трудолюбие, удовлетворенность, гърг (волк) – дикость, злость, ненависть, опыт, скрытость, кровожадность; рӯбоҳ (лиса) – лицемерия, двуличия, подхалимство; шер (лев) – гордость, отвага, бесстрашие, сила.

Ключевые слова: фитонимические и зооморфические компоненты, национально -культурные особенности, культурно -семантические единицы, фразеологические единицы, семантически-национальная база, природные особенности фитонимов и зоонимов.

ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОҒИ БО ЧУЗЪҲОИ ФИТОНИМИ ВА ЗООНИМИ ДАР ГҶИИШИ ҒОРОНИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар мақола ибораҳои фразеологӣ бо компонентҳои фитонимӣ ва зоонимӣ дар гӯйиши ғоронии забони тоҷикӣ мавриди омӯзиши қарор дода шуда, ба воситаи онҳо хусусиятҳои миллӣ -маданияи ин гӯйиши инъикос гардидааст. Фитонимҳо ва зоонимҳо ҳамчун вожаҳои миллӣ -семантикӣ базаи семантикии миллии доништа шуда, барои нишон додани умумият ва фарқияти сифатҳои зоҳирӣ ва ботинии инсон, рафтору кирдори ӯ, шароитҳои ҳаёт: шугл ва меҳнат, интиҳоб ва афзалият, фаъолият ва танбалӣ, муболиға ва тачриба хизмат мекунанд.

Дар баробари ин, дар мақола, ба воситаи таҳқиқи компонентҳои фитонимию зоонимӣ дар таркиби ибораҳои фразеологӣ маъноҳои гуногун ифода гардидаанд, ки барои пуробуранг гардонидани гуфтор хизмат намудаанд. Дар асоси характеристикаи табиашон фитонимҳо ва зоонимҳо барои пешниҳоди маъноҳои гуногун хизмат намудаанд. Аз ҷумлаи онҳо: гъл-нозукӣ, зебогӣ; хор – зиштӣ, бадсиголӣ; саг – дод занӣ, бовафой; пӯшк-тоқатфарсой, тезбинӣ, хунукхӯрӣ, чолокӣ; гов – дамбалӣ, фарбеҳӣ; хар тоқатфарсой, қаноатмандӣ, меҳнаткашӣ; гърг – ваҳшоният, қаҳру нафрат, тачриба, пинҳонкорӣ, хунхорӣ; руба – дурӯзгӯӣ, дурӯягӣ, лаганбардорӣ ва шер – мағрурӣ, далерӣ, ҷасурӣ, нотарсӣ маҷозан ифода гардидааст.

Калидвожаҳо: чузъҳои фитонимӣ ва зоонимӣ, хусусиятҳои миллӣ-фарҳангии гӯйиши ғоронӣ, вожаҳои миллӣ-семантикӣ, ибораҳои фразеологӣ, базаи миллӣ-семантикӣ, хусусиятҳои табиӣ фитонимҳо ва зоонимҳо.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH FITONYMIC AND ZONYMIC COMPONENTS IN GORON DIALECT OF TAJIK LANGUAGE

The article explores phytonymic and zoonymic components as part of phraseological units in Goron dialect of Tajik language, which reflected the national and cultural characteristics of this dialect. Phytonymic and zoonymic components as cultural and semantic exponents in the composition of phraseological units are a semantic national base with the help of which reflects the commonality and differences of external and internal factors of human qualities, manner are revealed

behavior, conditions of life: work and craft, choice and predominance, activity and laziness, experience and inexperience, etc.

Also in the article, with the help of the study of phytonymic and zoonymic components meanings in the composition of phraseological units, the following different meanings were noted associated with phytonymic and zoonymic units, which served for a vivid expression of speech. According to natural features, phytonyms and zoonyms present a symbolical qualities such as: gul (flower) – tenderness, frailty, beauty; hor (barb, prick) – coarseness, pickiness; sag (dog) – rudeness, devotion; gurba (cat) – endurance, vigilance, agility; gow (cow) clumsiness ; khar (donkey) – diligence, satisfaction, gurg (wolf) – savagery, anger and hatred, experience, secrecy, bloodlust ; ruboh (fox) – hypocrisy, duplicity, sycophancy; sher (lion) – pride, courage, fearlessness, strength.

Key words: *phytonymic and zoonymic components, national and cultural characteristics of Goron dialect, cultural and semantic exponents, phraseological units, national -semantical base, natural features of phytonyms and zoonyms.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонбекова Гулангис Ошурбековна – ассистенти кафедраи забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, ш.Хоруғ, кўчаи Шириншо Шоҳтемур 109, почтаи электронӣ: gulangisqurbonbekova88@gmail.com (+992) 9394449704.

Сведения об авторе: Курбонбекова Гулангис Ошурбековна – ассистент кафедры русского языка и литературы Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, Республика Таджикистан, г.Хорог, улица Шириншо Шоҳтемурова 109, электронная почта: gulangisqurbonbekova88@gmail.com, (+992) 9394449704.

Information about author: Qurbonbekova Gulangis Oshurbekovna – Assistant of the Department of Russian language and literature at Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev, Republic of Tajikistan, Khorog city, 109 Shirinsho Shohtemur street, E -mail: gulangisqurbonbekova88@gmail.com (+992) 9394449704.

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ТДУ: 890.550

ВЕЖАГИҶОИ ШЕЪРИ ҒИНОИИ РИВОЯТӢ
(дар мисоли ашъори ғиноии Мирзо Турсунзода ва Аминҷон Шукӯҳӣ)

Аскар Ҳаким

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар таҳқиқоти назариявӣ илмӣ оид ба шеъри ғиноӣ аз навъе низ сухан меравад, ки онро шеъри ғиноии ривоятӣ меноманд, аммо бояд қайд кард, ки фикру ақидаҳо дар ин бора гуногунанд. Яке аз сабабҳои асосии ихтилофи фикрҳо дар он аст, ки шеъри ғиноӣ ифодагари ҷаҳони ботинӣ, андешаву эҳсосот ва шуури шахсият аст, вале асаре, ки бо сабки ривоят эҷод мешавад, бунёд бар воқеаву ҳодиса дошта, дар инкишофи суҷа шахсиятҳои бадеӣ амал мекунад, бинобар он амри воқеъ аст, фикре пайдо шавад, ки он то чӣ андоза ба шеъри ғиноӣ нисбат дошта метавонад? Зеро инҳо аз муҳтасоти навъи ҳамосии адабиётанд, на ғиноӣ. Ин масъала дар аксари таҳқиқоти олимоне, ки ба таснифи муҳтасоти навъии ашъори ғиноӣ баҳсида шудаанд, аз ҷумла, дар асарҳои В.В. Виноградов [2], Б. В. Томашевский [8], В.М. Жирмунский [4], Г.Н. Поспелов [5], Т.И. Силман [6], Л.Я. Гинзбург [3] мавриди мулоҳиза ва баёни андешаҳои гуногун шудааст.

Дар ин маврид ба ду нукта бояд тавачҷуҳи махсус кард. Аввалан, ҳамчунони Г. Н. Поспелов қайд мекунад: «Сухани бадеӣ бо тамоми анвои гуногуни худ, як ҷиҳати шакли асарҳои адабиёт. Вале фарқияти навъии онҳо хеле амиқтар нухуфта, ... он яке аз паҳлуҳои муҳтаворро ифода менамояд» [5, 158]. Ин таъкиди олим комилан айни ҳақиқат аст, зеро сухани ривоятӣ дар таркиби ҳамаи анвои бадеӣ – ҳамосӣ, драмавӣ, ғиноӣ вучуд дошта метавонад ва аломати решагии муайянкунандаи онҳо набуда, танҳо «яке аз паҳлуҳои муҳтаворро ифода менамояд», бинобар, он дар таркиби асарҳои навъи ғиноӣ ҳам ба қор рафта, хусусияти ғиноии онҳоро тағйир намендихад. Сониян, ҳодисаву воқеа, суҷа ва шахсиятҳои бадеӣ, ки дар навъи шеъри ғиноии ривоятӣ арзи ҳастӣ мекунад, аз ҳамгинони худ дар асарҳои навъи ҳамосию драмавӣ фарқияти мушаххас доранд; онҳо ба он дараҷае, ки дар ин навъи асарҳо ҳастанд, инкишоф наёфта, сурати комили фардӣ пайдо намекунад, танҳо ҳамчун тарҳ мекунанд ва барои иброи андешаву эҳсосоти муҳтавои асар мадад расонида, нақши ёридиҳанда доранд. Ба замми ин, дар асарҳои навъи ғиноии ривоятӣ бо вучуди ҷой доштани нақлу ривоят, шахсиятҳои гуногун, ҳамеша мақоми андешаву эҳсосот бештар аст, ё аз ҳодисаву воқеае, ки баён мегардад, аксаран ҳулосаи таъминие гирифта мешавад, ки ба тамоми асар дурахши худро инъикос менамояд.

Навъи шеъри ғиноии ривоятӣ дар байни анвои дигари шеъри ғиноӣ истифодаи густардае дорад. Муҳимтарин хусусияте, ки шеъри ғиноии ривоятиро аз анвои дигар мутамоиз мекунад, он аст, ки дар маркази он шайъу шахсияти алоҳида дар як ҳолати асосан сокин ё ҳаракати мухтасар ва дар маҳдудаи як замони муайян нишон дода нашуда, аз он фаро меравад. Дар он шайъ, шахсият, ҳодисот ва, қуллан, воқеияти ғиноӣ, дар дарозии мухталифи замон дар таҳаррук, тағйиру дигаршавӣ мабҳаси андешаву эҳсосоти отифии шахсияти шеър қарор мегирад.

Азбаски ин тағйирот дар дарозии замон сурат мепазирад, на дар як фосилаи мухтасар ва муайяни вақт, зарурати ривояти пурратари он пеш меояд, ки ин боиси дар шеъри ғиноӣ мавқеъ пайдо кардани сабки ривоят мешавад. Ҳамчунон ки маълум аст, сабки ривоят хоси асарҳои навъи ҳамосист, ки воқеиятро тасвир мекунад, на навъи ғиноӣ, ки шуурро инъикос менамояд. Аммо ин сабки ривояти шеъри ғиноӣ аз сабки ривояти асари ҳамосӣ аз реша мутафарриқ аст, зеро дар он инкишофи бадеии воқеият, чунонки дар асарҳои ҳамосӣ ҳаст, нишон дода нашуда, бардошти умумии ҳиссии шахсияти шеър аз он воқеият ба қалам меояд, ҳол он ки ин бардошти умумии ҳиссӣ дар асарҳои ҳамосӣ аз ҳуди воқеияти тасвиршаванда ҳосил мешавад.

Фарқияти дигари ривоят дар шеъри ғиноӣ аз асарҳои ҳамосӣ дар он аст, ки дар он воқеият танҳо дар мутаносибат бо ифодаи маъноии ғиноии он ифода мегардад. Ҳодисаву воқеа ва фаъолияти шахсияти шеъри ғиноии ривоятӣ аз ҷараёни табиӣ давомоти худ гӯё канда гирифта мешаванд, вале дар ин ҳол ҳам онҳо мустақил ва мукамал ба назар меоянд, зеро ҳузури шахсияти шеър дар онҳо камбуд нашофта, комилан маҳсус аст. Аммо, бо вучуди ин, нақл дар ин навъи шеър ғиноӣ боқӣ монда, хусусияти ҳамосӣ ва ҳатто ҳамосию ғиноӣ касб намекунад, зеро мухтассоти дигари он дар мухтасариаш мебошад. Ҷойи тафсилоти нақлро дар он табу тоби баён ва дар зимн ҳамеша аз андешаву эҳсосот бархурдории он мегирад. Амри воқеъ аст, ки шеъри ғиноии ривоятӣ ҳам ба монанди анвои дигари шеъри ғиноӣ бо тасвир ва ё бетасвир буда метавонад, вале дар ҳама ҳолат дар он ҳузури ҷараёни андешаву эҳсосоти отифӣ дарк мешавад. Шубҳае нест, ки тавозуни будан ва ё набудани тасвир, андешаву эҳсосот ва ривоят дар ҳар шеър ба тариқи хос сурат гирифта, асоси сохтории онро ба вучуд меорад. Ҳамин тариқ, ҳузури шахсияти шеър ва ё ғайбати ӯ, мавҷудияти суҷа ва ё набудани он вижагии зарурии ҳар шеърро таъмин менамояд.

Шеъри ғиноии ривоятӣ дар адабиёти классикии тоҷик бештар дар қолаби қофиябандии маснавӣ, на ҳуди маснавӣ ҳамчун навъ – жанр, ки асосан асарҳои ҳамосӣ ва ё ҳамосию ғиноиро фаро мегирифт, вучуд дорад, зеро тарзи қофиябандии **аа**, **бб** барои баёни ривоятӣ бисёр мувофиқ аст, чунки дар пайдо кардани қофия мушкилие пеш наоварда, имкон медиҳад, ки ҳар байт бо қофияи тоза гуфта шавад. Намунаҳои бехтарини шеъри ғиноии ривоятӣ дар адабиёти классикии дар эҷодиёти Саъдии Шерозӣ дар «Бӯстон» ва «Гулистон» -и ӯст.

Аксари ривоятҳои «Бӯстон» ба ин навъи шеър мансуб буда, дар байни онҳо ҳам намунаҳои хурдтарин ва ҳам бузургтарин мавҷуд аст, ки бо кофиябандии маснавӣ гуфта шудааст. Барои мисол ба ин ду намуна метавон ишора кард. Дар боби аввали «Бӯстон», ки «Дар адлу рой ва тадбири ҷаҳондорӣ» мебошад, Саъдӣ шеъре мегӯяд, ки ҳамагӣ аз се байт иборат аст: шеъри ғиноии ривоятист:

Шунидам, ки Чамшеди фаррухсиришт
Ба сарчашмае -бар ба санге навишт:
«Бар ин чашма чун мо бисе дам заданд,
Бирафтанд, чун чашм дар ҳам заданд.
Гирифтанд олам ба мардиву зӯр,
Валекин набурданд бо худ ба гӯр [12, 172].

Баъди ҳамин шеър ривояте меорад, ки он ҳам ба ҳамин навъи шеъри ғиноии ривоятӣ мансуб буда, аз 22 байт иборат аст ва бо ин байт оғоз мешавад: «Шунидам, ки Дорои фаррухтабор, // Зи лашкар ҷудо монд рӯзи шикор» [12, 173]. Дар «Гулистон» ҳам Саъдӣ ба ин навъ шеър рӯй меорад ва онро на танҳо дар қолаби маснавӣ, балки дар қолабҳои дигар, аз ҷумла, қитъа, анвои гуногуни ҷаҳорпора ҳам мегӯяд. Масалан, дар боби аввали «Дар сирати подшоҳон» дар ривояте аз маликзодаи кӯтоҳу ҳақир, ин қитъа омадааст, ки ҳамагӣ дар ду байт аст: шеъри ғиноии ривоятист:

Он шунидӣ, ки лоғаре доно
Гуфт боре ба аблаҳе фарбех:
«Аспи тозӣ агар заиф бувад,
Ҳамчунон аз тавилае хар бех» [12, 51].

Дар боби панҷум «Дар ишқ ва ҷавонӣ» ҳадиси Лайлӣ ва Мачнунро бо шеъри ғиноии ривоятӣ ҷамъбаст мекунад, ки аз 10 байти маснавӣ иборат аст: «Ҷавоне покбозу покрав буд, // Ки бо покизарӯе дар гарав буд...» [12, 120]. Аз ин бармеояд, ки имкони шеъри ғиноии ривоятӣ дар фаро гирифтани мазмуну мухтавои мухталиф бузург аст. Анвои гуногуни шеъри ғиноии ривоятӣ – вуқӯғароёна, хаёлпардозона, рамзӣ, тамсилӣ ва ғайра дар эҷодиёти дигар шуарои классик, аз ҷумла, Ҷалолиддини Балхӣ, масалан, дар «Маснавии маънавий» бисёр истифода шудааст. Он дар осори шуарои мутасаввиф ва ориф ҷойгоҳи вижае дорад, зеро ба воситаи ривоятҳои рамзиву тамсилӣ ва воқеӣ барои баёни маъниҳои амиқи ирфониву тасаввуфӣ ва ахлоқиву маънавий бисёр мувофиқ аст. Аз ин мисолҳо мулоҳизаҳо бармеояд, ки шеъри ғиноии ривоятӣ барои баёни ифодаи гуногунтарин маънову мухтаво созгор буда, дар замони нав дар шеъри муосир ҳам ба кор гирифта мешавад.

Шеъри ғиноии ривоятӣ дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода то солҳои панҷоҳуми қарни бист бештар ба назар мерасад. Шеърҳои «Дил -дили Зайнаб» (с. 1939), «Водии Ҳисор» (с. 1940), «Хаёли хом» (с. 1940), «Хайр, модари азиз!» (с. 1941), «Арӯс аз Москва» (с. 1945), «Уқоб» (с. 1946) ба мавзӯҳои гуногун бахшида шуда, ба навъҳои мухталифи он нисбат мегиранд. Дар бораи ин шеърҳо дар ин ҷо ҳамин қадар гуфтан кофист, ки онҳо барои шоир Мирзо Турсунзода

машқи эҷоди шеъри ғиноии ривоятӣ буданд, ки минбаъд барои навиштани силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» (с. 1947), ки аксари шеърҳояш аз ҷумлаи ашъори ғиноии ривоятӣ мебошанд, замина гузошанд. Ин силсила дар замонаш ба Мирзо Турсунзода шуҳрати фарокишварӣ оварда буд. Дар солҳои панҷоҳум, аз ҷумла, шеърҳои «Қиссаи машҳур» (с. 1950), «Дар бораи одаме, ки гоҳ ҳазро мебардорад, гоҳ намебардорад» (с. 1952), «Электрик ва оила» (с. 1952), «Муҳочир» (с. 1952), «Лиму» (с. 1952), «Айнак» (с. 1955) эҷод мешаванд, ки ба мавзӯҳои ватанӣ ва хоричӣ бахшида шуда, навъҳои гуногуни шеърҳои ғиноии ривоятӣ мебошанд. Ин шеърҳоро низ ҳамчун машқе дар гуфтани шеъри вуқӯғароёна бояд шинохт, ки минбаъд дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода бештар дар қолаби маснавиҳо рух хоҳанд намуд, вагарна онҳо аз ҷиҳати бадеияту шеърият камтар қобили таваҷҷуҳ ҳастанд. Шеърҳои «Ҳалқаи заррин» (с. 1960), «Савганд» (с. 1961), «Се нозанини Шарк», «Ток ва замин» (с. 1967), «Дар бозори китоб» (с. 1967), ки дар солҳои шастум навишта шудаанд, нисбат ба ашъори ғиноии ривоятии солҳои пешини шоир аз ҷиҳати муҳимии муҳтаво ва суварӣ ҳаёлу банду баст бартарии назаррасе доранд. Масалан, шеъри «Ҳалқаи заррин» аз саҳнаи дар дарёи кӯҳӣ оббозӣ кардани дилбар ва аз гӯши ӯ ба оби рӯд рафтани ҳалқаи заррин нақл мекунад, ки дар назари аввал воқеаи маъмулист, аммо онро ҳунари суварнигории шоир ба ҳодисаи аҷиби хотирмоне мубаддал месозад, ки рӯйдоди шоирона мешавад. Дар он шоир бо дид ва таассуроти самимона ба маҳбубаи зебо ва рӯди кӯҳӣ изҳори меҳру муҳаббат мекунад, ки ба воситаҳои бадеъ ба ҷо оварда мешавад. Сабки шеър ҳам хуросонии содаву равон, ки онро вазни хушоянди рамали мусаддаси маҳзуф (мақсур) боз ҳам дилнишинтар кардааст, ҳарчанд дар ин вазни серистифода сухани тоза гуфтан осон нест, аммо дар ин ҷо, ки воқеа тоза аст, онро аз дилбазан шудан эмин нигоҳ доштааст.

Ҳалқаи заррин ба оби рӯд рафт,
Ранги шодӣ аз руҳи масъуд рафт.
Дилбари мо оббозӣ менамуд,
Дар миёни об бозӣ менамуд [9, 165].

Аз оғози шеър мушоҳида мешавад, ки шоир онро аз ҷиҳати банду баст хуб сохтааст, ривоят аз нуқтаи авҷ ибтидо гирифта, таваҷҷуҳи хонандаро яқбора тасхир мекунад. Фарзан, агар ҷои байтҳои якуму дуюм иваз карда шавад, шеър он сифати худро аз даст хоҳад дод. Ин далел аст, ки он оғоз аз назари сохтор санҷидашуда мебошад. Дар байти дуюм таҷниси хубе аз **оббозӣ** ва **обу бозӣ** ҷой дорад. Худи воқеае, ки ривоят ва тасвир мешавад, дар шеъри ошिकонаи солҳои шасти тоҷикӣ нав буд, зеро то он дар шеъри муосири тоҷик дилбар ҳангоми оббозӣ дар рӯд тасвир нашуда буд. Сабаби ин дар урфу одати миллӣ ва расму оини мазҳабист. Аммо манзур дар худӣ воқеа нест, он то ки шеър шавад, шеъриятро пайдо бояд кард. Шеърияти он дар тасвири бадеи дар мавҷҳо дасту по зада, гоҳ зери об аз чашм нопадид ва гоҳ рӯи об чун ҳубоб пайдо

шудани дилбар ва истифодаи устодона аз ташхису ташбеҳу тазод, ки манзараро хеле зиндаву пурҳаракат нақлу тасвир мекунад, ба даст омадааст:

Об ҳам печид дар гирди сараш,
Танг гирад дар бағал то пайкараш.
Гашт он аз ҳамлаи дарё гаранг,
Барра гӯё хӯрд бар чанги паланг.
Ҳалқа аз гӯшаш ба оби рӯд рафт,
Ранги шодӣ аз рухи масъуд рафт [9, 165].

Дар ин байтҳо об – рӯд ташхис шуда, ҳамчун ошиқ меҳоҳад дилбарро «танг гирад дар бағал», дар ин афту дарафт рӯд ба паланг ва дилбар ба барра ташбеҳ гашта, чун ҳалқа аз гӯш ба оби рӯд меравад, ранги шодӣ ҳам аз рухи дилбар мепарад, ки тазод бо ҳолати пешин ба вучуд меояд. Дар байти ҳафтум мазмуни байти аввал бо андаке тағйир бо такрор ҳамчун натиҷаи чараёни ҳодиса баён шуда, таваччуҳи хонандаро ба оғози шеър бармегардонад. Пас аз ин байт шоири ошиқ бо лаҳни бисёр ҳам самимонаву одатии мардумӣ дилбарро таскин медиҳад:

Гуфтамаш: Эй чони ширин, ғам махӯр!
Садкаи сар гӯю биншин, ғам махӯр! [9, 165].

Дар ин байт ҳамаи таъбирҳо – «чони ширин», «ғам махӯр», «садкаи сар» аз забони зинда ва ошнои ҳаррӯзаи мардуманд, ки бо тарзи дилнишине ба ҳам пайванд гирифта, бо як хондан дар хотир менишинанд. Баъд аз ин боз ду байти дигар дар тавсифи хусни дилбар меояд:

Баъд аз ин ҳам шоду хандонрӯй бош,
Дар баҳорон мисли гул хушбӯй бош.
Ҳалқа гум шуд, кам нагардад хусни ту,
Нағз донам, дам нагардад хусни ту [9, 165].

Дар ин чо мисраи дуҷуми байти аввал як андоза хилофи назокат ба назар мерасад, ки дилбарро «мисли гул хушбӯй бош» мегӯяд, ҳол он ки ҳастӣ ва ё аз он хушбӯйтарастӣ бояд гуфт, дар ин чо феъл дар сиғаи амрӣ набояд меомад. Баъд аз ин байтҳо боз панҷ байти дигар илҳоқ мегардад, то шеър ба мактаъ мерасад. Аммо баъзе он байтҳо оҳанги таблиғотӣ дошта, ҳамчун: «Бин чӣ сон нури фаровон медиҳанд, // Бар замин аз нур марчон медиҳанд» [9, 166], яъне рӯдҳо, ва баъзеи дигар шеърро аз маҷрои асосӣ берун мебаранд, масалан, «Ошиқонро боз ҳам шайдо кунад, // Шӯри нав, ғавғои нав барпо кунад» [9, 166], ҳол он ки сухан дар бораи як ошиқ аст, ошиқони дигарро ин чо овардан ба мантиқи шеър ҳалал ворид мекунад. Ин ҳама талаб дорад, ки онҳо сарфи назар карда шаванд. Бинобар он, агар аз ин байтҳо байти: «Чун ба дарё дидаро во мекунем, // Акси рӯятро тамошо мекунем» [9, 166] гирифта, баъди байти даҳум ба чоӣ мактаъ оварда мешуд, шеър беҳалал ва комил мегашт. Вақте тарҷумаи ин шеър, ки онро шоири маъруф ва тарҷумони забардаст Семён Липкин ба чо овардааст, бо асли шеър муқоиса карда шуд, айни ҳамин гуна таҳрир ба назар

расид, ки он панҷ байт ихтисор гашта, аз рӯи мазмуни шеър байти мақтаъ сохта шудааст, ки чунин аст:

Теперь без кольца золотого пльиви
Ко мне, к золотому безумью любви [10, 64].

Дар ин чо завқи шеършиносӣ ва аз таблиғот бештар озоди Семён Липкин бар манфиати шеър кор кардааст, ки онро муаллифи шеър Мирзо Турсунзода ҳам мақбул ёфтааст ва тарҷума дар замони барҳаётии шоир дар ҳамин шакл ба нашр расидааст.

«Дар бозори китоб» шеъри ғиноии ривоятист, ки аз забони шахси сеюм нақл гашта, он ҳам суҷаи мухтасар дорад, вале бардошт аз он суҷа батафсилтар буда, шеърро як андоза тӯл бахшидааст. Шеър аз понздаҳ байти маснавӣ шакл гирифта, дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф (мақсур), бо сабки содаву равони хуросонӣ навишта шудааст. Суҷа аз он иборат аст, ки шоире ба бозори китоб омада меҳаҳад, ки то чӣ андоза талабгор доштани шеъри худро бубинад, вале мебинад, ки касе китоби ўро намеурсаду харидорон классикон – Хайёму Пушкинро талабгоранд. Шоир ба андеша меравад, ки:

Чаро бозори шеъри ман касод аст,
Магар дар назм мардум бесавод аст.
Ман охир шоири ширинзабонам,
Ҳамовозу ҳамоҳанги замонам...
Намедонист шоир, ки ба каф чом
Ҳамеша гирд мегардад дар айём [9, 177].

Дар мисраи аввали байти мақтаъ аломати китобатӣ, вергул пеш аз калимаи шоир ҳам бояд гузошта мешуд, то маънои байт дуруст дарк шавад, ки шоир «ба каф чом // Ҳамеша гирд мегардад дар айём», вагарна мубтадои амал номаълум мемонад. Ҳикмати шеър ин аст, ки шоири хуб ҳамеша ба каф чом дар айём гирд гашта, ҳамқадаҳу ҳамсуҳбати дилхоҳ пайдо мекунад, ки шоири бад аз ин бахт бенасиб аст. Дар тарҷумаи русии шеър, ки аз ҷониби Яков Козловский ба чо оварда шудааст [10, 101], се байти илҳоқии каммазмунӣ он ихтисор гаштааст, ки бар суди шеър аст.

Мирзо Турсунзода дар давраҳои охири эҷодиёташ, нисбат ба давраҳои аввал, ба шеъри ғиноии ривоятӣ камтар рӯй овардааст ва шояд сабабаш дар он буд, ки дар ин давра ӯ бештар дostonҳо эҷод мекард, ки асоси онҳоро ривоят ташкил меод, вагарна дилбастагии ӯ ба шеъри ғиноии ривоятӣ кам набуд.

Дар ашъори ғиноии ривоятӣ, ҳамчунон ки қайд шуда буд, нақлу ривоят махсусияти худро дорад, ки аз нақлу ривояти асарҳои ҳамосӣ фарқ мекунад. Пеш аз ҳама, он нисбат ба асарҳои ҳамосӣ мухтасар буда, табу тоби бештар ва қариб ҳамеша сифати андешавии худро ҳам нигоҳ медорад. Дар андешае, ки ба воситаи ривоят баён мешавад, соҳиби андеша – шахсияти ғиноӣ ҳам эҳсос мегардад, ки дар баъзе маврид он бевосита ба назар мерасад ва бо ҷонишинҳо (ман, ту, ӯ, он) ифодаи шахсии худро меёбад, вале баъзан он бе ифодаи шахсӣ ҳам баён шуданаш мумкин аст. Муҳимтарин хусусияте, ки шеъри ғиноии

ривоятӣ дорад, муҳит, фазо ва замони муайянро, ки дар он амал давом мекунад, нишон додан аст. Бад -ин васила шеър аксаран аз умумиву такроргӯӣ наҷот меёбад. Дар охири солҳои чиҳил ва аввали панҷоҳ, ки Аминҷон Шукӯҳӣ ба арсаи шеъри муосир ворид мешуд, дар шеър умумиву такроргӯӣ бисёр буд. Аминҷон Шукӯҳӣ худро пештар аз дигарон аз ин нуқс канор гирифт, махсусан, дар ашъори ошиқонааш. Бинобар ин дар он солҳо нуфузи ашъори ошиқонаи ӯ дар байни хонандагон бисёр густарда буд, зеро шеърҳои ӯ амалу воқеаро бо эҳсосоти ошиқона дар муҳит, макон ва фазои муайян мушаххас баён менамуданд. Шеърҳои «Маро танҳо ту бинмудӣ фаромӯш», «Диламро бурдию манро набурдӣ», «Ситорааш гарм», «Нағз медонӣ», «Интизорӣ», «Дар лаби баҳр» (Садои дил, с. 1957) аз ҷумлаи онҳо буданд, ки дар он солҳо насими тозае ба шеъри муосири ошиқонаи тоҷик оварданд. Дар ҳамаи ин шеърҳо ҳиссиёти гарму самимонаи ошиқона дар муҳит, макон ва фазои муайян аз ҷониби шахсияти ғиноӣ баён мешавад, ки заминаи тозагӣ ва нотакрорӣ онро мегузорад. Масалан, дар шеъри «Маро танҳо ту бинмудӣ фаромӯш» ҳиссиёти ошиқона дар маҳал ва ҳолати муайян, ки намо ва ашъи худро дорад, чунин баён мешавад:

Парешаб ман аз он роҳе, ки ҳар ду –
 Ҳамерафтем як вақте, гузаштам.
 Ба зери он дарахту он лаби ҷӯ
 Ту ро бар ёд оварда нишастам...

...Ба ёдат ҳаст оё як шаб он чо,
 Чиҳо гуфтем мо ҳар ду нишаста.
 Ба рӯям мезадӣ ҳар гоҳ, чоно,
 Ба шӯҳи шохи райҳонро шикаста [13, 119].

Ин шеърҳои Аминҷон Шукӯҳӣ, ки дар ҳудуди солҳои панҷоҳуми асри гузашта иншо шудаанд, дар матни ашъори ғиноии ошиқонаи он замон ғайриҷашмдошт ба назар меомаданд, зеро аксари ашъори ишқии он давра бештар тасаввурӣ умумӣ буда, камтар заминаи воқеиву ашъвӣ доштанд. Ин равияи тозаи вуқӯғароёнаи ашъори ошиқона дар натиҷаи ниёзи руҳию эҷодии шоир ва омӯзиши таҷрибаи шоирони рус, аз ҷумла, Александр Пушкин ва махсусан, Михаил Лермонтов ба амал омадааст, ки онро муаллифи ин тадқиқот дар чехраи адабии Аминҷон Шукӯҳӣ «Шоҳи райҳон ва себҳои шуқӯфта» муфассалтар баррасӣ кардааст [11, 156]. Ҳамчунон ки Н. Л. Степанов, яке аз муҳаққиқони ашъори А. Пушкин қайд мекунад: «Ашъори ғиноии Пушкин аз ҳаёт, ки тамоми ғановат ва гуногунии таассуроти онро дар бар дорад, сарчашма мегирад. Пушкин дар интиҳоби ашъи тасвир худро маҳдуд намекард...Вуқӯғароии ашъори ғиноии Пушкин пеш аз ҳама дар асолати ҳиссиёт ва таассуроти муаллиф, дар кушодани ҳамаи ғановати шахсияти ӯ мебошад» [7, 41 -121]. Ба А.Шукӯҳӣ, ки таъбан шоири ғиноист, дар он солҳо маҳз ифодаи ҳамаи гуна асолати ҳиссиёту таассурот, муносибати вуқӯғароёна ба олами ашъ намерасид, ки аз Пушкин ва Лермонтов омӯхт. Ба омӯзиши

таҷрибаи ин шорион рӯй овардани А. Шукӯҳӣ комилан дуруст ва мантиқӣ буд, зеро чунонки адабиётшиноси маъруф А. С. Бушмин менависад: «Дар адабиёти дигар қабл аз ҳама он чиро мечӯянд мегиранд, ки дар худ набошад. Чизи бегонаро мегиранд, вале чунон чизи бегонаро мегиранд, ки ба талабот ва имконоти худӣ муқобил набошад, ҳамонро мегиранд, ки пас аз он худӣ шуда тавонад» [1, 141]. Ба ҳамин тариқ, дар эҷодиёти А. Шукӯҳӣ заминаи вуқӯғароёнаи ривоятӣ тасвир ва ифодаи андешаву таассуроти шахсияти ғиноӣ фарох ва устувортар гашт, ки он минбаъд дар шеърҳои «Чавонӣ ва сафар», «Шаб», «Фақат як дам» (Нафаси гарм, с. 1964), «Илова бар қиссаи кӯҳан», «Сел», «Арғувон», «Боди сармаст» (Арзи қалам, с. 1971) қорбасти хунармандонаи худро пайдо кард.

Анвои шеъри ғиноии ривоятӣ гуногунанд, онҳо суҷаҳои воқеӣ, ҳаёлпардозона, тамсилӣ доштанишон мумкин аст, ки аз шеърҳои зикршуда, масалан, «Боди сармаст» суҷаи воқеӣ, «Арғувон» суҷаи ҳаёлпардозона ва «Сел» суҷаи тамсилӣ дорад. Дар онҳо шахсиятҳои гуногун, шахсияти ғиноӣ, муаллиф мавҷуданду баъзан ҳузури онҳо мушоҳида нагашта, воқеа аз номи шахси сеюм, ровӣ ривоят мешавад. Дар шеъри «Сел» ривоят аз забони ровист, ки дар он даҳолати касе нест, зеро шоир хостааст, ки ҳикмати он аз ҳуди воқеа бароварда ояд, то бештар боварбахш бошад. Сел аз аввал дар шеър таъхиронида мешавад, ки сифатҳои дӯғ задан, суҳан гуфтан, ман -маниву дабдаба қардан пайдо мекунад:

...Сел ба як ғулгула пас шуд равон
Дӯғзанон бар ҳама хурду қалон...
Гуфт: дигар нест ҳарому ҳалол,
Нест дигар ҷои ҷавобу савол [14, 46].

Ба ҳамин минвол, ки сел дар роҳи худ ҳар чизу ҳар каси пеш омадаро нобуд мекард, раҳгузари олимптароше аз ӯ меҳаҳад, ки ба ӯ зарар нарасонад, то варо машҳури ҷаҳон кунад. Пас ӯ «Оби даҳон бар ҳама сӯ дода пош, // Рӯди нав омад ба ҷаҳон бо талош» [14, 47], мегуфт, вале сел чун зуд ба охир расид:

Сар раваду сир наравад гуфта ӯ,
Мекунад ин ранг кунун гуфтугӯ:
Рашккунон наҳр ба ёрии ҷӯ
Бурд ҳамон сели ҷавонро фуру [14, 48].

Ин шеър аз ҳашт банди ҷаҳорпораӣ ба ҳам омада, дар вазни сареи мусаддаси матвии мақсур (мавқуф), ки ҷараёни тунду тези селро ифода қарда метавонад, гуфта шудааст. Ба замми он, ҳар ҷаҳор мисраъро бо ҳам қофия бастанӣ шоир шеърро дар пурширобии худ боз оҳангинтар мекунад, ки зуд дар хотир менишинад.

Ҳоло барои гуногуннавьии шеъри ғиноии ривоятӣ нишон додан шеъри «Боди сармаст» ба мулоҳиза гирифта мешавад, ки ҳамагӣ аз ду банди ҷаҳорпора иборат буда, дар он муаллиф ба сифати нозири воқеаи ғиноӣ ширкат мекунад. Он қофиябандии **абаб вгвг** дошта, дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф (мақсур)

гуфта шудааст, ки ба оҳанги ривояти ботаҳаммули шеър созгор буда, назокати одоби рафторро, ки ба ин шеър зарур буд, низ ифода намудааст:

Ба шӯҳӣ боди сармасти пагоҳӣ
 Чу бо домони кӯтах бозие дошт,
 Зи ду зонуи ҳамчун ширмоҳӣ
 Баногах пираҳан оҳиста бардошт.

Нигаҳ кардан набуд аз рӯи одоб,
 Сари худ ҳам намудам бо тафаккур.
 Ба як дам ҳар ду моҳӣ рафт дар об,
 Сабо, бар шӯҳихоӣ ту ташаккур! [15, 177].

Ҳамчунонки мулоҳиза мешавад, воқеаи шеър одист. Боди сабо вазиду домони кӯтоҳи пирохани занеро аз болои зонуяш бардошт. Нозири воқеа аз рӯи одоб чашм бар замин кард. Воқеа сода аст, аммо ривояташ шеър аст, зеро мафтунӣ аз зебоиро бисёр ҳам табиӣ, бе ҳеч сухане дар бораи он баён намудааст, ки дар зимн муҳаббат ҳам дорад. Тасвирҳо тоза, сабк нарму дилнишин, суvari ҳаёл тароватнок буда, маъно бо ривояти зариф ифода шудааст.

Ҳамчунон ки дар ин мақола дида шуд, шеъри ғиноии ривоятӣ аз шеъри даврони классик то имрӯз истифодаи фаровоне дошта, анвои гуногуни худро вучуд овардааст, ки дар осори шоирони муосир ҳам ба қор гирифта мешаванд. Ин навъи шеър дар баробари бештар дар жанри маснавӣ ба қалам омадан, зеро тарзи кофиябандии он – аа, бб ба сабки ривоят созгор мебошад, ба жанрҳои дигар, аз ҷумла қитъа, ҷаҳорпора низ гуфта мешаванд. Анвои гуногуни он дар ашъори М. Турсунзода ва А. Шукӯҳӣ ба таҳқиқ гирифта шуданд, ки намунаҳои хуби шеъри муосир буда, умед медиҳанд, ки онҳо дар оянда ҳам мавриди истифодаи бештари шоирон қарор мегиранд.

КИТОБНОМА

1. Бушмин А. Преимственность в развитии литературы / А. Бушмин. – Л.: Худ. лит., 1978. – 224 с.
2. Виноградов В.В. Поэтика русской литературы. Избранные труды / В. В. Виноградов. -М.: Наука, 1976. – 511 с.
3. Гинзбург Лидия. О лирике. Издание второе, дополненное / Лидия Гинзбург. – Л.: Советский писатель, 1974. – 408 с.
4. Жирмунский В. Творчество Анны Ахматовой / В. Жирмунский. – Л.: Наука, 1973. – 184 с.
5. Поспелов Г. Н. Лирика среди литературных родов / Г. Н. Поспелов. – М.: МГУ, 1976. – 208 с.
6. Силман Т. Заметки о лирике / Т. Силман. – М.: Советский писатель, 1977. – 223 с.
7. Степанов Н. Л. Лирика Пушкина. Очерки и этюды / Н. Л. Степанов. – Москва: Советский писатель, 1959. – 412 с.
8. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. В. Томашевский. М.: Аспект Пресс, 2001. – 334 с.

9. Турсунзода Мирзо. Асри ман / МирзоТурсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 352 с.
10. Турсун -заде Мирзо. Пусть всегда будет женщина / МирзоТурсун - заде. – М.: Стилистика, 2001. – 152 с.
11. Хакимов Аскар. Творцы созвучий. Мотивы восточной поэзии. Перевод с таджикского Станислава Золотцева / Аскар Хакимов. – М.: Советский писатель, 1988. – 256 с.
12. Шерозӣ Саъдӣ. Мунтахаби куллиёт / Саъдии Шерозӣ. – Сталинобод: НДТ, 1956. – 435 с.
13. Шукӯҳӣ Аминчон. Нафаси гарм / Аминчон Шукӯҳӣ. – Душанбе: НДТ, 1964. – 192 с.
14. Шукӯҳӣ Аминчон. Арзи қалам / Аминчон Шукӯҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 232 с.
15. Шукӯҳӣ Аминчон. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду чилд. Чилди I / Аминчон Шукӯҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 400 с.

ВЕЖАГИҲОИ ШЕЪРИ ҒИНОИИ РИВОЯТӢ

(дар мисоли ашъори ғиноии Мирзо Турсунзода ва Аминчон Шукӯҳӣ)

Дар мақола нави шеъри ғиноии ривоятӣ дар мисоли ашъори М. Турсунзода ва А. Шукӯҳӣ ба таҳқиқ гирифта шуда, махсусиятҳои навиш онҳо нишон дода мешаванд. Муаллиф қайд мекунад, ки дар меҳвари ин навъ шеър шайъ, ҳодиса ва ё шахсият қарор гирифта, онҳо дар ҳолати сокин ва ё ҳаракат, дар муҳлати номаҳдуди вақт ба тасвир меоянд. Дар замони тӯлонӣ воқеъ шудани таҳаввулот боиси тасвири муфассалтар гаишта, мақоми ривоятро ҳам меафзояд, аммо ҳамеша андеша, эҳсосоту таассурот бар ривоят ва ҳодиса бартар мебошанд. Суҷаи ин ривоятҳо ғиноӣ буда, бо муҳтасарии худ аз ривоятҳои ҳамасӣ фарқ мекунанд. Онҳо метавонанд вуқӯғгароёна, ҳаёлпардозона, фантастикӣ, маҷозӣ бошанд ва дар омезиш бо ҳамдигар ҳам шакл бигиранд, ки дар мақола дар ашъори М. Турсунзода ва А. Шукӯҳӣ бо мисолҳо ҳамачонибаву амиқ таҳқиқ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *шеъри ғиноии ривоятӣ, шайъ, ҳодиса, вуқӯғгароёна, ҳаёлпардозона, маҷозӣ, фантастикӣ, суҷа, собит, ҳаракат, замон, муҳтаво.*

ОСОБЕННОСТИ ЛИРИЧЕСКОЙ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОЙ ПОЭЗИИ

(на примере лирической поэзии М. Турсунзаде и А. Шукухи)

В статье анализируется вид лирической повествовательной поэзии на примере творчества М. Турсунзаде, А. Шукухи и раскрываются их видовые особенности. Автор отмечает, что в центре повествовательной поэзии могут быть объекты, события, личности, которые изображаются в статичном состоянии или движении в неограниченном временном отрезке. Изменения, происходящие в длительном времени станут причиной более подробного изображения, которые увеличивают роль повествования, но всегда значение размышления, эмоции и чувства преобладают над событием и повествованием. Сюжеты этих повествований являются лирическими, которые своей

краткостью отличаются от эпических повествований. Они могут быть реалистичными, романтическими, фантастическими, аллегорическими, и проникая между собой создать новые видовые особенности, которых автор статьи рассматривает в поэзии М. Турсунзаде и А. Шукухи.

Ключевые слова: лирическая повествовательная поэзия, объект, событие, реалистический, романтический, аллегорический, фантастический, сюжет, статичность, движение, время, содержание.

FEATURES OF LYRICAL NARRATIVE POETRY

(based on the lyric poetry of M. Tursunzade and A. Shukukhi)

The article analyzes the type of lyric narrative poetry based on the works of M. Tursunzade, A. Shukukha and reveals their specific features. The author notes that in the center of this type of poetry can be objects, events, personalities that are depicted in a static state or movement in an unlimited time period. Changes occurring over a long period of time will cause a more detailed image that increases the role of the narrative, but always the meaning of reflection, emotion and feeling prevail over the event and the narrative. The plot of these narratives is lyrical and differs from epic narratives in its brevity. They can be realistic, romantic, fantastic, allegorical, and, penetrating each other, create new specific features, which the author of the article considers in the poetry of M. Tursunzade and A. Shukukhi.

Key words: lyric narrative poetry, object, event, realistic, romantic, allegorical, fantastic, plot, static, movement, time, content.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳақимов Аскар Оимович (Аскар Ҳақим) – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими шуъбаи адабиёти муосири тоҷики Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, Тел.: 901 -61 -01 -77. Email: askar_hakim@mail.ru

Сведения об авторе: Ҳақимов Аскар Оимович (Аскар Ҳақим) – доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела таджикской современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, тел.: 901 -61 -01 -77. Email: askar_hakim@mail.ru

Information about the author: Khakimov Askar Oimovich (Askar Hakim) – Doctor of Philology, Chief Researcher of the Department of Tajik Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, tel.: 901 -61 -01 -77. Email: askar_hakim@mail.ru

---

НИГОҶЕ БА ОҶОЗИ НАҚДУ БАРАССИИ АДАБИЁТИ ШУРАВӢ

Абдухолиқи Набавӣ

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Зухури нақди нав ҳарчанд ба давраи чадидия рост меояд, вале он дар иртибот бо шаклгирии адабиёти шуравӣ рӯ ба рушд ниҳод, ки дар ин амал устод Айни ва аҳли илму адаб Р. Ҳошим, С. Улуғзода, Ғ. Абдулло саҳм доштаанд.

Дар ин миён Нарзуллоҳи Бектош низ аз муҳақиқони ғаёл будааст. Вай чи ба масъалаҳои адабиёти нав, чи нақди чехраҳои адабӣ ва чи ҷиҳатҳои иҷтимоию ҳунарии адабиёт мутаваҷҷеҳ будааст. Андешаояш дар бораи эҷодиёти Айни, Лоҳутӣ, Пайрав, Азизӣ, Иқромӣ асосан солиму касбианд.

Ғаёлияти Бектош ба сифати ноқиди адабӣ аз аввали соли сиюм оғоз меёбад. Бояд гуфт, ки вай яке аз ҷонибдорони сарсупурдаи фарҳангӣ нави пролетарӣ буда, дар ҳимоя ва тарғиби он хеле кӯшишҳо ба ҳарч додааст. Аммо ин ҷунин маънӣ надорад, ки вай ҷонибдори ҳамагуна ҷизи нав буд ва ба он танҳо ба хоҳири тоза буданаш гузаштҳо мекарда, На, Бектош ба таҷассуми воқеияти нав ва зухури он муносибати ҷиддӣ дошт ва ба қазия аз мавқеи олими иҷтимоъгаро назар кунад ҳам, тасвири бадеии он ва ба асари адабиёт табдил ёфтани мавзӯи навро кори хеле мушқил ба шумор меоварад. Барои Бектош ҳар гуна таълифоти тавсифӣ ва гоҳномаӣ, ба хоҳири он ки навиरो васфу тарғиб мекунад, ҳануз арзиши адабиёти навро надорад. То кадом дараҷа ҷиддӣ будани ин муносибати вайро мо ҳангоми таҳлили мушаххаси эҷодиёти нависандагони алоҳида ба қадри имкон нишон хоҳем дод. Ҳоло дар ин маврид ҳамин ҷизро ба хотир меоварем, ки Бектош ҳангоми тавсияи адабиёти нав ба мактабиён дар китоби «Хрестоматияи адабиёт» ҳеч як аз ашъори тавсифиро дар васфи инқилоб, Ленин ё Сталин ва ё ҳизби коммунист, хоҳ аз адабиёти муосир ва хоҳ аз эҷодиёти даҳонакии халқ, дохил накардааст. Барои вай он асаре муҳим будааст, ки воқеаеро тасвири бадеӣ карда бошад, ҳақиқатеро кушояд ва манзараи иҷтимоиву ҳолати рӯҳиро ба сифати далел нишон дода тавонад. Ва, шояд аз ҳамин ҷиҳат, ӯ адабиёти нави тоҷикии 8 -10 соли аввалро «камбағал» [5, 3] дидааст. Вале ба ҳар яке аз падидаҳои хуби он, дар қанори камбудҳояш, бо ҷашми умед назар карда, ривочу равнақи ояндаи онҳоро ҷашмдор шуда аст.

Дигар аз масъалаҳои, ки ба нақди адабиёти нав аз ҷониби Бектош алоқаманд аст, ӯро ба сифати иҷтимогарои дурушт номзад қардан мебошад. Аксари интиқодгарон оҳанги дурушти суҳан ва ҳатто усули нави таҳқиқи илмӣ-таҳлилий иҷтимоӣ ва равоншинохтии эҷодиро ба хоҳири нави ва зуддарк набудан ба сифати иҷтимоъгарои дурушт ҳамл менамояд. Дар воқеъ, Бектош аввалин касе буд, ки ҳодисаҳои раванди адабиёти дар заминаи ҳодисаҳои иҷтимоӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, нашъати синфӣ эҷодкорон шарҳу тавзеҳ ва қазовату

баррасӣ намуд. То Бектош дар адабиётшиносии тоҷик касе ба эҷоди бадеӣ аз рӯи принципи «сабаб ва асоси пайдоиш, инкишоф ва навангези» -и онро муайян сохтан, муносибат накарда буд. Бектош дар ин маврид на танҳо ба мундариҷа ва мӯҳтавои иҷтимоии адабиёт қоил аст, балки мазмуни иҷтимоиро дар шакли мувофиқи бадеӣ дидан меҷӯяд. Бинобар ин, Бектошро он вақт чун иҷтимоӣгарои дурушт тавсиф кардан мумкин аст, ки агар дар муҳокимаҳои ӯ ба арзиши ҳунарии осори бадеӣ ҷоё намонда бошад. Ба фикри мо, қазовати ин масъала ҳар бор баррасии мушаххасеро талаб менамояд.

Зиёда аз он, баъзе аз «мунаққидони» сиёсатгаро оҳанги суҳан, тарзи баёни дуруштро ба сифати дастури таҳқиқ ҳамл мекунад ва бадбахтона, ин тарзи гуфторро ҳатто чун нишонаи адоват, бадхоҳӣ ва беҳурмату камгирӣ низ донистаанд. Масалан, таркибҳои, ки ӯ дар тавсифи эҷодиёти Пайрав - «часту хези рӯякӣ», «ҳукумати шӯроиро мешиносад, қабул мекунад ва таслим мешавад» ва дар баёни ҳолати Айнӣ - «ба дараҷае чашмаш сиёҳӣ зада буд», «яке аз шодӣ дилкаф шуда буд» - истифода кардааст, чун нишони беҳурмати ва калонгирӣ ба ин ду адиб ва дуруштгӯи интиқодӣ ҳамл шуда буд.

Аммо Бектош ин тарзи гуфторро дар мавриди эҷодиёти И. Эренбург ва В. Маяковский низ истифода мекунад. Масалан, дар ҳаққи И. Эренбург таркибҳои мисли «фарёд зад», «дар зерӣ мафкураи нособити худ гоҳ -гоҳ меларзад ва дудилагӣ мекунад» истифода кардааст. Бинобар ин, ин гуна тарзи баёнро шарҳу тавзеҳ муғризон ба адиб ҳамл кардан аз рӯи адолат нест.

Ҳарифони Бектош ва ҳатто дар доираҳои расмӣ хизмӣ ӯро бо он айбдор кардаанд, ки вай гуфтааст: «Ҳукумати шӯро оташи муборизаи синфиро сохтакорона шӯълавар намуда, фан, санъат, адабиётро аз меҳнат ва аз иқтисод дур намуда, ҳамчунин ба тараққиҳои онҳо монеъ мешавад» [15].

Бояд гуфт, ки ин суҳанонро Бектош дар ҷоё нанавиштааст, он нақли қавл аст. Ва агар гуфта бошад ҳам, дар воқеъ ҳеч маънии сиёсӣ надорад, балки аз табиати эҷоди бадеӣ сар задааст, ки инкишофи он давраи нисбатан осударо тақозо дорад. Аслан, ин фикро мунаққиди машҳури он даврон А. Воронский ва яке аз назариятчиёни Инқилоби Октябр А. Тротский ба миён гузошта буданд. Аз ҷумла, А. Тротский соли 1923 дар бораи замони диктатураи пролетариат ҳарф зада, пурсида буд: «Оё пролетариат метавонад дар ин муддат маданияти нав ба вучуд оварад? Шубҳа дар ин бора ба он сабаб қонунист, ки солҳои инқилоби иҷтимоӣ солҳои муборизаи пуршиддати синфҳо мебошанд, бинобар ин дар ин муддат вайронкорӣ нисбат ба сохтани чизи нав мавқеи бештареро ишғол менамояд... Ба тариқи дигар ғуём дар замони диктатура дар бораи эҷоди маданияти нав... суҳан ба миён овардан мумкин нест» [16, 146 -147]. Бинобар ин, метавон гуфт, ки мақсади Бектош эҷоди дар воқеъ адабиёти воқеии нав аст, на навиштани ширҳову тавсифҳои умумӣ ва мазамматномаҳои суштубунёд.

Нахустин мақолаи интиқодии Бектош дар бораи адабиёти шуравӣ бо номи «Владимир Маяковский» (1930) [3] навишта шудааст, ки як ақсулҷавобе ба марғи фочивии (худкушии) ин шоири бузург мебошад. Аммо он на таъзиянома

ва на надомат аз марги нобаҳангоми Маяковский, балки як навъ баҳоест ба интиҳори шоир. Ва Бектош дар ин мақола ба сифати як мунаққиди сиёсатгаро баромад мекунад: вай бар он қоил аст, ки Маяковский «яке аз шоирони инқилобӣ ва сурхи Руссия буд ва аз аввал то ба охир» ба муқобили бадеиёти буржуазӣ ва рабобити мешанӣ» муборизаи саҳт бурда, «тамоми ашъорашро... ба муборизаи пролетарӣ монанди як силоҳ тақдим» кардааст [3, 20] Марги ўро аз марги Есенин, ин шоири ба қавли Бектош «фардиятпараст ва бадбини буржуазӣ», тарҷеҳ медиҳад. Ҳамчу -нин таъкид мекунад, ки Маяковский ҳанўз тамоми нуқтаи назари пролетариатро аз бар накарда буд ва аз ин ҷо, ин шоири инқилобгар дар дигар сохтани «гўшаи зиндагии майда, хусусӣ ва оилагии худ, мағлуб шуд» [3, 20]

Бектош чун як болшевики максималист Маяковскийро баҳшида наметавонад. Аҳли адабу нақди Руссия, масалан, А.В. Луначарский, ба марги Маяковский солимназарӣ карда, сабаби онро дар соҳиби эҳсосоти бузург будани вай доништаанд, зеро: «Шоир ҳассос аст. Ҳиссиёти бузурги вай дар айни вақт сустии ӯ ҳисоб мешавад» [8, 426], - гуфта буд вай. Аммо Бектош ин тавр ҳукм мекунад:

«...ҳар чи қадар ҳолати рӯҳии Маяковский аламнок ва сабаби марги он шуда бошад ҳам, болшевик ба ҳеч вачҳ узри ўро қабул карда наметавонад. Мо мегўем:

Роҳи шоирона ва эҷодии Маяковский роҳе буд, ки вайро ба инқилоб ва ба манфиати пролетариат наздик меовард. Мо ҳамин роҳро боз ҳам ҷиддитар таъкиб мекунем. Адибон ва шоироне, ки з -оғўши эҳтиёҷ ва муборизаи пролетариат мерасанд, дар соҳаи эҷоди усулҳои санъати муборизаи пролетариат боз ҳам чуқуртар кор мекунанд.

Аммо гурезагии Маяковскийро қатъиян тақлид нахоҳанд кард [3, 21].

Аз ин мақола маълум аст, ки Бектош дар мавқеи иҷтимоьгарой истодааст ва аз ҷонибдорони саҳтгири фарҳанги пролетарӣ мебошад, бинобар ин, фочиаи Маяковскийро як навъ доғе барои ин адабиёту фарҳанг маҳсуб мекунад. Дар омади суҳан бояд гўем, ки ин мақолаи Бектош дар нақди тоҷикӣ нахустин навиштааст оид ба зиндагӣ, эҷодиёт ва оқибати кори Маяковский.

Бектош, аз ҳамин мавқеи муҳофизи адабиёти нави пролетарӣ, наздик ба оҳанги баррасиҳояш эҷодиёти Маяковскийро, вале оромтару муҳаққиқона, дар бораи эҷодиёти Пайрав бо номи ««Пайрав» дар адабиёти имрўзаи тоҷик» ба маҷмуаи шеърҳои «Шукуфаи адабиёт» сарсухане навиштааст [12, 3 -6], ки албатта дар мавриди дигар боиси гуфтугўҳои ҷудоғона хоҳад шуд. Алҳол ҳаминро бояд маҳсус таъкид кунем, ки ин мақола дар рӯҳи нисбатан некбинона ба эҷодиёти Пайрав таълиф шуда, дар роҳи баррасиҳои илмии нақди навбунёди тоҷик як қадами муҳимме ба шумор меояд.

Дар тадқиқи ҳамаҷабҳа ва вусъатноки таърихию адабии Бектош мақолаи вай «С.Айнӣ дар адабиёти инқилобии тоҷик» [4] мақоми алоҳида дорад. Дар мақолаи мазкур Бектош кўшидааст қазовати интиқодиро бо тадқиқи

адабиётшиносӣ омезиш диҳад. Агар дар мақолаи бахшида ба Пайрав аз назар гузаронидани лаҳзаҳои таҳаввули мафкуравӣ дар эҷодиёти шоир мақсади асосии Бектош бошад, пас дар мавриди Айнӣ таҳаввули мафкураи синфӣ ва ташаккули адабию эстетикӣ ӯро баробар мавриди баррасӣ қарор дода, заминаҳои таърихӣ ва иқтисодиву иҷтимоии зуҳури Айниро ба сифати як нависандаи соҳибистеъдод равшан кардан хостааст. Бектош, дар айнӣ замон, чанде аз камбудии эҷодиёти Айниро нишон медиҳад. Ба ҳамин сабаб буд, ки устод Айнӣ ба зудӣ ба мақолаи мазкур бо унвони «Эзоҳ» ҷавоб навишт.

Аммо Бектош зоҳиран дар ҷавоби ин мақола, вале аслан бо мақсади амиқ бурдану вусъат додани тадқиқ дар хусуси эҷодиёти Айнӣ ва мақоми ӯ дар адабиёти 25 соли охир (1905 -1930), он мақоларо хеле такмил дода, ҷанбаи таҳлилиашро афзуда, як тадқиқоти аз назари таърихӣ ва адабиву эстетикӣ муфассале бо номи «Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ» [6] анҷом додааст. Ин кӯшиши Бектошро метавон нахустин амали тадқиқи монографии замон, зиндагӣ ва эҷодиёти С. Айнӣ ба шумор овард, ки адабиётшиносии илмӣ нави тоҷикро бунёд гузошт. Бояд иқрор кард, ки то ин асари Бектош на дар бораи ҳеч як аз удабои тоҷик ва на дар хусуси Айнӣ тадқиқе ба ин муфассали наанҷомида буд. Бино бар ин, моро зарур аст, ки сари аҳамияти ин китоби Бектош бештар андеша ронем, мавқеашро одилона муайян намоем ва камбудиву маҳдудиятҳои ӯро низ нишон диҳем. Воқеан, устод Айнӣ ба ин рисолаи Бектош низ ҷавоби муфассале навишта, дастурҳои ғоявӣ эстетикӣ худро ҳимоя карда буд [1; 2].

Мулоҳизаҳои Бектош дар бораи адабиёти нави пролетарии тоҷик бо ҳамин тамоми намешавад. Вай дар бораи намоёндагони алоҳидаи назму насри нави тоҷик дар китоби дигараш «Хрестоматияи адабиёт» низ маълумотҳо ҷой додааст. Зоҳиран, маълумоте, ки дар китоби қироат ҷой дода мешавад, бештар характери маърифатӣ дорад ва аз он андешаҳои нав ба даст овардан, тадқиқоти наву тоза ҷашмдор шудан нашоёд. Аммо ба сабаби он ки дар илми адабии тоҷикӣ солҳои 20 ва аввали 30 таълифоте, ки дар бораи шоиру нависандагон маълумоти нисбатан мукамал дода, моҳияти эҷодиёти онҳоро ба шакли фишурда қайд карда бошад, хеле кам ба ҷашм мерасад; зиёда аз он, аз сабаби он ки ин маълумотномаҳои Бектош дар байни «мунаққидони» сиёсатзадавӯ ҳангоматалаби он замон боиси гуфтугузори мухталиф гардида буданд, аз онҳо сарфи назар кардан нашоёд.

Дар «Хрестоматия» дар хусуси Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Баҳриддин Азизӣ, Ҳамдӣ, Ҷалол Иқромӣ, М.Абдуғанӣ (Абдуғанӣ Мирзоев - А.Н.) маълумоти тарҷумаиҳолӣ ва эҷодӣ дода шудааст. Аз ин миён фикраҳои ба Айнӣ ва Пайрав бахшидашуда [5] мухтасар ва фишурдаи ҳамон мақолаву рисолаи Бектош мебошанд. Фақат дар боби Айнӣ фаъолияти ҷамъиятӣ ва қадриносиҳои нисбати ӯ шуда илова шудааст. Вале маълумотномаҳои дигар аз ҷониби Бектош ба тозагӣ навишта шудаанд.

Аз ин миён фикраи «Лохутӣ Абулқосими Кирмоншоҳӣ» [5, 23 -4, 66] му-фассалтар (албатта дар муқоиса ба маълумотномаҳои дигар шоиру нависандагон ва имконоти китоби кироат), фикраи «Баҳриддини Азизӣ» [5, 84 -85] низ аз ҳамин меъёр миёнаҳол аст, аммо дигар фикраҳо (Ҳамдӣ, Ҷалол Иқромӣ, М.Абдуғанӣ) [5, 40] дар шакли боз ҳам фишурда маълумотро фаро мегиранд. Ҳамчунин дар ин «Хрестоматия» бе маълумоти тарҷумаиҳолӣ намунаҳои шеърӯ ҳикояҳои Фитрат, Мунзим, С.Улуғзода, Б.Иқромӣ, Сухайлӣ, Пирмуҳаммадзода низ ҷой дода шудаанд.

Чунон ки мебинем, Бектош дар интиҳоби намунаҳои адабиёти нави тоҷик ва намоёндагони он (то соли 1932) адолатро риоя намуда, ба ҳар яке аз онҳо вобаста ба мақому саҳмашон дар раванди адабӣ ҷой муайян кардааст. Бинобар ин, дар ин маврид, усули интиҳоб низ ба сифати меъёри арзишдех зоҳир мешавад. Агар мушаххас гӯем, Бектош ба саҳми Айнӣ ва Лохутӣ дар адабиёти нав аҳаммияти бештар қоиладар аст. Аммо дар бораи дигарон кӯшиш кардааст, ки бо чанд ҷумлае ҷиҳатҳои характерноки зиндагӣ ва эҷодиёти эшонро қайд карда бошад. Барои он ки ҷигунагии ин маълумоти Бектош дақиқтар пеши назари хонанда омада бошад, фикраи «Баҳриддин Азизӣ» -ро дар зер ба пуррагӣ меоварем:

«Баҳриддин Азизӣ дар Ёротеппа дар оилаи рӯҳонӣ таваллуд шудааст. Таҳсили ибтидоии худро дар пеши падараш (падараш муфтӣ буд) гузаронд. Давоми таҳсилаш дар яке аз мадрасаҳои Бухоро гузаштааст. Фаъолияти адабии он аз соли 28 -29 сар мешавад. Пеш аз ин ба забони ўзбекӣ ва тоҷикӣ каму беш назм (ҳаҷвӣ ва ҷиддӣ) навишта бошад ҳам, он қадар аҳаммияти барҷаста надорад. Тарзе, ки Азизӣ дар асарҳои адабии худ интиҳоб кардааст, тарзи ҳикоя аст. Зиёдтар аз зиндагии қишлоқи кӯҳна менависад. Қаҳрамонони он аз қабилӣ қиморбоз, бедонабоз, бузқаш, сартарош ва ҳоказо... Азизӣ ҳамаи ин типҳоро бисёр устокорона кашада тавонистааст, лекин ҳеч кадоми онҳоро бо шароит ва муҳити иҷтимоӣ нағз пайваст намекунад. Хосиятҳои музири онҳоро кашада механдад, лекин омил ва шароите, ки сабаби зойида шудани ҳамин характерҳо шудаанд, дар асарҳои Азизӣ равшан нестанд. Азизӣ воқеаҳои ҷудоғонаро зоҳиран тасвир мекунад. Муваффақияти ҷудоғонаи Азизӣ дар ҳамин аст, ки типҳои ӯро бо забон ва малақаҳои махсус бо худашон гуфтугӯ мекунонад» [5, 40].

Аз ин маълумотнома равшан аст, ки барои Бектош баромади иҷтимоӣ (аз оилаи рӯҳонӣ, падараш муфтӣ), дараҷа ва савияи маълумоти эҷодкор муҳим будааст. Дар боби эҷодиёти Азизӣ бошад, вай як марҳалаи калони эҷодиёти ўро, ки дар маҷмӯаи «Янги шуқӯфа ё худ милли адабиёт» (Тошканд, 1917) ҷамъбаст шуда буд ва он чи баъд то соли 1920 эҷод кардааст, қамаҳамият мешуморад. Таҳмин меравад, ки асарҳои ўзбекиву тоҷикии Азизӣ, жанрҳои ҷиддӣву ҳаҷвӣ, ки дар руҳи адабиёти ҷадидӣ эҷод шудаанд ва мутобиқ ба тавачҷӯҳи эстетикӣ Бектош набудаанд, ба назари ӯ қамаҳамият намудаанд. Бинобар ин, бе баррасии мушаххаси онҳо ҳукми Бектошро қабул кардан мумкин намешавад.

Дигар қайдҳои ӯ: дар бораи ҳикоя будани жанри асосии эҷодиёти Азизӣ, аз ҳаёти кишлок, бахусус, кишлоқи кӯҳна (Бектош дар ин маврид баъзе одамҳо ва машғулиятҳои кӯҳнаро дар назар дорад) ва дар тасвири типҳои мисли киморбоз, бедонабоз, бузқаш... хунарманд буданаширо дуруст қайд кардааст. Ба фикри Бектош, Азизӣ зиндагии шахсро дар алоҳидагӣ бо ҳамаи одатҳои бадашон устокорона нишон дода, бар ҳолашон механдад, вале сабаби пайдо шудани чунин характерҳо ва шароити муҳити иҷтимоии зиндагии онҳо мавриди тасвири ӯ қарор нагирифтаанд. Дар ин замина Бектош ба ҳулосае меояд, ки «Азизӣ воқиаҳои ҷудогонаро зоҳиран тасвир мекунад». Ин натиҷа, ба фикри мо, аз ҳамон назарияи нигориши реалистӣ сар задааст, ки дар тасвир мувофиқати «характерҳои типии вазъияти типиро» талқин мекард. Ва маълум аст, ки Бектош ин назарияро таъкиб мекунад. Бахусус, Бектош ҳунари бо забону хислатҳои хоси фардӣ тасвир карда тавонистани ашхосро аз муваффақиятҳои эҷодии Азизӣ ба шумор овардааст. Бектош дар таълифоти забоншиношиаш чанд бор забони «Бедонабозӣ» -и Азизиро дар қатори асарҳои Айни чун намунаи забони адабии ҳозираи тоҷик шоҳид оварда буд ва ин ҷо низ онро ба сифати асари кироатӣ пешкашӣ хонандагон кардааст [5, 40 -44], ки нишонаи тавачҷӯҳи ӯ ба ин нависанда шуда метавонад.

Маълум аст, ки тавсифи зиндагӣ ва фаъолияти адабии Азизӣ аз ҷониби Бектош асосан, аз зикри ҷузъиёти муҳим таркиб ёфтааст ва дар он ҳеч кӯшиши аз будаи каму беш нишон додани махсусияти эҷодиёти Азизӣ ба чашм намерасад, балки дар арзишдиҳӣ саҳтгирӣ эҳсос мешавад. Аз ҳама муҳимаш, тезисҳои Бектошро тадқиқотҳои солҳои минбаъда (солҳои 70) низ тасдиқ мекунад. Муаллифони «Таърихи шашчилдаи адабиёти советии тоҷик» А.Сайфуллоев ва Л.Н.Демидчик навиштаанд, ки «тавачҷӯҳи Азизиро масъалаҳои маишӣ ва ҳаёти маънавии мардум ба худ ҷалб мекард...Азизӣ...бедонабозӣ, бузқашӣ, подшоҳ -подшоҳбозӣ, чаҳолату нодонӣ, кӯҳнапарастӣ ва амсоли инҳоро ҳаҷву масҳара мекард... ба Азизӣ истифодаи забони халқӣ - унсурҳои гуфтугӯ хос аст» [13, 319]. Ё ки: «соддагӣ, равшанӣ ва таъсирнокии забон, муайянии характерҳои одамон, тағайирути шавқовар ва саргармкунандаи сюжетҳо - ҳамаи ин хусусиятҳо, ки нависанда аз тафаккури бадеии миллӣ ва шояд, пеш аз ҳама аз эҷодиёти халқӣ гирифта буд, ба ҳикояҳои Азизӣ мақбулияти махсус бахшидаанд» [14, 219].

Вокиан, то ҳол дар бораи эҷодиёти Б. Азизӣ бесабаб ҳеч тадқиқоти муфассале анҷом наёфтааст. Агар ин кори зарурӣ анҷом пазирад, онгоҳ метавон гуфт, ки Бектош дар ҳукму натиҷагириҳои чун яке аз аввалин мунаққидони Азизӣ, то кадом дараҷа ҳақ будааст.

Бектош дар дигар фикраҳо низ тақрибан ба ҳамин тариқ муҳокимаронӣ мекунад. Масалан, аз оилаи рӯхонӣ, писари рӯхонӣ - қозӣ будани Икромиро зикр мекунад. Ба фикри мо, дар ин ҷо ва ҳам дар мавриди Азизӣ, эътибор додан бо баромади иҷтимоии нависандагон аз ғаразҳои сиёсӣ идеологӣ сар назада, аз эътиқоди Бектош ба шинохти иҷтимоии инсон ва адабиёт сар задааст. Балки, агар аз ҷиҳати идеология нуқтаи сазовори қайд бошад, онро махсус таъкид

мекунад, умуман (чунон ки дар мавриди Пайрав низ мебинем) вай дар ин масъала некбин аст. Дар мавриди Икромӣ хушбинона навиштааст: «Аз ҷиҳати идеология (нисбат ба идеологияи пролетариат) норасоӣҳо дорад, ки дар амалиёти протесси дуруст кардани он аст» [5, 116]. Аз ҳама муҳимаш «хеле истеъдод доштани» Икромиро қоиладар аст, аз ҳаёти ҷавонони аввалҳои инқилоб навиштан, типҳои манфиро бештар ба сифати қаҳрамон интиҳоб кардан ва дар дидани «каму костҳои зиндагии имрӯза» ҳунари доштани махсус қайд мекунад. Ин ҷиҳати хоси эҷодиёти Икромӣ, чунон ки медонем, то охири умр давом кард ва хеле такмил пазируфт, вале ҳамеша яке аз далелҳои асосии санг задан ба равиши кори ӯ гашта буд. Бектош чанд норасоӣҳои Икромӣ - «аз ҷиҳати усули санъаткорӣ ва тарзи адо» нокифоя будани асарҳои ӯ, «ба ҷуқурӣ ва ҳодисаҳои печ дар печи зиндагии иҷтимоӣ фаромада натавонистани» нависандаи ҷавонро қайд кардааст, ки ин чизи воқеӣ ва як амали табиӣ мебошад.

Бо маврид аст, ба хотир оварем, ки мақолаи дар ин замон навиштаи Ғ. Абдулло «Ҷалол Икромӣ ва эҷодиёти ӯ» (1932) як навъ тафсири ташреҳи бафурчаи тезисҳои Бектош мебошад,² вале дар баъзе мавридҳо баҳодихӣ ҳисси ва хеле дурушти чапгароёна мебошад. Бектош низ баробари хушбиниҳо бо эҷодиёти нависандагони ҷавон, масалан, огози эҷодиёти нависандаи ҷавон М.Абдуғанӣ, баъзе мавридҳо бо иҷтимогароии дурушт дода мешавад. Бахусус, фикраи «Ҳамдӣ» дар «Хрестоматияи адабиёт» аз ҳамин меъёр таълиф шудааст. Ва ин нишонаи он аст, ки дар охири солҳои 20 ва аввали солҳои 30 бар асари нуфузи зиёди РАПП -чиёни Руссия ва ТоҷАПП дар нақди адабии ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон, зиёдрӯи дар баҳои мавқеи иҷтимоӣ ва нашъати синфии нависандагон як ҳодисаи табиӣ ва пурқувват буда, ба шакли арзишдиҳии расмӣ адабиёт даромада будааст. Ва Бектош низ, ки аксаран ба миллатчиғӣ айбдор карда мешуд, шояд ба хотири ҳудро аз ҳучумҳо эмин нигоҳ доштан, дар тадқиқи иҷтимоии адабиёт зиёдрӯи мекард ва ба ин васила гуё садоқати ҳудро ба мафкураи синфи пролетариат нишон додан мехост.

Вале ба ин маҳдудиятҳо нигоҳ накарда, ба чунин ҳулоса расидан мумкин аст, ки Бектош дар қатори устод Садриддин Айнӣ, Т.Зехнӣ, Р. Ҳошим, Ш. Ҳусейнзода, Ғ. Абдулло ва С. Улуғзода яке аз нокидони огоҳ ва муҳаққиқони асосии адабиёти тоҷикии солҳои 20 ва аввали 30 ба шумор меояд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Эзоҳ / С. Айнӣ // Тоҷикистони сурх. – 23 сентябри соли 1931.
2. Айнӣ, С. Ҷавоби ман / С. Айнӣ // БАС. – 1933. – №4.
3. Бектош. Владимир Маяковский / Н. Бектош // Раҳбари дониш, 1930, № 4-5.

². Ғанӣ Абдулло. Ҷалол Икромӣ ва эҷодиёти ӯ // БАС, 1932, № 5 (декабр). Ба ин фикри мо, на танҳо шабоҳати фикру таъбирҳои дар ин ду навишта мавҷуд буда, балки замони таълиф ва чопи ин ду асар, ки яке паси дигар: «Хрестоматияи адабиёт» аввали соли (апрели) 1932 нашр шуда, мақолаи Ғ.Абдулло моҳи декабр ба таърифи расид, гувоҳи шуда метавонад. Аммо ин ду навиштаро нусхаи якдигар ҳукм кардан нашоуд.

4. Бектош, Н. С. Айнӣ дар адабиёти инкилобии тоҷик / Н. Бектош // Тоҷикистони сурх аз 3 ва 5 августи соли 1931.
5. Бектош. Хрестоматияи адабиёт / Н. Бектош. – Сталинобод -Самарқанд, 1932.
6. Бектош, Н. Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1933.
7. Ғанӣ, Абдулло. Ҷалол Икромӣ ва эҷодиёти ӯ / Ғанӣ Абдулло // БАС. – 1932. – № 5.
8. Луначарский, А.В. Жизнь и смерть. О Маяковский / А.В. Луначарский // Статьи о советской литературе. – М.: Просвещение, 1971.
9. Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С. Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик») [Матн]. – Душанбе: Сино, 1998. – 212 с.
10. Маҳмадаминов, А. Айнишиносӣ ва замони ҳозира (Маҷмуаи мақолаҳо) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 160 с.
11. Маҳмадаминов, А., Шарифзода, Л.А. Масъалаи омӯзиши мероси адабӣ ва таъин кардани ҳуқуқи халқи тоҷик ба мероси классикон (Дар асоси мукотибаи С. Айнӣ бо адибони тоҷик) / А.С. Маҳмадаминов, Л.А. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – № 7. – С. 230 -240.
12. Сулаймонӣ, П. Шукуфаи адабиёт / Пайрав Сулаймонӣ. – Сталинобод - Самарқанд: Нашрдавтоҷик., 1931.
13. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. Иборат аз шаш ҷилд, Ҷ. I. – Душанбе: Дониш, 1984. – 354 с.
14. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. Иборат аз шаш ҷилд, Ҷ. II. – Душанбе: Дониш, 1978. – 310 с.
15. Тоҷикистони сурх. – 14 майи соли 1933; БАС, 1933, №7, саҳ. 24.
16. Троцкий, Л. Литература и революция / Л. Троцкий. – М.: Изд -во политическая литература, 1991.

НИГОҲЕ БА ОҶОЗИ НАҚДУ БАРРАСИИ АДАБИЁТИ ШУРАВӢ

Зухури нақди нав ҳарчанд ба давраи ҷадидия рост меояд, вале он дар иртибот бо шаклирии адабиёти шуравӣ рӯ ба рушд ниҳод, ки дар ин амал устод Айнӣ, Т. Зеҳнӣ, Р. Ҳошим, С. Улуғзода, Ғ. Абдулло саҳм доштаанд.

Дар ин миён Нарзуллоҳи Бектош низ аз муҳаққиқони фаъол будааст. Вай чи ба масъалаҳои адабиёти нав, чи нақди чехраҳои адабӣ ва чи ҷиҳатҳои иҷтимоӣ хунарии адабиёт мутаваҷҷеҳ гардида, барои равшан кардани вазъи кайфияти адабиёти нави замони шуравии тоҷикӣ хидмат кардааст. Андешаҳои дар бораи Айнӣ, Лоҳутӣ, Пайрав, Азизӣ, Икромӣ асосан солиму касбианд.

Нақди ин марҳала ба зиёдрӯи дар баррасии иҷтимоии адабиёт нигоҳ накарда, бав тӯфайли мунаққидони пмазкур аз оғоз ба солим ва касбӣ будани худ шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: адабиёти нав, нақди адабӣ, нақди иҷтимоъгаро, мақола, таҳлил, Айни, Пайрав, Бектош.

ВЗГЛЯД НА НАЧАЛО КРИТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Хотя истоки становления современной критики относятся к времени литературы джадидизма, но она в основном развивалась в процессе формирования советской литературы. В этом активно участвовали такие деятели, как С.Айни, Т. Зехни, Р. Хошим, С. Улугзода и Г. Абдулло.

В этом контексте особое место занимает Нарзуллоон Бектош, как один из активных критиков. Он обращал внимание, как на вопросы современной литературы, так и на критику литературных деятелей, а также на социальные и художественные аспекты литературы и в целом на проблемы становления литературного процесса советской литературы. Его мысли и оценки о Айни, Лохути, Пайраве, Азизи и Икромии в основном являются обоснованными и профессиональными.

Критика этого этапа, хотя была направлена в основном на социальный аспект литературы, но практика свидетельствует о том, что она была основана на аргументированном и профессиональном подходе.

Ключевые слова: *новая литература, литературная критика, социальная критика, статья, анализ, Айни, Пайрав, Бектош.*

A LOOK AT THE OVERVIEW OF CRITICISM OF SOVIET LITERATURE

Although the origins of the formation of modern criticism date back to the time of Jadidism literature, it mainly developed in the process of the formation of Soviet literature. Such figures as S.Ayni, T. Zehni, R. Khoshim, S. Ulughzoda and G. Abdullo actively participated in this.

In this context, Narzulloon Bektosh occupies a special place as one of the active critics. He paid attention to both the issues of modern literature and the criticism of literary figures, as well as the social and artistic aspects of literature and, in general, the problems of the formation of the literary process of Soviet literature. His thoughts and assessments of Ayni, Lohuti, Payrav, Azizi and Ikromi are mainly well-founded and professional.

Criticism of this stage, although attention was mainly paid to the social aspect of literature, but practice shows that it was based on a reasoned and professional approach.

Keywords: *new literature, literary criticism, social criticism, article, analysis, Ayni, Payrav, Bektosh.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Набиев Абдухолик Мирзоевич (Абдухолиқи Набавӣ), ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рудакии АМИТ; Нишонӣ: 734016, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,*

хифбони Нуратулло Махсум, 105/4 -56. E -mail: anabavi46@mail.ru. Тел: (+992) 935 084608.

Сведения об авторе: Набиев Абдухолик Мирзоевич (Абдухалик Набави) ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки АМИТ; Адрес: 734016, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Нуратулло Махсум, 105/4 -56. E -mail: anabavi46@mail.ru. Тел: (+992) 935 084608.

Information about the author: Nabiev Abduholik Mirzoevich (Abduhalik Nabavi), leading Researcher at the Institute of Language and Literature [named after Rudaki](#) AMIT; Address: 734016, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Nusratulo Vakhsum 105|4 -56. E -mail: anabavi46@mail.ru. Tel: (+992) 935 084608.

ТАҲҚИҚОТИ АРЗИШМАНД

Умридин Юсуфӣ

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Солҳои охир дар баҳши назариёти адабӣ як силсила пажӯҳишҳои бунёдӣ ба вучуд омаданд, ки, бегумон, гувоҳи таваҷҷуҳи бештари донишмандон ба ин самти муҳим ва камомӯхтаи адабиётшиносӣ мебошад. Рисолаи Шарифҷон Тоҷибоев «Тавсиф ва масъалаҳои танзими фарҳанги тавсифоти назми классикии форсу тоҷик» -ро метавон аз ҷумлаи онҳо ба шумор овард. Яке аз омилҳои ба ин мавзӯ таваҷҷуҳ кардани муаллиф «ҳамоно вазъияти омӯзишу таҳқиқи саноеи бадеӣ ва таҳлили бадеият дар адабиётшиносии мо ҳанӯз рӯякӣ ва яктарафа» мебошад. Ба пиндори нигорандаи ин рисолаи нафис «замоне даррасидааст, ки дар асоси кулли сарчашмаҳои мавҷуда оид ба муҳимтарин саноеи бадеӣ корҳои ҷудоғонаи ҷиддӣ ба сомон расонид...» [4, 6]. Аз ин ҷост, ки рисола ба таҳқиқи яке аз воситаҳои тасвиру баён – тавсиф баҳшида шуда, сайри таърихӣ, дараҷаи омӯзиш, анвоъ ва роҳҳои корбасти он, арзиши бадеиву ғоявӣ, имконоти тасвирию экспрессивӣ ва услубиву маъноии он асосан дар мисоли «Шоҳнома» -и Абулқосим Фирдавсӣ мавриди баҳс қарор гирифтааст. Зимнан, бояд таъкид кард, ки муаллиф бори нахуст дар рисолаи мазбур масъалаҳои танзими фарҳанги тавсифоти назми классикии форсии тоҷикӣ, зарурату аҳаммият ва принципҳои таснифи онро пажӯҳидааст, ки сухани тозаӣ зиёд дорад ва бо мулоҳиза ва муҳокимаҳои илмӣ худ нисбат ба таҳқиқоти ҳамсонаш фарқнок аст.

Ба андешаи нигоранда, «дар бораи тавсиф ҳамчун воситаи баёну ибтидои бадеият дар адабиётшиносии тоҷик ишораҳои ҷудоғона ва маводи зиёде ҷамъ шуда бошанд ҳам, вале сайри таърихӣ, дараҷаи истеъмол, арзиши бадеиву эстетикӣ, имконоти тасвирию экспрессивӣ ва услубию семантикии он то ҳанӯз мавриди таҳқиқоти ҷиддие қарор нагирифтаанд» [4, 6], аз ин зовия рисолаи мавриди назар қобили эътибори баланди илмӣ мебошад.

Дар робита ба ин, ба муҳаққиқ муяссар шудааст, ки бар мабной дostonҳои безаволи «Шоҳнома» -и Ҳаким Фирдавсӣ «мақоми тавсифро дар тимсолсозӣ, чехранигорӣ, тасвири воқеот, ҳолату кайфият ва ҳисолу тимсоли қаҳрамонҳо нишон дода, дар хусуси дараҷаи омӯхта шудани тавсиф, анвоъ ва вазифаи он дар шеър ва василаҳои корбасти онро дар шеъри классикӣ» муайян намояд. Афзун ба ин, дар асоси рушди илми балоғат дар замони муосир роҷеъ ба танзими фарҳанги тавсифот, зарурату аҳаммият ва принципҳои таснифи он баҳс карда, паҳлӯҳои то ҳанӯз норавшани онро бо мутуни қадим, бавижа «Шоҳнома» татбиқ намудааст, аҳаммияти вижаи илмиро молик мебошад.

Рисолаи Ш. Тоҷибоев аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат аст. Муаллиф дар боби аввали рисола саъй бар он дошта, ки дараҷаи омӯзиш, пайдоиш, усулҳои истифода ва анвои тавсифро ба силки таҳқиқ кашад.

Аз чумла, *ӯ* ба ин назар аст, ки дар бораи навъе аз санъатҳои бадеӣ дар осори назарии кудамо ишораву қайде дида намешавад, ки асос ва ҳадафи таҳқиқи муаллиф дар ин замина гаштааст. Тавсиф, - менависад нигоранда, - аз гурӯҳи чунин воситаҳои тасвири бадеист, ки дар осори поэтикаи асримиёнагӣ ба он умуман таваҷҷуҳ нашудааст [4. 11]. *Ў* сарчашмаи тавсифро дар осори назарии қадими форсии тоҷикӣ «тансиқу -с -сифот» медонад ва миёни онҳо муштаракот, ба қавли муаллифи рисола «чанд чизи хусусӣ ва умумӣ» [4. 12] мавҷуд будааст. Вачҳи иштироки ин ду санъати бадеӣ дар «сифату васф кардани ҳодиса, ашъ, чиҳоз ва ашҳос» [4, 12] зоҳир шудааст. Бояд гуфт дар зимни муштаракот миёни онҳо тафовут низ вучуд дорад, ки он танҳо «дар шаклу тарзи ифода ва баён» дида мешавад. Ба сухани дигар, агар дар тансиқу -с -сифот як чиз бо чанд сифат баён шавад, пас дар тавсиф муҳимтарин хусусиятҳои воқеа, касе ё чизе барҷаста адо мешавад. Ш. Тоҷибоев заминаи таҳқиқоти хешро асосан ба назари Рашидуддини Ватвот таъя кардааст, ки санъати «тансиқу -с -сифот» -ро дар «Ҳадоиқу -с -сеҳр фӣ дақиқи -ш -шеър» таъриф намудааст. Ҳол он ки «тансиқу -с -сифот» -ро ҳамчун санъати ҷудоғонаи бадеӣ бори нахуст Муҳаммад Умар ар -Родуёнӣ дар «Тарҷумону -л -балоға» дар адабиёти катби муаррифи мекунад.

Вале сарфи назар аз ин, муаллиф ба хулоса мерасад, ки асосҳои назарӣ ва таърифи ин воситаи тасвиру баён умдатан дар адабиётшиносии муосир заминаи илмӣ пайдо карда, дар таълифоти донишмандоне чун М. Н. Османов, Т. Зехнӣ, Х. Мирзозода, Х. Шарифов, Ю. Бобоев, Б. Тилавов баъзе аз паҳлӯҳои тавсиф равшан ва муайян карда шуданд, ки дар зери таъсири адабиёти русӣ ба вучуд омадааст. Ин муҳаққиқон тавсифро бо эпитети русӣ муродиф доништаанд, ҳарчанд миёни афқору орои онҳо зимни баёни таърифи тавсиф иттифоқи назар ба мушоҳида намерасад.

Бар ин мабнӣ, нигоранда тавсифро ба анвои гуногун ҷудо намудааст, ки ҳамаи мисол, *ӯ* дар заминаи афқори назарияпардозии рус А. Н. Веселовский тавсифро ба гунаҳои зерин: 1) тавсифҳои ҳамрадиқ (дурбор, гухаррез, гавҳарфишон, ашқбор), 2) тавсифҳои тавзеҳӣ (тирачехр, зоғчехр), 3) тавсифҳои мустаор (а. тавсифҳои мустаор – дидаи ҷонбин, оҳи оташбор, наргиси бемор, бодомии ноз, оҳуи шергир; б. тавсифҳои киноявӣ – ҷашми танг, абри мушкин, тӯфони бодӣ; в. тавсифҳои муболиғавӣ – ғиревии барқнишон, бозуи кӯҳкан, оҳи оламсӯз), 4) тавсифҳои ҷамъбасти (сухани намақин, овозии нарма, чехраи гарм) [3, 62] ҷудо карда, барои ҳар кадоми онҳо аз адабиёти классикӣ шохид оварда, ки ҳоли аҳамият аст.

Аксари абёти классикии форсии тоҷикӣ дорои якҷанд санъати бадеӣ буда, ки ин дар навбати худ ба он нафосату латофат зам мекунад. Барои намуна, адабиётшиносии тоҷик Юрий Бобоев дар мавриди санъати тавсиф бори аввал истилоҳи «тавсифи ташбеҳӣ» [2, 273] -ро истифода мебарад. Ш. Тоҷибоев бошад дар асоси назари мазкур ҷанбаҳои гуногуни онро тақдир дода, ба ин натиҷа мерасад: «Бо адавот ва ё пасвандҳои ташбеҳсоз омадани авсофи ташбеҳӣ худ башорат медиҳад, ки ин хели тавсифҳо дар натиҷаи имтизочи унсурҳои васфу

ташбеҳ қолаби тоза пайдо карда, ҳамчун тавсиф сифатеро бознамо мекунад. Аз ин лихоз, чунин тарзи баёнро чун тавсифҳои ташбеҳӣ бояд бозшиносем» [4,33]. Чунин мулоҳизаҳои пуркимати илмӣ дар бештари саҳафоти рисола ба мушоҳида мерасанд ва хусусан баҳсҳои муаллиф бо назарияпардозони қадиму муосир бисёр ҷолиб мебошанд.

Ҳамзамон бо ин, муаллиф таърифи тавсифро аз се буъд равшан кардааст, ки дар адабиётшиносии тоҷик нав аст: а) аз ҷиҳати мундариҷа: тасвири ва лирикий; б) аз ҷиҳати баёну ифода: ҳамрадиф, эзоҳӣ, мустаор (киной, муболиғавӣ, истиоравӣ) ва в) аз ҷиҳати сохт: сода ва мураккаб. Афзун ба ин, тавсифхоро шартан аз ҷиҳати дарки завқу эҳсос ба тавсифҳои ҳиссӣ ва тавсифҳои ақлӣ ҷудо намуда, заминаҳои илмӣ онҳоро асоснок кардааст.

Дар натиҷаи ҷустурҳои пайгирифта ба муаллиф муяссар шудааст, ки усулҳои кобасти тавсифро дар шеъри классикӣ ба тарикӣ зер муқаррар кунад:

1. Тавсифоти изофӣ:

Биёбад хурӯшон бад -он дасти чанг,
Ба чанг андарун гурзаи говранг.

2. Тавсифоти факки изофӣ:

Варо чашм беобу лаб пурсухан,
Маро дил пур аз дардҳои куҳан.

3. Тақаддومي тавсиф бар мавсуф:

Яке бодханда бихандид шох,
Наёбам ҳаме анда он ҳеч роҳ.

4. Истибъоди мавсуф ва тавсиф дар байт:

Ҳамегуфт ҳар кас, ки ин Рустам аст,
Ва ё офтоби сапедадам аст.

5. Ибдои мавсуф ва тавсиф дар мисраъ:

Яке бод бархост бас ҳавлноқ,
Дами чангиён шуд аз он пур зи бок.

6. Истибъоди мавсуф ва тавсиф дар абёт:

Тавоною доною бахшандай,
Худованди хуршеди рахшандай.

7. Рӯҳбахшӣ ба мавсуфи бечон:

Чу аз ханчари ўз бигрехт шаб,
Ҳаметохт тарсондилу хушқлаб.

Бо ин ҳама, муаллиф кӯшидааст, ки дар рисолаи ҳеш тавсифро на ҳамчун як унсури шаклсоз, балки чун тарзи ифодаи маъниофарин ва тавсеъаи ҳунари шоирӣ ва камоли истеъдод нишон диҳад.

Яке аз мазои рисолаи «Тавсиф ва масъалаҳои танзими фарҳанги тавсифоти назми классикии форсу тоҷик» дар он аст, ки муаллифи донишманди он дар заминаи афкори орои пешиниён ва муосирон ҷойгоҳи тавсифро дар шохкори ҷовидонаи «Шоҳнома» тавонистааст муайян намояд ва бо ин нишон диҳад, ки санъати тавсиф дар шеъри классикии тоҷик ривоч дошта, муҳимтар аз

хама гунаҳои гуногуни он мавҷуд буда, ки аз чашми назарияпардозони гузаштаи мо пинҳон мондааст.

Хусусан тақсимбандии ин санъати бадеӣ ҳамчун воҳиди муҳимми тимсолсоз аз ҷониби муаллиф ҷолиби диққат буда, ӯ тавсифҳое, ки Пури Ғусӣ дар «Шоҳнома» мавриди қорбаст қарор додааст, ба тариқи зайл ҷудо намуда: тавсифоти шоҳон, тавсифи бонувон, тавсифи вухушу туюр, тавсиф дар чехраорой, тавсиф дар манзарапардозӣ, тавсифоти ифодагари ҳолату кайфияти қахрамон, тавсифоти муколамавӣ, тавсиф дар сухани муаллиф, ки ин гуна таснифоти илмӣ дар илми назарии форсии тоҷикӣ сухани наву тоза аст. Хусусан, мулоҳизаҳои муаллиф дар ҷаҳор баҳши охир, ки ҳар қадам дар параграфи алоҳида ба силқи таҳқиқ кашида шудаанд, арзиши баланди илмиро моликанд.

Боби «Усулҳои танзими фарҳанги тавсифоти назми классикии форсу тоҷик» низ аз ҷанд ҷиҳат қобили мулоҳаза буда, дорои мазиятҳои илмист. Аз ҷумла, тартиб додани фарҳанги тавсифот ҷолиби диққат мебошад, ки бори аввал ин ақида аз ҷониби муаллиф пешниҳод шудааст, ки боиси дастгирист. Масалан, гунаи дигари он «Фарҳанги талмеҳот» [5] ба қалами Сируси Шамисо тааллуқ дорад, аз номаш маълум аст, ки фақат талмеҳотро фаро мегирад. Ш. Тоҷибоев дар фасли ҷудогона меъёрҳои танзиму таҳияи «Фарҳанги тавсифот» -ро мушаххас баён дошта, роҳҳои тадвини онро дар асоси фарҳангҳои муътабарии форсии тоҷикӣ, русӣ ва украинӣ нишон додааст. Зеро чунин таҷриба дар адабиёти рус «Фарҳанги тавсифоти забони адабии русӣ» ва «Фарҳанги тавсифоти забони украинӣ» (таҳиягарон С. П. Бибик, С. Я. Ермоленко, Л. О. Пустовит) [1] вучуд дорад. Бар ин асос, Ш. Тоҷибоев барои таҳияи фарҳанги тавсифоти назму насри форсии тоҷикӣ чунин меъёрҳоро пешниҳод мекунад: 1) аз рӯи тартиби алифбо ҷобачогузорию моддаи луғавӣ; 2) истеъмоли усули лонагии қайди воҳиди луғавӣ; 3) ба бобҳои маъноӣ (семантикӣ) табақабандӣ кардани тавсифот; 4) дар як моддаи луғавӣ қайд намудани сифати асли ва мустаор; 5) муайян кардани доираи истеъмоли сифот; 6) алоҳида ё ба аломатҳои услубӣ нишон додани тавсифҳои нодир; 7) нишон додани этимологияи баъзе тавсифот; 8) бо шояди маъноӣ таъмин намудани мақолати луғавӣ ва 9) ба доираи тавсифи кашидани ибораҳои фразеологӣ ё омехтаҳои фразеологӣ, ки дар асоси тавсияи созмон ёфтаанд, метавонанд ҳангоми тадвини чунин фарҳангҳои таҳассусӣ ҳамчун дастури раҳнамо хидмат намоянд.

Ҳамин тариқ, рисолаи «Тавсиф ва масъалаҳои танзими фарҳанги тавсифоти назми классикии форсу тоҷик» дар адабиётшиносии муосири тоҷик сухани тоза буда, барои таҳқиқи минбаъдаи афкори назарии форсии тоҷикӣ судманд аст.

КИТОБНОМА

1. Бибик, С.П.Словник епітетів української мови (Словарь эпитетов украинского языка) /С.П.Бибик, С. Я. Ермоленко, Л. О. Пустовіт; Ін -т укр. мови

НАН України, Укр. наук. -вироб. центр «Рідна мова». – Київ: Довіра, 1998. – 430с.

2. Бобоев, Ю. Назария адабиёт.Қ.1. Мукаддимаи адабиётшиносӣ/Ю.Бобоев.–Душанбе: Маориф, 1987. -320 с.

3. Веселовский, А. Н. Из истории эпитета /А.Н.Веселовский// Историческая поэтика. - Москва: Высшая школа, 1989. - С.59 – 76.

4. Тоҷибоев Ш. Тавсиф ва масъалаҳои танзими фарҳанги тавсифоти назми классикии форсу тоҷик. –Хучанд: Нури маърифат, 2020. -164 с.

5. Шамисо С. Фарҳанги талмеҳот (ишороти асотирӣ, достонӣ, таърихӣ, мазҳабӣ дар адабиёти форсӣ). –Техрон: Митро, 1389. -734 с.

ТАҲҚИҚОТИ АРЗИШМАНД

Рисолаи Ш. Тоҷибоев «Тавсиф ва масъалаҳои танзими фарҳанги тавсифоти назми классикии форсу тоҷик» ба таҳқиқи яке аз воситаҳои тасвири баён – тавсиф (эпитет) бахшида шуда, дар он сайри таърихӣ, дараҷаи омӯзиши, анвоъ ва роҳҳои қорбасти тавсиф, арзиши бадеии гоҷавӣ, имконоти тасвирию экспрессивӣ ва услубиву маъноии он асосан дар мисоли «Шоҳнома» -и Абулқосим Фирдавсӣ мавриди баҳс қарор гирифтааст. Илова ба ин, муаллиф бори нахуст дар мақолаи мазбур масъалаҳои танзими фарҳанги тавсифоти назми классикии форсии тоҷикӣ, зарурату аҳаммият ва принципҳои таснифи онро пажӯҳидааст, ки сухани тоза дар илм буда, бо мулоҳиза ва муҳокимаҳои илмии худ нисбат ба таҳқиқоти ҳамсонаш фарқнок аст.

Калидвожаҳо: Ш. Тоҷибоев, тавсиф, тавсифоти истиорӣ, тавсифҳои лирикӣ, тавсифҳои ҳамрадиқ, тавсифҳои киноӣ, тавсифҳои муболиғавӣ, тавсифҳои ҷамъбасти, фарҳанги тавсифот.

ЦЕННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Трактат Ш. Таджибаева «Эпитеты и принципы составления словаря эпитетов персидско -таджикской поэзии: По материалам «Шахнаме» Фирдоуси» посвящена изучению одного из методов описания и выражения - эпитета, где исторический экскурс, уровень изученности, виды и способы использования описания, художественно -образная ценность, описательно -выразительные возможности, его стиль и смысл в основном отождествляются и рассматриваются на примере «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси. Кроме того, впервые в данной статье автор исследовал вопросы культурной регламентации описания классической таджикско -персидской поэзии, ее необходимость и значение и принципы ее классификации. Данный подход представляя новое направление/подход в науке, отличается своими научными рассуждениями и исследованиями по сравнению с аналогичными исследованиями других ученых.

Ключевые слова: Ш. Таджибаев, эпитет, метафорические описания, лирические описания, иронические описания, преувеличенные описания, сводные описания, культура описаний.

VALUABLE RESEARCH

The thesis of Sh. Tajibaev «Research and regulation of the process of description in classical Persian -Tajik poetry» is devoted to the study of one of the methods of description and expression – description (epithet), where the historical digression, the level of study, types and methods of using description, artistic and figurative value, descriptive and expressive possibilities, its style and meaning are mainly identified and considered on the example of «Shahnameh» by Abulkasim Firdavsi. In addition, for the first time in this article, the author investigated the issues of cultural regulation of the description of classical Tajik -Persian poetry, its necessity and significance, and the principles of its classification. This approach, representing a new direction / approach in science, is distinguished by its scientific reasoning and research compared to similar studies by other scientists.

Key words: Sh. Tajibaev, description, metaphorical descriptions, lyrical descriptions, ironic descriptions, exaggerated descriptions, summary descriptions, culture of descriptions.

Маълумот дар бораи муаллиф: Умриддин Юсуфӣ – мудири шӯъбаи таърихи адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, e:mail: nushin74@mail.ru, тел.: +992 919 04 55 75.

Сведения об авторе. Умриддин Юсуфи – заведующие отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, доктор филологических наук. e:mail: nushin74@mail.ru, тел.: +992 919 04 55 75.

Information about the author: Umriddin Yusufi - Head of Histori of Literature department of Institute of Language and Literature named after Rudaki, Doctor of filology,. e:mail: nushin74@mail.ru, тел.: +992 919 04 55.

НОСИРИ ХУСРАВ ВА АБУАБДУЛЛОҲИ РҶДАКӢ

Шамсиддин Муҳаммадиев

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Аз шоирони форсиабон дар девони Носири Хусрави Кубодиёнӣ (1004 - 1088) аз ду маликушшуаро, яке сарҳалкаи шоирони дарбори Ғазнавӣ Унсурии Балхӣ (970/980 -1039) -ро чор бор ёд кардааст, дигаре аз савари шоирони Наср ибни Аҳмади Сомонӣ Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (858 -941) ду бор ишорат карда бошад, аз шоирони ҳаммазҳаб ва ҳамоину ҳамақидаи хеш Кисоии Марвазӣ (17.03.953 -1000) даҳ бор дар байтҳои охири қасоиди хеш аз сифатҳои ин шоири ҳамаҳди Рӯдакӣ суҳан мекунад, ки баррасии қайдҳои сабтҳои шоирона аз чанд ҷиҳат ҳоизи аҳаммият ва пеш аз ҳама барои шинохти диди адабии Носири Хусрав аз шеър ва афкори мундариҷ дар шеър ва дигар барои донишҷӯи назари ӯ бар ашъори дигарон муҳим мебошанд.

Ҳоло нуқтаи назари шоирро дар бораи шеъри Унсурий ва Кисоӣ ба вақти дигар гузошта, ба баёни яке аз ду ишорати ӯ дар мавриди Рӯдакӣ мепардозем, ки дар баробари донишҷӯи дидгоҳи Носири Хусрав дар бораи шеъри шоирӣ барои дарки вижагӣ ва аносирӣ сабкӣ ва балоғии шеъри Рӯдакӣ ҳам дорои арзиши адабӣ ва ҳунари мебошанд. Дар бораи ин ду ишорати Носири Хусрав дар адабиётшиносии тоҷик донишмандони шеършинос Худой Шарифзода дар рисолаи «Рози ҷаҳон» (нақд ва баррасии шеъри Носири Хусрав) дар фаслҳои «Суҳан расули дилу чон» ва «Дарахти тубои шеър» [14, 128 -167], Абдунабӣ Сағторзода дар мақолаи Хубсуҳани Носири Хусрав: Андешаҳои ӯ дар перомуни шеър [10, с. 446 -467], ки бори нахуст дар соли 1988 дар Кобул ба ҷоп расидааст, Субҳон Амирзода дар мақолаи «Носири Хусрав ва шинохти устод Рӯдакӣ» [12, с.184 -202], Ҳоким Қаландаров дар рисолаи «Рӯдакӣ ва исмоилия» [13, 83 -89] ҳамчунин Носири Хусравшиносии муосирӣ эронӣ устод Маҳдии Муҳаққиқ ҳам дар китоби «Шарҳи сӣ қасидаи Носири Хусрав» [15, 273 -282] изҳори назар ва бардошту баррасии хешро аз байтҳои 51 ва 52 қасидаи 20 -уми девони Носири Хусрав:

Ин фаҳр бас маро, ки ба ҳар ду забон

Ҳикмат ҳаме мураттабу девон кунам.

Ҷонро зи баҳри мидҳати Оли расул

Ғаҳ Рӯдакию гоҳе Ҳассон кунам [15, 272 -274; 7, 232],

баён доштаанд, ки ҳар қадом дар мавқеи хеш ҷолиб ва мувофиқ мебошанд.

Аммо дар ҳамин қасида байтҳои дигаре ҳам ҳастанд, ки бо шеъри Рӯдакӣ ва афкори адабии Рӯдакӣ бе муносибат нестанд ва суҳани мо дар ин навишта аз ҳамин боб аст.

Қасидаи мазкур бо байтҳое дар боби ҳолати эҷоди осори бадеӣ бо калимаҳо, тасвирҳои воқеӣ ва суварӣ ҳаёли маҳсусу ошное офарида шудаанд, ки хоси сабки хуросонӣ ва зебоии он беназир аст:

Шояд ки ҳолу кор дигарсон кунам,
 Ҳар -ч он беҳ аст, қасд суи он кунам.
 Олам ба моҳи найсон хуррам шудааст,
 Ман хотир аз тафаккур найсон кунам.
 Дар боғу роғи дафтари девони хеш
 Ман боғу роғи дафтари девони хеш
 Аз насру назму сунбулу райҳон кунам.
 Меваву гул аз маонӣ созам ҳама,
 В -аз лафзҳои хуб дарахтон кунам.
 Чун абр рӯйи сахро бӯстон кунад,
 Ман низ рӯйи дафтар бӯстон кунам.
 Дар маҷлиси мунозира бар оқилон,
 Аз нуктаҳои хуб гулафшон кунам.
 Гар бар гуле -ш гард хато бигзарад,
 Он ҷо зи шаҳри равшаан борон кунам.
 Қасре кунам қасидаи худро бар ӯ
 Аз байтҳо -ш гулшану айвон кунам [15, 232; 7, 272].

Чанд нукта дар ин байтҳо сабт шудаанд, ки барои зебоишиносии шеърӣ Носири Хусрав муҳим мебошанд, аввалан найсон –моҳи ҳафтуми соли румиён аст, ки дар ин замон офтоб дар бурҷи ҳамал аст, ки ба Наврӯз рост меояд ва гулафшон ҳам маросиме будааст, ки Усмон мухторӣ гуфтааст:

Дар орзуи рӯзи гулафшони подшоҳ,
 Чашми фалак сапед шуд аз интизори гул.
 Гул чун Масеҳ майл ба гардун чаро кунад,
 Акнун ки шуд зи Қорун афзун ясори гул [5, 300].

Аммо қасре хондани асари офаридаи ҳешро –дар ин ҷо қасидаро «ва ин ташбеҳи қасидаба қаср, ки аҷзои байтҳо бошанд, монанди боғу айвони боғу айвони он қаср аст. Ибни Рашиқи Қайрувонӣ он ҷо, ки барои фарқи байни «қасида «ва «раҷаз» -ро баён менамояд ва мегӯяд: «Алқасиду мо толат абётӯҳ»[7, 158]. Қасида он аст, ки абёти он бисёр дароз бошад». Абуҳотами Розӣ дар «Ал -зинату» [6, 85], овардааст, ки иҷтимоӣ қофияҳоро қасида номанд. Бо лафзи «қасида» калимаеро ирода карда, ки бо маонии пуршуда ва алфози неку дар он ба кор рафтааст». Бино ба ташреҳи Маҳдии Муҳаққиқ ваҷҳи тасмийи шеър ба «байт» ба маънии хона ин аст, ки шеър монанди хонаест, ки мумкин аст, бинои он устувор ё суст бошад, Ибни Рашиқ низ дар ин бора мегӯяд, ки «валбайту мин аш –шеърӣ кал байти мин алабнияти (байте аз шеър ҳамчун байте, яъне утоқе дар сохтмон аст)» [6, с.151]. Дар ин ҷо Носири Хусрав ба пешиниёни адаби форсӣ Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ рӯйи назар доштааст, ки аввалӣ:

К -аз шоирони навад манам навгувора,

Як байти парниён кунам аз санги хора [4, 95].

гуфта офаридаҳои ҳешро ба байти парниёне монанд кардааст, бо хунари беназири хеш аз санги хоро, ки носуфта ва ва дағал аст, сохтааст. Навгвораро муаллифони фарҳанго -гӯяндаи суҳанҳои тозаву гуворо ва пурмаҳсул, сермаҳсул [2,161] шарҳ додаанд. Вобаста ба тафсиру ташреҳи ин байт муҳаққиқон ба тафсил суҳан ронда аҳаммияту арзиши адабии онро бозгӯ кардаанд [11, 77 -93; 3, 5 -12]. Ва дувумӣ:

Пай афкандам аз назм кохе баланд,

Ки аз боду борон наёбад газанд [1, 283].

кохи баланд меномад. Ва аз ҳамин дидгоҳ Пушкин:

Я памятник себе воздвиг нерукотворный,

К нему не зарастет народная тропа,

Вознесся выше он главою непокорной

Александрийского столпа [16],

мегӯяд, ки комилан мантиқӣ ва мувофиқ мебошад.

Дар идомаи байтҳои қасидаи носири Хусрав омадааст:

Бар даргаҳаш зи нодира баҳри аруз,

Яке амини доно дарбон кунам:

Мафъӯлу фӯзилоту мафӯилу фаъ,

Бунёди ин муборакбунён кунам.

В -он гаҳ мар аҳли фазли ақолиро

Дар қасри хеш яқсара меҳмон кунам.

То андар ӯ наёяд нодон, ки ман

Хона ҳаме на аз дари нодон кунам.

Хоне ниҳам марди хирадмандро,

Аз хӯрданаш очизу ҳайрон кунам.

Андар тани суҳан ба мисоли хирад

Маънии хубу нодираро ҷон кунам.

Гар ту надидаӣ зи суҳан мардумӣ,

Ман бар суҳан -т сурати инсон кунам [15, 272 -274; 9, 232].

Хулоса ин қасида то охир аз муҳассаноти хунари шеър ва камоли шоирии суҳанвари ҳақим ораста шудааст, ки ҳар байте ҳикмате ва донишero дар шинохтани шеъри ӯ дар худ ниҳуфтааст ва бинобар ишорати шоир ба устод Рӯдакӣ ва баркашидани шеъри худ бо эҷодиёти ӯ гувоҳу далели муътамад бар эътибори шеъри устод ва маҳақу меъёри офариниши олий будани он мебошад.

КИТОБНОМА

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома, ҷилди 5. / Фирдавсӣ, Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 2008. -480 саҳ.

2. Амон Нуоров. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ./ Нуоров, Амон. -Душанбе: Маориф, 1990. -368 саҳ.

3. Бобо -Назар Гафтор. Шарҳи як байти Рӯдакӣ// Гафтор, Бобо -Назар. Суханшиносӣ, №2, 2018, сах.5 -12.
4. Девони Рӯдакӣ. -Душанбе: Бухоро, 2015. / Қодири Рустам. Таҳийя, тасхех ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. –334 сах.
5. Девони Усмон Мухторӣ, ба эҳтимоми Чалолиддини Ҳумой, -Техрон, 1341, с.300.
6. Китобу аз -зайинату фил -калимоту -л -исломията -л -арабията./ Шайх Абуҳотам Аррозӣ. -Санъо 1415/1994, 4709 сах. чилди 1.
7. Ибни Рашиқи Қайрувонӣ. Алумдах./ Қайрувонӣ, Ибни Рашиқ. чилди 1, Қоҳира 1353.
8. Маҳдии Муҳаққиқ. Шарҳи сӣ қасидаи Носири Хусрав. /Муҳаққиқ Маҳдӣ. –Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1384, сах. 273 -282.
9. Носири Хусрав. Девони ашъор. Таҳияи матн ва шарҳи луғот аз Нурмуҳаммад Амиршоҳӣ ва Мубашшир Акбарзод. / Носири Хусрав. –Душанбе: Адиб, 2010. -480 сах.
10. Сатторзода Абдунабӣ. Баргузидаи навиштаҳо. Бахши 2. / Абдунабӣ, Сатторзода. –Душанбе: Дониш, 2021, сах. 446 -467.
11. Субҳон Амирзода. «Байти парниён» ва ё маромномаи Рӯдакӣ // Падидаи нодир. / Амирзода, Субҳон. -Душанбе: Адиб, 2008. -104 сах., сах.77 -93.
12. Субҳон Амирзода. Рӯдакӣ –аввалин шоири миллӣ ва ҷаҳонӣ. / Амирзода, Субҳон. –Душанбе: чопхонаи ДМТ, 2015, сах.184 -202.
13. Ҳоким Қаландаров. Рӯдакӣ ва исмоилия. / Қаландаров, Ҳоким. - Душанбе: Эр -граф, 2012. -236 сах., сах.83 -89.
14. Шарифзода Худой. Розии ҷаҳон. / Худой, Шарифзода. –Дешанбе: Эр -граф, 2022, сах. 128 -167.
15. Шарҳи сӣ қасида аз Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ. Вирости ҷадид бо изофот ва тарҷумаи ибороти арабӣ. Аз дуктур Маҳдии Муҳаққиқ./ Муҳаққиқ, Маҳдӣ. –Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1384. -436 сах. қасидаи бистум, сах. 272 -274.
16. <https://ru.wikisource.org/wiki/> (таърихи мурочиат 01.10.2024).

НОСИРИ ХУСРАВ ВА АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

Равобити эҷодии Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ (1004 -1088) бо шоирони пешин бо баҳрабардорӣ аз осори онҳо сурат гирифтааст. Ин баҳрабардорӣ пеш аз ҷама дар осори шоир дар ду самт ба мушоҳида мерасад, аввалан аз нигоҳи ҳунару андешаи шоирони ҳаким ва андешаманде мисли Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (858 -941) ва Унсурии Балхӣ (970/980 -1039) ва аз назари тааллуқоти мазҳабӣ аз Кисоии Марвазӣ (17.03.953 -1000) қобили мулоҳиза мебошад. Омӯзиши иртиботи эҷодии Носири Хусрав бо шоирни дигар барои донишмандони афкори назариявии шоир оид ба шеърӯи шоирӣ ва ҷойгоҳи шоирони пешин дар адаби асри XI хеле муҳим мебошад. Ба хусус, дар ин маврид мо аз нуфузи шеърӣ сардафтари адабиёти форсии тоҷикӣ устод Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ

дар осори Ҳаким Носири Хусрав маълумот пайдо мекунем, ки дар мақола дар ин бора сухан рафтааст. Аз ду ҷиҳате, ки дар шеърҳои хеш Носири Хусрав ба Рӯдакӣ мекунад, чанд масъалаи эҷоди бадеӣ дар афкори адабии ин нобиғаи шеърҳои хиради миллати мо равшан мешавад, ки меъёру маҳаки санҷидани шеърҳои шоирон дар ин давраи пурбори адабиёти бадеӣ, ба вижа шеър, сухани манзуми устод Рӯдакӣ будааст.

Калидвожаҳо: Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Носири Хусрав, шеър, адабиёти форсии тоҷикӣ, пайвандҳои адабӣ, эҷоди бадеӣ, таъсиргузори, таъсирпазирӣ.

НАСИР ХУСРАВ И АБУАБДУЛЛА РУДАКИ

Творческие связи Хакима Насира Хусрави Кубадиани (1004 -1088) с предыдущими поэтами осуществлялись путем использования их произведений. Этого явление можно наблюдать в творчестве поэта в двух направлениях, прежде всего, с точки зрения поэтического искусства и мысли таких великих и мудрых поэтов, как Абуабдуллаха Рудаки (858 -941) и Унсуре Балхи (970/970). 980 -1039) и с точки зрения религиозной принадлежности значим Кисаи Марвази (17.03.953 -1000). Изучение творческих взаимоотношений Насира Хусрова с другими поэтами очень важно для выявления значимости теоретического взгляда поэта на поэзию и места поэзии предшествующих поэтов в литературе XI века. В частности, в данном случае мы находим информацию о влиянии поэзии основоположника таджикско -персидской литературы Устада Абуабдуллаха Рудаки на творчество Хакима Насира Хусрова, о чем речь шла в статье. Из двух упоминаний Насира Хусрава о Рудаки в своем стихотворении становятся ясными некоторые вопросы художественного творчества в литературном взгляде на этого гения поэзии и мудрости нашего народа.

Ключевые слова: Абуабдуллах Рудаки, Насир Хусрав, поэзия, таджикско -персидская литература, литературные связи, художественное творчество, взаимодействие, взаимовлияние.

NASIR KHUSRAW AND ABUABDULLAH RUDAKI

The creative connections of Hakim Nasir Khusrawi Qubadiyani with earlier poets were made through the use of their works. This phenomenon can be observed in the poet's creativity in two directions: first, from the perspective of poetic art and thought of such great and wise poets as Abu Abdullah Rudaki (858 -941) and Unsuri Balkhi (970/970 -1039), and second, from the perspective of religious affiliation, where the significant figure is Kisa'i Marwazi (17.03.953 – 1000). Studying the creative relationships of Nasir Khusraw with other poets is very important for revealing the significance of the poet's theoretical view on poetry and the place of the poetry of preceding poets in 11th -century literature. In particular, in this case, we find information about the influence of the poetry of the founder of Tajik -Persian literature, Ustad Abu Abdullah Rudaki, on the works of Hakim Nasir Khusraw, which is discussed in this article. From two mentions of Nasir Khusraw about Rudaki in his

poem, certain aspects of artistic creativity become clear in the literary perspective on this genius of poetry and wisdom of our people.

Keywords: *Abu Abdullah Rudaki, Nasir Khusraw, poetry, Tajik -Persian literature, literary connections, artistic creativity, interaction, mutual influence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳаммадиев Шамсиддин – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ходими пешбари илмӣ. **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru. Тел.: (+992) 93-511-23-87;

Сведение об авторах: Муҳаммадиев Шамсиддин – Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республика Таджикистан, ведущий научный сотрудник. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru. Тел.: (+992) 93-511-23-87;

Information about the authors: Muhammadiev Shamsiddin – Institute of Language and Literature named after Rudaki Academy of Sciences Republic of Tajikistan, Leading Researcher. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru. Tel.: (+992) 93-511-23-87.

ИҚБОЛ ВА ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Чамолиддин Саидзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Маълум аст, ки устод Миршакар аз аввалкасонест, ки Иқболро ба мухити адабии Тоҷикистон муаррифӣ кард ва осорашро дар ихтиёри хонандагони тоҷик қарор дод. Аз вай боэҳтиром дар ашъораш ном бурд, ба осораш пайравию тақлид намуд, мисраву абёташро мавриди тазмин қарор дод ва ўро устод, «шаҳиди сӯзу сози орзуҳо, калиди рози дилҳо» ва ғайра хонд:

Шаҳиди сӯзу сози орзуҳо –

Калиди рози дилҳо -шоир Иқбол

Биё, дар кишвари дил сайд бинмой,

Туй бар мурғи илҳомам пару бол [9, 68 -69].

Аз ҳамин давра васфу ситоиши Иқболи шоир ва «ҳазрати Иқбол» -гӯй дар гуфтору осори адибон шоеъ ва муд шуд. Хусусан дар замони «бозсозӣ» ҳама ўро «ҳазрати Иқбол» ва ба пайравӣ аз ў «инқилоб» мегуфтанд, аммо намедонистанд, ки Иқбол кадом инқилобро дар назар дорад: сурх, сафед, сиёҳ... Лиҳозо, ҳамагон саргарми иқболгарой буданд ва шеъри Иқбол шиори рӯз буд. Бо як сухан, на танҳо ҷомеаи илмиву адабӣ, балки оммаи мардум, аз ҳар табақае, ки бошанд, рӯ ба Иқбол ва осори ў оварда буданд. Акнун на танҳо Миршакар, балки соири адибон, аз ҷумла Қаноат, Бозор, Лоиқ, Гулрухсор, Гулназар, Зиё Абдулло, Фарзона ва ғайра моту мабхути осор ва шиорҳои инқилобии ў шуда буданд ва Иқболу осораш сармашқи қору осорашон қарор гирифта буд. Яке аз ҳамин гуна шоирони иқболгарой устод Лоиқ буд, ки дар гуфтору осораш аз ў суд мечуст ва афкори ўро ташвиқу тарғиб менамуд. Ў на танҳо дар ашъораш, суханрониҳояш, балки дар мақолаҳояш низ аз ў ном мебард ва каломӣ ўро ба масобаи пайки «бедорӣ», инқилоб, озодӣ барои тоҷикон тавзеҳу ташреҳ мекард. Шефтагии ҷомеаи тоҷикон ба Иқбол ва осори ў то ба ҳадде буд ва альон ҳам ҳаст, ки бархеҳо ўро, ки шоири миллии Ҳинду Покистон маҳсуб мешавад, шоири Тоҷикистон муаррифӣ мекарданд ва мекунанд.

Акнун бармегардем боз ба муносибати Иқбол ва Лоиқ, ки яке аз ҳаводорону пайравони ў буд. Албатта, тақлиду пайравӣ ба афқору осори Иқбол сабабҳои зиёд дошт, аммо муҳимтарини онҳо ҳамон содагароии тоҷикона, бо зеҳни дигарон фикр қардан, таърихро хуб надонистан, тақлид, сармашқчӯӣ, зоҳирбинӣ, оқибатноандешӣ, истиқлоли фикрӣ надоштан, таассуб, хушбӯварӣ, дуруст дарк накардани ҳадафи шоир, моҳияти шеъри вай, чанбаҳои мусбату манфии осори ў, ҳассосияти зиёд, бо як калом, ба эҳсос тақия қардан ва дар тарозуи ақл насанҷидани таровишҳои қалами адиб, ки дар тули асрҳо барои мо суннат шудааст, мебошад, ки мутаассифона, то имрӯз аз онҳо гиребони худро халос карда наметавонем, яъне мо ҳамеша фиреб меҳурем ва аробаи холиро

мекашему мекашем, ҳатто баъди фаҳмидани моҳияти осори шоир ба ислоҳи худ наменпардозем. Ҳамин буд, ки устод Лоиқ то поёни умраш аз моҳияти зиёнбори осори Иқбол ва оқибати номаҳмуди он барои кишвар, миллат воқиф нашуд, ки нашуд, балки ҳамчун мухлису пайрави орову афкори ӯ монд ва дар силки шоирони иқболгарою иқболситой қарор гирифт. Аз осори ӯ дар ин замина метавон даҳҳо мисол овард ва ба қазоват пардохт. Масалан, устод Лоиқ дар «Ғазали тулонӣ» ном шеъраш, ки чанбаи қавии интиқодӣ дорад, аз ғафлати миллату кишвару афроди он, аз ҷумла роҳбарон ва хислату кирдорҳои манфии ҳамиллатон, суҳан дар миён оварда, иллатҳои ҷомеа ва мардумро як -як мешуморад, ҷаҳлу нодонӣ ва яке аз хусусиятҳои зотие миллатамонро, ки иборат аз содагию хушбӯварӣ маҳсуб мешавад, пеши ҷашм ҷилвагар сохта, аз он ки миллат дар ҳоби сакта гирифтдор аст, дар ҳолати таназзул қарор дорад, изҳори нигаронӣ менамояд ва аз Иқбол хоҳиш мекунад, ки нисбат ба мо саҳт нагирад:

Мулк сангистону мо бесарварем,
 Сар ба сар сардору мо бесарварем
 Кова қуву кӯраи оҳангараш?
 Монда муште нимаҷон сӯзангарем...
 Дигарон бар ғосибон зуроваранд,
 Мо фақат бар асли худ зӯроварем...
 Дар ҷаҳи ҷаҳли мураккаб мондаем.
 Соддапиндору соддабоварем.
 Пеши насронӣ мусулмонем агар,
 Аз нигоҳи муслимин мо кофарем.
 Рӯзу шаб бедор шамси ховарон,
 Мо зи хоболудағони ховарем.
 Ҳазрати Иқбол, бар мо саҳт магир,
 Мо агар дар ҳоби сакта андарем [6, 8 -9].

Дар шеъри «Хурдаҳо», ки лаҳни баёну забони Иқболро дорад, низ шоир мисли шеъри боло назари интиқодӣ ба аҳли ҷомеа дорад, хусусан ба ғофилони миллат метозад ва ӯ ин маъниро ба воситаи як ҳодисаи табиат, яъне заминларза, ки мучиби аз ҳоби гарон хестани мардум мегардад, ба намоиш мегузорад:

Ба ғафлат мондагон аз ҳоли миллат кай хабар доранд,
 Дағалбозон кучо донанд ин маънии борикро?
 Замини Тоҷикистон з -он сабаб бисёр меларзад,
 Ки аз ҳоби гарон бедор созад халқи тоҷикро... [6, 21].

Шоир дар ин хурдагирӣ аз шеъри «Аз ҳоби гарон хез» -и Иқбол илҳом гирифта, ба мардуми ғафлатзадаю гаронхобамон бо оҳанги танзу таъризи интиқод намуздааст. Маънии болоро шоир дар як дубайтияш низ баён кардааст. Дар он ибораи «ҳоби гарон», ки корбурди зиёд дар шеъри Лоиқ пайдо кардааст, боз ҳам як навъ иқтибос аз шеъри машҳури Иқбол «Аз ҳоби гарон хез», ки солҳо пеш хондану вирди забон кардани он дар байни мардум муд шуда буд, мебошад. Воқеан, ҳамин шеър буд, ки майдоннишинон, суҳанварон дар нутқу

суханрониҳояшон онро замзама мекарданд, бе он ки ба моҳияти он сарфаҳм рафта бошанд, ҳамин шеър буд, ки мардум ба майдонҳо рехтанд, зохиран аз хоби гарон хестанд, аммо ин бархостан ботинан аз мурдаҳоб ҳам батар буд, зеро мучиби бархурдҳои шаҳравандӣ ва марғи 150 ҳазор сокини кишвар гардид. Эӣ кош, мардум аз хоби гарон намехостанд ва шояд миллат ба ин ғоча рӯ ба рӯ намешуд. Ба қавли Урфӣ:

Ман, ки бедориям аз хоб тихимоятар аст,
Маслиҳат нест, ки аз хоби гарон бархезам [15, 360].

Ба ҳар ҳол, эшон он замон аз хоби гарон хестанд, чун «аз хоби гарон хез!» гуфтан муд шуда буд. Устод Лоиқ низ мардумро ба бедорӣ даъват мекард ва мисли Иқбол мехост, ки аз хоби гарон бархезанд, ба камолот рӯ биёранд, даст ба худсозӣ бизананд. Лиҳозо, мегуфт:

Ало, эӣ ҳамватан, хоҳам камолат,
Вале аз ин сухан н -ояд малолат.
Зи тундар осмон тарқид, аммо
Ту дар хоби гаронӣ, хуш ба ҳолат! [6, 263].

Албатта, мо аз Иқбол домангир нестем, ӯ ҳеч гуноҳ надорад, вай муваззаф аст, ки орзуву ҳадафҳояшро, ба ҳар роҳе, ки бошад бароварда созад. Гуноҳ аз мост, ки моҳияти осор ва мақсади ӯро дарк накардем. Мо бояд имрӯз бахуш бошем, аз осори ӯ хубашро бигирем, бадашро як сӯ гузорем, ғафлат наварзем, яъне ба шеъраш назари интиқодӣ дошта бошем ва аз нигоҳи манфиатҳои миллат ва давлат наздик шавем. Ба ҳарфи дигар, мо бояд дар иқболгарой ифрот нанамоем, осорашро бихонем, аммо на кӯр – куруна, ки то ин дам мехондем, балки огоҳона ва бамақсад, дигар ҳарғиз ғофил нашавем, таассуб нанамоем, бетафовут ба тақдири миллату кишвар набошем ва гуфтори зери шоирро меъёр қарор бидиҳем. Агар аз рӯи ин гуфтор амал намоем, ҳарғиз фиреб нахоҳем хурд:

Қиссаи Заҳҳок ҳамэдун, бихон
Номаи Чамшеду Фаридун бихон!
Неку бад аз дафтари эшон бичӯй,
Нек ба хотир куну бадро бишӯй. [16, 302].

Албатта, агар мо аз оғоз моҳияти осори Иқбол ва мақсади ӯро мефаҳмидем, ба осори ӯ эҳтиёткорона муносибат мекардем, то бар зарарамон анҷом напазирад. Мутаассифона, ҳамон хушбоварии тоҷикона, ки ҳазорон сол дунболагири мост, ҳануз ҳам моро раҳо накарда ва намекунад. Мо аввали корро мебинем, оқибати онро андеша наменамоем, зеро эҳсосро бар ақламон ҳоким кардаем. Устод Лоиқ низ дар силки ҳамин хушбоварон буд, ки на танҳо аз Иқбол меомӯхт, балки ба тарғиби афқору ғояву осораш, ки ба афқору ғояи миллии мо муғойират дошт, мепардохт. ӯ, ки аз ғафлату худшиносии миллат ҳамеша изҳори нигаронӣ мекард, аз дил нола сар меод, мисли Иқбол бедории миллатро мехост, аммо миллат ҳеч не, ки бедор шавад, гӯё мурдаҳобаш бурда бошад, ки бедор намешуд, ки намешуд. ӯ ин маъниро аз забони борон чунин баён медорад:

Чи хуш мегуфт борон дар биёбон,
Шитобон омадам, рафтам шитобон.
Зи шаб то субҳдам хондам тарона,
Вале нашнид гӯши сахтхобон [6,202].

Мусаллам аст, ки устод Лоиқ беш аз ҳама дар китоби «Фарёди бефарёдрас» иқболгарой кардааст. Ӯ дар ин замина аз тамоми воситаҳо кор гирифтааст. Масалан, дар шеъри «Алорағми маҳалгароён аз ин шеъри Толиби Қандаҳорӣ ба масобаи катиба суд чустааст:

Агар аз Балх ё аз Қандаҳорем,
Ҳама парвардаи як куҳсорем.
Дар ин дарёи нопадоканора
Ба як киштии тӯфонӣ саворем [7,8].

Аммо шеъри Толиби Қандаҳорӣ дар пайравии шеъри зерини Иқбол гуфта шудааст, ки на ба маҳалгарой, балки ба миллатгарой иртибот мегирад, ки Иқбол дар муқобили он қарор дошт ва исломгароиро ташвиқ мекард:

На афғонему не турку таторем,
Чашманзодему аз як шохсорем.
Тамизи рангу бӯ бар мо ҳаром аст,
Ки мо парвардаи як навбахорем [11,84].

Мутаассифона, мо ки миллати содаем, то ҳол аз маънии ин шеър ва мақсади Иқбол огоҳ нашудаем ва аз он истифода менамоем. Ҳол он ки ғояи ин шеър барои миллату кишвари мо, ки давлати миллист, на исломӣ ва пеш аз ҳама, ба арзишҳои миллӣ арҷ мениҳад, на исломӣ ва бемиллатӣ, ки Иқбол ташвиқ мекунад, муғойрат дорад. Аммо, ба қавли Ҳофиз, «бубин тафовути раҳ аз кучост то ба кучо!» [17,32].

Бояд гуфт, ки устод Лоиқ на танҳо ашъори Иқболро пайравино тақлид намудааст, шеъру ғазалу дубайтию рубоӣҳои иқболиёна сурудааст, балки бархе аз мисраҳои ӯро тазмин ҳам кардааст. Аз ҷумла дар ин байти ӯ мисраи аввал аз Иқбол аст:

«Ҳазор бодаи нохӯрда дар рағи тоқ аст»,
Умеди бода надорам зи тоқзори шумо [7,133].

ки аз ин байти Иқбол гирифтааст:

Гумон мабар, ки ба поён расид кори муғон,
Ҳазор бодаи нохӯрда дар рағи тоқ аст [11,95].

Лозим ба ёдоварист, ки устод Лоиқ аз мазомини ашъори Иқбол мавфур суд чустааст. Аммо судҷӯиаш муҳаққиқона аст, на муқаллидона. Чунончи, дар ин дубайтӣ:

Кӣ ҳастиву чӣ ҳастӣ, худ надонӣ,
Надорӣ ҳамзабону ҳамзабонӣ.
Ба дӯши ту агар бори ҷаҳон нест,
Чаро ту бори дӯши ин ҷаҳонӣ? [7,192].

ки як навъ бозсозии ин шеъри машҳури Иқбол аст:

Мусулмон фокамасту жандапӯш аст,
 Зи кораш Ҷабраил андар хурӯш аст.
 Биё, накши дигар миллат бирезем,
 Ки ин миллат ҷаҳонро бори дӯш аст [11,259].

Тавре ки зикр кардем, устод Лоиқ ба даъвати Иқбол аз шеъри «Аз хоби гарон хез» сахт унс гирифта буд. Лиҳозо, аз он ба ҳар навъ дар осораш кор мегирад. Мисли ин байт, ки дар он ошкоро аз номи аллома Иқбол суҳан меғӯяд:

Гуфт алломаи Иқбол, ки барҳез зи хоб!
 Буздиле гуфт, ки фулонист мухотаб, на манам... [7,90].

Дар дубайтии зер низ устод Лоиқ ҳамон ибораи «хоби гарон» -ро, ки иқтибос аз шеъри машҳури Иқбол аст, истифода кардааст ва гаронхобонро, ки масъулият ва талаботи замонро бар душ намегиранд, ба боди интиқод гирифтааст. Дигар, вай барои барҷастагии фикр ба образи устод Айнӣ талмеҳ задааст, ки ӯ бори таърих ва миллатро бар душ гирифта, дар як лаҳзаи ҳассоси таърих дар эҳёи миллат ва ташкилшавии давлати миллӣ саҳми бузург гузоштааст:

Туро кай ёди дарди ину он буд?
 Туро кай ҳамрикобӣ бо забон буд?
 Ҷама бори гарон бар дӯши Айнӣ,
 Ба дӯши ту фақат хоби гарон буд... [7,181].

Зимнан, ба иқболгароии устод Лоиқ муҳаққиқон низ ишораҳои зиёд кардаанд. Дар ин замина гуфтори Аскар Ҳаким, Юсуф Акбарзода, Гулназар ва дигарон ҷолиб ва шоистаи ёдоварианд. Чунончи, устод Гулназар дар мавриди рубоиву дубайтиҳои шоир чунин гуфтааст: «Дар рубоиву дубайтиҳои Лоиқ шуру қиёми ошиқонаву риндонаи Бобо Тоҳири Урён, содагию ширинии сурудаҳои мардум, фалсафи худсозу худгароёнаи аллома Иқбол чамъ омадаанд... Азбаски Бобо Тоҳири Ҷамадонӣ ва Иқболи Лоҳурӣ дубайтӣ гуфтаанд, ман танҳо ба нишон додани ҳамоҳангии дубайтиҳои Лоиқ иқтифо кардаам, ҳарчанд чунин созгорӣ дар рубоихои шоири тоҷик ҳам фаровон ба назар мерасад...

Иқбол:

Ба он миллат сару коре надорад,
 Ки деҳқонаш барои дигарон кишт.

Лоиқ:

Замин безор шуд з -он соҳибоне,
 К -аз онҳо ҳосилаш беҳосилӣ буд!

Иқбол:

Ба дарё афту бо мавчаш даромез,
 Ҷаёти ҷовидон андар ситез аст.

Лоиқ:

Ба доман ашк тӯфон карданат чист?
 Бигар аз домани тӯфонзамире!» [3,44 -46].

Устод Аскар бошад, таассури Лоикро аз Иқбол дар мисоли як ғазал нишон медиҳад. Ба қавли ӯ, «ғазалҳои Муҳаммад Иқбол ва Соиби Табрэзӣ ба василаи шоироне, ки мафохиму суҳан ва тасвири шеърро дар қолабҳои суннати тоза қардан меҳостанд, мавриди истиқбол қарор гирифт... Пайрави Лоик аз ғазалҳои Соиб аз солҳои ҳафтодум мушоҳида шуд, вале аз ғазалҳои Иқбол аз солҳои аввали эҷодиёташ -солҳои шастум ба назар мерасад... Ҳарчанд таъсир ва умумияте, ки Муҳаммад Иқбол дар шеъри форсӣ эҷод кард, фақат дар шакли дубайтӣ ва ғазал маҳдуд шуда, соири мафохим ва диду бофти бадеиро фаро мегирад, бо вучуди ин, мисоле аз таъсири ғазали ӯро меоварем, ки сарчашмаи умумият собит шавад. Муҳаммад Иқбол ғазале дорад, ки дар ситези ҷони нолон ва ғамгусори ӯ бо муҳити бегонаи шавқ ва ноғамгусор бо тазоду муқобила хеле устодона нигориш шуда, бар шахсияти ҳассосу дардошнояш меафзояд:

Ҷонам даровехт бо рӯзгорон,
 Ҷӯест нолон дар кӯхсорон.
 Пайдо ситезад, пинҳон ситезад,
 Нопойдоре, бо пойдорон.
 Ин кӯху сахро, ин дашту дарё
 Не роздорон, не ғамгусорон.
 Бегонаи шавқ, бегонаи шавқ,
 Ин ҷӯйборон, ин обшорон.
 Фарёди бесӯз, фарёди бесӯз,
 Бонги ҳазорон дар шохсорон.
 Доғе, ки сӯзад дар синаи ман,
 Ин доғ кам сӯхт дар лолазорон.
 Маҳфил надорад, соқӣ надорад,
 Талхе, ки созад, бо беқаророн.

Дар ғазали Лоик на фақат ҳамин вазну қофия, балки таъбирҳои низ иқтибос шудаанд, ки аломати саҳти таъсир мондани ӯст. Ҷазали Лоик ҳам агарчи ба сари худ хуб аст, аммо мартабаи ғазали Иқбол аз назари мафохим баланду ҳунарматин, бадеътар аст. Мафохиме, ки ғазали Иқбол дар бар дорад, бештар улвӣ аст ва ғазали Лоик заминитар аст. Бархурди тазоди эҳсосот дар Иқбол шадид ва дар Лоик оромтар аст, ки аз байти аввал пайдост. Иқбол «Ҷонам даровехт бо рӯзгорон» ва Лоик «Ҷонам ҷӣ хоҳад аз рӯзгорон» меғӯяд, ки аз ҳамин мисраъ оҳанги давоми шеър, дар шеъри аввал оҳанги мубориза бо рӯзгор ва дар шеъри дувум оҳанги хоҳиш аз рӯзгор ба гӯш мерасад. Ҷазали Иқбол бо истиораи худ хеле бадеъ аст, ки ҷони худро ба ҷӯи нолон ва зиндагири ба кӯхсорон, ки пойдори ноғамгусор аст, монанд мекунад. Хоҳиши Лоик аз зиндагӣ ба ин шакл зоҳир мешавад, ки камтар тасвири ва бештар зикри аст.

Ҷонам ҷӣ хоҳад аз рӯзгорон?
 Навбатгузори бо ҳақгузорон.
 Бо сӯзи пинҳон ёд оварам ман
 Аз ашки ёрон, дар рӯзи борон

Бо худ ситезам, бе худ ситезам,
Коре надорам бо кинадорон.
Чун тангчашмон дунё начўям,
Қисмат кунам дил, бо дилфигорон.
Дар синаи ман чўшад ҳамеша
Сад корзоре бе корзорон.
Одам ғанимат, ҳар дам ғанимат,
Эй ҳамнасибон, эй ҳамчаворон.

Дар байни ғазалҳои Лоик боз ин гуна монандихоро пайдо кардан мумкин аст, аммо моҳияти масъала дар ин аст, ки шоири тоҷик низ мекӯшад то аз он дидгоҳе, ки аллома Иқбол ба оламу одам менигарад, назар андозад, аммо ин дидгоҳ дастрасии фалсафии соҳибназарашро меҳаҳад...» [2,440 -442].

Равшан аст, ки устод Лоик аз Иқбол на танҳо дар шеърҳои ӯ мекунад, суҳанаширо тақлиду пайравӣ ва тазмин менамояд, мазомини ашъорашро бозсозӣ мекунад, балки дар суҳанрониву мусоҳибаву мақолаҳои ӯ низ аз ӯ ном мебарад ва аз мақому ҷойгоҳаш суҳан дар миён меоварад. Масалан, дар мусоҳибаи «Суҳбати орзуҳо» оид ба ғазал суҳан ронда, аз он дифоъ менамояд ва онро жанри инқилобӣ менамояд. Барои исботи андешааш ба Иқбол ручӯ мекунад, ки пайваста дар шеърҳои ӯ аз инқилоб суҳан дар миён меорад: «Ғазал дар зоти худ маншаи исёнгарӣ, инқилобгарӣ ва созандагӣ барафрозандагӣ доштааст, ҳарчанд инқилоби иҷтимоӣ маҳз аз ғазал сурат нагирифтааст, аммо инқилоби маънаӣ, равонӣ ва рӯҳонӣ аз ӯ сарчашма мегирад... Ғазали Ҳофиз, Саъдӣ, Мавлавӣ Балхӣ, Соиб, Калим, Ғани Қашмирӣ, Сайидо, Шохин ва мисли онҳо инқилобӣ буд, ҳарчанд мисли шеъри Иқбол таъбири мукаррари «Инқилоб» надошт: Ба ӯ оред байти Ҳофизро:

Одаме дар олами хокӣ намеояд ба даст,
Одаме дигар бубояд сохт в -аз нав одаме...» [4,73]

Дигар, ӯ дар мусоҳибаи «Гӯш ба лафзи Рӯдакӣ диҳем!» роҷеъ ба моҳияти шеър ва маъноӣ вожагон ва рӯ ба классикон овардан, бо як суҳан, забонро дуруст фаро гирифтани суҳбат карда, калиди кушоиши корро дар мутолиаи шеъри шоирон, аз ҷумла Иқбол, медонад ва мегӯяд: «Фарде, ки ашъори Рӯдакӣ Фирдавсӣ, Ҳофизу Хайём, Носири Хусрав, Соибу Иқбол ва дигар ситорагони назми Шарқро ба форсӣ мутолиа накардааст худро нотаваҷҷуҳ мегардонад...» [4,136].

Хулоса, устод Лоик низ, чун соири адибони Тоҷикистон, ба Иқбол ба дидаи эҳтиром нигариста, ба осораш пайравӣ намуда, таълимоти инқилобии ӯро ташвиқу тарғиб намудааст. Мутаассифона, ӯ мисли адибони дигари тоҷик танҳо ҷанбаҳои мусбати осори ӯро, ки иборат аз ҳаракату фаъолияти талабу худоғоҳию худшиносӣ, мубориза, озодӣ, истиқлол аст, дида, аз ҷанбаҳои манфӣ он ғофил мондааст. Ба ҳарфи дигар, моҳияти таълимоти инқилобӣ, фалсафаи худии ӯро, ки иборат аз ташкили давлати динӣ, хилофат ва ё аморат буд, нафаҳмидааст, яъне ба зоҳири ин таълимот, ки басо фиребанда аст, дода

шуда, ба ботини он чандон таваҷҷуҳ зоҳир накардааст. Албатта, он замон касе ба ин ҷиҳати осори Иқбол ишора накарда, равшанӣ наяндохта буд. Аммо имрӯз равшан гардид, ки мо дар иқболшиносӣ, ошноӣ бо Иқбол хеле зиёд иштибоҳ карда будем, ба таассуб роҳ дода будем, зеро нигоҳи интиқодӣ надоштем, шитоболуда, кӯр -курона ба осори ӯ наздик шуда будем, бо як сухан, аз ҳадафи Иқбол, ки инқилоби исломӣ буд, пай набурда будем. Имрӯз фаҳмидем, ки падид омадани давлатҳои исломии Покистон, Эрон, Аморати Афғонистон самарайи таълимоти Иқбол будааст. Хонандагони азиз, агар бовар надоред, ба гуфтаҳои намояндагони сиёсату илму адаби ин кишварҳо таваҷҷуҳ намоед, ки худӣ онҳо дар бораи Иқбол ва таълимоти ӯ чӣ мегӯянд. Аввал сухани донишманди покистонӣ -Меҳрури Муҳаммадхонро ба хониш мегирем, ки дар бораи Иқбол ва таълимоти ӯ чӣ мегӯяд. Ба қавли ӯ, «шеър ва шоирӣ низ барои Иқбол василаест барои фиристодани паёмҳое ба манзури наздик сохтану иттиҳоди миллатҳои мусулмон, в -агарна, ба қавли худӣ ӯ:

Нағма кучою ман кучо, сози сухан баҳонаест,
Сӯи қатор мекашам, ноқай безимомро.

Бояд тазаккур дод, ки ҳатто дар Тоҷикистон ҳам яке пешвоёни чараёни «бозсозӣ» [бозсӯзӣ] Ардамеҳр [Фотеҳи Абдулло], ки он замон ба эҳсос дода шуда, гумроҳ гардида, аз моҳияти осори Иқбол ва ҳадафи ӯ, ки сохтани давлати динӣ, аморату хилофат буд, огоҳӣ надошт ва масхури зоҳири осори вай гардида буд, пешниҳод карда буд, ки на танҳо нашри куллийӣ, иншоӣ рисолаҳо доир ба рӯзгору осори вай, балки ашъорашро дар китобҳои дарсӣ [аз синфи як то даҳ] ворид кунем, хиёбону мактабхоро ба номи ӯ гузорем ва ҳайкалашро дар пойтахт бимонем. Бад -ин маънӣ, ӯ дар мақолаи «Ном ҳам бедор мекунад», чунин мегӯяд: «Муҳаммад Иқболи Лоҳуриро покистонӣ падари маънавии хеш мешуморанд, таълифоташро мисли Қуръони мубину маҷид медонанд, хиёбони Исломободу Академияи фарҳанг ба номи азизи ӯ шарафёб шудаанд, лекин дар Душанбе хиёбоне ба исми ӯ нест. Иқбол ба каломӣ муқаддасӣ порсӣ дар нимҷазираи Ҳинд тоза ҷоне ато кард, бештари ашъорашро ба ин забон сароид ва мисли пири маънавиаш – Мавлоноӣ Балх дар Аҷам беҳамто гардид. Бояд мо на танҳо куллийӣ порсии ӯро пурра ба дасти чоп расонем, доири рӯзгору осораш рисолаҳои фузун нигорем, ашъори бедорбахшашро ба кутуби дарсӣ аз синфи як то синфи даҳ шомил кунем, хиёбону дабистонеро ба номаш ниҳем, балки боз ҳайкалашро дар пойтахтамон гузорем!» [10,16].

Мутаассифона, дар он замон ҳамагон мафтунӣ зоҳири осори Иқбол буданд, аз моҳияти зиддимиллӣ ва ҳадафи шоир, ки сохтани давлати динӣ, аморату хилофат буд, огоҳ набуданд [бадбахтона, ҳануз ҳам огоҳ нестанд]. Аз ин рӯ, осори зиддимиллӣ ӯро осори миллӣ мепиндоштанд. Масалан, Адаш Истад, ки аз равшанфикрони он замон буд, аз мисраи зерӣ Иқбол барои посух ба ҳамфикронаш суд меҷӯяд ва мегӯяд: «Баъди чопи мақолаи «Забони миллат – номи миллат» ҷавоне ба ман занг зад ва аз номи бисёр шариконаш гуфт: - «Мо як гурӯҳ ҷавонон аз ин пас бо шумоем. Шуморо дар ҳамин ҷо ҳимоя мекунем».

Ман ҳам ин минбари газетаро истифода бурда бо мисраи Иқбол гуфтам: «Эй чавонони Ачам, чони ману чони шумо!»... [10,30].

КИТОБНОМА

1. Аз ёддоштҳои Эрачи Афшор. Садои Шарқ, 2016, №3. – С.141.
2. Аскар Ҳаким. Маҷмуаи осор. – Ҷ.4. – Хучанд: Ношир, 2017. – 564 с.
3. Гулназар. Лоик чун Лоик. – Душанбе: Сурушан, 2000. – 82 с.
4. Дар суҳбати Лоик. – Хучанд: Ношир, 2021. – 253 с.
5. Диловари Мирзо. Борон доғхоро мешӯяд... Садои Шарқ, 2006, №6. – С.34 - 35.
6. Лоик аввалу охири ишқ. – Душанбе: Маркази фарҳангии арабӣ, 1994. – 272 с.
7. Лоик. Фарёди бефарёдрас. – Душанбе: Адиб, 1977. – 240 с.
8. Меҳрнури Муҳаммадхон. Сайре дар осору афкори Муҳаммад Иқбол -шоир, файласуф ва андешаманди Покистон. Маҷаллаи «Ошно», соли дувум, шумораи ҳафтум, меҳру обонмоҳи соли 1371. – С.12 -25.
9. Мирсаид Миршакар. Асарҳои мунтахаб. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 496 с.
10. Мунтахаби ашъори Иқболи Лоҳурӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 280 с.
11. Муҳаммад Иқбол. Пайғоми Шарқ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 320 с.
12. Нодири Нодирпур. Мурғи офтоб. Душанбе: Адиб, 1995. – 224 с.
13. Ромиз Абдуллоев. Сухан ва симои Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ дар адабиёти муосири тоҷик. – Камоли Хучандӣ. Фаслномаи илмӣ -адабӣ. – Хучанд, 2015. – С.72.
14. Суханони мондагори Черчил. Миллат, 2 июни соли 2014.
15. Урфии Шерозӣ. Девони ғазалиёт ва рубоӣёт. – Душанбе: Истеъдод, 2021. – 536 с.
16. Хусрави Деҳлавӣ. Осори мунтахаб. – Ҷ.3. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 392 с.
17. Ҳофизи Шерозӣ. Куллиёт. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.
18. Ҷовид Иқбол. Зиндаруд. – Душанбе: Эр -граф, 2011. – 532 с.
19. Шиблии Нӯъмонӣ. Шеър -ул -ачам. Ҷ.3. Душанбе, 2016. – 18 с.

ИҚБОЛ ВА ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Дар мақола дар хусуси таассури устод Лоиқ аз Иқбол изҳори назар шудааст. Муаллиф иқболгароиро дар Тоҷикистон ба Мирсаид Миршакар марбут медонад, зеро маҳз ӯ буд, соли 1958 дар маҷаллаи «Шарқи Сурх» мақолаи «Муҳаммад Иқбол» -ро навишт ва ҳамзамон 220 байт аз ашъори ӯро ба сифати намуна ба хонандагон пешниҳод намуд. Баъдан ин кори ӯро Абдуллоҷон Ғаффаров идона дод, ба тадқиқу наири осори ӯ пардохт ва роҳро барои ошноӣ ва пайравӣ ба осори ӯ барои шоирони тоҷик ҳамвор кард.

Бояд гуфт, ки устод Лоиқ аз шеъри Иқбол илҳом мегирифт, мехост, ки мардум бедор шаванд, аз хоби гарон хезанд, ҳудогоҳу ҳудушинос бошанд. Бино бар ин, махсусан аз иборати «хоби гарон» дар осораи зиёд истифода мекард ва гаронхобонро ба боди интиқод мегирифт. Ӯ мисли адибони дигари он замон танҳо ҷанбаҳои мусбати осори ӯро, ки иборат аз кушишу бедорию муборизаву огоҳӣ ва ғайра буд, медид, аммо ба аз ҷанбаҳои манфии осори вай, ки ташикли давлати динӣ ва хилофату аморат буд, воқиф намешуд. Бадбахтона, мо дер аз ҳадафи ниҳонӣ ва ниҳони Иқбол, ки инқилоби исломӣ будааст, бохабар шудем ва фаҳмидем, ки шеъру шоирӣ баҳои Иқбол василае баҳри интиқоди миллатҳои мусулмон будааст. Ин мақсади ӯро, ки дар осору гуфтораи мундариҷ аст, ҳуди олимону идеологҳои давлатҳои исломӣ дар осораи он мутазаққир шудаанд, ки иборат аз ташикли давлатҳои исломӣ будааст, мисли давлатҳои Покистон, Эрон, Афғонистон. Лиҳозо, мо имрӯз муваззафем, ки ба осори ӯ назари интиқодӣ дошта бошем, ба афкори хуби пайравӣ кунем, аз бадаи парҳез намоем ва тибқи манфиатҳои миллӣ ва талаботи давлати демократӣ – дунявӣ ба осори ӯ наздик шавем, то дигарбора фиреб нахурем.

Калидвожаҳо: Иқбол, Миришакар, иқболгарой, Лоиқ, пайравӣ, таъсирпазирӣ, таассуб, инқилоб, озодӣ, истиқлол, давлати динӣ, давлати миллӣ, Тоҷикистон, Ҳинду Покистон, арзишҳои миллӣ, арзишҳои исломӣ, аз хоби гарон хез!..

ИКБАЛ И ЛОИК ШЕРАЛИ

В статье комментируется впечатления таджикского поэта Лоика Шерали об Мухаммаде Икбале. Автор приписывает возникновение икбализма в Таджикистане Мирсаиду Миришакару, поскольку именно он написал статью «Мухаммад Икбал» в журнале «Шарки Сурх» в 1958 году и тогда же предложил читателям в качестве примеров 220 стихов от Икбала. Позднее Абдуллоджон Гаффоров продолжил эту работу, исследуя и публикуя произведения Икбала, и проложил путь для таджикских поэтов, чтобы они могли ознакомиться с его творчеством и следовать ему.

Следует отметить, что Лоик Шерали был вдохновлен поэзией Икбала, он хотел, чтобы люди пробудились, очнулись от глубокого сна, осознали себя. Поэтому в своих работах он часто использовал выражение «крепкий сон» и критиковал любителей «крепкого сна». Как и другие писатели того времени, он видел только положительные стороны его произведений, которые включали усилие, пробуждение, борьбу, осознание и т.д., но не осознавал отрицательные стороны его произведений, которые заключались в создании исламского государства, халифата и эмирата. К сожалению, мы слишком поздно узнали о скрытой и конечной цели Икбала — исламской революции, и поняли, что поэзия и поэтика были для Икбала средством объединения мусульманских народов. Эту его цель, содержащуюся в его трудах и речах, подчеркивали в своих трудах ученые и идеологи исламских государств, которые

ставили целью создание исламских государств, таких как: Пакистан, Иран и Афганистан. Исходя из этого, мы сегодня обязаны критически относиться к его произведениям, следовать его хорошим идеям, избегать плохих и подходить к его произведениям в соответствии с национальными интересами и требованиями демократического светского государства, чтобы не быть обманутыми снова.

Ключевые слова: Икбал, Миршакар, икбализм, Лоик, следование, влияние, фанатизм, революция, свобода, независимость, Исламское государство, национальное государство, Таджикистан, национальные ценности, исламские ценности, пробудитесь от глубокого сна!..

IQBAL AND LOIQ SHERALI

This article explores Tajik poet – Loiq Sherali's impressions of Muhammad Iqbal. The author credits Mirsaid Mirshakar with the emergence of Iqbalism in Tajikistan, noting that he introduced Iqbal's philosophy to the region through his article «Muhammad Iqbal» in the 1958 issue of «Sharqi Surkh». In the same article, Mirshakar shared 220 poems by Iqbal, offering them as examples. Later, Abdullojon Gafforov continued this work by researching and publishing Iqbal's writings, thus paving the way for Tajik poets to engage with his ideas and follow his example.

However, these writers, including Loiq Sherali, were swept up in the emotional fervor of the moment and failed to fully grasp the deeper objectives of Iqbal's work. While they focused on the positive elements of his writings—such as the themes of awakening, struggle, and self-awareness—they did not understand Iqbal's fundamental goal of establishing an Islamic state, a caliphate, and an emirate.

Loiq Sherali, inspired by Iqbal's call to awaken people from their «deep sleep,» often used this phrase in his own poetry to criticize those who remained complacent. Like many of his contemporaries, Sherali admired the revolutionary spirit of Iqbal's work but overlooked its more radical political dimensions, including the promotion of an Islamic state.

Regrettably, it was only later that the true nature of Iqbal's vision became clear—that his poetry and philosophy aimed at uniting Muslim nations through an Islamic revolution. This vision is reflected in the ideologies of scholars and thinkers who have influenced the creation of Islamic states like Pakistan, Iran, and Afghanistan.

Today, we must critically engage with Iqbal's works. While we should embrace the positive aspects of his ideas, we must remain cautious of the more problematic elements, ensuring that we align his works with our national interests and the values of a democratic, secular state. This approach will help us avoid the potential pitfalls of misinterpreting or misapplying Iqbal's teachings.

Keywords: *Iqbal, Mirshakar, Iqbalism, Loiq, influence, fanaticism, revolution, freedom, independence, Islamic state, national state, Tajikistan, national values, Islamic values, wake up from deep sleep.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Ҷамолиддин [Ҷамолиддин Саидзода], номзади илмҳои педагогӣ, ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Қаротегин -5, хонаи 4. Тел.: 935499998.

Сведения об авторе: Саидов Джамолиддин [Джамолиддин Саидзода], кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Каратегин -5, дом 4. Тел.: 935499998.

About the author: Saidov Djamoliddin [Djamoliddin Saidzoda], candidate of pedagogical sciences, senior researcher at the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Karategin Street -5, Building 4. Tel.: 935499998.

МАВЛОНО – КАШШОФИ ОЛАМИ БОТИН

Бехрӯзи Забехулло

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Мавлоно Чалолиддини Балхӣ дар водии Вахш аз тавобеи Балх ба дунё омад ва бо афкори рангини хеш дунёи маониро атрборон намуд. Бӯи ҷӯи Мулиёни Мавлоно ба кадре хуштаъм аст, ки бо гузашти 800 сол ҳанӯз ҳам шамими он машоми аҳли башарро муаттар нигоҳ медорад. То замони Мавлоно таваччуҳи файласуфону ҳакимони ҷаҳонӣ умдатан масруфи масоил ва мушкилоти табиату кайҳон ва таъсири мутақобили онҳо бар якдигар будааст. Аммо Мавлоно нахустин ҳакимест, ки масъалаи инсонро дар меҳвари мавзуоти ҳастишиносӣ қарор дод ва таъкид намуд, ки бидуни шинохти вучуди ӯ шинохти олами зоҳир ғайримумкин аст. Чунки Мавлоно инсонро нусхаи кӯчаке аз олами зоҳир медонад ва муътақид аст, ки ҳар чизе, ки ҷаҳонофарин дар пахнои кайҳону замин офаридааст нусха ё намунае аз он дар вучуди инсон низ мавҷуд аст. Аз ин чихат бидуни шинохти олами асғар (одам) шинохти олами акбар (олам) номумкин аст. Ин андеша таҳаввули тозаеро дар шинохти оламу одам ба вучуд овард ва минбаъд таҳти таъсири афкори Мавлоно дар саросари ҷаҳон мактабу чараёнҳои чадида доир ба масъалаи шинохти инсон зухур карданд. Аммо таваччуҳи ин макотиб умдатан рӯи меҳвари хусусиятҳои биологӣ ва физиологии вучуди инсон чарх задааст. Дар ҳоле ки мақсади Мавлоно аз шинохти инсон на ҳамчун вучуди биологӣ, балки ҳамчун мавҷуди руҳонӣ будааст. Албатта ин назария қабл аз Мавлоно дар осори Ибни Арабӣ, Саной ва Аттор низ матраҳу баррасӣ шудааст, аммо дар манзумаи фикрии Мавлоно ба таври комилтаре арзёбӣ мешавад. Аттор дар «Мусибатнома» -и хеш қиссаи соликero ривоят мекунад, ки баъди тай намудани чихил манзили сулук ва гузаштан аз олами ҳиссу хаёл ва ақлу дил ба сарманзили ҷон мерасад ва дар он ҷост, ки нидое мешунавад:

Рух гуфт, эй солики шӯридачон,
Гарчи гардидӣ бaсе рӯи ҷаҳон.
Сад ҷаҳон гаштӣ ту дар савдои ман,
То расидӣ бар лаби дарёи ман.
Он чи ту гум кардай, гар кардай,
Ҳафт он дар ту, ту худро пардай! [1, 69].

То кунун ҳеч андешаманде дар ин замина ба ҳадди Мавлоно дар бораи олами ботинии инсон маълумот ва шинохт пайдо ва пешниҳод накардааст. Мавлоно бонг мезанад, ки эй мардум! гумгаштаи аслии олами кабир ҳамин одами сағир аст! Ӯ инсонро гавҳари асосии офариниш медонад, ки бар асари ҳаводиси рӯзгор ва касрати асрор ба боди фаромӯшӣ супурда шудааст. Ӯ дар китоби «Фиҳи мо фиҳи» дар ин замина назариёти ҷолибе баён кардааст: «Акнун

хамчунин уламои аҳли замон дар улум мӯй мешикофанд ва чизҳои дигарро, ки ба эшон тааллуқ надорад бағоят донистанд ва эшонро бар он ихотати кулӣ гашта ва он чи муҳим аст ва ба ӯ наздиктар аз ҳама он аст, худии ӯст ва худии худро намедонад» [8, 231]. Мавлоно инсонро ба оина ташбеҳ мекунад, ки дар сурати он тамоми ҷаҳон ҷой мегирад. Аммо ин оина ба далели фаромӯши зангор бастааст ва дигар қодир ба намоиши тасвири ҳақиқати ҷаҳон нест. Ҳақиқат амрест, ки нураш дар зулмот мунъис намешавад. Барои дарку шинохти ҳақиқат нахуст бояд ки оинаро аз зангор покиза кард. Бинобар ин Мавлоно муҳимтарин усули илмро шинохти вучуди инсон медонад:

Ҷони ҷумла илмҳо ин аст, ин,
 Ки бидонӣ ман киям дар явми дин.
 Он усули дин бидонистӣ ту, лек
 Бингар андар асли худ, гар ҳаст нек.
 Аз усулайнат усули хеш беҳ,
 Ки бидонӣ асли худ, ай марди меҳ!
 Аспи ҳиммат сӯи ахтар тохтӣ,
 Одами масҷудро нашнохтӣ.
 Охир одамзодаӣ, ай нохалаф!
 Ҷанд пиндорӣ ту пастиро шараф [4, 145 -146].

Яъне, Мавлоно шинохти қавонини табиат ва кайҳонро дар гарави шинохти вучуди кӯчаки инсон медонад. Ӯ одамро устурлоби олами ҳақиқат мепиндорад, ки аз тариқи шинохти ӯ ҳақиқати дигар мавҷудоти олам (оёт) ошкор хоҳад шуд:

Одам устурлоби авсофи улӯст,
 Васфи одам мазҳари оёти Ӯст.
 Ҷар ҷӣ дар вай менамояд, акси Ӯст,
 Ҷамчу акси моҳ андар оби ҷӯст [5, 377].

Қудрати Мавлоно дар шинохти олами ботинии инсон зоҳир мегардад. Манзури ӯ аз шинохти инсон на дигаргуниҳои биологӣ, балки таҳаввулоти кайфӣ ва феълӣ инфилолотест, ки дар вучуди инсон сурат мегирад ва аз назарҳо пинҳон аст. Ӯ ҳолат ва дигаргуниҳои руҳию равонӣ дар ботинии инсонро хуб дарк кардааст. Аз назари Мавлоно моҳияти инсонро ҳамин ҳолати руҳию равонии ӯ ташкил медиҳанд, ки чунин ҳолат аз тариқи ҷенаку меъёрҳое, ки барои санҷиши ҳолати биологии инсон ба кор меравад, дарк кардани амри муҳол аст. Ба далели тағйироти бошитоби руҳию равоние, ки дар вучуди инсон мегузарад ва таъсироте, ки олами зоҳир бар он мегузорад фаҳми моҳияти одам кори сахт душвор аст. Аз ин рӯ, ӯ ботинии одамро ба ҷангале ташбеҳ мекунад, ки дар он ҳайвоноти гуногун сукунат мекунанд. Бо таваҷҷуҳ ба таъсири аносири беруна, ҳолати руҳию равонии одам ҳар лаҳза дучори тағйир мешавад:

Бешае омад вучуди одамӣ,
 Барҳазар шав з -ин вучуд, ар з -он дамӣ.
 Дар вучуди мо ҳазорон гургу ҳук
 Солеҳу носолеҳу хубу хашук.

Ҳукм он хӯрост, к -ӯ голибтар аст,
Чунки зар беш аз мис омад, он зар аст [3, 334].

Дарки чунин ҳолати гуногуни равонӣ дар вучуди инсон барои ҳар касе муяссар нест. Ва касе то кунун аз равоншиносон ба умқи ин масъала сарфаҳм нарафтааст. Ҳолатҳое, ки Мавлоно дар порчаи болоӣ номбар кардааст марбути одами заъифест, ки нафси аммора (бад) бар вучуди ӯ ҳоким шудааст. Аммо чунин ҳолати зуд -зуд тағйирёбанда хоси инсони комил нестанд, балки инсони комил метавонад, ки бо иродаи собити худ бар вучуди табиату кайҳон таъсиргузор бошад. Аз дидгоҳи Мавлоно кудрати руҳонию ҷисмонию инсон аз андешаи ӯ маншаъ мегирад. Андешаи солим хоси инсонҳои комил аст ва парешонӣ насиби одамони заъифу нохудоғоҳ. Мавлоно одамро ҳақиқати мутлақи олами ҳастӣ медонад, ки заъфу бечорагиаш аз сари ноогоҳӣ сар задааст. Албатта дар ин замина аксари орифон назари муштарак дошта, бунёдгузори назарияи ваҳдати вучуд Ибни Арабӣ будааст. Мавзуи меҳварияти одам дар низоми ҳастӣ дар рубоиёти Умари Хайём низ ба сароҳат ишора шудааст:

Мақсуд зи чумла офариниш моем,
Дар чашми хирад гавҳари биниш моем.
Ин доираи қаҳон чу ангуштарест,
Бе ҳеч шаке нақши нигинаш моем.

Аммо бартарияти Мавлоно дар баҳси шинохти ҳолати ботинии инсон намоён мешавад. Ҷузъиёте, ки ӯ аз ин ҳолат дар Маснавӣ матраҳ мекунад нишонаи шинохти фавқулодааш аз инсон аст. Ҷолиб аст, ки Мавлоно барои шинохти олами тачарруд методологияи хоси худро дорад. Ӯ муътақид аст, ки ба воситаи методҳои улуми ақлӣ, дарки қавонину мавозини олами боло ғайриимкон аст. То кунун ҳеч кас натавониста ин назарияи Мавлоноро аз назари илмӣ рад намояд:

Чон шаву аз роҳи чон чонро шинос,
Ёри биниш шав, на фарзанди қиёс [4, 174].
Пас, қиёмат шав, қиёматро бибин,
Дидани ҳар чизро шарт аст ин.
То нагардӣ ӯ, надонияш тамом,
Хоҳ он анвор бошад ё залом [5,262].
Пас чу дид он руҳро чашми азиз,
Пас бар ӯ пинҳон намонад ҳеч чиз [5, 364].

Худи масъалаи шинохт низ дар андешаи Мавлоно равиши чолибе дорад. Дар андешаи ӯ шинохт аз боло ба поин оғоз намешавад балки баръакс аз поин ба боло ҳаракат мекунад. Ҳақиқати кулл аз дидгоҳи Мавлоно қобили шинохт нест. Танҳо роҳи шинохти ҳақиқати кулл шинохти суратхоест, ки дар олам зухур пайдо кардаанд:

Ин аразҳо аз чӣ зояд? Аз сувар
В -ин сувар ҳам аз чӣ зояд? Аз фикар.
Ин қаҳон як фикрат аст аз ақли кул,

Ақл чун шох асту суратҳо русул [3, 310].

Бо таваҷҷуҳ ба абёти боло Мавлоно муътақид аст, ки барои дарки ҳақиқатҳо бояд аз тариқи фикр ба самти сурат ва аз сувар ба араз ҳаракат намуд. Методи Мавлоно чунин аст. Бо ин васф як навъ дугонагӣ низ дар андешаҳои Мавлоно мушоҳида мешавад. Ў илмро ба ду гуруҳ; тақлидӣ ва таҳқиқӣ тақсим карда, улуми дақиқаро чузъи улуми тақлидӣ ва мавзуи шинохти Ҳақро чузъи улуми таҳқиқӣ ва асил меҳонад, ки муҳолифи назарияи аз поён ба боло ҳаракат кардани фикр барои дарки ҳақиқат аст. Албатта ин формулаи Мавлоно марбути улуми илоҳӣ мешавад зеро аз дидгоҳи ӯ равиши бақияи улум дар амри шинохти Ҳақ корсоз нестанд. Мавлоно донистану доштани бақияи улуми табииро барои танзими умури зиндагонӣ муҳим медонад, аммо барои шинохти ҳақиқати кулл нотавону заъиф мешуморад.

Хурдакориҳои илми ҷандаса,
 Ё нучуму илми тиббу фалсафа,
 Ки тааллуқ бо ҳамин дунйисташ,
 Раҳ ба ҳафтум осмон -бар несташ.
 Ин ҳама илми бинои охур аст,
 Ки имоди буди гову уштур аст.
 Баҳри истибқои ҳайвон чанд рӯз,
 Номи он карданд ин гичон румуз.
 Илми роҳи Ҳаққу илми манзилаш,
 Соҳиби дил донад онро бо дилаш [4, 336].

Эҳтимолан ин навъи нигоҳи Мавлоно аз таваҷҷуҳи амиқи ӯ ба олами ботинӣ ва тағйироти руҳию равонии инсон сар зада бошад. Аз тарафи дигар афкори ӯро наметавон дар чорчуби мактаби фикрии ҳосе арзёбӣ кард. Мавлоно марду тезхуш ва қолабшिकан будааст. Ў барои расидан ба ҳақиқат қолабҳои фикрии мантиқӣ ва ҳатто забони ро -пора мекунад. Гоҳе дар чомаи ваҳдати вучудӣ зоҳир мешавад ва гоҳе дар пирохани ваҳдати шухудӣ. Гоҳе ба файласуфон метозад ва гоҳе худ баландтарин андешаи фалсафиро баён мекунад. Ў худро пойбанди ягон мактаби фикрӣ, қолабҳо ва меъёрҳои роиҷ дар фалсафаву ҳикмат намедонад, балки муътақид буд, ки тамоми қолабу меъёрҳои таърифшуда худ монети расидан ба ҳақиқат ҳастанд. Андешаҳои Мавлоно сайёл ва пурҷушу хурӯш буда, дар маҳдудаи ҳосе намегунҷанд. Ў ҳолати ботинии ҳешро чунин таъриф кардааст:

Ҳаллоҷи ишоратгӯ аз халқ ба дор омад,
 Аз тундии асрорам Ҳаллоҷ занад дорам!

Дар ҳақиқат афкори асроре, ки Мавлоно баён мекунад дар чорчуби ягон мактаби фикрӣ намегунҷад. Ў дар қолабшिकанӣ худро аз Ҳаллоҷ бартар медонад. Агар Ҳаллоҷро оммаи мардум ба далели нофаҳмӣ ба дор кашида бошанд, афкори гардунсайри Мавлоноро агар Ҳаллоҷ бишнавад, ӯро ба дори мучозот хоҳад кашид, зеро андешаҳои ӯ ҳатто барои Ҳаллоҷ (ба маънии донову донишманд) қобили фаҳм нестанд. Олан Доглас -устоди донишгоҳи Чорчиёи

Амрико бо ишора ба ҳамин вижагиҳо Мавлоноро рамзи озодандешии динӣ хонда менависад: «Мавлоно дар сурудаҳои пайваста талош дорад то худ ва дигаронро аз қайди қавонини хушк, таҳаччуромез ва инъитофнопазири дунявӣ бираҳонад».

Мавлоно нафс ва ҳавову ҳаваси одамиро бузургтарин монетаи рушду такомули ӯ дар роҳи ҳақиқат медонад. Ислоҳи феълӣ ағвори берунӣ барои начоти инсон кофӣ нест, балки ӯ бояд аҳволи ботинии хешро дигаргун намояд.

Эй шаҳон, куштем мо хасми бурун,
Монд хасме з -ӯ батар дар андарун.
Куштани ин кори ақлу хуш нест,
Шери ботин суҳраи харгӯш нест.
Дузах аст ин нафсу дузах аждаҳост,
К -ӯ ба дарёҳо нагардад камму кост.
Ҳафт дарёро дарошодад, ханӯз
Кам нагардад сӯзиши он халқсӯз...
Дар камон нанҳанд илло тири рост,
Ин камонро божгун каж тирҳост.
Рост шав чун тиру вораҳ аз камон,
К -аз камон ҳар рост бичҳад бегумон [3, 104].

Нафс агарчи вучуди зоҳирӣ надорад, аммо ӯро аз рӯи нишонаҳои бод шинохт. Ба фармудаи Мавлоно ҳашму шахват, бухлу ҳасад, хирсу тамаъ ва кибру худхоӣ аз нишонаҳои нафси аммора ҳастанд.

Нафс меҳаҳад, ки то вайрон кунад,
Халқро гумроҳу саргардон кунад...
Ман зи макри нафс дидам чизҳо,
К -ӯ барад аз сеҳри худ тамйизҳо [3, 381 -382].

Мавлоно инсонҳоро вобаста ба пойбандиашон ба нафс ба се гуруҳ тақсим кардааст; инсони ноқис, инсони мутаваассит ва инсони комил. Инсони комилу вораста касест, ки бар васвасаҳои нафсонии хеш пирӯз шуда, ин неруи ботиниро дар хидмати ормонҳои хеш қарор додааст. Маънии ҳақиқии озодӣ дар манзумаи фикрии Мавлоно тасаллут бар нафси хеш мебошад. Дар муқобили ин одамҳое, ки нафс бар онҳо чира гардидааст, афроде ҳастанд заъифу нотавон ва мағлуби ҳаводиси рӯзгор. Тасаллутӣ нафс бад -ин маънӣ аст, ки инсонро дар марҳилаи эҳсос ва ҳаяҷоноти зудгузар маҳбус намуда, ӯро аз дарки ҳақиқат маҳрум месозад.

Шеваи дигари Мавлоно барои дарки ҳақиқати кулл сарфи назар кардан аз маънаӣ ё ҳамон нафси хеш аст. То замоне, ки одам асири нафс бошад қобилияти тағйирёбӣ ва таъсирпазирӣ нахоҳад дошт ва ин сукун ба маънии он аст, ки инсон такомул пайдо намекунад. Чунончи мефармояд:

Чон шаву аз роҳи чон чонро шинос,
Ёри биниш шав, на фарзанди қиёс[4, 174].
Пас, қиёмат шав, қиёматро бибин,

Дидани ҳар чизро шарт аст ин.
 То нагардӣ ӯ, надонияш тамом,
 Хоҳ он анвор бошад ё залом [5, 232].
 Пас чу дид он рухро чашми азиз,
 Пас бар ӯ пинҳон намонад ҳеч чиз [5, 364].

Вакте одам бар нафси худ чира гардад руҳаш аз банд озод гардида ба парвоз медарояд. Мавлоно таъкид дорад, ки дар вучуди инсон танҳо унсури руҳ аст, ки қобилияти дарку фаҳми ҳақоикро дорад. Ин руҳ аст, ки пас аз озод шудан дар ҷаҳони беканор сайр карда, чашми одамро ба ҳақиқати олам боз мекунад. Дар назарияи Мавлоно тамоми аҷзои одамӣ ҳадду ҳудуд дорад ба ҷуз руҳ, ки дар сурати озод шудан ба олами номаҳдуд иртибот пайдо намуда, ҳақоикро ба ӯ интиқол медиҳад.

Ҳадди ҷисмат як -ду газ худ беш нест,
 Ҷони ту то осмон ҷавлонкунест.
 То ба Бағдоду Самарқанд, эй ҳумом,
 Рухро андар тасаввур ним гом.
 Ду дирам санг аст пиҳи чашматон,
 Нури руҳаш то инони осмон [4, 354].

Бо ин ҳама Мавлоно ҷисро ҳонаи руҳ медонад ва муътақид аст, ки дар пайванди ин ду хайре нухуфта аст, ки барои мо номаълум аст. Аммо дар дафтари панҷум ин мавзӯро бозтар карда, мегӯяд, ки бақои ҷаҳону ҷисм ба руҳ вобаста аст ва руҳ низ бидуни ҷисм ба қор намеояд:

Ҳикмат ин аздодро бо ҳам бибаст,
 Эӣ қасоб, ин гирдрон бо гардан аст.
 Руҳ бе қолаб надонад қор қард,
 Қолибат бечон фасурда буду сард.
 Қолибат пайдову он ҷонат ниҳон,
 Рост шуд з -ин ҳар ду асбоби ҷаҳон [4, 444].

Мавлоно рухро амре собит, аммо ҷисро дар ҳоли табдилу тағйир медонад. Ҷисм аз хӯрок қувват мегирад, вале ғизои руҳ илму дониш аст.

Халқ атфоланд ҷуз масти Худо,
 Нест болиғ, ҷуз раҳида аз ҳаво [3, 223].
 Ҷойи тағйирот авсофи тан аст,
 Руҳи боқӣ офтобе равшан аст [4, 452].

Муҳимтарин нуктае, ки Мавлоно дар бораи руҳ мегӯяд ин аст, ки ӯ рухро маншаи афкор ва қони илму фазлу ҳунар меҳонад. Тавсифи бисёр зебо аз руҳи латиф. ӯ муътақид аст, ки ҳамаи руҳҳо дар ибтидо пок будаанд ва пас нузул ба қолбад олула мешаванд. Вижагии дигаре, ки Мавлоно барои руҳ қоил аст, дарки зебоӣ мебошад. Мавлоно ин маъони ро дар дафтари дувуми «Маснавий» ин гуна шарҳ медиҳад:

Ҷӣ тааллуқ он маъони ро ба ҷисм?
 Ҷӣ тааллуқ фаҳми ашӯро ба исм?

Лафз чун вақр асту маънӣ тоӣир аст,
Ҷисм ҷӯю руҳ оби соӣир аст [3, 449].

Муҳимтарин назарияи Мавлоно дар бораи руҳ ин аст, ки ӯ муътақид буда, ки руҳи латиф чинсият надорад, бинобар ин дар мақоми руҳ ҳеҷ тафовуте байни зану мард вуҷуд надорад. Ин бовари Мавлоно ишора ба ин нуқта аст, ки зану мард аз як гавҳар офарида шудаанд:

Лек аз таънис ҷонро бок нест,
Руҳро бо марду зан ишрок нест.
Аз муаннас в -аз музаккар бартар аст,
Ин на он ҷон аст, к -аз хушқу тар аст.
Ин на он ҷон аст, к -афзояд зи нон,
Ё гаҳе бошад ҷунин, гоҳе ҷунон... [3, 138].

Аз хусусиятҳои кори Мавлоно ин аст, ки ӯ тағйироти руҳию равонӣ дар ботини инсонро дар ҳолатҳои гуногун аз тариқи муқошифа ошкор намуда, бо мисолҳои мухталиф ва қобили фаҳм баён медорад. Ёфтаҳои Мавлоно дар бораи хусусият ва моҳияти коркардҳои руҳу тан, ақлу дил, ишқ, нафс, ҳаёл ва ваҳму гумон дар вуҷуди инсон дар инсоншиносӣ кашфиёти тозаву бикр буда, то кунун аҳаммияти худро аз даст надодаанд.

КИТОБНОМА

1. Арабӣ, М. Фусус -ул -ҳикам / М. Арабӣ. – Техрон: «Корнома», 1375. – 743 с.
2. Балхӣ, Ҷалолуддин. Фиҳи мо фиҳи / Ҷалолуддини Балхӣ. – Техрон: Интишороти илмию фарҳангӣ, 1374. – 306 с.
3. Балхӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ / Ҷалолуддини Балхӣ. – Душанбе: Адиб, 2022. – Ҷ. 1. – 480 с.
4. Балхӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ / Ҷалолуддини Балхӣ. – Душанбе: Адиб, 2022. – Ҷ. 2. – 480 с.
5. Балхӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ / Ҷалолуддини Балхӣ. – Душанбе: Адиб, 2022. – Ҷ. 3. – 512 с.
6. Балхӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ / Ҷалолуддини Балхӣ. – Душанбе: Адиб, 2022. – 750 с.
7. Забеҳулло, Б. Офтобе дар миёни сояе (Шарҳи мухтасари муҳимтарин мавзӯҳои «Маснавии маънавӣ»). – Душанбе: «Адиб», 2022. – 256 с.
8. Замонӣ, Карим. Миноғари ишқ; шарҳи мавзуи «Маснавии маънавӣ» -и Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ / Карим Замонӣ. – Техрон: Нашри «Най», 1382. – 1005 с.
9. Зарринқӯб, А. Сирри най / А. Зарринқӯб. – Техрон: Интишороти «Илмӣ», 1368. – Ҷ. 1. – 906 с.
10. Раҳмонов, Э. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: «Бухоро», 2012. – 132 саҳ.
11. Саидзода, Ҷ. Сабки сухани Мавлоно/ Ҷ. Саидзода. – Душанбе, 2007. – 150 с.

12. Саидзода, Ҷ. Чалолиддин Балхии Румӣ / Ҷ. Саидзода. – Душанбе, 2008. – 143 с.
13. Фурӯзонфар, Б. Зиндагии Мавлоно / Б. Фурӯзонфар. – Техрон: «Нашри китоби порса», 1402. – 276 с.
14. Хуррамшоҳӣ, Б. Куръон ва «Маснавӣ» / Б. Хуррамшоҳӣ. – Техрон: Нашри «Қатра», 1382. – 727 с.

МАВЛОНО – КАШШОФИ ОЛАМИ БОТИН

Мавлоно Чалолиддини Балхӣ аз зумраи донишмандонест, ки тавачҷуҳи хоҳе ба инсон мақоми ӯ дар олам доштааст. Аз дидгоҳи Мавлоно кашфи розҳои олами ҳастӣ бидуни шинохти вучуди инсон имконпазир нест. Ӯ шартӣ расидан ба ҳақиқат ва дарку фаҳми асрори коинотро вобаста ба шинохти вучуди инсон донистааст. Манзур аз шинохти инсон дарки вучуди биологии он набуда, балки кашфи розҳои ботини инсон аст. Худогоҳӣ зинаи якум ва шартӣ муҳими роҳ ёфтани ба асрори ҳақонии ботини инсон аст. Кашфи асрори вучуди одамӣ ба маънои кашфу дарки асрори коинот аст. Инсон бартарин махлуқи офаридаи Худованд ва ҳадафи ниҳони офариниши буда, бинобарин бидуни шинохти инсон башарият ба ҳеч вачҳ ба дарки ҳақиқати олам даст пайдо намекунад. Дар мақолаи мазкур қисмати аз андешаҳои Мавлоно дар мавриди ҳақонии ботини инсон мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифтааст. Бар асоси ёфтаҳои мақола Мавлоно дар илми инсоншиносӣ гомҳои баланде гузошта, башариятро ба ваҳдати яқдилӣ фаро хондааст.

Калидвожаҳо: Мавлоно, инсон, олами ботин, руҳ, тан, нафс, инсонии ноқис, инсонии мутавассит, инсонии комил, худогоҳӣ, кашфи асрор.

МАВЛАНА – ОТКРЫВАТЕЛЬ ТАЙН ВНУТРЕННЕГО МИРА ЧЕЛОВЕКА

Данная статья поможет рассмотреть проблему человека и миропонимание в творчестве Мавлана Джалалуддина Балхи, по мнению которого человек есть средоточие Вселенной и цель всех совершающихся в мире событий. Утверждается, что только знание человеческой сущности раскрывает глубокие тайны мироздания, Истину.

Смысл человеческого познания состоит не в понимании его биологического существования, а в открытии внутренних тайн человеческой души.

Особое внимание автора были направлены на изучение вопросов самосознания без понимания которого невозможно найти путь к тайнам внутреннего мира человека. Раскрытие тайн человеческого существования означает раскрытие и познание тайн вселенной. Человек – высшее творение, созданное Богом и конечная цель творения, познание которого откроет миру тайны Вселенной. В публикации приведен тщательный и детальный анализ размышлений Мавлана о феномене человека, которого он ставит во главе всей прочей жизни.

Так, можно заключить, что Мавлана, проповедуя человечество к единению и сопереживанию, добился больших успехов в антропоцентризме.

Ключевые слова: Мавлана, человек, внутренний мир, дух, тело, душа, несовершенный человек, средний человек, идеальный человек, самосознание, открытие тайн.

**MAWLANA – THE REVEALER OF THE PERSON’S INNER WORLD
SECRETS**

This article will help to consider the problem of man and the worldview in the works of Mawlana Jalaluddin Balkhi, according to whom man is the center of the Universe and the goal of all events taking place in the world. It is argued that only knowledge of human essence reveals the deep secrets of the universe, the Truth.

The meaning of human knowledge is not in understanding its biological existence, but in discovering the inner secrets of the human soul.

The author paid special attention to the issues of self-awareness, without understanding which it is impossible to find the way to the secrets of a person’s inner world. Unraveling the mysteries of human existence means uncovering and understanding the mysteries of the universe. Man is the highest creation created by God and the ultimate goal of creation, the knowledge of which will reveal to the world the secrets of the Universe. The publication provides a thorough and detailed analysis of Mawlana’s thoughts about the phenomenon of man, whom he places at the head of all other life.

Thus, we can conclude that Mawlana, preaching humanity towards unity and empathy, achieved great success in anthropocentrism.

Key words: Mawlana, man, inner world, spirit, body, soul, imperfect man, average man, ideal man, self-awareness, discovery of secrets.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забехулло Саидхоча – н.и.ф илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. ш. Душанбе, куч. Рӯдакӣ -21, Э -майл: bekhruz-68@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Сведения об авторе: Бехрузи Забехулло Саидходжа - к.ф.н., заведующий отделом современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки АМИТ. г.Душанбе, ул. Рудаки -21, Э -майл: bekhruz-68@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Information about the author: Behruzi Zabehullo Saidkhoja – Candidate of Philology, head of the Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki AMIT. Address: Dushanbe, Rudaki -21, e-mail: bekhruz-68@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

БАҲОР ВА НАВРӮЗ ДАР ШЕЪРИ УСТОД РӮДАКӢ ВА ҲАМАСРОНИ Ӯ

Анзурати Маликзод
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ситоиши баҳору Наврӯз, табиат ва тачассуми ҳодисаву воқиаҳои гуногуни он яке аз мавзӯҳои муҳим дар адабиёти аҳди Сомониён ба шумор меояд. Дар шеъри замони Сомониён тасвири табиат, ашёву ҳодисаҳои он ва васфи зебоии ғаслҳои сол ҳамеша дар маркази диққат ва меҳвари тасвиркорӣҳои ҳаёлангези шоирон қарор доштааст. Суварӣ ҳаёл дар шеъри ин давра асосан тавассути ҳодисаву ашёи табиат зухур кардааст. Дар ин бора муҳаққиқони таърихи адабиёти тоҷикии форсӣ А.Мирзоев, И. С. Брагинский, М. Усмонов, Р. Ҳодизода, А. Сатторзода, Р. Аҳмад ва дигарон дар мақолаҳои ҷудогона ва ё зимни ҷустурӯҳои илмӣ худ пирумунӣ намояндагони адабиёти аҳди Сомониён иброи андеша намудаанд, аммо дар ин мавзӯ ҳоло ҳам ҷои баҳсу баррасӣҳои илмӣ вучуд дорад.

Тасвиру тачассуми ҳунарии ҳодисаҳои гуногуну рангоранги табиатро дар шеъри андаки аз намояндагони ҷудогонаи адабиёти ин даврон боқимонда хеле зиёд мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, ҳолати фаро расидани шаб ва тулӯ намудани офтобро яке аз шоирони маъруфи замони Сомониён Дақиқии Балхӣ чунин ба тасвир гирифтааст:

Шаб омад ҷаҳон девдидор гашт,
Дару дашту ҳомун ҳама тор гашт [5, 65].

Ки хуршед теғ аз миён баркашид,
Шаби тира гашт аз ҷаҳон нопадид [5, 65].

Намунаҳои бештари ин гуна тасвиргарӣҳои бадеии манзараҳои табиатро аз шеърҳои шоирони дигари ин даврон низ фаровон пайдо кардан мумкин аст, аммо ин мавзӯ пажӯҳиши ҷиддии ҷудогоноро тақозо дорад, ки онро ба мавриди дигар мавқуф мегузорем.

Тавсифи баҳору Наврӯз ва манзараҳои дилфиребу дидани ғаслҳои сол ҷузъи бузурге аз табиатгарӣ ва табиатсароии шеъри даврони Сомонӣ ба шумор меояд. Хусусан ситоиши баҳор ва тасвири манзараҳои наврӯзӣ дар шеъри шоирони ин давра қобили мулоҳиза аст.

Дар ин мавзӯ аз Султони шоирони ҷаҳон – Рӯдакии бузургвор ба ҷуз аз ишороти кӯтоҳе дар бораи Наврӯзу баҳори дилафрӯз қасидаи зебое низ боқӣ мондааст. Қасидаи баҳорӣи ӯ дар алоҳидагӣ ба ҳукми як асари томи ҳунарий буда, дар бораи ғасли баҳор ва манзараву хусусиятҳои ҳоси ин ғасл ҳикоят мекунад. Гарчи аз таърихи таълифи он камобеш 1200 сол сипарӣ шудааст, аммо аз қимати бадеии он на танҳо заррае кам нашудааст, балки бо гузашти асрҳо ҳамчунон наву тоза ва имрӯзӣ ҷилва мекунад. Ҳар гоҳ, ки ёди баҳору Наврӯзи дилафрӯз мекунем, хатман насими мушкбезу дилорои наврӯзӣ ва кайфияти баҳоргунаи баҳорӣи Устод Рӯдакӣ машоми ҷону рӯҳ ва завқи зебоиписандиямонро муаттар месозад, зеро ки онро шоир хеле устодона ва зебо тасвир кардааст [4].

Ва ин қасида чун суруди миллии ифтихорофарин ва мутантани Наврӯзу баҳори порсизабонону эронитаборон ҳар фасли баҳор сари забонҳост:

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тиб,
 Бо сад ҳазор нузҳату ороиши ачиб.
 Шояд, ки марди пир бад -ин гаҳ шавад ҷавон,
 Гетӣ бадил ёфт шабоб аз пайи машиб.
 Чархи бузургвор яке лашкаре бикард,
 Лашкар -ш абри тираву боди сабо накиб.
 Нафот барки равшану тундар -ш таблзан,
 Дидам ҳазор хайлу надидам чунин маҳиб... [3, 61].

Дар ин тасвиркорию Устод Рӯдакӣ ва ифтихори зиндагидӯстӣ, садои ишқу муҳаббат ба ҳастӣ ба офаридгори он, табиатписандӣ ва дӯстдорию муҳити зиндагӣ мавҷ мезанад. Ва хонандаро ба бедорию зиндадилӣ меҳонад ва дар тинати ӯ якҷояю ҳамдаст бо баҳор болиданро тарғиб менамояд. Дар фазо ва муҳити ин қасидаи 18 -байтӣ Устод Рӯдакӣ тамоми сифатҳои баҳорро чун наққоши чирадаст як -як паси ҳам мечинад ва бо калимоти содаву самимии дилнишин ва ташбеҳоти зебову ҷолиб хонандаи хешро сармаст аз зебоиҳои ин фасли нотакрори сол менамояд ва ӯро ба сайру тамошои баҳор мебарад. Яке аз муҳаққиқони нуктасанчи осори Устод Рӯдакӣ академик Абдулғанӣ Мирзоев дар бораи тасвиркорию шоиронаи дар васфи баҳор намудаи ӯ махсусан дар бораи қасидаи баҳорияи Устод Рӯдакӣ чунин гуфтааст: «Рӯдакӣ дар тасвири худ заррае ба муболиға роҳ наодоааст. Касоне, ки бо мавсими баҳорони Мовароуннаҳру Хуросон шиносо мешаванд ва ё манзараҳои дилфиреби гирду атрофи Панҷрӯдро мушоҳида менамоянд, ба хубӣ хоҳанд донист, ки шоири нозукҳаёл манзараи баҳоронаи ватани худро то чӣ дараҷа бо муҳаббати бепоёни реалистона тасвир карда будааст» [8, 217; 13, 13].

Раъду барки паёпай, ҳар лаҳза тағйир ёфтани ҳавову зуд -зуд боридани борон, «чун марди сӯғвор» гиристанӣ абру «чун ошиқи кайб» нолидани раъд, ҷойи барфи зимистонро гирифтани гулу сабза ва ғурридани баркро дар миёни абр, дар миёни кишт хандидани лола, дар шохсори бед нағмасарой кардани булбул ва монанди инҳоро дар фасли баҳор шоир хеле зебо ва воқеӣ тасвир кардааст, ки натиҷагирҳои академик А. Мирзоевро тасдиқ менамояд:

Он абр бин, ки гиряд чун марди сӯғвор
 В -он раъд бин, ки нолад чун ошиқи кайб.
 Хуршедро зи абр дамад рӯй гоҳ -гоҳ
 Чун он ҳисорие, ки гузар дорад аз ракиб.
 Якчанд рӯзгор ҷаҳон дардманд буд,
 Беҳ шуд, ки ёфт бӯи суман бодро табиб... [10, 61].

Дар сартосари ин қасида Устод Рӯдакӣ чун наққоши моҳире ҷилва мекунад, ки ҳама эҷозу нодиракорию табиатро дар фасли баҳор бо қалами сеҳрофарину ҳақиқатнигори худ шоирона ва ҳақимона ба тасвир кашидааст [14]. Ин қасидаи баҳорияро чун тоблӯи наққоши ба шумор овардан мумкин аст, ки рангҳои гуногуни табиатро дар либоси вожагони рангини забон [14, 3 -21] чун ҳадяи ҷовидони наврӯзӣ барои замонаҳо дар хеш ҳаққоқӣ кардааст:

Борони мушкбӯй биборид нав ба нав
 В -аз барф баркашид яке хуллаи қасиб.
 Кунче, ки барф пеш ҳамедошт, гул гирифт,

Ҳар чӯяке, ки хушк ҳамебуд, шуд ратиб.
Тундар миёни дашт ҳаме бод бардамад,
Барқ аз миёни абр ҳаме баркашад қазиб.
Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панҷаи арӯси ба ҳинно шуда хазиб.
Булбул ҳаме бихонад дар шохсори бед,
Сор аз дарахти сарв мар ўро шуда мучиб... [10, 61].

Дар мавриди зебоиҳои хунари ва дилангези ин қасида яке аз муҳаққиқони тавонои осори Устод Рӯдакӣ академик Абдулғанӣ Мирзоев низ муфассал андеша рондаанд. [8, 215 -218]

Тасвиру таҷассуми баҳори нозанин ҳамеша дар маркази диққати устоди шоирони ҷаҳон – Рӯдакии бузургвор қарор доштааст. Дар миёни ашъори боқимонда аз ӯ байту мисраъҳое пайдо мешаванд, ки ҳикоятгари назокатҳои баҳору чилваҳои нотакрори ин фасли зебову дилрабои табиат мебошанд [11, 220 -224]. Масалан:

Он саҳни чаман, ки аз дами дай,
Гуфти дами гург ё паланг аст,
Акнун зи баҳори монавитабъ,
Пурнақшунигор ҳамчу Жанг аст [10, 68].

Ё:

Замоне барқ пурханда, замоне раъд пурнола,
Чунон чун модар аз сӯки арӯси сздаҳсола.
Ва гашта з -ин паранди сабз шохи беда бунсола
Чунон чун ашки маҳчурон нишаста жола бар лола [10, 162].

Шоири бузурги дигари ин аср Абузар Ҳусайн Турки Кишии Айлоқиро дар васфи баҳору Наврӯз абёти зебӯе барҷой мондааст, ки аз назари тасвири мучассамаи баҳор ва зебоиҳои тасвир ба баҳорияи мавриди таҳлил қароргирифтаи Устод Рӯдакӣ монанд қардан мумкин аст. Абузар Ҳусайни Айлоқӣ дар ташбиби як қасидааш, ки аз он пореа беш намондааст, дар васфи баҳор чунин гуфтааст:

... Хулди барин шудааст, ниғаҳ кун ба кӯху дашт,
Сад гуна гул шукуфта ба ҳар сӯ, ки бингарӣ.
Сурху сапеду лаълу кабуду бунафшу зард,
Наврӯз қард бар гули садбарг заргарӣ.
Ҳира шавад ду чашм, ки чун бингарӣ бад -ӯ,
Кӯшӣ, ки бигзарӣ, надиҳад раҳ, ки бигзарӣ.
Гӯӣ, ки Муштарист ба ҳар нарғисе -дарун,
Рахшанда ҳамчу ду руҳи маъшуки суътарӣ. [10, 113]

Тавре ки мебинем, шоири ин абёт низ чун Устод Рӯдакӣ дар тасвири зебоиҳои баҳор халлоқияти хунари нишон додааст. Манзараи дилангези баҳорро шоир ба «хулди барин» ташбеҳ додааст, ки дар ҳар тарафи он сад гуна гул бо рангҳои дилфиреб шукуфтаву рангинии ҳосе ба табиат додааст. Ва сабаби ҳамаи ин зебоиҳо ва заргари моҳири рангҳои гуногуни баҳор Наврӯз доништа шудааст. [13, 4 -27]

Ҳақим Абушақури Балхиро низ дар мавзӯи баҳор байтест ва чунонки аз мазмунаш пайдост, дар айёми пириӣ ӯ гуфта шудааст. Аммо руҳияи некбинона дораду бо баҳори ҳамешачавон болидани шоири солхӯрдаро нишон медиҳад:

Латифу чавонам ба гоҳи баҳор,
Пажогин наям, солхӯрда наям. [3, 143]

Дар тавсифу ситоиши баҳори нозанин аз Робиаи Балхӣ низ абёти зебову расое боқӣ мондааст. Ғазалҳои маъруфи ӯ, ки бо радиғҳои «гирифт» ва «бод» иншо шудаанд, бегумон яке аз ҳунаритарин ашъори дар васфи табиат гуфташуда, на танҳо дар эҷодиёти ӯ ба шумор меоянд, балки яке аз нахустин намунаҳои зебову комили ғазал дар сабки маъмули содабаёни ин давр -сабки хуросонӣ мебошанд, ки ширинҳои нотақрори забони порсии дариро ба намоиш гузоштаанд. Вай на танҳо ширинӣ ва ғасоҳати забонро дар худ таҷассум кардааст, балки инчунин бо талмех намудани асари наққошии Монӣ ва саргузашту қиссаи шахсиятҳои маъруфу таърихии мардуми тоҷиктабор ва қиссаҳои мазҳабӣ дороиҳои маънавию фарҳангӣ ва таърихии ниёғони саодатманди хешро пешорӯи мо чилвагар сохтааст, ки намоёнгари донишу ҷаҳонбинӣ ва ҳунари баланди шоирии ӯст. Ба маънии дигар бо хондани ғазали зерини Робиа на танҳо манзараҳои зебои баҳор ба намоиш гузошта мешаванд, инчунин зебӣ ва дороиҳои маънавию фарҳангӣ ва таърихӣ чуғрофӣ дар мисоли «Аржанг» -и Монӣ, «Мушки Тиббат», қиссаи «Лайлӣ ва Мачнун», тоҷи сари Кисрои Анӯшервон ва либоси роҳибон, ки яке аз манзараҳои табиат ба онҳо шабоҳат пайдо кардааст, бо зеботарин калимот таҷассуми бадеӣ меёбад, ки чунин ғазали зеборо аз шоири дигари ин аср ба нудрат метавон пайдо кард.

Аз назари радиғу қофия низ ин ғазали Робиа қолибу хушоҳанг ва ҳам дар адабиёти ин аср камёб аст:

Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт,
Чаман ранги «Аржанг» -и Моно гирифт.
Сабо нофаи мушки Тиббат надошт,
Ҷаҳон бӯйи мушк аз чӣ маъно гирифт?!
Магар чашми Мачнун ба абр андар аст,
Ки гул ранги рухсори Лайло гирифт.
Ҳамеонад андар ақиқин қадах
Сиришке, ки дар лола маъво гирифт... [6, 20]

Робиа ҳангоми тасвири чилваву ҷамоли зебову нотақрори табиат ногаҳон ба баёни гузароии умр ва даргузеш будани зебоиҳои ҷаҳон меафтад. Бино бар он, ӯ ба хонанда паём медиҳад, ки ба қадри зебоиҳои ҷаҳон бирасаду аз он баҳра бардораду шод зияд ва дар ғами дунёгирӣ набошад:

Қадах гир чандею дунё магир,
Ки бадбахт шуд, он ки дунё гирифт [6, 20].

Ғазали мазкур низ дар яке аз вазнҳои хушоҳанги шеърӣ – вазни мутақорибӣ мусаммани мақсур, ки оҳанги мутантан ва дилнишину гӯшнавоз дорад, гуфта шудааст.

Ба эътибори хушоҳангӣ ва тасвири зебои доштани адабиётшинос Матлубаи Мирзоюнус ин ғазалро низ «аз лиҳози интиҳоби мавзӯ ва ифодаи бадеии он як навъ гимни баҳор» номидааст.

Ғазали дигари Робиаи Балхӣ, ки бо матлаъи зер оғоз мегардад:

Фишонд аз савсану гул симу зар бод,

Зиҳӣ боде, ки раҳмат бод бар бод! [6, 22].

яке аз зеботарин ва хушоҳангтарин ғазалҳои ӯст, ки дар бораи табиат ва чунон ки аз мазмуни он бармеояд, дар бораи вежагиҳои фасли баҳор гуфта шудааст. Ба

воситаи санъатҳои тавсифу талмеҳ аз ҳодисаву воқеаҳои табиати афсункор, хосса, аз вежагиҳои «бод» ёд мекунад, ки он боиси тағйиру тақомул ва дигаргунии ҷаҳони гирдгардон низ мегардад.

Маънии зоҳирии ғазали мазкур дар бораи ҳодисаҳо ва ашъи маъмули табиат ба монанди боду обу абру борон ва хусусиятҳои дигаргунсозандаи онҳо, ки ороишгари фаслҳои соланд, ҳикоят намояд ҳам, аммо мазмуни аслии он ба назари мо як навъ андешаҳои фалсафии Робиаро дар мисоли муъҷизакориҳои табиат ва хосса эҷози «бод», ки боиси шукуфтани савсану гул, чилвагариҳои зебоиҳои арӯси боғ ва шаҷар мегардад, ифода мекунад [9, 26 -36].

Ва ниҳоят ҳамин «бод» аст, ки боиси хазонӣ ва нобудии зебоиҳои олам мешавад ва табиати атроф, заминро замунро дар ҳоли тағйиру тақомул қарор медиҳад. Тамоми ин мазмунро пас аз тавсифи обу абру боду борон ва талмеҳи Озару Монӣ, Одаму Исо ва баёни вежагиҳо ва эҷозу қарами «бод» ба таври бадеӣ дар байти мактаъ чунин ҷамъбаст кардааст:

Аҷаб чун субҳ хуштар мебарад хоб,
Чаро афканд гулро дар саҳар бод? [6, 22]

Маънии зоҳирии ин байт он аст, ки субҳ инсон банди хоби ширин буда, беҳабар аз он аст, ки дасти яғмогари «бод» ба умри гул хотима мебахшад, онро аз по меафтанад [7].

Маънии аслию таҳтони байт ба назари мо он аст, ки шоир дар мисоли боди саҳарию хоби ширини субҳгоҳӣ ва аз по афтидани гул ҷавонии инсон ва бодсон зудгузару даргузар будани умри ўро тасвир кардааст. Дар таносуби маъноии ҷавонии инсону гул ва умру бод Робиаи Балхӣ воқеан камоли хунарӣ нишон додааст. Ин ғазали ў чун ғазали қаблан мавриди баррасӣ қароргирифтаи ў ҳам аз назари орояҳои адабӣ ва ҳам аз назари таносуби лафзу маънӣ яке аз зеботарин шеърҳои замони ў буда, чун намунаи дилангези дороиҳо ва шириниҳои дурри дарӣ ё ба истилоҳ қанди порсис, ки аз ошӯбу газанди рӯзгорон чун мероси гаронбаҳо то рӯзгорони мо расидааст. Ва ин ғазалҳо шоири тасвирсози чилваҳои нотақрори табиат будани Робиаро низ собит менамоянд.

Ашъори тасвирӣ ва дар васфи табиат сурудаи шоири дигари ин давр Дақиқи Балхӣ низ зебову хаёлангез аст. Дар фасли баҳор зебо гаштани табиатро Дақиқӣ бо камоли хунар дар ташбиби қасидаи зер ин гуна тасвиргарӣ кардааст:

Дарафканд, эй санам абри биҳиштӣ
Заминро хилъати урдибиҳиштӣ.
Замин бар сони хунолуд дебо,
Ҳаво бар сони ниландуд муштӣ.
Ба таъми нӯш гашта чашмаи об
Ба ранги дидаи оҳуи даштӣ... [3, 326]

Дар ташбеҳоти баҳорӣ Дақиқӣ абри баҳорӣ ба абри биҳиштӣ шабоҳат пайдо кардааст, ки аз файзи он замин хилъати урдибиҳиштӣ ба бар намуда, замин ба сони дебои хунолуду ҳаво ба сони ниландуд муштӣ. Чашмаи обро, ки ба таъми нӯш гашта, дар софию покизагӣ ба ранги дидаи оҳуи даштӣ, дарахт низ намоди хури биҳиштӣ, ҷаҳон товусгуна рангину зебо гаштааст, дунё он гуна диданию мафтункунанда шудааст, ки гӯё тасвири дӯстро аз маю мушк бар саҳро навишта бошанд. Чунонки аз байтҳои баъдии шеър аён мегардад, зебоии баҳор ва нозанини табиат он қадар зехни шоирро дар тасарруфи хеш

даровардааст, ки гӯё дар ин фасли рӯйишу дигаргуниҳо гил ҳам бӯйи гул
медихад ва ангошта мешавад, ки гилро бо гул сириштаанд:

Биҳишти аднро гулзор монад,
Дарахт ораста хури биҳишти.
Чунон гардад ҷаҳон ҳазмон, ки дар дашт
Паланг оху нагирад ҷуз ба кушти.
Буте бояд кунун хуршедҷеҳра,
Маҳе гар дорад аз хуршед пушти... [3, 227]

Ҳамин тавр, дар тасвири шоирони аҳди Сомонӣ баҳор чилваву ҷамоли
зебову диданӣ дорад ва дар тасвиркориҳои онҳо муболиғаву зиёдаравӣ ҷой
надорад. Баҳорро онон тавре тасвир кардаанд, ки бо омадани хеш Наврӯзро ба
дунбол меоварад ва Наврӯз заминро замон оламу одам ва ҳама мавҷудоти ҳастиро
нав месозад, ба баёни онҳо, табиатро гулдӯзӣ менамояд.

Наврӯзро Устод Рӯдакӣ ва шоирони ҳамаҷониби ӯ фасли ҳаҷриву дилҷӯйиҳо
ва навию муқаддасоти маънавий доништаанд. Хусусан дар ин давра аҳли маънӣ
сухан, яъне шеър гуфтани шеър бахшидан ба ҳамдигар ва қаламу шамшер ҳаҷр
намудан ба якдигар ва хосса ба шоҳону ҳокимони замонро яке аз рамзҳои асосии
қудрат, пирӯзӣ ва бақову бардавомии давлат ва муқаддасоту ҳадоёи вежаи
наврӯзӣ медоништаанд. Чунин маънӣ аз байти зерини Устод Рӯдакӣ мушоҳида
мешавад:

Сухан овардаму шамшеру қалам наврӯзӣ,
То ба дастат бувадо мояи ҳар пирӯзӣ.
Ба сухан ме ба забон бошу ба шамшер бирез
Хуни аъдову ба тавқеи қалам деҳ рӯзӣ! [3, 176].

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, Садриддин. Мунтахаби асарҳои илмӣ. Дар 2 ҷилд. Ҷилди 2 / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – 321 с.
2. Ашъори ҳамасронӣ Рӯдакӣ. – Сталинобод, 1958. – 407 с.
3. Ашъори ҳамасронӣ Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
4. Брагинский, И.С. Абуабдуллоҳ Ҷаъфарӣ Рӯдакӣ / И.С. Брагинский. – Душанбе: Эр-граф, 2009. – 164 с.
5. Дақиқнома. Бо муқаддима ва таълиқоти Сайид Маҳдуми Раҳин. Кобул, 1354. – 160 с.
6. Дарёи қаронанопадид (маҷмуаи ашъори боқимондаи Робиаи Балхӣ; Таҳиягарон: А. Малиқзод ва Ш. Муҳаммадиев). – Душанбе: Истикбол, 2010. – 80 с.
7. Малиқзод, А. Робиаи Балхӣ ва Ашъори ӯ / А. Малиқзод. – Душанбе: Мехроҷ-Граф. – С. 2015. – 108 с.
8. Мирзоев, А. Абуабдулло Рӯдакӣ / А. Мирзоев. – Сталинобод, 1958. – 277 с.
9. Муҳаммадиев, Ш. Вижагиҳои бадеии шеърӣ Робиаи Балхӣ / Ш. Муҳаммадиев // Суханшиносӣ. – 2012. – №2. – С. 28-36.
10. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алиӣ Муҳаммади Хуросонӣ / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 415 с.

11. Сатторзода, А. Наврӯз дар адабиёт /А. Сатторзода // Баргузидаи навиштаҳо. Дар 7 бахш. Бахши 5. – Душанбе: Дониш, 2023. – 611 с.
12. Саъдиев, Садри. Маркази адабии Самарқанд дар шохроҳи таърих / Садри Саъдиев. – Техрон -Тошканд, 2012. – 400 с.
13. Турсон, Акбар. Наврӯз – оинаи тамаддуни Ачам / Акбари Турсон // Суханшиносӣ. – 2012. – №2. – С. 4 -27.
14. Ҳодизода, Расул. Дар бораи санъати назми Рӯдакӣ / Расул Ҳодизода // Аз гузашта ва ҳозираи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 3 -21.
15. Ҳодизода, Расул. Сардафтари назми классикии тоҷик Устод Рӯдакӣ / Расул Ҳодизода // Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе:Адиб, 1988. – С. 14 -28.

БАҲОР ВА НАВРҶЗ ДАР ШЕЪРИ УСТОД РҶДАКӢ ВА ҲАМАСРОНИ Ӯ

Дар ин мақола муаллиф доир ба ашъори дар васфи баҳору Наврӯз ва умуман табиатсурудаи шоирони асри Сомониро баррасӣ намудааст. Натиҷаи таҳқиқотӣ нишон медиҳад, ки шоирони ҳамасри Устод Рӯдакӣ ва худи ӯ дар бораи табиати зебои диёри худ, хусусан дар бораи зебоӣҳои фасли баҳор ва Наврӯзи дилфиреб шеърҳои марғубу дилангез гуфтаанд. Ва ин ҳолат як далели муътамади қадимӣ ва моли мардуми эронитабор будани Наврӯз мебошад.

Ситоиши баҳору Наврӯз табиати атроф ва тасвири воқиаҳои гуногуни олами ҳастӣ яке аз мавзӯҳои муҳими адабиёти эҷиши даврони Сомониён ба шумор меояд. Тасвирҳои шоиронаи шеъри ин даврон асосан тавассути ашъу ҳодисаҳои табиат сурат гирифтааст. Шоирони ҳамасри Устод Рӯдакӣ бо табиати атроф омехтагии ҳунарии беитаре нишон додаанд ва ин табиатнависандии онон ба ҳадде устувор буда, ки аз аксари шоирони ин давра агарчанде аз панҷ даҳ байте беш боқӣ намондааст, аммо он миқдори кам низ нусхае аз тасвирҳои табиати гуногунранги муҳит ва ё ашъи он мебошад. Шоирӣ он замон образҳои шеърӣро аз аносири табиат баргузидаву онро чун мусаввири олами атроф таҷассум намудааст.

Калидвожа: баҳорӣ, тасвири табиат, ашъори баҳорӣ, тасвири баҳору Наврӯз, тасвири бадеии баҳор, табиатгарӣ

ВЕСНЫ И НАВРУЗ В ПОЭЗИИ УСТАДА РУДАКИ И ЕГО СОВРЕМЕННИКОВ

В данной статье автор рассматривает стихи поэтов эпохи Саманидов, воспевающие весну, Навруз и природу в целом. Результаты исследования показывают, что современники Устада Рудаки и он сам писали прекрасные и трогательные стихи о красоте родного края, особенно о красоте весеннего сезона и очаровательном Наврузе. И это является убедительным древним доказательством того, что Навруз является достоянием иранского народа.

Восхваление весны и Навруза, описание окружающей природы и изображение различных явлений мира считаются одной из важных тем литературы эпохи Возрождения периода Саманидов. Поэтические описания в поэзии этого периода в основном осуществлялись через предметы и явления природы. Поэты, современники Устада Рудаки, продемонстрировали более тесное художественное слияние с окружающей природой, и их любовь к природе была настолько сильна, что, хотя от большинства поэтов этого

периода осталось не более пяти -десяти строк, даже это небольшое количество является образцом описаний разнообразной природы окружающей среды или её предметов. Поэт того времени выбирал поэтические образы из элементов природы и воплощал их как художника окружающего мира.

Ключевые слова: весна, изображение природы, весенние стихи, описание весны и Навруза, художественное изображение весны, натурализм.

SPRING AND NAVRUZ IN THE POETRY OF USTAD RUDAKI AND HIS CONTEMPORARIES

In this article, the author considers the poems of the Samanid era poets, glorifying spring, Navruz and nature in general. The research results show that the contemporaries of Ustad Rudaki and he himself wrote beautiful and touching poems about the beauty of their native land, especially about the beauties of the spring season and the charming Navruz. And this is a convincing ancient proof that Navruz is the heritage of the Iranian people.

The praise of spring and Navruz, the description of the surrounding nature, and the depiction of various phenomena of the world are considered one of the important themes of the Renaissance literature of the Samanid period. Poetic descriptions in the poetry of this period were mainly carried out through objects and phenomena of nature. The poets, contemporaries of Ustad Rudaki, demonstrated a closer artistic fusion with the surrounding nature, and their love of nature was so strong that, although no more than five to ten lines have survived from most poets of this period, even this small amount is a sample of descriptions of the diverse nature of the environment or its objects. The poet of that time selected poetic images from the elements of nature and embodied them as an artist of the surrounding world.

Keywords: *spring, depiction of nature, spring poetry, description of spring and Navruz, artistic depiction of spring, naturalism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Анзурати Маликзод – ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, Тел: (+992) 915 04 19 75; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru

Сведения об авторе: Анзурати Маликзод – ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени РудакИ НАНТ, Тел: (+992) 915 04 19 75; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru

About the author: Anzurati Malikzod – Leading Specialist of the Institute of literature and languages named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Ph: (+992) 915 04 19 75; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru

**МИРЗО ТУРСУНЗОДА – МУҲАҚҚИҚИ РӢЗГОР ВА ОСОРИ
САДРИДДИН АЙНӢ**

**Лутфулло Шарифзода
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Яке аз муҳимтарин масъалаҳои баҳси адабиётшиносӣ дар замони муосир дар мисоли равобити адабӣ ва эҷодӣ таҳлили мулоҳизаҳои адибон ва муносибати эшон ба осори адабии ҳамдигар мебошад. Устод Турсунзода ҳамчун шоири навоар ва мулоҳизакори таърихи тамаддуни тоҷикон дар замони табаддулоти сиёсӣ ва ҷомеаи сотсиалистии таърихи шуравии тоҷик ба осор ва шахсияти Садриддин Айнӣ таваччуҳи бузург зоҳир кардааст. Аз ин ҷост, ки бо гузашти 70 -80 сол ва тағйир ёфтани нуқтаи назарҳо дар нисбати адабиёт мулоҳизаҳои М. Турсунзода дорои арзиши илмӣ, адабию танқидӣ буда, барои шинохти шахсиятҳо ва ҳаводиси замону макони таърихи пуршукӯҳи миллӣ дар замони шуравӣ ва насли замони муосир низ хизмат намуда меоянд. Масъалаи нуқтаи назари М. Турсунзода оид ба осори адабӣ ва илмии С. Айнӣ низ муҳим буда, дар айнишиносӣ ҷойгоҳи муносибе ба муаллиф медиҳад. Дар мақолаҳои М. Турсунзода, ки ба рӯзгор ва осори С. Айнӣ бахшида шудаанд, хангоми баёни рӯзгори нависанда ва ташаккулёбии шахсияти ӯ, инчунин оид ба осори адабӣ ва илмии нависанда қайдҳои хеле ҷолиб дида мешаванд. Ин қайдҳо ва мулоҳизаҳо барои донишмандони нуқтаи назари М. Турсунзода доир ба осори адабӣ ва мақоми С. Айнӣ дар таърихи адабиёту фарҳанг аз ҳар ҷиҳат аҳамиятнок мебошанд.

Омузиши М. Турсунзода аз осори адабӣ ва илмии устод Айнӣ ва тарбиятҳои бевоситаи маънавӣ диданаш аз ин «санъаткори бузург» (14, с. 15) аз нимаи дувуми солҳои 30 -юм оғоз гардида ва махсусан дар солҳои 40 -уму 50 -ум хеле вусъат пайдо мекунад ва бо ҳамкориву робитаи дӯстиву эҷодии қарин ва файёзи ин ду шахсият табдил меёбад, ки ин тарафи мавзӯ лоиқи назари дигар аст.

Гуфтан мумкин аст, ки айнишиносӣ як соҳаи муҳими фаъолияти адабиётшиносии М. Турсунзодаро ташкил медиҳад. М. Турсунзода дар мақолаҳои гуногуни худ зимнан ва ё бевосита оид ба шахсият ва осори устод Айнӣ таваққуф намуда, саҳифаҳои дурахшони зиндагӣ ва ҷиҳатҳои умдатарини осори нависандаро равшан намудааст. М. Турсунзода дар баробари мақолаҳои ҷудогона дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти С. Айнӣ, ҳамчунин дар бисёр мақолаҳои илмию танқидие, ки дар солҳои 40 -70 -ум навиштааст, зимни баёни масъала ва муаммоҳои гуногуни адабию бадеии адабиёти тоҷик дар замони шуравӣ ва бурду боҳти он доир ба тарафҳои ҷудогонаи осори нависанда мулоҳизаҳои характернок ва қайдҳои ҷолиби диққат намудааст, ки ин назарҳо аз таваччуҳи амиқ доштани ӯ ба шахсият ва осори ин «устоди бузурги наср, эҷодкунандаи романҳо, повестҳо ва ҳикояҳои бешумор, ҳам шоири забардаст, ҳам мунаққид ва

адабиётшинос, ҳам таърихнавис, ҳам забоншинос, ҳам ходими давлат ва муаллими ғамхори нависандагон» [26, с. 217 -218] ошкоро шаҳодат медиҳанд.

М. Турсунзода, хусусан дар солҳои 50 -ум оид ба шахсият ва осори С. Айни дар саҳифаҳои матбуоти ҷумҳурӣ ва берун аз он, хоса матбуоти марказии ИҶШС бо забони тоҷикӣ ва русӣ силсилаи мақолаҳои «Нависандаи маъруфи советӣ» (1953) [19], «Адиб ва олими забардаст» (1953) [20], «Садриддин Айни» (1953) [21], «Айни мо» (1954) [22], «Ҳайкали ёдгории асосгузори адабиёти советии тоҷик Садриддин Айни» (1956) [23], «Сардафтери адабиёти советии тоҷик» [24], «Устоди адабиёти тоҷик» [25] -ро ба нашр расонидааст. Ҳамчунин, дар зимни дигар мақолаҳо ва гузоришҳои солонаи Иттифоқи нависандагон ба шахсият ва фаъолияти эҷодии С. Айни ва хусусиятҳои умдатарини осори нависанда жарфандешона назар намудааст. Аз мутолааи мақолоти М. Турсунзода чунин ба назар мерасад, ки муаллиф нахуст ба ҷойгоҳи С. Айни дар адабиёти нави тоҷик ва нақши дурахшони ӯ дар масъалаи ба вучуд овардани ин адабиёт тавачҷух менамояд ва дар зимни назарҳо аз «азамати хирадманди миллӣ» [26, с. 204] суҳан гуфта, меҳодад адабиёти тоҷикро дар шахсият ва эҷодиёти С. Айни муаррифӣ намояд. Дар зимни ин қабил мақолаҳо М. Турсунзода мулоҳизаҳои худро дар бораи «Намунаи адабиёти тоҷик», «Одина», «Дохунда», «Ғуломон», «Марги судхӯр», «Ёддоштҳо» ва фардияти нависандагии С. Айниро дар офаридани осори бадеӣ баён намудааст, ки онҳо характернокии афкори адабиётшиносии адибро муайян менамоянд. Бояд гуфт, ки М. Турсунзода дар ин навъ мақолаҳо ба равшан намудани афкори илмию адабиётшиносии С. Айни низ назар намудааст.

Ҳарчанд М. Турсунзода оид ба асарҳои адабӣ ва илмӣ С. Айни бевосита мақола нанавишта бошад ҳам, чунончи дар боло зикр намудем, дар зимни дигар мақолаҳояш, хусусан мақолаҳои ба С. Айни бахшидаи худ, дар хусуси осори адабӣ ва илмӣ устод Айни мулоҳизаҳои қобили тавачҷух баён кардааст. Ҳадафи мақолаи мо низ баррасии ин мулоҳизаҳои устод Турсунзода аст.

Мероси гаронарзиш ва гуногунпахлуи устод Айни аз муҳаққиқ масъулияти бузургро талаб мекунад. Барои М. Турсунзода низ ин ҷиҳати мавзӯ пӯшида намондааст. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода фаъолияти адабӣ ва илмӣ С. Айниро бисёр васеъ ва ҳаётарафа дониста, онро ба як боғи беинтиҳо шабех медонад, ки агар кас хоҳад «он боғро ба таври пурра тасвир намояд, аввалан, барои ӯ фурсати хеле зиёд, дююм, назари дақиқ, таъби баланд ва хазинаи бойи нутқи суҳансаро лозим аст» [26, с. 217]. М. Турсунзода дар зимни ин мақолаҳо мулоҳизаҳои худро оид ба нахустин намунаи шеъри нав – «Марши хуррият», повести «Одина», «Марги судхӯр», романҳои «Дохунда», «Ғуломон» ва асари тарҷумаиҳолӣ ӯ – «Ёддоштҳо» баён намудааст.

Андешаҳои М. Турсунзода оид ба фаъолияти шоирӣ устод Айни низ шоистаи тавачҷух аст. Чунончи, М. Турсунзода солномаи таърихи адабиёти муосири тоҷикро ба шеъри овозадори С. Айни – «Марши хуррият» нисбат медиҳад. Албатта, оид ба ин шеъри пурмазмуну баландсанъат ва навоаронаи С.

Айнӣ дар замони шуравӣ таълифоти зиёде ба майдон омадааст. М. Турсунзода низ ин ҳақиқати илмиро бо шиорҳои дархӯри замони худ таъкид намудааст [26, с. 196]. Аз таълифоти илмии С. Айнӣ бошад, диққати М. Турсунзодаро беш аз ҳама, асари бунёдии ӯ «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) ба худ ҷалб кардааст. Мо дар дар ин нигошта ба ҳамаи мулоҳизаҳои М. Турсунзода назар надода, танҳо андешаҳои ӯро оид ба «Ғуломон» ва «Намунаи адабиёти тоҷик» таҳлил менамоем.

М. Турсунзода нахустин маротиба дар шароити мураккаби таърихӣ, дар замоне, ки ҷомеаи шуравии тоҷикро назарияҳои бебунёди миллатчиёни буржуазӣ ва иғвоангези панэронизм фаро гирифта буд, дар мақолаи «Барои ватандӯстии советӣ бар зидди панэронизм!» [17] оид ба аҳаммияти илмӣ ва таърихии «Намунаи адабиёти тоҷик» дар мубориза ба муқобили пантуркизм, панэронизм ва дигар миллатчиёни буржуазӣ изҳори ақида кардааст. Инчунин, М. Турсунзода нақши «Намунаи адабиёти тоҷик» -ро дар масъалаи барқарор кардани ҳуқуқи қонунии халқи тоҷик ба мероси адабии ниёғони худ дар шароити солҳои 20 -уми садаи XX, ки тақдири тамаддуни бостонӣ ва забону адабиёти он ҳал мегардид ва ин ҳолат боз дар шакли нав ва муборизаи душманони миллати тоҷик дар соҳои 40 – 50 -уми ҳамин аср бо шиори «тақсими мероси адабӣ ва илмии халқиятҳо» ва «унсурҳои демократӣ» -и то инқилобии адабиёту фарҳанги ин халқ ба майдон гузошта шуда буд, назар намуда, навиштааст: «Дар солҳои 1924 – 25 дар давраи тақсимоти миллии Осиеи Миёна ба муқобили пантуркистҳо ва панэронистҳо мубориза бурдан лозим шуда буд, ки онҳо роли мустақили тоҷиконро дар эҷод намудани китобҳои маданӣ инкор мекарданд, қобилияти ташкилотчигӣ ва сиёсии халқи тоҷикро инкор менамуданд. Куҳансолтарин нависандаи мо Садриддин Айнӣ дар он вақт аввалин «Намунаи адабиёти тоҷик» -ро бароварда, ин тухматро ба таври илмӣ рад карда буд» [17, с. 2].

Чунонки таъкид рафт, дар он вазъияти мураккаби таърихӣ М. Турсунзода аз корнома ва маслиҳату машварати устод Айнӣ суд ҷуста, ба муқобили назарияҳои адабиётшиносони буржуазӣ, панэронистҳо ва баъзе шарқшиносон ҷавоб гуфтааст. Чунончи, аз мукотибаи М. Турсунзода бо С. Айнӣ маълум мегардад, М. Турсунзода 6 -уми апрели соли 1949 ба тариқи мактуб аз устод Айнӣ оид ба тарҷумаи русии асарҳои нависанда ва масъалаи тақсими мероси илмӣ ва адабӣ дар байни тоҷикон ва эронӣён, ки сиёсатмадорони давр миёни ин ду халқияти ҳамнажоду ҳамтамаддун ҳезонда буданд, мурочиат намудааст. С. Айнӣ, ки ин мактубро 13 -уми ҳамин моҳ гирифта, хеле таъҷилӣ дар таърихи 14 -уми ҳамин моҳ дурандешона ва аз тачрибаи сиёсии худ кор гирифта, бо як шучоати адабӣ ва ҳашамати шахсӣ мулоҳиза ронда ба суроғаи М. Турсунзода мактуб мефиристад. Ҳар сатри ин мактуб низ мисли дигар нигоштаҳои устод Айнӣ гирехкушои чанд муаммои ҳаёти адабии ҳамон замон аст. Аз ҳар сатри ин мактуб, ки дар он оид ба мероси маънавии халқи тоҷик суҳан меравад, дилсӯзиву ғамгусори самимонаи устод Айнӣ дар алоқамандӣ бо ҳақиқати таърих

мушохида мешавад. Дар заминаи ҳамин баҳрабардорист, ки М. Турсунзода мулоҳизаҳои худро дар бораи «Намунаи адабиёти тоҷик» ва арзиши илмӣ ва таърихии он, дар мақолаи «Садриддин Айни», ки ба муносибати 75 -солагии адиб таълиф намудааст, харҷониба инкишоф медиҳад. Ин мақола муҳимтарин ҷиҳатҳои фаъолияти илмӣ ва адабии С. Айни ва моҳияти асарҳои ӯ, аз ҷумла «Намунаи адабиёти тоҷик» -ро низ равшан менамояд. Дар мақолаи мазкур М. Турсунзода «Намунаи адабиёти тоҷик» -ро алоқамандона бо сиёсати шуравӣ ва телеграммаи таърихии И. В. Сталин (март соли 1925), инчунин шароити таърихии навишта шудани «Намунаи адабиёти тоҷик» ва аҳаммияти ин асар, муборизаи нависанда барои ҳифзи ёдгориҳои маданияи тоҷикон, нақши ӯ баҳри бавучудоии адабиёти нави тоҷик ва монанди инҳо аз назар гузаронидааст. Ҳатто М. Турсунзода чунин мулоҳизае пеш мегузорад, ки таърихи тамаддун ва адабиёти тоҷик дар ҳама давру замон ҳамчун инъикоскунандаи муборизаи озодихонаи халқ арзи вучуд кардааст. Аз ҳамин нуқтаи назар, робитаи узвии маданияту фарҳанг ва санъату адабиёти тоҷикро дар осори илмӣ ва адабии устод Айни ҳамчун тамоюли падидаҳои пешқадами маънавияти халқ, муборизаҳо баҳри озодию хушбахтӣ ва фарогирандаи беҳтарин анъанаҳои адабӣ таъкид намуда, мегӯяд: «Маданияти халқи тоҷик таърихи ҳазорсола дорад. Аммо таърихи халқи тоҷик то Революсияи Октябр ин на танҳо таърихи маданияти бойи ӯст. Ин таърихи муборизаҳои оммаи меҳнаткшон барои озодӣ ва хушбахтӣ, бар зидди истисмор ва асорат мебошад.

Чуноне ки ору аз гулҳои бешумору гуногун ба лонаи худ зарраҳои қиматбаҳои асалро бо чидду ҷаҳд ҷамъ мекунад, Айни ҳам инчунин аз саҳро ва киштзорҳои бойи тоҷикон воқеаҳо ва фактҳоро интиҳоб карда, ба ганҷинаи солномаи халқи мо чун шоҳиди чидду ҷаҳд ва анъанаҳои озодихонаи доимии худ дохил мекунад» [21, с. 10].

Ин андешаҳои М. Турсунзода аз ҷиҳати ҳадафи таълиф ва ҷавоб ба ниёзҳои замон дар замони таълифи худ дарёфтҳои муваффақе мебошанд, ки муаллифро ба сарманзили мақсуд расонидаанд. Яъне бо омӯзиши «Намунаи адабиёти тоҷик» ва баҳрабардорӣ аз мактубҳои устод Айни, М. Турсунзода усул ва методи тадқиқи сарватҳои маънавии гузаштаре аз тарафи С. Айни муайян намуда, бо даъвоҳои муҳаққиқони он замон ҷавоб гуфта, аз сиёсати ҳукмрони давр суд ҷустааст. Дар ҳамин замина, адабиётшинос А. Маҳмадаминов, ки солҳо болои ин «асари барҷастаи адабиётшиносӣ» таҳқиқ анҷом додааст, барҳақ мегӯяд: «Ба «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳамчун ҳуҷҷати муҳими таърихӣ ва илмию адабӣ мурочиат кардани М. Турсунзода бебабаб набуд. Ҳамон навъе ки маълум аст, мубориза барои таъмини ҳуқуқи қонунии халқи тоҷик ба мероси адабии гузашта дар солҳои 40 -ум ва ибтидои 50 -ум дар мубориза бар зидди назарияи космополитизм ва назарияи буржуазии «ҷараёни ягона» дорои аҳаммияти калони сиёсӣ ва адабӣ буд» [7, с. 73].

Асари дигаре, ки тавачҷуҳи М. Турсунзодаро ҷалб намудааст, «Ғуломон» мебошад. Ҳанӯз М. Турсунзода дар номаи худ, ки дар таърихи 5 -уми март

соли 1936 ба суроғаи С. Айнӣ фиристода шудааст, нахустин бор дар бораи «Ғуломон» аз таъсирпазирию ҳаяҷонфизоии асарҳои устод Айнӣ суҳан гуфта, чӯшиши дарунии худро дар бораи ин асар чунин баён намудааст: «Чанд рӯз боз ба хондани «Ғуломон» машғул гардида ба охир расонидам. Аз он ҳаяҷоне, ки аз ҳаёти Ҳасан ва хонаводаи он гирифтаам, ҳозир ҳам берун шуда натавониста истодаам» [15]. Ин аввалин нуқтаи назари М. Турсунзода оид ба «Ғуломон» мебошад, ки дар солҳои баъд доираи андешаҳои ӯ вусъат ёфта, мулоҳизаҳои мукаммали ӯро ба вучуд меоранд. Барои М. Турсунзода «Ғуломон» ҳамчун «асари намоён, эпопея, солномаи таърихи мудҳиш ва қаҳрамононаи чанд насли халқи тоҷик», қобили мулоҳиза аст.

М. Турсунзода дар мақолаҳои ба С. Айнӣ бахшидааш барои муайян намудани муосирияти осори адиб, аз ҷумла ба романҳои «Дохунда» ва «Ғуломон» низ эътибори махсус додааст. М. Турсунзода дар мавриди нашрҳои зиёди осори С. Айнӣ суҳан ба миён оварда, дар ҳамин замина аз тарҷума ва наشري онҳо дар кишварҳои хориҷ андешаҳои худро асоснок мекунад. Аз ҷумла, М. Турсунзода бо эҳтирос ва ифтихор романи «Дохунда» -ро ҳамчун машғали дурахшон барои мубориза бар асорату истисмор барои халқи ҳинду медонад ва мегӯяд: «Суруде, ки вичдонан, аз таҳти дил хонда мешавад, дурпарвоз аст. Мо романи Айнӣ «Дохунда» -ро дар соҳилҳои Ганг дидаем. Романи мазкур ба забони ҳиндӣ тарҷума шудааст ва ҳар як китоби ӯ дар дасти халқи ҳинду машғали дурахшонест, ки ба мубориза бар зидди истисморкунандагон даъват мекунад ва ба муборизони роҳи озодӣ ёри мерасонад» [26, с. 208].

Аз таърихи тарҷумаҳои осори С. Айнӣ ба забони ҳиндӣ медонем, ки ҳанӯз дар замони зиндагии адиб осори ӯ ба воситаи адиб, сайёҳ, тарҷумон ва донишманди пурқори Ҳиндӯстон – Раҳул Санкритиян (1893 -1964) тарҷума шуда, дар миёни халқи ҳинду шуҳрат ва маҳбубияти хосаро соҳиб гардидаанд [12, с. 101 -106]. Бояд зикр намуд, ки агарчи М. Турсунзода бо сабаби ҳадафи мақола, ки гузориш оид ба вазъи адабиёти тоҷик дар солҳои 60 – 70 -уми асри XX аст, тарҷумони асарҳои С. Айнӣро зикр наменамояд, сабабҳои ба асарҳои С. Айнӣ мароқи зиёд доштани хонандагони ҳиндуро шарҳ медиҳад. Ҳамчунин, муаллиф барои исботи ақидаи худ, оид ба муосирияти асарҳои С. Айнӣ андешаашро идома дода, дар симои чанд авлод ва воқеаҳои «Ғуломон», чӣ гуна аз насл ба насл гузаштани мероси беҳтарини инсон – озодиро қайд карда, онро дар насли сеюми ин авлод, мебинад, ки «дар сарзамини озод ва хушбахт рӯҳбаландона ҳаёти нав месозанд» [26, с. 199]. Яъне М. Турсунзода низ моҳияти масъала ва воқеаҳои сиёсӣю иҷтимоӣ давраи садсолаи охири Аморати Бухоро ва солҳои аввали барқароршавии Ҳокимияти Шуравиро, ки дар «Ғуломон» тасвир шудаанд, дар асоси талаботи қонунҳои адабию бадеии ҷомеаи сотсиалистӣ баҳо додааст.

Ба воқеаҳои муҳими «Ғуломон» ҳамчун ҳуҷҷати таърихӣ, ки халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон онро аз сар гузаронидаанд, мурочиат намудани М. Турсунзода низ ҷолиб буда, ҳамчун таҷрибаи санҷидашуда баҳри ибрати

муборизаи дигар халқҳо бар асорат ёд мешавад. «Романи «Ғуломон», – мегӯяд М. Турсунзода, – ҳуччати таърихист. Ин давраест, ки халқи тоҷик онро кайҳо аз сар гузаронидааст. Аммо ин давра гузаштаи мурда нест. «Ғуломон» -и Айнӣ ғуломфурӯшони имрӯзаро... фош мекунад ва ба ҳамаи халқҳои мазлум ибрати мубориза нишон медиҳад» [26, с. 202].

Ба ҳамагон маълум аст, ки «Ғуломон» на танҳо будубоши халқи тоҷик, балки зиндагӣ ва хусусиятҳои тараққиӣ туркманҳо, ўзбакон ва дигар халқу миллатҳои Осиёи Миёнаро дар ҳудуди зиёда аз сад сол фаро гирифтааст [10, с. 267]. Ин ҷиҳати асар низ аз назари М. Турсунзода дур намондааст.

М. Турсунзода чунин андешаро пеш мегузорад, ки «Ғуломон» -и С. Айнӣ дар солҳои 60 -уми садаи XX низ асари асосист ва боз ҳам тунду шиддатноктар садо медиҳад. Дар заминани ҳамин андеша муаллиф ғуломфурӯшӣ, ки сурати манфури ҷаҳонбинии асрҳои миёна аст ва дар «Ғуломон» -и Айнӣ маҳкум шудааст, дар ҷомеаҳои сармоядорӣ тараққӣ ёфтани онро мушоҳида намуда, ин асарро намунаи мубориза медонад. «Ҳозир, дар рӯзҳои мо, – менависад М. Турсунзода, – романи «Ғуломон» яке аз асарҳои асосии Садриддин Айнӣ, боз ҳам тунду тез ва шиддатноктар садо медиҳад, зеро ғуломфурӯшӣ, ки тимсоли манҳуси асри миёна аст, дар рӯзҳои мо, дар ҷаҳони «мутамаддин» -и капиталистӣ боз ҳам нашъунамо ёфта истодааст» [26, с. 201]. Дар ин мавзӯ М. Турсунзода яке аз симоҳои манфури «Ғуломон» – Абдурраҳмонро, ки бо супориши сардори ғуломфурӯшону ғуломтозон Қилич -халифа бозори ғуломфурӯширо аз ғуломони аз диёри худ иҷборан рондашуда пур мекард, ба ғуломфурӯшони замони худ – Уолстрит ва Сити муқоиса карда, кирдорҳои сиёҳу манҳуси ӯро дар пеши ин «хӯҷаинҳои мутамаддин» ҳеч медонад. «Сардор Абдурраҳмон, ки бо супориши ғуломдори пир Қилич – оғои «муқаддас», – менависад М. Турсунзода, – бозорҳои Осиёи Миёнаи асри гузаштаро (асри XIX – Л. Ш.) бо ғуломони аз ватан зӯран рондашуда пур карда буд, чун ду катраи об ба ғуломфурӯшони замони ҳозира монандӣ дорад. Кирдори сиёҳи ӯ (Абдурраҳмон -сардор – Л. Ш.) бошад, дар муқобили кирдори хӯҷаинҳои «мутамаддин» -и Уолстрит ва Сити ҳеч аст» [26, с. 201]. Дар идомаи мақола бошад, М. Турсунзода аз ҳуччат ва далелҳои таърихӣ истифода бурда, романи «Ғуломон» -ро ҳамчун асаре, ки вобаста ба вазъиятҳои таърихӣ муттақои истисморшудагон ва ҳар халқи дар зери асоратмонда метавонад бошад, маърифат мекунад. Ин андешаи М. Турсунзода хеле ҷолиб аст. «Ғуломон» -и устод Айнӣ дар замони мо – дар даҳсолаи дувуми асри XXI, низ муосирӣ дорад. Муосирӣ ин мавзӯ дар он зоҳир мегардад, ки «ғуломтозӣ» -ю «ғуломфурӯшӣ» аз нав зинда шуда дар шакли дигар дар шаҳрҳои Русия зуҳур кардааст. Имрӯз мардикорони тоҷик ва дигар халқҳои бесармоя низ дар муҳочират ҷабри ғуломӣ мекашанд ва ғ.

Хулоса, М. Турсунзода, дар мақолаҳои ба С. Айнӣ бахшидааш, вақте ки ба осори адабӣ ва илмӣ адиб мурочиат мекунад, андешаҳои ӯро дар заминаи инсондӯстии урфии тоҷикӣ устувор нигоҳ медорад. Назари сиёсӣ ва мафкураи

расмии ҳокими замон ҳамчун идомаи ҳамин гуманизми мардумӣ мавқеи ўро устувор мегардонад. М. Турсунзода, аз як тараф, тарғибгари мафкураи расмий замон аст, вале аз тарафи дигар, рӯҳияи мардумии инсонпарвариро форомӯш намекунад ва осори устод Айниро аз ҳамин нуқтаи назар муаррифӣ менамояд. Аз ин рӯ, мулоҳизаҳои ӯ, гузашта аз мавқеъ ва мафкураи шуравӣ доштан, бисёр самимӣ, воқеӣ, қалбӣ ва дилпазир мебошад. Аз ҷониби дигар, М. Турсунзода барои омӯзиш ва муайян кардани умдатарин хусусиятҳои осори С. Айни дар марҳалаҳои аввали ҷомеаи шуравӣ ва минбаъда оид ба мавзӯҳои озодӣ (озодии синфӣ), пешрафти иҷтимоӣ, баробарии афроди башар ва халқҳо, озодии занон ва ривочи мактабу маориф, ки ба хоҳиш ва ормонҳои мардумӣ мувофиқат доштанд, бо далелҳои бозғатимод мулоҳиза баён кардааст. Аз ин ҷиҳат, баррасӣ ва таҳлили мақолаҳои Ҷавҳирҷон М. Турсунзода барои замони мо муҳим буда, аз як тараф, аз тавачҷуҳи бузурги муаллиф ба осор ва шахсияти С. Айни марбут мегардад, аз тарафи дигар, адибро ҳамчун мулоҳизакори таърихи тамаддуни тоҷикон дар замони табодулотӣ сиёсӣ ва ҷомеаи сотсиалистии таърихи шуравии тоҷик ба насли имрӯз муаррифӣ менамоянд.

КИТОБНОМА

1. Айни, С. Ба рафиқ Турсунзода / С. Айни // Шарқи сурх. – 1956.– № 4. – С. 107-110.
2. Аъзамзод, С. Нақди афкори Мирзо Турсунзода ва ду марҳилаи муносибат ба мероси адабӣ // Адабиёт ва маърифати нақд. Маҷмуаи мақолаҳо / С. Аъзамзод. – Хучанд: Анис, 2012. – 200 с.
3. Бобоев, Ю. Мирзо Турсунзода – ҳаёт ва эҷодиёти ӯ. Монография / Ю. Бобоев. – Сталинобод: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1961. – 308 с.
4. Бобоев, Ю. Певец солнечных вершин. Монография / Ю. Бобоев. — Душанбе: Ирфон, 1978. — 328 с.
5. Брагинский, И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айни. Монография / И.С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 196 с.
6. Джумаев, Ш. Литературно – критические взгляды Мирзо Турсун -заде. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Ш. Джумаев. – Душанбе, 1986. – 180 с.
7. Маҳмадаминов, А. Мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба «Намунаи адабиёти тоҷик» // Маҳорати эҷодии Мирзо Турсунзода. Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Матбааи «Мактабҳои олии», 1981. – С. 72 - 78.
8. Маҳмадаминов, А. Айнишиносӣ ва замони ҳозира (Маҷмуаи мақолаҳо) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 160 с.
9. Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ. Равшангари бузург. Монография / Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.

10. Мухаммадҷони Шақурии Бухорӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. Маҷмуаи мақолаҳо / Мухаммадҷони Шақурии Бухорӣ. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.
11. Нурова, М. А. Изучение современного таджикского романа и романа хинди в контексте сопоставительного исследования (Дисс. доктора филологических наук) / М. А. Нурова. – Душанбе, 2018. – 290 с.
12. Раҷабов, Ҳ. Даҳ чехраи адабиёти хиндӣ. Маҷмуаи мақолаҳо / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе: Дониш, 2014. – 250 с.
13. Сайфуллоев, А. Мирзо Турсунзода: Очерки ҳаёт ва эҷодиёти шоир. Монография / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
14. Табаров, С. Романи «Ғуломон» -и Айнӣ ҳамчун романи таърихӣ. Рисолаи номзадӣ / С. Табаров. – Душанбе: Адиб, 2005. – 240 с.
15. Турсунзода, М. Устоди мухтарам Айнӣ (Мактуби М. Турсунзода ба С. Айнӣ аз таърихи 5 март соли 1936) // Бойгонии Осорхонаи адабии Садриддини Айнӣ, фонди 326, воҳиди маҳфузи 491/1.
16. Турсунзода, М. Устод Айнӣ! (Мактуби М. Турсунзода ба С. Айнӣ аз таърихи 19 феврал соли 1941).
17. Турсунзода, М. Барои ватандӯстии советӣ бар зидди панэронизм! // Шарқи сурх. – 1949. – № 3. – С. 1 -4.
18. Турсунзода, М. Ба муқобили космополитизм ва панэронизм // Тоҷикистони сурх. – 1949. – 4 март. – № 43 (5981). – С. 3.
19. Турсун -заде, М. Выдающийся советский писатель / М. Турсун -заде // Правда. – 1953. – 27 апреля. — № 117 (12685). — С. 3.
20. Турсунзода, М. Адиб ва олими забардаст / М. Турсунзода // Коммунисти Тоҷикистон. – 1953. – № 4. – С. 53 -57.
21. Турсунзода, М. Садриддин Айнӣ / М. Турсунзода // Шарқи сурх. – 1953. – № 4. – С. 8 -22.
22. Турсун -заде, М. Наш Аини / М. Турсун -заде // Таджикская советская литература. – Сталинабад: Таджикгосиздат., – 1954. – С. 33 -51.
23. Турсунзода, М. Ҳайкали ёдгории асосгузори адабиёти советии тоҷик Садриддин Айнӣ / М. Турсунзода // Тоҷикистони советӣ. – 1956. – 17 декабр. — № 344. — С. 2.
24. Турсунзода, М. Сардафтари адабиёти советии тоҷик / М. Турсунзода // Шарқи сурх. – 1958. – № 5. – С. 88 -94.
25. Турсун -заде, М. Мастер таджикской литературы / М. Турсун -заде // Литературный Таджикистан. Книга 2. – 1958. – С. 140 -145.
26. Турсунзода, М. Садриддин Айнӣ // Куллият. Иборат аз шаш чилд. Чилди III. Осори адабӣ -танқидӣ / Муратғиё ва муаллифи эзоҳот Ю. Бобоев / М. Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – С. 186 -216 / – 432 с.
27. Чумъаев, Ш. Айнӣ ва Турсунзода / Ш. Чумъаев // Мактаби советӣ. – 1975. – №4. – С. 30 -34.

28. Ҷумъаев, Ш. Реализми сотсиалистӣ аз назари М. Турсунзода / Ш. Ҷумъаев // Мактаби советӣ. – 1979. – №10. – С. 29 -33.

29. Шарифов, Х. Услуб ва камолоти сухан (Маҷмуаи мақолаҳо) / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 176 с.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА – МУҲАҚҚИҚИ РЎЗГОР ВА ОСОРИ САДРИДДИН АЙНӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлилу баррасии мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба осори адабӣ ва илмӣ С. Айнӣ бахшида шудааст. Ҷунонки дар матни мақола омадааст, М. Турсунзода оид ба асарҳои адабӣ ва илмӣ С. Айнӣ бевосита мақола нанавишта бошад ҳам, дар зимни дигар мақолаҳои хусусан мақолаҳои ба С. Айнӣ бахшидаи худ, дар хусуси осори адабӣ ва илмӣ адиб мулоҳизаҳои қобили тавачҷуҳ баён кардааст. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода, дар мақолаҳои ба С. Айнӣ бахшидаи, вақте ки ба осори адабӣ ва илмӣ адиб мурочиат мекунад, андешаашро дар заминаи инсондӯстии урфии тоҷикӣ устувор нигоҳ медорад. Назари сиёсӣ ва мафкураи расмӣ ҳокими замон бошад, ҳамчун идомаи ҳамин гуманизми мардумӣ мавқеи ӯро устувор мегардонад. М. Турсунзода, аз як тараф, тарғибгари мафкураи расмӣ замон аст, вале рӯҳияи мардумии инсонпарвариро форомӯи намекунад ва осори устод Айниро аз ҳамин нуқтаи назар муаррифӣ менамояд. Ин нуқтаҳои муҳими адабиётшиносӣ мулоҳизаҳои ӯро, гузашта аз мавқеъ ва мафкураи шуравӣ доштан, бисёр самимӣ, воқеӣ, қалбӣ ва дилпазир мегардонад. Аз ҷониби дигар, М. Турсунзода барои омӯзиши ва муайян кардани умдатарин хусусиятҳои осори С. Айнӣ дар марҳалаҳои аввали ҷомеаи шуравӣ ва минбаъда оид ба мавзӯҳои озодӣ (озодии синфӣ), пешрафти иҷтимоӣ, баробарии афроди башар ва халқҳо, озодии замон ва ривоҷи мактабу маориф, ки ба хоҳиши ва ормонҳои мардумӣ мувофиқат доштан, бо далелҳои боэътимод мулоҳиза баён кардааст. Бо ин сабаб, баррасӣ ва таҳлили мақолаҳои фавқуззикри М. Турсунзода барои замони мо муҳим буда, аз як тараф, аз тавачҷуҳи бузурги муаллиф ба осор ва шахсияти С. Айнӣ марбут мегардад, аз тарафи дигар, адибро ҳамчун мулоҳизакори таърихи тамаддуни тоҷикон дар замони табаддулоти сиёсӣ ва ҷомеаи сотсиалистии таърихи шуравии тоҷик ба насли имрӯз муаррифӣ менамояд. Дар мақола кӯшиши мешавад, ки мулоҳизаҳои М. Турсунзода бо назари объективӣ ба маводи таҳқиқ ва бо назари интиқодӣ муносибат кардан ба маводи мавриди ниёз таҳлилу баррасӣ гарданд.

Калидвожаҳо: «Намунаи адабиёти тоҷик», «Ғулмон», санъаткори бузург, осори илмӣ ва адабӣ, ҷомеаи шуравӣ, ҳуҷҷати таърихӣ, ҷомеаҳои сармоядорӣ, таърихи маданияти халқи тоҷик, гуманизми мардумӣ, арзиши илмӣ ва адабӣ.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА САДРИДИНА АЙНИ

Настоящая статья посвящена анализу рассуждений М. Турсунзода о научно -литературных произведениях основоположника нового периода

таджикской литературы Садриддина Айни. Как сообщается в статье, Мирзо Турсунзаде не писал об этих произведениях Айни отдельную статью, однако в многочисленных других статьях и заметках об особенностях и достоинствах художественного наследия Айни, он затрагивал и этот вопрос.

М. Турсунзаде при исследовании научно -литературных сочинений Айни исходит из истоков чисто таджикских традиционных гуманистических принципов и этических канонов. Вслед за этим, он отражает и свой политический взгляд, исходя из установок официальной господствующей идеологии. Нет сомнений, что М. Турсунзаде был очень активным и нустанным пропагандистом советской социалистической идеологии, однако его мысли и суждения опираются на исконно народный гуманизм, на народность и доступность литературоведческого мышления и языка Айни.

В этих произведениях Айни, по мнению Турсунзаде, дается такая проникновенная характеристика творчества каждого из изучавшихся им писателей, и содержится столь много материала, критически переработанного, что собрание литературоведческих статей и очерков С. Айни должно явиться настольной книгой для каждого, кто изучает таджикскую литературу. С другой стороны, Турсунзаде выявляет важнейшие факторы обращения Айни к освещению начальной стадии становления советской власти в Бухаре, пишет о вопросах классовой свободы, общественного прогресса, равенстве прав и свобод людей и народов на достойную жизнь, свободе женщин, развития образования.

Все эти вопросы ведут свои истоки из народных представлений и жизненных идеалов. Затронутые Турсунзаде вопросы народных идеалов касательно судьбы таджикского народа в произведениях Айни, безусловно, являются актуальными и востребованными для полного освещения всех сторон научной и литературной деятельности патриарха таджикской литературы. В статье автор выражает объективный взгляд на материал исследования и критически подходит к его анализу.

Ключевые слова: «Образцы таджикской литературы», «Рабы», великий художник слова, советское общество, исторический документ, капиталистические общества, история культуры таджикского народа, народный гуманизм, научная и литературная ценность.

MIRZO TURSUNZADE IS A RESEARCHER OF THE LIFE AND WORKS OF SADRIDDIN AYNI

This article is devoted to the analysis of the arguments of M. Tursunzada about the scientific and literary works of the founder of the new period of Tajik literature, Sadridin Ayni. As reported in the article, Mirzo Tursunzada did not write a separate article about Ayni's works, however, in numerous other articles and notes about the features and advantages of Ayni's artistic heritage, he also addressed this issue.

M. Tursunzada, in the study of scientific and literary works of Ayni comes from the origins of purely Tajik traditional humanistic principles and ethical canons. Following this, he reflects his political view, based on the principles of the official dominant ideology. There is no doubt that M. Tursunzada was a very active and persistent propagandist of Soviet socialist ideology, but his thoughts and judgments are based on traditionally humanism, on the nationality and accessibility of literary thought and Aini language.

According to Tursunzada, the works of Ayni give such a penetrating characterization of the work of each of the writers he studied, and contain many material critically processed that the collection of literary articles and essays by S. Ayni should be a reference book for anyone who studies Tajik literature. On the other hand, Tursunzada identifies the most important factors for Ayni's appeal to cover the initial stage of the formation of Soviet power in Bukhara, writes about issues of class freedom, social progress, equality of human rights and freedoms for a decent life, women's freedom, and the development of education.

All these questions have their roots in folk ideas and life ideals. The issues of popular ideals raised by Tursunzada regarding the fate of the Tajik people in Ayni's works are certainly relevant and in demand for the full coverage of all aspects of the scientific and literary activities of the patriarch of Tajik literature. In the following article, the author expresses an objective look at the research material and critically approaches its analysis.

Key words: «Samples of Tajik literature», «Slaves», great artist of words, Soviet society, historical document, capitalist societies, the history of culture of the Tajik people, popular humanism, scientific and literary value.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Лутфулло Абдулло – номзади илмҳои филологӣ, ходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; **Нишони:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ; кӯчаи Ш. Ҳусейнзода -155; **E-mail:** sharifzodal@mail.ru; **Тел.:** +992 -98 -586 -86 -46.

Сведение об авторах: Шарифзода Лутфулло Абдулло – кандидат филологических наук, научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ; **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки; улица Ш. Гусейнзода -155; **Электронная почта:** sharifzodal@mail.ru; **Телефон:** +992 -98 -586 -86 -46.

Information about the authors: Sharifzoda Lutfullo Abdullo – Candidate of Philological sciences, researcher at the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST; **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue; Sh. Guseynzoda street -155; **E-mail:** sharifzodal@mail.ru; **Phone:** +992 -98 -586 -86 -46.

МУҚОИСАИ ЯК ҲИКОЯТ АЗ ДУ САРЧАШМА**Бибисултон Навбахорова****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Доир ба шахсият, рӯзгору осори донишмандону шоирони барҷаста монанди Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абулқосими Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Умари Хайём, Ҷалолиддини Румӣ, Ҳофизи Шерозӣ он қадар нақлу ривояту ҳикоят дар байни мардум паҳн гардидааст, ки як қисмашон заминаи воқеӣ дошта, бархе дигар ҳатто афсонаҳои сеҳромезро ба ёд меоранд. Сабаби паҳн гардидани нақлу ривоятҳо аз як тараф ба шоир, олим, файласуф, нучумшинос ва табиби барҷаста будани онҳо алоқаманд бошад, аз тарафи дигар ба рӯзгори пур аз муаммо ва печида, фишор аз ҷониби ҳукмронон, сафар, саргардонӣ ва бо мардуми зиёд вохӯрдани онҳо вобаста аст. Баъзе аз ин нақлу ривоятҳо дар сарчашмаҳои илмию адабии замони зиндагии ин ашхоси таърихӣ навишта шуда, бо гузашти асрҳо дар тазкираву асарҳои таърихӣ мазмунан такмилу тағйир ёфтаву тақрор гардидаанд.

Дар ин мақола як ҳикояти ду сарчашмаро дар бораи шоири маъруфи асри XII Абдулвосеи Ҷабалӣ (тав. тақрибан солҳои 80 -уми асри XI - вафот 1160) мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Пеш аз он ки ба таҳлили ҳикоят шуруъ кунем, зарур аст, ки дар бораи шахсият, ҷои таваллуд ва маҳорати шоирии Абдулвосеи Ҷабалӣ маълумоти мухтасар диҳем. Ҷои таваллуди шоир вилояти Ғарҷистон аст. Мутобиқи маълумоти ҷуғрофиёдонони давраи исломӣ Ғарҷистон ноҳияи бузурги кӯҳистонист, ки дар Афғонистон, миёни Ҳирот ва Кобул воқеъ аст [2, 211 -212]. Тахаллусашро низ шоир ба ҳамин сабаб «Ҷабалӣ», яъне кӯҳистонӣ интихоб кардааст. Ӯ шоири маддоҳи дарбори Баҳромшоҳи Ғазнавӣ ва Султон Санҷар мебошад. Бо шоирони бузурги қасидасаро – Саноиӣ Ғазнавӣ, Адиб Собири Тирмизӣ, Амир Муиззии Нишопурӣ ва Рашидуддини Ватвот дар як аср зиндагӣ ва эҷод кардааст. Ин шоирон дар як вақт маддоҳи шоҳону ҳокимони замони худ ба шумор рафта, дар пайравии ҳамдигар шеър мегуфтанд, ба ҳамдигар шеър мебахшиданд ва ҳатто дар нусхаҳои девонҳояшон ғазалу қасидаҳо бо иштибоҳи котибон омехта гардидаанд. Аз ҷумла, чанд ғазалу қасидаи Саноию Ҷабалӣ дар нусхаҳои девони ҳар ду шоир китобат гардида, Ҷабалӣ бо сирқат намудан аз ашъори Саноиӣ айбдор мегардад. Баҳси сирқати адабӣ дар атрофи ашъори Саноиӣ ва Ҷабалӣ хеле машҳур аст ва муҳаққиқони эронӣю тоҷик дар ин мавзӯ борҳо андешаҳояшонро баён намудаанд [11, 64 -72].

Ҳикояти аввал дар бораи Абдулвосеи Ҷабалӣ дар «Таърихи гузида» -и Ҳамдуллоҳи Муставфӣ (1281 -1349) омадааст, ки чунин аст: «Гӯянд дар аввал барзгари султон буд, дар пунбазоре ўро дид, ки мегуфт:

Уштур, дарозгардано,
Донам чӣ хоҳӣ кардано,
Гардандарозӣ мекунӣ,
Пунба бихоҳӣ х(в)ардано.

Султон дар ӯ бӯи лутфи табъ ёфт, ӯро мулозим кард ва тарбият фармуд, то бад -ин мартаба расид, ки ба тарзи шеъри ӯ то ғоят шеър нагуфтаанд» [б, 823].

Ин ишорати кӯтохи Ҳамдуллоҳи Муставфӣ бо чор мисраъ шеъри сода дар «Бадоеъ -ул -вақоеъ» -и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ (1485 -1566) як ҳикояти ачиби сюжетдор мебошад. Барои хонандаро бо мазмуни ҳикоят ошно намудан онро айнан меорем: «...Миёни Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва Ҳасани Маймандӣ муддатҳо ин мунозира ва мучодала буд, ки Султон Маҳмуд мегуфт, ки қобилият ва истеъдод дар одам зотӣ ва фитрист, ба саъю кӯшиши мураббӣ ҳосил намешавад ва Ҳасани Маймандӣ мегуфт: Ҳарчанд одамӣ ноқобил ва бесалоҳият бошад, ба тарбияти мураббӣ ва эҳтимомаш адим -ул -мисл ва маъдум -ун -назир мегардад.

Рӯзе ин ҳар ду мунозир ба расми шикор баромада, аз лашкар чудо монданд. Гузарашон ба домани кӯҳе афтод. Султон Маҳмуд дид, ки шахсе бар болои чавзбуне бар куллаи кӯҳе бар шохе нишаста ва поини шохро мебурад. Ҳасани Маймандӣ мегуфт, ки:

- Аз муқобира даргузару назар бар сари ин дарахт андоз ва ин шахсро мушоҳида куну инсоф бидех, ки тарбият дар ин шахс чӣ асар дошта бошад?

Ҳасан гуфт:

- Бо вучуди ин, агар тарбият ёбад, аз наводири олам мегардад.

Султон Маҳмуд дар эъроз шуду гуфт:

- Ту ин мардро тарбият кун, то бибинем, чӣ мекунӣ!

Ин гуфту баргашт. Ҳасан фарёд кард, ки:

- Ин шохро мабур ва фуруд ой!

Фуруд омад. Ҳасан пурсид, ки:

- Чӣ ном дорӣ?

Гуфт:

- Маро Абдулвосеи Чабалӣ мегӯянд. Марди кӯхистониям, пуштаи ҳезуме ба шахр мебараму мефурӯшам ва авқот мегузаронам.

Навқарони Ҳасан расиданд. Фармуд, ки ӯро бар аспе савор карданду ба хонаи худ бурд ва ба чамъе аз шуарову фузало, ки дар мулозимати ӯ буданд, супурду гуфт:

- Миёни ману султон мочароест, агар ба ионати шумо чониби ман қувват гираду рочех шавад, шуморо он микдор риояту тарбият намоям, ки аз молу маноли олам ғанию мустағнӣ гардед. Мебояд, ки ба ин шахс аслан ба наср сухан нагӯед ва ба якдигар ҳар чӣ гӯед, мебояд, ки манзуму мавзун бошад.

Муддате ба ин услуб гузарониданд. Рӯзе ба сайри сахро рафта буданд, ба канори пунбазоре расиданд, шугуре истода буд. Абдулвосеъ гуфт:

Уштуро, качгардано, донам, чӣ хоҳӣ кардано,
Гардан намудӣ кач, магар пунба бихоҳӣ кандано?

Чамӣ шоирон, ки онро шуниданд, хушҳол шуданду пеши Ҳасан омаданд ва воқеаро ба тафсил гуфтанд. Ҳасан он ҷамоатро инъоми бисёр карду фармуд, ки ин байтро ба хатти ҷалӣ бар девори гармхонаи ҳаммом навиштанд, дар ҷойе ки султон рӯй ба он ҷониб менишинад.

Чун султон ба ҳаммом даромаду ба ҷойи маъхӯд қарор гирифт, сартарошро фармуд, ки сарашро тарошад. Дар вақте ки мӯйҳои зери маҳосинашро метарошид, ҷашми султон бад -он байт афтод. Хонд, ки:

«Уштуро, качгардано, донам, чӣ хоҳӣ кардано». Чун сартарош шунид, ки султон гуфт: «донам, чӣ хоҳӣ кардано» дасти вай биларзиду устура аз дасти вай бияфтод. Султон фармуд, ки ӯро гирифтанд ва гуфт:

- Рост бигӯй, чаро дасти ту ларзон шуд ва устура аз дасти ту афтод?

Гуфт:

- Ба ҷон зинҳор, ҳол ин аст, ки умарои султон ба иттифок бо бародари султон ёр шудаанду маро аз роҳ бурда, гуфтанд, ки:

- Агар султонро сар мебурӣ, сари тӯро дар тарбият аз Кайвон (дар) мегузaronем. Ман, ки қасди ин кор кардам, султон фармуданд, ки «донам, чӣ хоҳӣ кардано» ман ҳаёл кардам, ки султон мутталеъ шуда, ин суҳанро гуфт.

Султон Худойро шукри бисёр гуфту пурсид, ки:

- Ин байти кист, ки ҳифзи ҷони ман шуд ва сабаби амну амони ман гардид?

Ҳасани Маймандӣ ба зону даромаду гуфт:

- Шоҳо, ин байти ҳамон кас аст, ки бар сари шох нишаста, поини шохро мебурид.

Султон Маҳмуд Абдулвосеъро дар тарбият кашид. Кори ӯ ба ҷое расид, ки дар мадҳи султон қасидаи чор дар чор гуфт, ки ҳазрати Ҷомӣ дар «Баҳористон» фармуданд, ки: «Аз он вақт ки ин қасидаро гуфта, ҳеч кас аз уҳдаи ҷавоби ӯ камоянбағӣ берун наёмада» [1, 1196 -1198].

Дар охир Восифӣ қасидаи машҳури шоирро комил овардааст, ки байти аввалаш ин аст:

Ки дорад чун ту маъшуке нигору чобуку дилбар,

Бунафшазулфу наргисчашму лоларӯю насринбар!

Ҳикояҳою ривоятҳои доир ба ашхоси бузургу намоён дар давраҳои зиндагиашон ба вучудомада дар маъхазҳои дар давраҳои минбаъда таълифёфта то андозае таҳриру такмил дода мешаванд. Ин ҳикоят низ аз қадим мавриди тавачҷуҳи тазкиранигорон ва адабиётшиносон қарор гирифтааст. Муҳаққиқи осори Абдулвосеи Ҷабалӣ - Забехуллоҳи Сафо, ки девони шоирро дар ду ҷилд дар асоси даҳ нусхаи хаттии китобхонаҳои Эрон ба ҷоп омода намудааст, ақидаи худро дар бораи маълумоти «Таърихи гузида» -и Ҳамдуллоҳи Муствафӣ чунин гуфтааст: «...баъид нест, ки ин шеъри ҷаҳормисрагии ҳаштхичой воқеан нахустин шеъри Абдулвосеъ дар кӯдакӣ буда, баъдтар ба сабаби тавачҷуҳи он

афсонаи мазкур сохта шуда бошад» [15, 687]. Адабиётшиноси дигари эронӣ Абулхусайни Навоӣ доир ба ин маълумоти Ҳамдуллоҳи Муставфӣ чунин мегӯяд: «Ин ҳикоят бо ин шакл ба назар афсона менамояд, ки Абдулвосеъ, ки дар арабӣ ва форсӣ назман ва насран аз бузургони замони худ буда, бисёр баъид менамояд, ки аз барзгарӣ ба ин мақом расидаву бо он шеъри сушт, ки муаллифи «Таърихи гузида» нақл мекунад, давраи шеърӯ адабро шуруъ карда ва ба як илтифоти султон дар гӯяндагӣ ва нависандагӣ ба он мақом расида бошад» [7, 44-45].

Агар аз рӯи хронологияи таърихӣ замони зиндагии ашхосеро, ки дар «Бадоеъ -ул -вақоеъ» -и Восифӣ дар борашон суҳан рафтааст, мавриди таҳлил ва муқоиса қарор диҳем, бо ҳикоят мувофиқат намекунад. Аввалан, Чабалӣ шоири машҳури дарбори Султон Санҷар (1085 -1157) буд, на Султон Маҳмуди Ғазнавӣ (971 -1030). Баъдан, Ҳасани Маймандӣ - волии Буст дар замони Сабуктегин (942 -997) ва падари дӯст, ҳамсабақ ва вазири Маҳмуди Ғазнавӣ - Аҳмади Маймандӣ (970 -1032) буд. Ба давраи камолоту пириӣ ҳаёти Ҳасани Маймандӣ замони наврасию ҷавонии Маҳмуди Ғазнавӣ рост меояд. Дар «Ҷомеъ -ул -ҳикоят ва лавомеъ -ур -ривоёт» -и Муҳаммад Авфии Бухорӣ (1172 -1242), ки ҳикояту ривоёти таърихӣ доир ба хулафои араб, сулолаҳои Тоҳириён, Сафориён, Сомониён, Салҷуқиён ва Ғазнавиён гирд оварда шудааст, дар бораи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва вазири ӯ - Аҳмади Маймандӣ низ ҳикояту ривоёти зиёд оварда шудааст. Дар чунин асарҳо ҳикояту ривоятҳо дар бораи ашхоси таърихӣ - подшоҳону ҳокимон, волиёну хулафои ислом ба тарзи бадеӣ тасвир шуда, бо ин ҳаёти иҷтимоӣ -сиёсӣ ва иқтисодии ин хонадонҳо нишон дода мешавад.

Ҳикояти хурди Ҳамдуллоҳи Муставфӣ дар «Таърихи гузида», ки шеъри Чабалиро тавсиф карда, «ба тарзи шеъри ӯ то ғояти шеър нагуфтаанд» овардааст, ба замони зиндагии шоир мувофиқ аст. Шоир бехтарин қасидаҳояшро ба шоҳи замони худ - Султон Санҷар бахшидааст. Дар ҷилди дувуми девони шоир ба 34 нафар мамдуҳ, ки шоир ба ин ё он муносибат ба онҳо қасида бахшидааст, тавзеҳот дода шудааст. Шоир 23 қасидаашро ба Султон Санҷар бахшидааст [15, 687].

Ҳар як нақл, ривоят ва ҳикоят таърих ва ҳақиқати пайдоиши худро дорад. Табиист, ки пайдо шудани ҳикоят ба замони зиндагии худӣ Абдулвосеи Чабалӣ рост меояд ва баъдтар он паҳн гардида, тақмили тағйир ёфтааст. Яъне, ҳикоят дар замони зиндагии шоир ва баъди ӯ хеле машҳур будааст ва тавассути ин ду асар то замони мо расидаанд. Ин ду ҳикояти зикршуда дар заминаи лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳаёту фаъолияти ӯ офарида шудаанд ва ё худ бо шарҳи холи вай алоқаманд мебошанд. Маълум аст, ки шоир зодаи кӯхистон аст. Дар бораи мавқеи ҷуғрофии Ғарҷистон Амин Аҳмади Розӣ дар «Ҳафт иқлим» чунин менависад: «Ғарҷистон вилояти машҳур аст, кӯҳҳои муҳкам ва устувор ва уқубати ноҳамвор бисёр дорад. Себу амруд ва анҷиру анор дар он диёр нек мешавад ва мардумаш саҳтҷону

кӯҳрав ва дуруштрӯй бошанд. Аз некони он макон он чи қобили эрод бошад Абдулвосеъ аст» [9, 627]. Шоирони маъруфи ҳамасри Чабалӣ – Саной, Муиззӣ, Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Рашидуддини Ватвот зодагони шаҳрҳои калон мебошанд, ки дар он замон маркази илму маърифат ва тичорат ба шумор мерафтанд. Саной дар Ғазнин, Муиззӣ дар Нишопур, Адиб Собир дар Тирмиз ва Рашидуддини Ватвот дар Балх таваллуд ёфта, ба камол расидаанд. Мусаллам аст, ки рӯзгору таҳсил барои ашхоси дар маркази шаҳр бакамолрасида осонтар ва бемашаққат ба даст меояд. Абдулвосеи чавон дар он давраи тираву тори асрҳои миёна аз як деҳаи дурдасти кӯҳистон барои таҳсил роҳи шаҳри Ҳиротро пеш гирифтааст. Чунончи Давлатшоҳи Самарқандӣ дар ин бора менависад: «Дар авоили ҳол аз Чабали Ғарҷистон ба Дорулмулуки Ҳирот афтод ва аз он ҷо ба хидмати султон Баҳромшоҳи Масъуд, ки султони Ғазнин буда, рафта ва дар Ғазнин ба хидмати ӯ машғул шуда, муддати чаҳор сол мадҳи ӯ гуфта...» [10, 27].

Дар оғози зиндагӣ дар шаҳри бегона барои рӯзгузаронӣ шояд ба барзгарию ҳезумкашӣ машғул будани шоир сабаби ба вучуд омадани ин ҳикоят мегардад. Дар ҳаёти адабии ин давр ба дарбор роҳ ёфтани осон набуд. Яъне, пеш аз он ки суҳанвар ба доираи адабии дарбор ворид гардад ё асари мадҳияшро ба шоҳ тақдим кунад, аввал аз ҷониби маликушшуаро таҳлил ва муҳокима карда мешуд. Дар аҳди Абдулвосеи Чабалӣ ин унвон сазовори Муиззӣ гардида буд. Ӯ миёнарави байни подшоҳ ва шоирони маддох буд, дар хусуси ба дарбор роҳ ёфтани онҳо мусоидат менамуд, ҳаққи қалами онҳоро худаш таъйин менамуд, - ҳулласи калом ӯ амирушшуарои шоирони дарбор буд [3,16].

Бо мурури замон қобилияти фитрӣ, зеҳни тез, шавқу завқӣ баланди аз худ намудани забон, якҷо бо заҳмату талош ва кӯшишу ғайрат шоирро ба мартабае расонд, ки шеърӣ ӯ машҳур гашт, шоири дарбори подшоҳони замони худ гардид ва бо шоирони маъруфи замони худ баробар гардид. Шоир дар ашъораш ишораҳои дорад, ки худро аз «хонадони қадим» ва аз «насли расул» мешуморад. Ба назар чунин мерасад, ки ӯ инро дар ҷавоб ба ин ҳикояти дар бораи ӯ бофташуда менависад:

Зи хонадони қадимам ману шумо донед,

Ки вочиб аст, муруоти хонадони қадим [14, 278].

Ё дар ҷои дигар мегӯяд:

Азизкардаи парвардгор ҳадди ман аст,

Чаро ба чашми шумо ман чу хоки раҳ хорам.

Накард бояд бо ман ба қасд ҷабборӣ,

Ки ман зи насли расули Худои ҷабборам.

Расул дар ду ҷаҳон з -он касе биёзорам,

Ки ӯ ҳар оина гардад ба гирди озорам [14, 279 -280].

Абдулвосеи Чабалӣ на фақат ҳамчун шоири дарбор, балки чанд вақт вазифаи муншии малики Нимрӯз - Тоҷиддин Абулфазл Наср ибни Халафро ба

ухда дошта, чанд қасидаашро ба ӯ бахшидааст [4, 296]. Девони иншо мувофиқи шаҳодати муаллифони сарчашмаҳои асримиёнагӣ яке аз аввалин мақомоти расмие буд, ки дар ислом таъсис ёфтааст ва он вазифаи идораи давлатиро анҷом мебуд. Дар замони Салҷуқиён ба ин идораи давлатӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мешуд. Ин муассиса бо унвони «Девон -ул -иншо», «Девон -ур -расоил» ё «Девон -ут -туғро» маълум буд. Сарвари ин муассиса бояд дорои маҳорату малакаи баланди сабки мактубнависӣ бошад ва аз тамоми ҳодисаҳои муҳими дохил ва хориҷи кишвар хабардор бошад. Чанд муддат Абдулвосеи Ҷабалӣ муншии малики Нимрӯз будааст, маълум нест. Лекин аз ин маълумотҳо бармеояд, ки шоир дар замони худ на фақат ҳамчун шоири маддох, балки ҳамчун шахси аз илму дониш баҳравар ва аз кори давлатдорӣ низ хуб бохабар будааст. Дар фонди Институти дастнависҳои шарқии шаҳри Санкт -Петербург таҳти №4305 маҷмуае нигоҳдорӣ мешавад, ки он номаҳои ихвонӣ ва султони давраи Салҷуқиён иншогардидаро дар бар мегирад [12, 752]. Дар байни ин номаҳо, ки ба қалами дабири машҳури он замон - Мунтаҷибалдин, Рашидуддини Ватвот, Шамсиддини Ҷувайнӣ, Ато Малики Ҷувайнӣ иншо гардидаанд, номае аз Абдулвосеи Ҷабалӣ низ омадааст. Ӯ забони арабиро хуб медонист ва дар ин бора дар ашъораш ишораҳои зиёд дорад. Олим ва тазкиранависи арабизабони охири асри XIII ва аввали асри XIV Ибн ал -Фавтӣ (942/1244 -723/1323) дар асари худ «Мачмаъ -ал -адаб фӣ муъҷам -ал -асма ва ал -алқоб» навиштаҳои Абусаъд ас -Самъониро доир ба Абдулвосеи Ҷабалӣ асос дониста, маҳорати баланди шоирро дар гуфтани шеър бо ду забон – форсӣ ва арабӣ ситоиш кардааст: «... Ӯ (Абдулвосеъ -Н. Б.) яке аз шоирони беҳтарин дар эҷоди шеъри форсӣ ва чун маҳоратро дар шеъри форсӣ ба даст овард, ба такмил додани забони арабӣ ғайрат намуд ва бо ин забон низ дар шеър маҳорат пайдо намуд. Ба ин восита ӯ нодиру нобиғаи замони худ гардид» [15, 688]. Маҳорати суҳандонию забондонии ӯро бисёре аз тазкиранависон ситоиш намудаанд. Масалан, Ризоқулихони Ҳидоят дар «Мачмаъ -ул -фусаҳо» ба маҳорати шоирӣ ва нуфузи дар замони худ доштаи шоирро чунин ситоиш мекунад: «Вай саййиди начиб ва фозили адиб аст ва соҳиби мақоми рафеъ ва писари Саййид Абдулҷомеъ ибни Умар ибни Рабеъ аст... Ба ҳар сурат фозилест ҳақим ва шоирест карим» [13, 185]. Дар адабиётшиносии тоҷик низ хунари забондонӣ ва ашъори дузабонаи шоирро шарқшиносии маъруф Тоҷиддин Мардонӣ мавриди таҳлил қарор додааст [5, 129 -132].

«Таърихи гузида» -и Ҷамдуллоҳи Муствафӣ асари таърихӣ буда, дар боби панҷум зиндагиномаи шахсиятҳои маъруф - имомон, қориёни Қуръон, ровиёни ҳадис, олимон ва шоирон оварда шудааст. Бештари ин маълумотҳо мухтасар ва мушаххас мебошанд ва ба ҳақиқати таърихӣ наздиктаранд.

Баҳши дуюми «Бадоеъ -ул -вақоъ» -и Восифӣ ёддоштҳо, нақлу ривоятҳо ва ҳикоятҳо доир ба аҳволу зиндагии шахсиятҳои бузурги илмиву адабиро дар бар мегирад. Бештари нақлу ривоятҳои «Бадоеъ -ул -вақоъ», ки вариантҳои мухталифшон дар асарҳои дигар низ воমেҳӯранд ва нависанда аз онҳо

истифода кардааст, бо обу ранги бадеӣ такмилу эҷод шудааст. Масалан, варианти ривояти «Фирдавсӣ ва Султон Маҳмудӣ Ғазнавӣ» дар ин асар мукамалтарин ва муътамадтарин шинохта шудааст [8, 62].

Абдулвосеи Ҷабалӣ аз адибони хушсухан ва тавонои асри XII буда, тавонии сухан ва кудрати офаринандагӣ осори ӯро то ба замони мо расонидааст. Ҳикоят, ки дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ дар бораи шахсият ва зиндагии ӯ омадааст, тавачҷуҳи зиёди ҳамзамононаш ба шеър ва хостгоҳи иҷтимоии ӯ буда, аз маҳорати хуби забондонӣ, қобилияти хирсӣ, ҷидду ҷаҳд ва мавқеи худро дар зиндагӣ ишғол кардан шаҳодат медиҳад. Албатта, ҳикояти «Бадоеъ -ул -вақоеъ» низ аз ҳақиқат дур буда, сохтаи ҳуди Восифӣ ё эҷодиёти даҳанакии халқ мебошад. Вале нуқтаи муҳим он аст, ки Ҷабалӣ мисли замони зиндагии худ дар асри XVI ҳам дар миёни халқ шӯҳрат дошта, дар тасаввуроти он ҳамчун шоири тавоно боқӣ монда будааст.

КИТОБНОМА

1. Васифи, Зайн ад -Дин Маҳмуд. Бадаи ал -вақои/Зайн ад -Дин Маҳмуд Васифи. Т. II. Критический текст, введение и указатели А. Н. Болдырева. - Л., 1962, -1375 с.
2. Деҳхудо, Алиакбар. Луғатнома/Алиакбари Деҳхудо. Ҷ. XVI. – Техрон, 1338. – 193 с.
3. Жуковский, В. А. Али Аухадэддин Энвери/В. А. Жуковский. - С. Петербург, 1883. – 146+90 с.
4. Иқбол, Аббос. Вазорат дар аҳди салотини бузурги салҷуқӣ/Аббос Иқбол. Техрон. 1338. - 225 с.
5. Мардони, Т. О поэтическом двуязычии Абдулваси Джабали//Т. Мардони. Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ, №2, 2006. – С. 129 -133.
6. Муставфӣ, Ҳамдуллоҳ. Таърихи гузида/Ҳамдуллоҳи Муставфӣ. Ҷ. I. Лондон, 1910. - 853 с.
7. Навоӣ, Абдулхусайн. Чанд нуқта роҷеъ ба Абдулвосеи Ҷабалӣ// Абдулхусайни Навоӣ -Мачаллаи «Ёдгор». Ҷ. II. № 8. -С.44 -46.
8. Обидов, Д. Ҳафт пири суҳансаро дар нақлу ривоятҳо/Д. Обидов. Душанбе: ИмпериаЛ -Групп, 2010. – 238 с.
9. Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим/Амин Аҳмади Розӣ. Тасҳех, таълиф ва ҳавошии Саид Муҳаммади Ризо Тоҳирӣ. Ҷ. II – Техрон, 1378. -627 с.
10. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкират -уш -шуаро/Давлатшоҳи Самарқандӣ. - Бомбай, 1887. -231 с.
11. Собиров, Ҳ. Ю. Мақоми Абдулвосеи Ҷабалӣ дар адабиёти асри XII форсу тоҷик/ Ҳ. Ю. Собиров. Душанбе МТБТ -и ДМТ. 2022. 166 с.
12. Стори, Ч. А. Персидская литература, библиографический обзор/Ч. А. Стори. Перевёл с английского переработал и дополнил Ю. Э. Брегель. Т. II. - Москва, 1972. -1314 с.

13. Ҳидоят, Ризоқулихон. Маҷмаъ -ул -фусаҳо/Ризоқулихони Ҳидоят. Ҷ. I. Техрон, 1878. -656 с.

14. Ҷабалӣ, Абдулвосеъ. Девон, ба эҳтимом ва тасҳеҳу таълиқи доктор Забеҳуллоҳи Сафо/Абдулвосеи Ҷабалӣ. Ҷ. I. Чопи аввал. - Чопхонаи Донишкадаи Техрон, 1339. - 452 с.

15. Ҷабалӣ, Абдулвосеъ. Девон, ба эҳтимом ва тасҳеҳу таълиқи доктор Забеҳуллоҳи Сафо/ Абдулвосеи Ҷабалӣ. Ҷ. II. Чопи аввал. - Чопхонаи Донишкадаи Техрон, 1341. -767 с.

МУҚОИСАИ ЯК ҲИКОЯТ АЗ ДУ САРЧАШМА

Дар мақола як ҳикояти ду сарчашма роҷеъ ба шоири асри XII Абдулвосеи Ҷабалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳикоят дар асари «Таърихи гузида» -и муаррихи машҳур Ҳамдуллоҳи Муставфӣ (асри XIV) ва «Бадоеъ -ул -вақоеъ» -и шоир ва нависандаи барҷаста Зайниддин Маҳмуди Восифӣ (асри XVI) омадааст. Дар ҳикоят дар бораи аз барзгари одӣ то ба мақоми шоири машҳури дарбори шоҳони замони худ расидани Ҷабалӣ сухан меравад. Муаллифи мақола баъд аз овардани мазмуни ҳикоятҳои сарчашмаҳо, аввал мулоҳизаҳои муҳаққиқонро дар атрофи он мисол оварда, сипас сабаби пайдо шудан ва паҳн гардидани онро шарҳ додааст. Ба ақидаи муаллифи мақола заминаи пайдо шудани ҳикоят ба шахсият ва рӯзгори шоир тааллуқ дорад. Бо мурури замон он такмили тағйир ёфта, тавассути ин ду сарчашма то замони мо омада расидааст. Ба вуҷуд омадани ҳикоят заминаи таърихӣ дошта, аз кӯҳистони дурдаст ба шаҳр омадани шоир ва ба дарбор роҳ ёфтани машҳур шудани ӯ мебошад.

Калидвожаҳо. Ҷабалӣ, ривоят, Фарҷистон, Ҳамдуллоҳи Муставфӣ, «Таърихи гузида», барзгар, Восифӣ, «Бадоеъ -ул -вақоеъ», Маҳмуди Ғазнавӣ, Султон Санҷар.

СОПОСТАВЛЕНИЕ ОДНОГО РАССКАЗА ИЗ ДВУХ ИСТОЧНИКОВ

В статье рассматривается рассказ из двух источников о поэте XII в. – Абдулвасе’ Джабали. Этот сюжет записан в «Та’рих -и гузида» известного историка Хамдуллах Муставфи (XIV в.) и «Бадае’ ал -Вакае’» великого поэта и писателя Зайниддина Махмуд Васифи (XVI в.). История рассказывает о восхождении Джабали от обычного крестьянина до известного придворного поэта правителей своего времени. Автор статьи, приведя содержание рассказа источников, сначала приводит мнения исследователей о нем, а затем объясняет причину появления и распространения этого сюжета. По мнению автора статьи, происхождение рассказа восходило к событиям при жизни Джабали. С течением времени сюжет рассказа совершенствовался и изменялся, и дошёл до нашего времени зафиксированным в двух источниках. Поводом для создания рассказа стала историческая реальность, приход поэта в город из далёкого горного края, его путь ко двору и обретение славы.

Ключевые слова. *Джабали, легенда, Гарджистан, Хамдуллах Муставфи, «Та'рих -и гузида», крестьянин, Васифи, «Бадае' ал -вакае'», Махмуд Газнави, Султан Санджар.*

COMPARISON OF ONE STORY FROM TWO SOURCES

The article discusses the story of two sources about the poet of XII -century – Abdulwasi Jabali. This story is found in the works of «Ta'rih -i Guzida» Hamdullah Mustawfi (XIVth century) and «Badae' ul -Waqae'» by outstanding poet and writer Zayniddin Mahmud Wasifi (XVIth century). The story tells of Jabali's rise from an ordinary peasant to a famous court poet of the rulers of his time. The author of the article, after citing the content of the sources' story, first gives the opinions of researchers about it, and then explains the reason for the appearance and spread of this story. According to the author of the article, the origin of the story dates back to events during the lifetime of Jabali. Over time, the plot of the story improved and changed, and has come down to our time recorded in two sources. The occasion for the creation of the story was a historical reality, the arrival of the poet in the city from a distant mountainous region, his way to the court and finding fame.

Keywords. *Jabali, story, Gharjistan, Hamdullah Mustawfi, «Ta'rih -i Guzida», Peasant, Wasifi, «Badae' ul -Waqae'e», Mahmud Ghaznavi, Sultan Sanjar.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Навбахорова Бибисултон Қулмамадовна – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, номзади илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Email: nawbahor_01@inbox.ru

Сведения об авторе: Навбахорова Бибисултон Қулмамадовна – Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Email: nawbahor_01@inbox.ru

Information about the author: Nawbahorova Bibisulton Qulmamadovna – Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki, 21. Email: nawbahor_01@inbox.ru

---

ТАЛМЕҲ ДАР АШЎОРИ КИРОМИ БУХОРИ

Гулбахор Усмонова

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Кироми Бухорӣ яке аз шоирони ғазалсаро ва намоёни нимаи дуюми асри XVII Мовароуннаҳр мебошад. Аз шоир чанд нусхаи девони ғазал боқӣ мондааст, ки чортояш дар Шуъбаи дастхатҳои Мероси хаттии АМИТ маҳфуз аст.

Дар бораи Кироми Бухорӣ аввалин бор дар ҷилди чоруми «Гулшани адаб» [6, 363-374] шарҳи ҳоли мухтасар бо зикри 30 ғазали ӯ чоп шуд. Баъдан адабиётшинос – Садри Саъдиев дар китоби «Адабиёти тоҷик дар асри XVII» [14, 104 -110] ба эҷодиёти ин шоир махсусан тавачҷуҳ зоҳир намуда, тавассути тадқиқоти ҷиддӣ диққати аҳли илмро ба Киrom ҷалб намуд. Ҳамчунин дар донишномаҳо низ мақолаҳои донишномавӣ рӯи чоп омадаанд. Аммо то ҳол дар бораи қорбасти санъ атҳои бадеӣ, аз ҷумла санъати талмеҳ дар ашӯори Киrom тадқиқоте анҷом нашудааст.

Маънии «талмеҳ» дар луғат нигоҳ қардан ва ишора ба чизест дар истилоҳи бадеъ шоир ба ягон қисса ва ё воқеаи машҳур ишора мекунад, ки калом бо алфозе андак бар маъонии зиёд далолат мекунад [21, 50 -51].

Муҳаққиқону донишмандони зиёд доир ба санъати талмеҳ фикру андешаҳои худро иброз доштаанд. Аз ҷумла Тӯракул Зехнӣ менависад: «... дар адабиёти бадеӣ ишорат қардан ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо ва ба ягон шеъри маъруфи яке аз саромадони суҳан санъати талмеҳ номида мешавад» [16, 147]. Дар китоби «Баргузидаи навиштаҳо» -и адабиётшинос Абдунабӣ Сатторзода [12, 198 -201] низ дар ин хусус зикр шудааст. Инчунин муҳаққиқ Ҷалолиддини Ҳумой талмеҳро ҳамчун истилоҳи бадеъ шарҳ дода мегӯяд: «... он аст, ки гӯянда дар зимни калом ба дoston ё масале ё оя ё ҳадисе маъруф ишора кунад» [20, 206].

Кироми Бухорӣ вобаста ба мавзӯи ғазал аз қиссаву воқеаҳои таърихӣ, диниву мазҳабӣ, саргузашти шахсиятҳои бузурги гузашта ёд меорад ва ба василаи талмеҳ намудани онҳо ҳасби ҳоли худи авзои ҷомияро баён месозад.

Қорун аз афроди банӣ Исроил, марди сарватманд ва саркаше буд. Дар талмеҳи зер, ки ба сарвати Қорун ишорат мекунад, бениёзиву хоксории худро ситудааст.

Мардуми афтодаро набвад ғами дунё, Киrom,
Хоксорӣ бениёз аз ганчи **Қорун** мекунад [4, 117].

Дар байти зер ба номи файласуфи Юнони Қадим – Афлотун талмеҳ шудааст, ки шоир тавассути он мухтасаран изҳори ақида қардааст:

Илми **Афлотун** агар хоҳӣ, ки маълумат шавад,
Чун сафоли майкашон фарши раҳи майхона бош [5, 72].

Афлотун «... ҳакиме буда машхур ва маъруф дар замони Сикандар ва устои Арасту аст ва сози арғунун мухтареъи ўст» [1, 106].

Бе рафиқон умри ҷовидон набошад судманд,
Равшан аст ин нукта чун **оинаи Искандарам** [5, 82].

Мисраъҳои мазкур баёнгари он аст, ки шоир зиндагиро бе дӯстон тасаввур намекард ва ин нукта барояш мисли оинаи Искандар равшан буд.

Киром бо талмеҳ намудани мулки Чам, ҷоми Чам ва соғари Чам қаноатпешагӣ ва шикастанафсию бениёзии худро аз молу сарват ва ҳавасҳои зудгузари рӯзгор ба тасвир овардааст.

Сафоли фақр ба даст овару қаноат кун,
Зи фикри орзуи хому **мулки Чам** бархез [5, 68].

Гардан ба пеши **соғари Чам** ҳам намекунам,
Як қатрае зи хуни дилам ғунчавор бахш [5, 73].

Чини рӯйи бӯриё бар ман бувад бас мулки Чин,
Косаи дарюзаам парвои **ҷоми Чам** надошт [4, 88а -89].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ҷоми Чам чунин шарҳ дода шудааст: «пиёлаи афсонавии Чамшед, ки гӯё аз даруни он тамоми ҷаҳон менамудааст» [18, 786].

Қобил – фарзанди Одаму Ҳавво ва бародари Ҳобил аст. Ин ҷо шоир ба яке аз қиссаҳои Қуръон ишора намудааст. Дар Қуръон (оёти 27 -31 -и сураи Моид) қатли яке аз писарони Одам аз ҷониби писари дигараш ишора шуда, аммо аз онҳо номе бурда нашудааст.

Дар ҷаҳон рангин дами теге зи хуни мо нагашт,
Бас хичолатҳо, ки мо аз рӯйи **Қобил** доштем [4, 238].

Ҳамчунин шоир ба соҳибони тахт меҳру шафқат, хоксорӣ ва дурӣ чустан аз қибру ғурурро талқин менамояд. Ё барои тақвияти афкори хеш қиссаи Сулаймонро ҳамчун намод ба қор бурдааст. Мувофиқи ривоятҳои динӣ Сулаймон писари Довуд пайғамбар аст, ки Худо ба ӯ ҳам пайғамбарӣ ва ҳам подшоҳӣ дода буд.

Ба чашми кам ба заифон мабин, ки хор шавӣ,
Риояти дили мӯре кашӣ, **Сулаймон** бош [5, 73].

Киром дар ашъораш ба ангуштари Сулаймон ишора карда, таъкид кардан мехоҳад, ки умри одамӣ ҷовидонӣ нест:

Бар бод равад хоки ту охир ба насиме,
Олам чу **Сулаймон** агарат зери **нигин** аст [4, 164].

Нигин ҳамон ангуштари Сулаймон аст, ки «исми аъзам бар он навишта шуда буд ва Сулаймон ба василаи он ба одамию деуу парӣ ва қулли ҷонварон ҳукумат мекард» [10, 403].

Шоир ҷойи дигар талмеҳан аз Зулайхо – зани азизи Миср ном бурда, қиссаи пуршӯри Юсуфу Зулайхоро таҷассум намудааст ва лавҳаеро аз ҷок қардани пирохани Юсуф пайғамбар, тавассути Зулайхо зикр кардааст:

Тухмати олудагӣ он дам, ки бо покон ниҳод,

Шуд гиребончок аз дасти **Зулайхо** пирахан [4, 269].

Мувофиқи баъзе ривоятҳо Зулайхо, ки фақиру очиз гашта буд, пайваста ба даргоҳи Худо менолиду сари роҳи Юсуф менишаст. Чун дини Юсуфро пазируфт, бар асари муъҷиза ҷавону бино гашт ва ба ҳамсарии ӯ даромад.

Равшан аз кори **Зулайхост** сияҳбахтии ман,

Ки пас аз пир шудан боз ҷавон мегардад [4, 129].

Муроди шоир аз овардани қиссаи ҷавон шудани Зулайхо, умедвор будан ба рӯзҳои хубу хуш ва анҷоми ранҷу машаққат, бадбахтӣ ва тирагии рӯзгор мебошад.

Дар ашъори Кироми Бухорӣ ишорат ба қаҳрамонҳои ишкномаҳо монанди Лайлӣ ва Мачнун низ ба чашм мерасад. «Мачнун – қаҳрамони қиссаи машҳури «Лайлӣ ва Мачнун» аст, ки аслан Қайс ном дошт ва аз қабилаи бани Омир буд. Бино бар гирифтории азимаш ба ишқи Лайлӣ ба ӯ Мачнун (девона) ном доданд. Лайлӣ аз қабилаи банӣ Омир буда, қиссаи ишқаш бо Мачнун фасона гаштааст» [10, 392, 395].

Мӯ ба мӯ бо зулфи **Лайлӣ** то шавад маҳрам Киром,

Аз кафи **Мачнун** чу шона ҳар рағи даст иддаост [5, 39].

Дар ғазалиёти Киром талмеҳоте, ки ба номҳои классикон монанди Робиа ва Мавлавӣ ишорат мекунад, низ дида мешавад:

Нух фалак – аслан ҳафт табақаи фалак маъруф аст, вале гоҳе ба он фалакулафлок ва аршро ҳамроҳ карда, нух сипеҳр ё нух фалак мегӯянд [10, 404 - 405]. Мавлавӣ – «... лақаб ё номи дуёми уламо ва донишмандони бузург дар шарқи исломист. Мавлавӣ аз асри 8 -9 ба тариқи ифтихор ё мадҳ ба номи аслии шахси бузурге, ки донандаи илмҳои замони худ ба шумор мерафт, илова мешуд... Мавлавиро чун унвони хоси Ҷалолуддини Балхӣ ва Абдурраҳмони Ҷомӣ низ пазируфтаанд» [23,120].

Бигзарад чун мояи фикри Киром аз **нух фалак**,

Дар суҳан гуфтан зи рӯҳи **Мавлавӣ** имдод дошт [5, 43].

Кироми Бухорӣ ба саргузашти ибратангези Робиаи Адвия – ин нахустин бонуе, ки андешаҳои тасаввуфӣ -ирфониро дар адабиёт ворид намуд, низ талмеҳ кардааст.

Эй кам аз зан, то ба кай дар фикри нафсу шахватӣ,

Дар раҳи мақсуд ҳамчун **Робиа** мардона бош [5, 72].

Кироми Бухорӣ яке аз номҳои ашхоси таърихӣ – Мансурро ёдовар шудааст, ки талмеҳ шуда омадани он сабаб мегардад, ки дар зехни хонанда қиссаи марбут ба талмеҳро аз нав зинда гардонад.

Мояи ҳар кас ба қадри ҳиммати худ шуд баланд,

Ҷилвагоҳи худ сари **Мансур** чӯби дор ёфт [4, 55].

Мансури Ҳаллоҷ ориф ва сӯфии маъруфи поёни қарни сеवуми қамарист, ки асли вай аз Байзои Форс буд, вале дар Восит нашвунамо ёфт. Дар худуди соли 299 қ. тариқа ва мазҳаби хосе изҳор кард ва иддае ба ӯ гаравиданд. Вай ба мусофират ва наشري ақоиду таъолими хеш мепардохт ва оқибат ба дастури

Муктадир – халифаи Аббосӣ (хилофат 295 -320 қ.) ўро гирифтанд ва ба зиндон андохтанд ва пас аз муҳокама ба саҳтӣ куштандаш. Гуянд часадашро сӯзонданд ва сарашро бар болои пули Бағдод овехтанд, аммо пайравонаш муътакид буданд, ки ўро накуштаанд [8, 313].

Дар ашъори Киром маконҳои чуғрофие, ки воқеаҳои асотирӣ ва ё таърихӣ он ҷо рӯй додаанд, мисли кӯҳи Бесутун, кӯҳи Қоф, дашти Карбало ва ғ., ҳамчунин навъи талмехоте, ки ба қаҳрамонҳои ишқномаҳо ишора шудааст, низ дида мешавад:

Ба ҳар ҷое ки ҳарф аз **Бесутуну Кӯҳкан** мешуд,
Дили худ кӯҳ, нохун **тешаи Фарҳод** мекардам [5, 84].

Киром ҳимматбаландию ҷавонмардии худро бо талмех намудани қиссаи Фарҳоди Кӯҳкан дар таносуби ҳам тасвир намуда, дили худро ба кӯҳи Бесутун ва нохуни гирихӯшои худро ба тешаи Фарҳоди Кӯҳкан ташбеҳ додааст, ки хеле қолиб ба ҷилва меояд.

Фарҳод – яке аз қаҳрамонҳои достони ошиқона буда, рақиби Хусрави Парвиз ва ошиқи духтари шоҳи Арманистон – Ширин мебошад. Фарҳод, ки ошиқи Ширин буд, ба хотири ӯ ба қорҳои душвор тан дармедихад ва «фидокорию пайдории ӯ дар ишқи Ширин Хусравро бармеангезад, ки ўро ба қандани Кӯҳи Бесутун бигморад. Фарҳод аз дилу қон ин шуғлро мепазирад ва муддатҳо дар орзуи васли Ширин ба кӯҳ қандан мепардозад, саранҷом ба тадбири Хусрав хабари марғи Ширинро ба дурӯғ ба ӯ мерасонанд ва ӯ бо теша фарқи худро мешикофад ва дармегузарад» [19, 375].

Қоф – «номи кӯҳи афсонавие, ки гирдогирди ҷаҳонро гирифтааст ва ба ривояти «Мантӣқ -ут -тайр» -и Аттор, ҷойгоҳи Симуғ будааст» [10, 391].

Миннат аз дунҳиматон натвон ба гардан баргирифт,
Метавон бечой қард аз ҷо ба миҷгон **кӯҳи Қоф** [4, 226].

Дашти Карбало – «номи мавзее (дар Ироқ), ки он ҷо имом Ҳусайн – писари Алӣ кушта шудааст» [17, 354]. Киром аз набудани раҳму шафқати инсонӣ дар дили халқи олам ва ҷавонмардӣ нисбат ба ҳамдигар суҳан ронда, барои тақвияти андешаи худ ҳамчун санъати талмех ба қиссаи писари Алӣ, ки ноҷавонмардона кушта шуд, ишора кардааст.

Наме зи оби мурувват ба халқи олам нест,
Ба хуни худ шав аз ин **дашти Карбало** қоней [5, 78].

Қаъба – «... зиёратгоҳи мусулмонон аст ва дар вақти намоз ба он рӯ меоваранд» [17, 547].

Киром золимонро ба некию инсонпарварӣ даъват намуда, ёдовар месозад, ки «на дилозорӣ, балки ба даст овардан ва обод қардани дили инсонро шиори худ бояд сохт», зеро озурдани дили одамон баробар ба вайрон қардани хонаи Қаъба мебошад [15, 90].

Қаъба вайрон қардану озурдани дилҳо якест,
Нест дурӣ аз ҳарими **Қаъба** то ақсои дил [4, 224].

Ё ин ки:

Ҳар кӣ месозад шиори худ дилозорӣ, Киром,
Мезанад аз чоҳилиҳо **Каъбаро** мино ба санг [4, 228].

Гоҳе дар чанд байти як ғазали шоир талмеҳи зиёдеро дидан мумкин аст. Ғазали зер, ки бо матлаи «Шарманда кард чашми тарам сел -селро...» шуруъ мешавад, ҳамагӣ аз шаш байт иборат аст, ки шоир дар чор байти он аз санъати талмеҳ истифода бурдааст:

Шарманда кард чашми тарам сел -селро,
Дорад ба чӯш гирия ман рӯди **Нилро** [3, 15].

Нил яке аз тӯлонитарин рӯди ҷаҳон дар шарқ ва шимоли шарқии Африқо аст, ки дар шимоли Миср ба баҳри Миёназамин мерезад ва баракати сарзамини Миср ба он баста аст... Аҳаммияти рӯди Нил аз назари дostonӣ дар фарҳанги исломӣ, ба саргузашти ҳазрати Мӯсо марбут мешавад, ки дар се марҳала бо Нил саруқор пайдо мекунад: аввал он ки пеш аз валодати Мӯсо Худо ба модараш илҳом кард, ки сандуке бисозад ва он гоҳ писарро дар он ба оби Нил андозад. Ба ҳамин чихат гоҳе Мӯсоро «кӯдаки Нил» ҳам гуфтаанд. Дувум, вақтест, ки ба амри Худо Мӯсо бо ёрони хеш аз оби Нил гузашт ва Фиръавн бо лашкариёнаш дар он ғарқ шуданд ва севум замоне, ки қибтиён Мӯсоро инкор карданд ва бар онон балоҳои даҳгона нозил шуд ва аз ҷумла оби Нил ба хун табдил шуд, ки ба ин маворид дар шеъри форсӣ низ ишора шудааст [17, 838].

Байти дигар:

Дар маҳфиле, ки хони шафоат ту густарӣ,
Сӯзад нафас ба сина зи ғайрат **Халилро** [3, 15].

Халил – лақаби Иброҳим, пайғамбари мусалмонон мебошад. Мувофиқи ривоятҳо Иброҳим бутҳоро шикаста, мардумро ба парастии Худои ягона даъват кард. Намруд – фармонрави Бобил, ки пайғамбарии Иброҳимро напзируфта буд, оташе афрӯхта ӯро дар он оташ афканд, аммо бо фармони Худо он оташ бар Иброҳим сард гашт.

Байти севум:

Райҳони ҷаннат аз хати сабзат дамидааст,
Зулфи ту карда болфишон **Ҷабраилро** [3, 15].

Ҷабраил – «Яке аз ҷаҳор фариштаи муқарраб аст. Вазифаи ӯ иблӯғи ваҳӣ ба паёмбарон будааст. Ба ӯ руҳуламин ва руҳулқудс низ гӯянд ва гоҳ аз ӯ ба ҳотиф ва суруш низ таъбир шудааст» [22, 204].

Ва байти панҷум:

Аз ҷо марава ба ҳалқаи дунё, ки мурғаке,
Дарҳам шикаст шавкати **Асҳоби филро** [3, 15].

Асҳоби фил – пайравони Абраҳа, ки бо филҳои ҷангӣ барои хароб кардани хонаи Каъба ҳучум оварда буданд. Киноя аз мурғ – Абобил, парандаест, ки бо дастури Худованд дар осмон падиқор шуда, асҳоби филро сангборон карданд.

Дар ашъори Киром талмеҳи пайғамбарон монанди Нӯх, Юсуф, Сулаймон, Исо ва ғайра ба назар мерасад. Ҳар яке аз ин пайғамбарон ба сифате

вобаста ба кору фаъолиятшон ва муъчизаҳошон талмеҳ шудаанд. Масалан дар байти зер аз «тӯфони Нӯҳ» пайғамбар ёд шудааст:

Селе, ки ҳаминон шуда **тӯфони Нӯхро**,

Шарманда дар ҷаҳон зи ғубори дили ман аст [3, 239].

Тӯфони нӯҳ – «Ишора ба тӯфоне, ки дар замони Нӯҳ пайғамбар воқеъ шуд ва Нӯҳ ба фармони Худо бо касонаш дар кишти нишаст ва начот ёфт» [19, 329].

Дар байти зер шоир аз номи ду шахсияти қуръонӣ – Яъқуб – писари Исҳоқ пайғамбар, ки дар қиссаҳои исломӣ чун падари Юсуф маъруф аст ва Юсуф, ки тимсоли зебӣ ва покдоманист, зикр кардааст:

Ғамзаӣ ӯ хуни сад **Яъқубро** бар хок рехт,

Чилваӣ ӯ **Юсуфе** дар ҳар сари бозор дошт [5, 39].

Ҳамчунин Киром ишорае ба ҷоҳ андохтан, даридани пирӯҳан ва ба зиндон андохтани Юсуф низ ишора кардааст:

Мадор чашми умед аз бародарони азиз,

Ки афкананд чу **Юсуф** ба зери **ҷоҳ** туро [3, 95].

* * *

Ҳамчу наргис дар раҳат чашми ғизолон шуд сафед,

Барнамеоӣ бурун чун **Юсуф** аз **зиндон** чаро [3, 97].

Сураи 12 -уми Қуръон ба номи Юсуф буда, илова бар ин дар ояи 84 -уми сураи «Анъом» ва дар ояи 36 -уми сураи «Ғофир» зикр шудааст [13, 112].

Бо овардани талмеҳоти зикршуда аён мегардад, ки шоир хангоми баёни андеша ва барои муассир сохтани абёти хеш зери таъсири кадом қисса, шахсият ё ҳодисае қарор доштааст.

Ҷойи дигар шоир табақҳои ҳукмрони мардумозори замонашро мазаммат карда, бо нафрату ғазабе, ки нисбат ба онҳо дошт, онҳоро «гурниҳодон» [14, 112] номидааст. Ва тавре ки дар байти зер мебинем, воқеаи ҷоҳ кардани пирӯҳани Юсуфро ҳамчун санъати талмеҳ истифода намуда, онҳоро ба бародарони Юсуф монанд кардааст. Бародарони Юсуф чун «бар ӯ ҳасад бурданд ва баҳонаи гардишу тамошо ӯро ба саҳро бурданд. Юсуфро дар ҷоҳе андохта, пирӯҳанаширо ба хуни кабу́таре олуданд ва ба падар гуфтанд, ки ӯро гург хӯрдааст» [10, 453].

Ҷоҳ созанд чу **Юсуф** ба танат **пирӯҳан**,

Чашми уммед аз ин гургниҳодон маталаб [4, 97].

Чунонки мебинем, дар ғазалиёти Киром талмеҳоти динӣ бештар ба чашм мерасад. Адабиётшинос Абдулманнони Насриддин яке аз сабабҳои бештар истифода бурдани ибораҳои монанди «пирӯҳани Юсуф», «асҳоби Каҳф», «чашмаи Хизр», «киштии Нӯҳ», «ангуштари Сулаймон» ва ғайраро аз образҳои мутадовили назми классикӣ медонад. Ва дар давоми суханаш мегӯяд «... шеърҳои классикӣ мо дар заминаи тафаккури асримиёнагии аҳли аҷам сурат гирифтааст. Азбаски таълими савод (мо таълими «Гулистон», девони Ҳофиз ва «Мантқиқ -ут - тайр» -и Аторро дар назар дорем) як замон бо омӯзиши «Қуръон» ва

саргузашти пайғамбарон сурат мегирифт, идроку тафсири ашъоре, ки хомили образҳои болоӣ буданд, душворие надошт. Яъне фаҳми шеър бо муҳит ва тафаккури адабии давр иртиботи комил дошт» [11, 120 -121].

Шоир дар байти зер ба ёдоварии Исо – пайғамбар, писари Марям, ки китоби осмонияш «Инҷил» мебошад, пардохтааст:

Бар осмони тачарруд барой **Исвор**,
Чу соя дар паи абноӣ рӯзгор махусб [5, 38].

Аз хаданги оҳи мо **Исо** ҳазар дорад ба чарх,
Рафта берун з -атласи гардун чу сӯзан тири мо [3, 21].

Кавсар мувофиқи ривояти динӣ чашмаест дар бихишт, ки тамоми чашмаҳои бихишт аз он ҷорӣ мешаванд [9, 395].

Дар мавриди дигар Киром ба ҷоҳи Замзам ва чашмаи Кавсар талмех баста, ба василаи он андешаи худро мухтасаран баён кардааст:

Ғофил аз ашки саҳаргоҳон набояд шуд, Киром,
Чашмаи Кавсар хичил аз мавҷаи чашми тар аст [5, 40].

Тозарӯ ҳар кас, ки шуд аз оби чашми худ Киром,
Орзуи кавсару андешаи **Замзам** надошт [4, 88а -89].

Замзам – номи ҷохест дар Маккаи муаззама [2, 104].

Дар байтҳои зер маъниофарии Киром бо истифода намудани талмеҳи «риштаи Марям» ба шеъри худ ба назар мерасад. Муҳаққиқон дар мавриди талмеҳи мазкур чунин мегӯянд: «Дар бораи ин талмех, ривояте, достоне он гуна, ки дар бораи талмеҳи «Хуми Исо» дидем, вучуд надорад ва он чи дар шарҳҳо ва фарҳангҳои луғат омада, аз мазомини ашъор аҳз шудааст. Масалан, дар Ғиёсуллуғот мебинем: «Риштаи ҳазрати Марям, чунин борик будӣ, ки бидуни дуто кардан бофта намешуд», ки худ тасреҳ дорад, ки матлабро аз шарҳи Ҳоконӣ гирифтааст. Ё дар фарҳанги «Нозимулатиббо» дар таърифи «риштаи Марям» омадааст: «Ҳар ришта, ки ба борикии тамом мавсуф бошад» [7, 100].

Тарики мардумӣ дар мардуми олам намебинам,
Раҳу расми мурувват дар банӣ Одам намебинам.
Зи ҳам бигсаста шуд азбаски ёру ошноиҳо,
Зи сӯзан улфате бо **риштаи Марям** намебинам [5, 85].

Ҳолами Той – ҷавонмард ва бахшандаи маъруфи араб аз қабилаи Тай... Ҳотам ба шодӣ ҳам номбардор будааст. Араб ба саҳо ва қарами вай мисол занад ва гӯяд: «... ин сифати ӯ дар форсӣ ҳам мушаххас аст ва аз ӯ ба унвони намоди бахшандагӣ ёд шудааст, чунонки Анушервон намод ва мазҳари адлу дод аст» [8, 310].

Саъй кун, то дар ҷаҳон бошӣ ба ҳиммат сарбаланд,
Дар саҳо оинаи даврон беҳ аз **Ҳотам** надошт [4, 89].

Дар байти мазкур Киром инсонҳоро ба сахову қарам даъват менамояд ва барои ибрати дигарон аз Ҳотам ёд меорад, ки ба саховатмандию ҷавонмардӣ дар ҷаҳон шуҳратёр гаштаву номаш то имрӯз вирди забонҳост. Ёро бештар Ҳолами Той ва Ҳолами Тай гӯянд. Ба қавле: «Ҳотам асби гаронбаҳои худро барои зану

кӯдаки гуруснае, ки ба ӯ паноҳ оварда буданд, кушт» [22, 233]. Агар хонанда маълумоте аз қиссаву ҳодисаҳои таърихӣ дошта бошад, хангоми мутолиаи ин гуна қиссаҳо мақсад ва андешаи шоирро ба осонӣ дарк карда метавонад.

Қаноат ҳар кӣ месозад ба мавҷи тирабахтиҳо,

Зи **оби зиндагӣ** чун **Хизр** бархурдор мегардад [4, 166].

Манзури шоир ин аст, ки агар одамон дар бадбахтию тирарӯзӣ сабру қаноатро пеша кунанд, ба мақсади хеш хоҳанд расид, ҳамчунон ки Хизр дар пайдо кардани оби ҳаёт баҳраманд гардид.

Оби зиндагонӣ – мувофиқи ривоятҳои динӣ обест, ки Хизр дар ҷустуҷӯи он ба зулумот рафт ва аз он нӯшиду умри ҷовидонӣ ёфт. Оби зиндагонӣ дар адабиёт бо номҳои оби ҳайвон, оби Хизр низ дучор меояд [9, 408]. Тавре ки мебинем, шоир дар ашъораш ибораҳои зеро барои рангорангии шеъраш истифода намудааст:

Қаноатпешагонро хок беҳтар з **-оби ҳайвон** аст,

Маро гардун чу хуршед аз ҷӣ доим дарбадар дорад? [5, 54]

Умрҳо раҳ чу **Хизир** дар зулумотам доданд,

То диле софтар аз **оби ҳаёт**ам доданд [5, 64].

Дигаре аз образҳои қуръонӣ, ки оид ба симои он шоирони форс -тоҷик, бо ташбеҳҳои гуногун истифода намудаанд, симои Хизр мебошад. Орифон Хизрро чунин баён намудаанд: «Хизр рамзе аз машияти азалии илоҳист, ки дониши ӯ берун аз ҳавсалаи идроки оммаи инсонҳост» [13, 117].

Дар эҷодиёти Киром тарғиби қаноатпешагӣ зиёд ба чашм мерасад. Ва Киром низ дар бархе ғазалҳои хамчун талмех ба Хизр ва қиссаи ба ҷустуҷӯи оби ҳаёт рафтани ӯ ишора кардааст. «Номи Хизр ба таври сарех дар Қуръон ёд нашудааст, аммо дар Қуръон қиссаи хамсуҳбат шудани Мӯсои паёмбар бо шахси доно ва донишманд зикр шудааст» [13, 117].

Хулоса, Киром навъи талмехотеро, ки ишорат ба қаҳрамонони ишқномаҳо, номи классикон, файласуфон, пайғамбарон, ашхоси таърихӣ ва номҳои ҷуғрофӣ доранд, дар ғазалиёташ зикр кардааст. Зикри навъҳои гуногуни санъати талмех аз ҳунару маҳорати баланди шоирии Киром башорат дода, шоир ба воситаи он ба дилнишиниву ҷаззобияти сухани худ афзудааст.

Тавре ки мебинем, санъати талмех дар ашъори Киром қорбурди зиёд доштааст ва аз талмехоти истифоданамудаи ӯ маълум мегардад, ки шоир аз қиссаи ривоятҳо ва ҳодисаҳои таърихӣ зиёде бохабар будааст, ки аз онҳо дар мавриди муносиб барои ҷаззобияти сухани худ фаровон истифода намудааст.

КИТОБНОМА

1. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ / Муҳаммадхусайн Бурҳон. – 1993. – 416 саҳ. Ҷилди I. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров.

2. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 2 / Муҳаммадхусайн Бурҳон. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 2004. – 424 саҳ.

3. Бухорӣ, Киром. Девон / Киромӣ Бухорӣ. – Нусхаи дастнависи рақами 1351, Маркази мероси хаттии назди АМИТ. – 416 с.
4. Бухорӣ, Киром. Девон / Киромӣ Бухорӣ. – Нусхаи дастнависи рақами 1955, Маркази мероси хаттии назди АМИТ. – 286 с.
5. Бухорӣ, Киром. Девон / Киромӣ Бухорӣ. – Мурағтибон: А.Малиқзод ва Г. Усмонова. – Душанбе: Дониш, 2023. – 105 саҳ.
6. Гулшани адаб. Намунаҳои назми тоҷик, асрҳои XVI -XVIII. Ҷилди IV. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 386 саҳ.
7. Даштӣ, Саййидмуҳаммади, Навфалӣ, Фотима. Ҷустуҷӯи куҳантарини таърихии ду талмеҳи адаби форсӣ: Хуми Исо ва риштаи Марям/ Саййидмуҳаммади Даштӣ, Фотима Навфалӣ//. Таърихи адабиёт. Давраи 10, шумораи 1, 1396. – С. 91 -104 (Бо ҳуруфи форсӣ).
8. Ёҳақӣ, Муҳаммадҳаффар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / Муҳаммадҷафари Ёҳақӣ. – Техрон: Фарҳанги муосир, 1386. – 968 саҳ.
9. Қайси Розӣ, Шамс. Ал -муъҷам/ Шамси Қайси Розӣ. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп Урбатулло Тоиров. – Душанбе, Адиб, 1991. – 464 с.
10. Насриддин, Абдулманнон. Куллиёти осор. Дар ҳафт мучаллад. Ҷилди чорум / Абдулманнон Насриддин. – Хучанд: Хуросон, 2013. – 584 саҳ.
11. Насриддин, Абдулманнон. («Сӯзани Исо, риштаи Марям») / Абдулманнон Насриддин. Куллиёти осор. Дар ҳафт мучаллад. Ҷилди шашум. Хучанд: Ношир, 2013. – 764 с.
12. Сатторзода, Абдунабӣ. Баргузидаи навиштаҳо. Бахши 1. / Абдунабӣ Сатторзода. – Душанбе: Дониш, 2021. – 593 с.
13. Сатторов, Амирҳамза. Талмеҳоти қуръонӣ дар ғазалиёти Хочуи Кирмонӣ / Амирҳамза Сатторов//Суханшиносӣ, 2020, №1. – С. 108 -118.
14. Саъдиев, Садрӣ. Адабиёти тоҷик дар асри XVII / Садрӣ Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1985. – 268 с.
15. Саъдиев, Садрӣ. Сайидои Насафӣ ва муҳити адабии Мовароуннаҳр дар нимаи дувуми асри XVII / Садрӣ Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 2018. – 296 саҳ.
16. Турақул Зеҳнӣ. Куллиёт, ҷилди 1. Санъати суҳан. – Душанбе: «Истеъдод», 2021. – 432 саҳ.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. М., Советская энциклопедия, 1969. – 952 саҳ.
18. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. М., Советская энциклопедия, 1969. – 952 саҳ.
19. Хонларӣ, Заҳро. Фарҳанги адабиёти форсӣ / Заҳро Хонларӣ. – Бунёди фарҳанги Эрон, 1348. – 557 саҳ. (Бо ҳуруфи форсӣ).
20. Хумой, Ҷалолиддин. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ / Ҷалолиддини Хумой. – Техрон: Ахуро, 1389. – 264 саҳ. (Бо ҳуруфи форсӣ).
21. Ҷомӣ, Саъид. Пиллаи аввал. Маҷмуаи омӯзиши шеър бо муқаддимаи Муҳаммадқозими Қозимӣ / Саъид Ҷомӣ. Интишороти Бунёди Шаҳид Масъуд. – 1386 (Ба ҳуруфи форсӣ).
22. Шамисо, Сирус. Фарҳанги талмеҳот (Ишороти асотирӣ, дostonӣ, тарихӣ, мазҳабӣ дар адабиёти форсӣ) / Сирусӣ Шамисо. Ҷопи панҷум. – Техрон, 1375. – 651 саҳ.

23. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди II. Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе – 1989. – 559 саҳ.

ТАЛМЕҲ ДАР АШЪОРИ КИРОМИ БУХОРИ

Дар мақола роҷеъ ба санъати талмеҳ дар газалиёти Киром суҳан меравад. Санъати талмеҳ дар газалиёти Киромӣ Бухорӣ басомади болое дорад. Киромӣ газалсаро барои баёни ҷаззобияти фикри шоирона ва дар алфози андак гунҷонидани мазмунҳои фаровон аз санъатҳои бадеии лафзӣ маънаӣ хосса аз санъати талмеҳ фаровон истифода бурдааст.

Талмеҳ яке аз пурбасомадтарин саноеи шеърӣ буда, тамоми шоирони порсигӯӣ аз он ба таври фаровон истифода кардаанд. Он санъати шеъриест, ки ба таърихи гузаштаи инсоният, ба қиссаи ривоятҳои мазҳабӣ таърихӣ, номи қаҳрамонҳои ҳамоисии миллӣ дар шеър ишорати кӯтоҳе намуда, барои барҷастагии тасвир ва дар суҳани кӯтоҳ мазмуни фарохеро гунҷонидан хидмат мекунад.

Киромӣ Бухорӣ аз ин санъати шеърӣ фаровон истифода намуда, маъниҳои гуногуни ҳастиро барҷаста тасвир кардааст. Натиҷаи тадқиқот ва омориҳои ин санъат дар ашъори Киром нишон дод, ки талмеҳ яке аз пуркорбурдтарин саноеи шеърӣ дар девони ӯст.

Калидвожа: *Киромӣ Бухорӣ, санъати талмеҳ, газал, классикон, файласуфон, инсонпарварӣ, пайгамбарон, ривоят, воқеаҳои асотирӣ, наъби талмеҳот, номҳои ҷуғрофӣ, маҳорат, саҳаватмандӣ, ҷавонмардӣ.*

РЕМИНИСЦЕНЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ КИРАМА БУХАРИ

В статье анализируется реминисценция как литературное искусство в газелях Кирама Бухари. Искусство реминисценции широко распространено в газелях Кирама аль -Бухари. Он широко использовал газели, чтобы выразить очарование поэтической мысли и сжать в нескольких словах богатство содержания словесных и духовных искусств, особенно искусства красноречия.

Талмеҳ являється одним из наиболее часто встречающихся поэтических приемов, и все персоязычные поэты широко его использовали. Это поэтический прием, который кратко ссылается на прошлую историю человечества, на религиозные и исторические рассказы и легенды, имена национальных эпических героев в поэзии, служит для выделения образа и для того, чтобы в коротком слове вместить обширное содержание.

Киромӣ Бухари широко использовал этот поэтический прием, ярко изображая различные смыслы бытия. Результаты исследования и статистического анализа этого приема в стихах Киромы показали, что талмеҳ является одним из наиболее часто используемых поэтических приемов в его диване.

Ключевые слова: *Кирами Бухари, искусство талме, газель, классика, философы, гуманизм, пророки, повествование, мифические события, виды талме, географические названия, мастерство, щедрость, молодость.*

REMINISCENCE IN POETRY OF KIRAM BUKHARI

The article analyzes the art of reminiscence in Kiram Bukhari' ghazals. The art of reminiscence is widely spread in Kiram al -Bukhari's ghazals. He widely used

---

ghazals to express the charm of poetic thought and to compress in a few words the richness of the content of verbal and spiritual arts, especially the art of eloquence.

Talme is one of the most frequent poetic devices, and all Persian -speaking poets have used it extensively. It is a poetic device that briefly refers to the past history of mankind, to religious and historical tales and legends, the names of national epic heroes in poetry, serving to highlight the image and to contain extensive content in a short word.

Kiromi Bukhari widely used this poetic device, vividly depicting various meanings of existence. The results of research and statistical analysis of this device in Kirom's poems showed that talmeh is one of the most frequently used poetic devices in his divan.

Keywords: Kirami Bukhari, the art of talme, ghazal, classics, philosophers, humanism, Prophets, narrative, mythical Events, types of talme, geographical names, craftsmanship, generosity, youth.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Гулбахор Файзиддиновна – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишона: Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 988794535. E-mail: usmonova@inbox.ru

Сведения об авторе: Усманова Гулбахор Файзиддиновна – соискатель Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. **Адрес:** Таджикистан, 734025, г. Душанбе, улица Рудаки, 21. Тел.: (+992) 988794535. E-mail: usmonova@inbox.ru

About the author: Usmonova Gulbahor Fayziddinovna – Researcher of the Institute of Language and Literature by name Rudaki TNAS. **Address:** Tajikistan, 734025, Dushanbe City, Rudaki Street, 21. Phone: (+992) 988794535. E-mail: usmonova@inbox.ru

---

**ТАҲҚИҚОТИ САДРИДДИН АЙНӢ ДОИР БА РӢЗГОР ВА ОСОРИ
САЪДИИ ШЕРОЗӢ****Зулфия Исмадова****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Миллати тоҷик дар таърихи тамаддуни башарият бо донишмандон ва бузургони худ, ки дар ташаккули илму адаб ва фарҳанг нақши боризе доранд, ифтихор менамояд. Устод Садриддин Айнӣ яке аз ин гуна сарсупурдагонест, ки натавонем дар ҷодаи шеърӣ ва нависандагӣ маъруф гардидааст, инчунин бо пажӯҳишҳои пураарзишу мондагори худ дар рушду равнаки илми тоҷик саҳми арзанда гузоштааст. Аз ин ҷост, ки ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик ҳамчун сардафтар ва поягузори давраи навини ин адабиёт шинохта шудааст. Устод Айнӣ бо асарҳои таҳқиқоти худ доир ба адабиётшиносӣ ба монанди «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) (8) ва инчунин дигар осори илмие, ки доир ба рӯзгор ва мероси адабии Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Камоли Хучандӣ, Саъдии Шерозӣ ва дигарон масъалаҳои муҳими адабиётшиносии тоҷикро ҳаллу фасл намудааст. Яке аз ин таҳқиқоти муҳим ва пураарзиши устод Айнӣ «Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ» (1934 -1942) (13) мебошад, ки дар бораи рӯзгор ва осори Шайх Саъдӣ пажӯҳиши арзишмандеро ба анҷом расонидааст.

Устод Садриддин Айнӣ яке аз нахустин поягузори саъдишиносӣ дар Тоҷикистон махсуб мешавад. Бори аввал дар бораи шайх Саъдӣ, мероси адабӣ ва хусусиятҳои умдаи осори ӯ муҳаққиқона ва ба таври алоҳида устод Айнӣ пажӯҳиш анҷом додааст.

Таҳқиқоти устод Айнӣ фарогири муҳимтарин нуктаҳои осор ва рӯзгори шайх Саъдист. Он пажӯҳиши донишмандонаи устод Айнӣ соли 1945 дар оғози китоби «Муҳтасари «Бӯстон», ки бо таҳия ва тавзеҳи эшон омода шудааст, ба ҷоп расида буд.

Таҳқиқи зиндагӣ ва мероси адабии устоди суҳан – Саъдии Шерозӣ дар суҳаншиносии навини тоҷикӣ бо рисолаи устод Айнӣ «Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ» оғоз шудааст. Ӯ дар асоси маълумоти тазкираи «Ҳизонаи Омира» ва «Равзат -ус -сафо» -и Хондмир дар бораи шоир ва муҳимтар аз ҳама дар асоси мероси боқимондаи Саъдии Шерозӣ ба таҳқиқи масъалаҳои марбут ба осор ва рӯзгори ӯ даст ёзидааст. Устод Айнӣ дар як мактуби худ, ки ба Шанбезда Нақҳат таҳти №124 дар таърихи 20.07.1940 чунин нигоштааст: «Ман ба Тоҷғиз ваъда кардам, ки Саъдиरो дар сари моҳи август фиристонам. Дар сари моҳи июл интиҳобаш тамом шуда буд. Аммо барои муқаддима ҳанӯз ҳам материалро тамом ҷамъ накардам. Зеро барои муқаддиманависӣ асарҳои ӯро, асарҳои ӯро, ки ба ӯ оид аст ва таърихҳои ӯро, ки дар замон ва давраи ӯ оид аст, ҳонда баромадан даркор аст. Ҳоло ҳама чизҳоро ҳонда баромадам. Акнун ҳондани таърихи «Равзат -ус -сафо» монд, ки ҳонда аз вай чиз ёфтан, баҳрро

кофта гавҳар ёфтани барин душвор аст. Хулоса, наметавонам гуям, ки то сари август ин кор тамом мешавад ё не...» [1, 253]. Аз ин мактуби устод Айни маълум мегардад, ки ӯ дар асоси маълумоти манбау сарчашмаҳои муътамади таърихӣ, илмӣ, таъриҳӣ ва ривоятҳои ахбор ва заҳмати талошҳои шабонарӯзии худ ин пажӯҳишро ба анҷом расонидааст. Дар тақвияти ин матлаб Раҳим Ҳошим дар хотироташ доир ба ин масъала чунин нигоштааст: «Устод пеш аз ҳама осори Шайхро дар ҷустуҷӯи ишораҳои оид ба ҳаёт ва саргузаштҳои хеле бодикқат аз назар гузаронида, лаҳзаҳои оид ба ҳаёти вайро нуктасанҷона мавриди мутолиа қарор дода, ба тарҷимаи ҳоли ӯ нуктаҳои муҳим изофа кардааст» [11, 128].

Устод Айни дар муқаддимаи «Мухтасари Бӯстон» -и Шайх Саъдӣ, ки дар соли 1945 ба ҷоп расидааст, маълумоти муфассалро доир ба рӯзгор ва эҷодиёти ин устоди суҳан ба анҷом расонидааст. Ин муқаддима инчунин дар ҷилди 11 - уми Куллиёти устод Айни ба ҷоп расида, баъдан дар соли 2008 дар «Мунтахаби асарҳои илмӣ» -и Садриддин Айни дар ҷилди дувум бори дигар ба нашр расидааст [3]. Боиси таъҷуб аст, ки ин таҳқиқоти пураарзиши устод Айни доир ба ин шоири барҷаста аз аҳамияти илмӣ ҳоли набуда, адабиётшиносони баъдӣ чун Ш. Ҳусейнзода, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Н. Маъсумӣ, А. Деҳотӣ ва дигарон маҳз дар асоси ин пажӯҳиш дар бораи ҷанбаҳои мухталифи рӯзгор ва осори Саъдии Шерозӣ таҳқиқоти илмӣ анҷом доданд.

Садриддин Айни зимни таҳқиқоти худ ба масъалаи шарҳи ҳол, фаъолияти адабии шоир, Саъдӣ ва шакли шеърӣ форсии тоҷикӣ, мавқеи наср дар осори ӯ, ҳаҷв ва мутоиба дар осори шоир, Саъдӣ ҳамчун шоири воқеъбин, панду ҳикмат дар осори Саъдӣ ва ғайраҳои аҳамияти хосаи зоҳир намудааст. Дар мавзӯҳои мухталиф аз ҷумла некиву нақӯкорӣ, ватанпарастӣ, ишқу муҳаббат, панду насиҳат ва ғайраҳои эҷод намудани Саъдиро таъкид намудааст.

Устод Айни нахуст ба насаб, маҳалли таваллуд ва замону макони фавти Саъдӣ, ки дар сарчашмаҳои мушаххасоти дақиқ надоштааст, мавриди баҳс қарор додааст. Зиндагии Саъдӣ ба даврони ҳукмронии султони Муҳаммади Хоразмшоҳ рост омадааст, ки аз даврони мураккаб ба шумор меояд. Назар ба гуфтори устод Айни Саъдӣ таҳсили олиӣ бисёр мукамалро фаро гирифтааст. Маҳз нооромиҳои замони Саъдӣ ва инчунин шавқи ҷаҳонгардӣ ӯро ба мусофирати дуру дарози кишварҳои гуногуни Шарқ водор намудааст. Ва ӯ инчунин мефармояд, ки асарҳои пураарзиши Саъдӣ – «Бӯстон» ва «Гулистон» натиҷаи илму дониши васеъ, ҳикмати ҳаётӣ, таҷрибаҳои бешумори як умри дуру дарозанд, ки ба мо мерос мондаанд.

Нуктаи дигари муҳимро ин ҷо метавон таъкид намуд, ки устод Айни дар масъалаи устоди ғазал будани шайх Саъдӣ баррасӣ анҷом дода, фазилати Саъдиро нисбат ба Фирдавсиву Анварӣ чунин зикр намудааст: «... фазилати фаъолияти адабии Саъдӣ дар ин аст, ки асарҳои ӯ ҳаётинд, аз зиндагӣ, аз ҷи гуна хуб қардани зиндагӣ, аз инсон ва инсониятпарварӣ ғап мезананд» [3, 184]. Ҳамзамон ақидаҳои Зиёпошоӣ усмониро, ки дар ҳабот ном асари манзуми

туркии дар мавриди бартариат доштани Саъдиро аз дигар намояндагони таърихи адабиёт низ зикр намудааст.

Устод Айнӣ масъалаи устоди ғазал будани Шайх Саъдиро ба миён гузошта, бо далелҳои муътамад исбот менамояд, ки ӯ дар ин чода афзалиятҳо ва бартариҳои худро дорад. Ҳарчанд то Саъдии Шерозӣ аз ҷониби шоирони зиёд ғазалҳо навишта шуда бошад ҳам, ғазалҳои асосии куллиёти осори ягон шоир ҳисоб наёфтааст ва шоироне чун Саной, Хоқонӣ, Ҷамолиддин ва Камолиддин Исфahонӣ, ки ғазалиётшон ба дараҷае, ки девон ҳисоб шавад ҳам, аммо характери қасидагӣ ва китъагӣ доштанд ва мисли ғазалҳои Саъдӣ аз байтҳои гуногунмавзӯ иборат набуданд. Ғазалиёти Саъдӣ дар ҳаҷми чор девон бо унвонҳои «Таййибот», «Бадоеъ», «Хавотим» ва «Ғазалиёти қадим» дар куллиётҳо ҷойгиранд, ки исботи ин гуфтаҳои боло мебошанд. Ва ҳамчунин ду шоири дигари ҳамасри Саъдӣ, Хусрави Дехлавӣ ва Ҳасани Дехлавиро низ ёдрас кардааст, ки аз ӯ пайравӣ намудаанд.

Ҳамзамон устод Айнӣ Саъдиро ихтироъкунандаи шакли муламмаъ мешуморад, ки онро ширу шакар низ ном бурдаанд. Ӯ забони арабиро хуб медонист ва мисраъҳои забони арабиро бо мисраъҳои форсии тоҷикӣ омезиш дода, муламмаъро ба вучуд овардааст. Шоирони баъдӣ ба ҷои мисраъҳои арабӣ мисраъҳои ўзбекӣ истифода бурдаанд.

Садриддин Айнӣ осори насрии Саъдии Шерозиро аз намунаҳои беҳтарини насри бадеӣ мешуморад. Ва таъкид намудааст, ки Саъдӣ бо эҷод намудани шоҳасари беназири худ - «Гулистон» насри бадеии форс тоҷикро ба авҷи аъло расонидааст. Ҳамзамон насри ин асарро як мисоли «саҳли мумтанеъ» пиндоштааст, ки ба ақидаи ӯ он ба назар агарчанде осон намояд ҳам, аммо эҷод намудани ҳамсони он ғайримумкин мебошад. Дар ин маврид низ дар китоби Тоҷикон низ дар тақвияти ин гуфтаҳо чунин зикр гардидааст: «Саъдӣ, дар баробари офаридани намунаҳои мукаммали навъи ғазал, дар насри бадеӣ ҳам устодии худро нишон дод» [9, 531]. Ӯ аз ҳикояҳои мӯҷазу кӯтоҳи пурмаънии «Гулистон» -и Саъдӣ якчанд намунаҳо овардааст, ки мо бо овардани як мисол иктифо менамоем: «Яке аз мулуки беинсоф порсоеро пурсид, ки:

- Қадом ибодат фозилтар аст?

Гуфт: Туро хоби нимрӯзӣ, то дар он як нафас халқро наёзорӣ!

Золимеро хуфта дидам ними рӯз,

Гуфтам: «Ин фитна -ст, хобаш бурда бех!»

В -он ки хобаш бехтар аз бедорӣ аст,

Ончунон бадзиндагонӣ мурда бех!» [3, 198].

Мавзӯи дигаре, ки устод Айнӣ дар эҷодиёти Шайх Саъдӣ ба он тавачҷух намудааст, ҳаҷву мутоиба мебошад. Дар осори Саъдӣ хусусан дар «Гулистон» ҳазлу шӯҳӣ ва латифаҳои намакин хеле моҳирона ва бамаврид истифода гардидаанд. Ва ҳуди Айнӣ дар ин маврид чунин мегӯяд, ки ҳарчанд то Саъдӣ дигар намояндагони адабиёти тоҷик ба монанди Ҳаким Сӯзани Самарқандӣ ва Рашидии Самарқандӣ ҳаҷвгӯён бошанд ҳам, аммо ҳаҷви онҳо аз одоби сухан

берун аст ва навовари Саъдӣ дар он мебошад, ки ҳаҷв ва ҳазлҳои истифоданамудаи ӯ бо мақсади иҷтимоӣ ва манфиати омма равона гардидаанд. Ҳазлҳои Саъдӣ бисёр кӯтоҳанд ва бо як калима масъаларо ба натиҷа меоранд» [3, 199]. Назар ба ҳикояти Саъдӣ, бадовозе бо овози баланд Куръон мехонд, ки мардум аз вай танг шуда буданд. Касе аз вай мепурсад, ки «Барои чӣ Куръон мехонӣ?». Ӯ мегӯяд: «Барои Худо!» Пурсанда ҷавоб медиҳад, ки «Барои Худо, нахон!» [3, 199].

Ҳамзамон устод Айни бо дарку фаҳми донишмандонаи худ таъкид мекунад, ки ба Саъдӣ ду асари дигари номуносиборо, ки «Мутоибот» ва «Хубсиёт» унвон доранд, нисбат медиҳанд ва бо далелҳои асоснок собит менамояд, ки он осор ба Саъдӣ ҳеч муносибате надорад.

Аз навиштаҳои устод Айни маълум мегардад, ки дар осори Шайх Саъдӣ панду насиҳат мавқеи хоса дорад. Ва ӯ чунин гуфтааст: «Афоризми (суханҳои пурҳикмати) Саъдӣ як хазинаест, ки дари вай ҳанӯз кушода нашудааст». Барои намуна аз он панду андарзҳо якчанд намуна меорад:

Гурбаи мискин агар пар доштӣ,
Тухми гунчишк аз ҷаҳон бардоштӣ.
Ин ду шохи гов агар хар доштӣ,
Ҳеч касро пеши худ нагзоштӣ.

***

Тавонгарӣ ба дил аст, на ба мол, бузургӣ ба ақл аст, на ба сол.

***

Даҳ дарвеш дар гилеме бихуспанду ду подшоҳ дар иқлиме нагунчанд [3, 204].

Назар ба таъкиди Садриддин Айни Саъдӣ шоири воқеъгаро, яъне реалист мебошад, ки ӯ танҳо дар ҳикояҳои худ, балки дар ашъораш низ ҳақиқат ва воқеият сухан гуфтааст.

Масъалаи воқеъбинона ва реалистӣ тасвир намудани Саъдӣ низ диққати устод Айниро ба худ ҷалб намудааст, ки дар асоси ғазали Саъдӣ, ки матлааш ин аст:

Нафасе вақти баҳорам ҳаваси саҳро буд,
Бо рафиқе ду, ки доим натавон танҳо буд.

шеъри худ «Шаби дӯшина» -ро (1901) эҷод намудааст. Ҳарчанд ки ғазали Саъдӣ моҳияти лирикӣ ва мазумни мутоибавӣ доранд, ҳар ду реалистӣ буда ва бо як вазну кофияву радиф таълиф шудаанд. Матлаи ғазали Айни чунин аст:

Шаби дӯшина, ки дар гӯшаи саҳнам ҷо буд,
Сар пур аз ғулғулаву сина пур аз ғавғо буд.

Устод Муҳаммадҷони Шакурӣ ғазалҳои Саъдӣ ва Айниро муқоиса намуда, чунин натиҷа гирифтаанд: «Устод Айни пас аз 40 соли таълифи шеъри «Шаби дӯшина» қатъан ҳукм карда буд, ки «Саъдӣ реалист аст». Ин ҷо аз тафсилоти ин масъала худдорӣ карда, ҳаминро гуфтаи мехоҳем, ки ба назари мо, ин ҳукми ӯ ҷон дорад. Реализми ба худ хоси Саъдӣ дар ғазали боло ҳам ифода ёфтааст.

Сужети муайяне доштани ғазал, асоси воқеии ин сужет, падидаҳои конкрети замон ва ҳиссиёти ҳақиқии қаҳрамони лирикӣ нишонаҳои асосии назари реалистии шоир аст» [15. 22].

Ҳамчунин дар боби дигари ин пажӯҳиш дар мавриди тартиби «Куллиёт» - и шайх Саъдӣ ақидаҳои арзишманди худро низ мавриди баррасӣ қарор додааст.

Нуктаи муҳимми дигареро, ки Садриддин Айни дар бораи шоири форсу тоҷик будани Саъдии Шерозӣ қайд намудааст. Вобаста ба ин масъала аз як мулоҳизаи устод Айни, ки соли 1945 ба сарсухани «Бӯстон» илова шудааст (ин илова дар рисолаи «Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ» ва нашри аввали «Бӯстон», ки айнан рисолаи фавқуззикр ҳамчун сарсухан ба нашри аввал ва дувуми «Бӯстон» дохил шудааст, мавҷуд нест), қобили зикр аст. Ӯ навиштааст: «Дар охири китоб ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки баъзе шарқшиносон розӣ намешаванд, ки Саъдӣ шоири форс -тоҷик номида шавад. Онҳо Саъдиро дар монополияи Эрон гузоштан мехоҳанд ва метарсанд мабодо он назарияи устодхӯшон, ки ба асоси он «назария» ҳамаи классикҳои то асри XVI гузаштаи форс -тоҷик (ҳатто онҳое ҳам, ки мисли Рӯдакӣ ва Носири Хусрав дар Мовароуннаҳр расидаанд) ба монополияи Эрон дода мешуданд, вайрон шавад» [3, 207]. Ҳамчунин ду байти дигареро низ зикр намудааст, ки дар ин ҷо шайх Саъдӣ ҷасурона худро тоҷик ном бурдааст ва байтҳои зерро меоварад:

Аз баҳри Худо, ки моликон ҷавр

Чандин накунанд бар мамолик.

Шояд ки ба ба подшаҳ бигӯянд:

Турки ту бирехт хуни тоҷик... [3, 207].

Ҳамин тариқ устод Айни пас аз зикри ин ду байт гуфтааст: «Бино бар ин мо ҳам Саъдиро шоир ва нависандаи тоҷик ва яке аз устодҳои гузаштаи худ мешуморем ва аз вай меомӯзем:

Чунонки мебинем, гӯё мантиқи фикри Айни ин аст: миёни форс ва тоҷик ҳеч фарқ нест, ҳама эронӣён тоҷиканд ва калимаи «тоҷик» ҳамеша ба тамоми эронӣён итлоқ мешуд, тамоми эронӣёнро тоҷик меномиданд ва Саъдӣ ҳам худро тоҷик ба шумор овардааст» [14, 167].

Вобаста ба ин масъала устод Айни дар мақолаи худ бо номи «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ» дар ин бора чунин менависад: «Баъзе касоне, ки ба забони тоҷикӣ дуруст ошно нестанд, «забони тоҷикӣ аз форсӣ чӣ фарқ доад?» гуфта мепурсанд, аммо касе, ки ба адабиёти кӯҳна ва нави форсӣ ва тоҷикӣ шиносӣ дорад, ба хубӣ медонад, ки дар миёни инҳо фарқи асосӣ нест. Як тоҷик ё як эронӣ асарҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Низомӣ ва монанди инҳоро чӣ қадар фаҳмида ва дӯст дошта хонад, ҳамон қадар ҳам асарҳои Рӯдакӣ, Камоли Хучандӣ, Исмати Бухорӣ, Сайфи Исфрангӣ ва монанди инҳоро фаҳмида ва дӯст дошта мехонад...

Баъзе касон ҳастанд, ки ба сабаби ошно набуданашон забони тоҷикиро, яъне забони авоми тоҷикро забони форсии вайроншуда мепиндоранд. «Лекин агар аз баъзе таъсирҳои ҷузъии забони ўзбекӣ чашм пӯшем (масалан, кор

фармудани «мӣ» дар мавриди истифҳом), содатарин лаҳҷаҳои форсӣ – забони тоҷик аст» [10,178].

Пажӯҳишҳои устод Айни дар мавриди омӯзишу бузургдошти Саъдии Шерозӣ як намунае аз хидмати босуботу содиқонаи ӯ дар илму адаби мо ва чехраҳои тоҷикони он ба шумор меоянд, ки хеле ибратомӯз мебошанд.

КИТОБНОМА

1. Айни, Садриддин. Мактубҳо / Садриддин Айни, –Душанбе: «Меҳроҷ Граф», 2024. – 720 с.
2. Айни, Камол. Дирӯз ва имрӯз (мачмуаи мақолаҳо) / Камол Айни. – Душанбе: Адиб, 1989. – 288 с.
3. Айни, Садриддин. Мунтахаби асарҳои илмӣ дар 2 ҷилд. Таҳия ва танзими Абдуҳолиқ Набавӣ ва Фирӯз Набиев. Душанбе: Дониш – 2008.
4. Айни, Камол. Бист гуфтор аз маънавиёт / К. Айни. Душанбе: Адиб, 2004. -196 саҳ.
5. Айни, Садриддин. Забони тоҷикӣ / Садриддин Айни // Раҳбари дониш, 1928, №11 -12.
6. Айни, Садриддин. Куллиёт, ҷ. 8 -Душанбе: Ирфон, 1981. – 524 с.
7. Айни. Садриддин. Куллиёт. Ҷилди 11. Китоби дуюм. –Душанбе: Ирфон, 1964.
8. Айни, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айни, – Душанбе, «Адиб», 2010. – 448 с.
9. Ғафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. –Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
10. Назарзода, С. Айни ва забони осори Камоли Хучандӣ / С. Назарзода // Суханшиносӣ. – 2020. – С. 173 -180.
11. Ҳошим, Р. Дар хотироти дӯстон ва шогирдон. / Раҳим Ҳошим. – Душанбе, 1968. – 287 с.
12. Шақурии Бухорӣ, Муҳаммадҷон. Сарнавишти форсии тоҷикии Варорӯд дар садаи бист. – Душанбе: Адиб, 2003. – 104 с.
13. Шайх Саъдӣ. «Мухтасари «Бӯстон». Тартиб ва эзоҳдиҳанда: С. Айни. Нашриёти давлатии назди СКХ РСС Тоҷикистон. Сталинобод. 1945.
14. Шақурӣ, Муҳаммадҷон. Хуросон аст ин ҷо /Муҳаммадҷон Шақурӣ // Душанбе. Оли Сомон, 1997, саҳ. 167, 290 с.
15. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров, –Душанбе: Ирфон, 1987. -456 с.

ТАҲҚИҚОТИ САДРИДДИН АЙНӢ ДОИР БА РӢЗГОР ВА ОСОРИ САӢДИИ ШЕРОЗӢ

Дар ин мақола назари устод Айни доир ба зиндагӣ ва ҷойгоҳи Саъдии Шерозӣ дар адабиёти тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф

кӯшиши кардааст, ки усули тадқиқи Айниро дар муайян кардани рӯзгори Саъдӣ ва нуктаҳои муҳими эҷодиёти ӯ равшан карда, ҳамчунин назари дигар муҳаққиқонро низ истифода бурдааст. Мавриди тазаккур аст, ки устод Айни нахустин муҳаққиқест, ки доир ба рӯзгор ва осори Саъдӣ пажӯҳиши густурдаеро дар Тоҷикистон ба анҷом расонидааст. Ин таҳқиқоти пурарзиши устод Айни доир ба ин шоири барҷаста аз аҳаммияти илмӣ ҳолӣ набуда, адабиётишиносони баъдӣ дар заминаи ин пажӯҳиши дар бораи ҷанбаҳои мухталифи рӯзгор ва осори Саъдӣ Шерозӣ тадқиқоти илмӣ анҷом додаанд.

Садриддин Айни зимни таҳқиқоти худ ба масъалаи шарҳи ҳол, фаъолияти адабии шоир, Саъдӣ ва шакли шеърӣ форсии тоҷикӣ, мавқеи наср дар осори ӯ, ҳаҷв ва мӯтоиба дар осори шоир, Саъдӣ ҳамчун шоири воқеъбин, панду ҳикмат дар осори Саъдӣ ва ғайраҳо аҳаммияти хосса зоҳир намудааст. Дар мавзӯҳои мухталиф аз ҷумла некиву накӯкорӣ, ватанпарастӣ, ишқу муҳаббат, панду насиҳат ва ғайраҳо эҷод намудани Саъдиро таъкид намудааст. Тадқиқоти устод Айни дар бораи шайх Саъдӣ пажӯҳиши густурдае мебошад, ки намунаи ибрат ва ғиромидошти чеҳараҳои гузаштаи илму адаби форсу тоҷик ба шумор меравад.

Калидвожа: Саъдӣ, «Бӯстон», «Гулистон», ғазал, таҳқиқот, пажӯҳиши, реализм, саҳли мумтанеъ, лирика, девон, муламмат, вуқӯъгӯӣ, насри бадеӣ, насри қофиядор, саҷъ, панду насиҳат.

ИССЛЕДОВАНИЯ САДРИДДИНА АЙНИ О ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВО СА'АДИ ШИРАЗИ

В статье рассматриваются взгляды Садриддина Айни на жизнь и творчество Са'ади Ширази в таджикской литературе. Автор попытался прояснить исследовательский метод Садриддина Айни при определении жизни Са'ади Шерози и важных моментов в его творчестве, а также использовал мнения других исследователей. Нужно отметить, что Садриддин Айни является первым исследователем, который провел обширное исследование о жизни и творчества Са'ади Шерази в Таджикистане. Это ценное исследование Айни об этом выдающемся поэте не лишено научной значимости, и на его основе последующие литературоведы проводили научные исследования различных аспектов жизни и творчества Са'ади Ширази.

В своих исследованиях Садриддин Айни уделял особое внимание вопросу автобиографии, литературной деятельности Са'ади Ширази, его место в персидско-таджикской поэтической форме, положению прозы в его произведениях, иллегии и сатире в творчестве поэта, Са'ади как поэту-реалисту, советам и мудрости в творчестве Саади и т. д. Он обращал внимание на творении Са'ади по различным темам, включая доброта, патриотизм, любовь и привязанность, советы и наставления и т.д. Исследование Айни о Са'ади Ширази представляет собой обширное исследование, являющее собой пример образцового и уважительного поведения деятелей персидской и таджикской науки и литературы прошлого.

Ключевые слова: Са'ади, «Бустон», «Гулистан», газель, исследование, расследование, реализм, сдержанная непринужденность, лирика, диван, муламма, реализм, художественная проза, рифмованная проза, садж, совет.

SADRIDDIN AYNI'S RESEARCHES ABOUT THE LIFE AND HERITAGE OF SA'ADI SHIRAZI

The article examines Sadriddin Ayni's views on the life and work of Sa'adi Shirazi in Tajik literature. The author tried to clarify Sadriddin Ayni's research method in determining Sa'adi Sherazi's life and important moments in his heritage, and also used the opinions of other researchers. It should be noted that Sadriddin Ayni is the first researcher who conducted an extensive study on the life and work of Sa'adi Sherazi in Tajikistan. This valuable study by Sadriddin Ayni on this outstanding poet is not without scientific significance, and on its basis subsequent literary scholars conducted scientific studies of various aspects of the life and work of Sa'adi Shirazi.

In his research, Sadriddin Ayni paid special attention to the issue of biography, literary activity of Sa'adi Shirazi, his place in the Persian -Tajik poetic form, the position of prose in his works, illegitimate and satirical works in the poet's work, Sa'adi as a realist poet, advice and wisdom in Sa'adi's work, etc. He paid attention to Sa'adi's works on various topics, including kindness, patriotism, love and affection, advice and instructions, etc. Ayni's research about Sa'adi Sherazi is an extensive study that is an main example of exemplary and respectful behavior of figures in Persian and Tajik science and literature of the past.

Keywords: Sa'adi, «Buston», «Gulistan», ghazal, research, investigation, realism, restrained ease, lyricism, divan, mulamma, realism, fiction, rhymed prose, advice.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмадова З.Н. – ходими илмии шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Email: Zulfiya_sharq@mail.ru

Сведения об авторе: Исмадова З.Н. – научный сотрудник отдела истории литературы Институт языка и литературы имени Рудакі НАНТ, Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рӯдакӣ, 21. Email: Zulfiya_sharq@mail.ru

Information about author: Ismatova Z.N. – scientific researcher of the Historical Literature Department of Institute of language and literature named after Rudaki NAST, Address: 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki avenue, Email: Zulfiya_sharq@mail.ru

---

**ВОҶЕЪИЯТИ ИҶТИМОИИ ҚИССАҲОИ АБДУЛҲАМИД САМАД
ДАР НАСРИ МУОСИРИ ТОЧИК****Фазила Маҳмадуллоева****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Насри муосири тоҷикӣ аз нахустин солҳои мавҷудияташ ҳаёти мардумро дар пайвастагӣ ба рӯзгору фаъолиятҳои мавриди инъикос қарор додааст. Маълум аст, ки насри муосири тоҷик бо жанрҳои қалони ҳаммоса – қисса, повест ва роман арзи вучуд намудааст. Ин жанрҳои адабӣ гарчанде дар даврони Шуравӣ дар адабиёти тоҷик мақоми хос дошта бошанд ҳам, дар замони Истиқлолият онҳо бештар қорбарӣ шуда, аз ҷиҳати сохтмони бадеӣ, архитектура, банду басти сюжет, нақли воқеа, амали ровӣ, истифодаи сабки баён ва ғайраҳо ба таҳаввулот рӯ ба рӯ шуданд. Як қисми ин жанрҳо аз ҷиҳати тасвири образҳо ба кулӣ тафовут пайдо намуда бошанд, баъзеашон бо тарзи масъалагузорӣ ва ҳалли бадеии он аз асарҳои пешин фарқ мақардагӣ шуданд ва дар онҳо ифодаи мақсад боз ҳам мушаххас гадида, низоми ғунҷоии воқеаву рӯйдодҳо тағйир ёфтанд. Дар ин давра адибони тоҷик вобаста ба мавзӯ ва муҳимияти он барои ҷомеа жанрҳоеро интихоб менамуданд, ки ба завқи хонанда бештар мувофиқ буд. Ин тарзи муносибат барои боз ҳам хубтар таҷассум ёфтани тасвири воқеаҳо имкон фароҳам овард.

Дар ин самт ҷустуҷӯҳои адибони пуртаҷриба Саттор Турсун, Ӯрун Кӯҳзод, Сорбон, Муҳиддин Хоҷаев, Абдулҳамид Самадов, Қароматулло Мирзов назаррас мебошад. Ин адибон таҷрибае, ки дар офаридани асарҳои гуногунҷанр ва гуногунжанр дар давраи пеш аз Истиқлолият пайдо карда буданд, онро мукамал карда, ба қомеъҳои бештар ноил гардиданд. Доир ба ин масъала адабиётшинос Атахон Сайфуллоев менависад: «Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва фаро расидани озодии суҳан шароит фароҳам оварданд, ки нависандагон дару дарвозаи мавзӯҳои мамнуъро боз кунанд ва асарҳои аз ҷиҳати шаклу мазмун хело зебою волоро ба майдон гузоранд» [10, 63].

Яке аз вижаҳои ҷашмраси насри муосири тоҷик дар замони Истиқлол ривочу раванқи қобили мулоҳизаи қиссапардозӣ ва қиссанависӣ буд. Албатта то Истиқлол низ нависандагони мо қиссаҳо таълифу мунташир намуда буданд. Вале ба андешаи мо қиссаи ин давра аз нигоҳи масъалагузорӣ, тарҳи мавзӯҳои гуногун аз давраҳои пешин фарқ дошт. Бунёди ағлаби қиссаҳо ро на воқеоту руҳдодҳои таҳаюлӣ, балки падидаҳои мухталифе, ки аз муҳиту воқеияти айни маншаъ мегиранд, ташкил медиҳанд. Дар ин солҳо қиссаҳои марғубе аз ҷониби нависандагони тоҷик Саттор Турсун, Абдулҳамид Самад, Сорбон, Ҷонибек Ақобир, Диловари Мирзо, А. Баҳорӣ, А. Ҳамдам ва дигарон ба нашр расиданд.

Абдулҳамид Самад аз ҳикоянависӣ тадриҷан ба қиссапардозӣ гузашта дар ин ҷода ҳам тавфиқ ёфтааст. Қиссаҳои бағоят рангоранги ӯ «Баъд аз сари падар»,

«Аспи бобом», «Паррончакҳо» ва «Косаи давр» шӯҳрати эҷодии нависандаро берун аз марзҳои Тоҷикистон низ густариш додаанд.

Абдулҳамид Самад аз ҷумлаи он санъаткорони сухан аст, ки истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва озодии сухан нерӯҳои эҷодии ӯро ба ҷӯшу хурӯш оварданд, илҳами тоза ва ҷасорати беандоза бахшиданд. Осораш бо ҳаёти халқу мамлакат робитаи қавӣ пайдо кардааст. Нависанда ба мавзуву масъалаҳои дасти ғайрату ҳиммат задааст, ки тасвиру тадқиқи онҳо пештар имконнопазир буданд. Қиссаҳои ӯ «Маҳбус», «Ҳавои тирамоҳ», «Рӯдапо», «Сарлашкар», ки тадқиқи бадеии ҳолисонаи равандҳои мураккаби зиндагӣ мебошанд, дар ин бора далолат мекунад. Чехраи қаҳрамонони ӯ гуногун, нотакрор ва таъсирбахшанд. Нависанда олами ботинии онҳоро ҳамчун як донишманди руҳшинос таҳлил менамояд ва ба зухур меорад.

Ба қалами Абдулҳамид Самад ҳаҷву мутоиба низ бегона нест. Ӯ нуқсонҳои ҳаёт ва ҳислатҳои манфии одамон, усули роҳбарии ноодилона ва мафиябозии баъзе сиёсатмаоҳоро ба зерӣ тозиёнаи танқид мегирад. Онҳо масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва ахлоқиро бо нигоҳи тоза ва борикбини нависанда ба риштаи тасвир кашидаанд ва аз тақдирӣ инсон дар давраи шуравӣ ҳикоят мекунад.

Қиссаи Абдулҳамид Самад «Сарлашкар» («Садои Шарк», 1999 №1 -3) масъалаи хеле муҳим, яъне тақдирӣ инсонро дар ҷомеаи коммунистӣ мавриди баррасӣ ва таҳлилу тадқиқи бадеӣ қарор додааст. Ба тасвири сарнавишти инсон аз паҳлӯҳои гуногун метавон наздик шуд. Зеро одамеи вучуди мураккаб буда, тақдирӣ ӯ дар ҷараёни зиндагӣ рангҳо, мазмунҳо ва натиҷаҳои муҳ - талиф гирифта метавонад. Моҳияти масъала дар муно - сибати мутақобилаи фард ва ҷомеа, баҳусус шахс ва муҳити рӯзгори ӯст. Нависанда масъалаи мансабҳоҷию ҷоҳпарастии чунин типӣ иҷтимоиро ба риштаи тасвир мекашад, ки ҷомеаи коммунистӣ ба дунё меорад, муҳити тангӣ деҳот ба ташаккул мерасонад ва сарварони он муҳит, ки худ дар сабзиши ӯ мусоидат доштанд, оқибат маҳваш мекунад. «Таҳмин метавон кард, ки воқеаҳои қисса солҳои 60 -70 -уми қарни бист ба вуқӯ омаданд, вале аз лиҳози муҳтавои худ ба солҳои дигарӣ нимаи дуюми асри ХХ мутобиқ буда метавонад... Роҳбарони ҳизб дар байни халқ нуфузи зиёд доштанд ва дар байни доираҳои онҳоро чун бут мебарастиданд. Як идда иштирокдорони қиссаи «Сарлашкар» ҳамин гуна роҳбарон мебошанд» [9, с.85]. - қайд намудааст, адабиётшинос Атаҳон Сайфуллоев.

Макабу маориф, ташкилотҳои комсомолӣ ва пионерон муаллимону мураббӣён, фаълони ҷомеа ва ғайра ҳама дар зерӣ таъсири идеологияи ҳизби ҳукмронӣ давлатӣ гирифтанд буданд, то ҷое, ки ҳатто пирамардону пиразанҳо низ асари онро дар рӯзгори худ эҳсос менамуданд. Абдулҳамид Самад ба ҳамаи ин равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва маишию ахлоқӣ тамасхуромез назар меафканад ва бебунёдӣ чунин усули корро ҳаҷву масҳара мекунад. Ҷоҳпарастӣ ва мансабталовӣ чун табиати ҷомеаи коммунистӣ маҳқум менамояд. Нависанда нишон медиҳад, ки тартиботи мавҷудаи он замон на танҳо барои ба сар бурдани

ҳаёти муътадил мусоидат намекард, асоси зиндагӣ вайрон буд, балки инсонро ба бироҳа меандоخت.

Ғояи асар – номутаносибии ҳаёти ҷомеа бо талошҳои пайвастаи афроди ҷудогона дар роҳи расидан ба зинаҳои баланди мансаб, аз як тараф ва ба тарзи маснуӣ ташаккул додани фикру ақидаи шахс ва номувофиқии он бо қонунҳои навиштаю нонавиштаи мақомоти давлатӣ, ки дар натиҷаи инҳо инсонии ғайбӣ ҳам ба мақсад расида наметавонад, аз тарафи дигар тавассути манзара ва образҳои бадеӣ, амалиёти типҳои мухталифи иҷтимоӣ равшану муътамад ифода ёфтааст.

Қаҳрамони асосии қисса Султон ном ҷавони соддалавҳу зудбовари деҳотист, ки мардум аз солҳои наврасияш, аз давраи сардори пионерони мактаб таъин шуданаш ба ӯ «сарлашкар» лақаб дода буданд. Нависанда аз ибтидои асар ишора мекунад, ки Султон образи мазҳакавист:

«Офаридгор аз азал ба ӯ сурату пайкаре бахшид беҳамто. Ва ҳангоме дар кӯча пайдо мешуд, пиразанҳо ба қадаммонии пурқарру фараш бо ҳавас нигариста ояндори онҳо ҳини паҳлавонвор пой мондани ӯ ба замин дару девор меҷунбид, – сад қасам меҳӯрданд, ки ин шахпаланг руи дасташон ба дунё омада буд. Сипас ситоиши қомати баланд, китфу шонаҳои паҳн, рӯи гирд, чашму абруҳои пурҷозоба, бозуҳои қавӣ ва каллаи калону муи чингилаи зебоаш авҷ мегирифт» [5, 18].

Аз тасвири нависанда ва сӯҳбати одамоне, ки аз айёми кӯдакии Султон ҳолдон будаанд, равшан мегардад, ки дар тарбияи ӯ камбудихо содир шудаанд. Агар вафоти нобахангоми модараш Нозук кори тақдир бошад, ӯ дар айёми барҳаёт буданаш ҳам дар тинати писарчаи худ унсурҳои худхоҳиро парваридааст: «Бева ҳангоми дӯғкашӣ ба даҳони кӯдак кулӯла -кулӯла маскаи тарак меандоخت» [5, 19].

Қиссаи «Сарлашкар» монанди дигар асарҳои Абдулҳамид Самад бо маҳорати баланди санъаткорӣ офарида шудааст. Муаллиф дар тасвири манзараҳои ҳаёт, олами табиат, сардии зимистону форамии баҳор, дарёи пуряху шиноварии фидокоронаи қаҳрамон, эҷоди образи характерҳои мухталиф ва нотакрор хунари ҳақиқӣ нишон додааст. Азобе, ки Сарлашкар ҳангоми убури қардани дарёи кашид, ба дараҷае муассир аст, ки хонанда баробари ӯ ранҷ мекашад, баробари ӯ аз таъсири сармо хунук меҳӯрад, баробари ӯ гӯё ба бемористон меафтад. Манзараҳои муошакати ёрон низ хеле хуб ба тасвир омада, қасро аз ҳаёти воқеӣ ба дунёи афсонавии ишқу муҳаббати ҷавонӣ мебарад. Доир ба забони қиссаи «Сарлашкар» муҳаққиқ, Атахон Сайфуллоев чунин ибрози андеша намудааст: «Забони асар хеле рангин, малеху балеғ, шевою зебост. Сабки он реалистӣ ва оммафаҳм аст, аз обу намаки мутоиба, мазҳака, ҳаҷв бархурдор буда ин хусусият қиссаро хеле хонданбоб мекунад. Муболиғаю игроқ ва санъати ғулув, ки нависанда (Абдулҳамид Самад. – Маҳмадуллоева Ф.) дар тасвири образи Сарлашкар аз номи иштирокдорони асар корбаст менамояд, хеле табиӣ буда, аз сабки қиссапардозии халқ дарак медеҳад» [9, 109].

Муболиғаю игроқ яке аз воситаҳои образфаринӣ дар қиссаи «Сарлашкар» аст. Муболиғаю игроқ, муҳоботу воҳима ба тору пуди қисса ворид шуда, оҳанги

ҳачвию мутоибавии онро тақвият медиҳанд. Бунёди образи қаҳрамони асар бар ҳамин санъатҳои бадеӣ қарор гирифтааст.

Бояд гуфт, ки дар қисса нависанда ҳар он чизе ки худ дидаву мушоҳида намудааст бо истифода аз бадеият ба қалам додааст. Худи Абдулҳамид Самад низ дар яке аз мусоҳибаҳои бо Атахон Сайфуллоев гуфтаҳои боло тасдиқ намудааст. Атахон Сайфуллоев менависад, ки: «...дар яке аз рӯзҳои моҳи декабри соли 2004 аз Абдулҳамид Самад пурсидам, ки оё Сарлашкар дар ҳаёт прототип дорад? Нависанда посухам дод, ки ман чандин ашҳосеро медонам, ки ҳӯву хислат, қору ғаъолияти эшон мисли Сарлашкар аст. Ман (Абдулҳамид Самад. – М. Ф.) чараёни зиндагӣ ва рафтору кирдори онҳоро аз дуру наздик омӯхта, дар образи Сарлашкар чамъбаст кардам ва як типии иҷтимоӣ офаридам» [9, 111].

Дар эҷодиёти Абдулҳамид Самад ду унсур – хотираи инсон ва вақт ҳамчун мафҳумҳои ифодакунандаи замон ва хусусиятҳои хоси он бомаврид ва мақсади муайян истифода мешавад. Шуури таърихӣ қаҳрамони нависанда аз факту рақам ва нишондодҳои таърихӣ (хуччатӣ) оғоз бошанд ҳам, ҳар як персонажи вай чун ҷузъи гуёи таърих бо ин ё он амали хотирмонашон аз замони ҳастии хеш бозгӯ мекунад. Шояд симоҳои ба қаламвардаи нависанда рӯҳу ҷони одам, шуури муосиреро ба хотир оранд, ки дар худ тазодҳои воқеиятро бо хислат, гуфтор ва муносибатҳои ифода қарда метавонанд.

Масъалаҳои иҷтимоӣ ва ҳақиқати воқеӣ ягона роҳе мебошад, ки тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мардумро таҳлили баррасӣ менамоянд. Бо офаридани асарҳои хурду бузург тасвири ҳаёти иҷтимоӣ ва ҳақиқати воқеӣ аён мегардад. Хонандаи имрӯз амиқ дарк мекунад, ки ӯ дорои фарҳангу адабиёти бою қадима мебошад.

Қиссаи дигари нависанда «Маҳбус», ки маҳсули омӯзиши дусолаи муаллиф аз ҳаёти муҷримон аст, ба гуфтаҳои боло далел шуда метавонад. Қиссаи «Маҳбус» (1997) аз нигоҳи мочаро ва масъалаҳои пешгузаштааш хотирмон аст. Адиб нақлашро тарзе тарҳрезӣ қарда, ки васоили ифшои симоҳо, иртибот ва муносибати дохилии образ дар доираи қонунмандии воқеияти тасвиршаванда бо ҷаҳонфаҳмӣ ва маърифати умумии қаҳрамонон мувофиқати пурра доранд, онҳоро аз маҳбусони сиёсиву одамқушону хунхорону авбошони зиёди асарҳои хурду бузурги дигар ба зудӣ ҷудо қардану ташхисонидан осон аст. Ин ҳамма дар мадди аввал аз он бармеояд, ки Абдулҳамид Самад воқеияти феълӣ, суннату анъанаҳои миллӣ ва гузашта аз он муҳиту забон ва рафтору кирдори эшонро хуб медонад.

Суҷаи қисса дар чорҷӯбаи як сафари берунизиндонии маҳбусон сомонӣ ҷойгир аст. Навсианда ин суҷаро тасодуфан ихтиёр накардааст. Обу ҳавои озоӣ, андешаи бидуни ҳарос ва шубҳаангез ба атроф чашм дӯхтану ҳаловат бурдан дар дили қаҳрамони асосӣ ва шариконаш як ҷаҳон афкори рангинро бедор менамояд. Маҳз дар масири як рӯйдодӣ кӯчак аз рӯи муаммоҳои муҳталаф, пурғочия ва ибратомӯзи инсон пардаи мавҳум бардошта мешавад.

Муҳаққиқ Асадулло Саъдуллоев қиссаро рози дили инсонии зиндагӣро ройгон номидааст, ки ба андешаи ӯ санги маҳаки ин розро ҳаёти Сафар (Фил, Сиёҳак) ташкил додааст. «Дар симои Фил марде ба қалам омада, ки саропо мочарописанд

аст, саргузашти талхаш борҳо гӯшмолаш дода бошад ҳам, таҳамулаш сари риштаи зиндагиро ба даст надорад» [8, 200].

Дар қисса чо -чо, гоҳо дар муколамаи персонажҳо писханде ба коммунизму коммунистон ба мушоҳида мерасад ва гарчи муаллиф замони таълифро мушаххас нагуфтааст, пай бурдан мумкин, ки воқеа дар давраи ҳукмронии шуравӣ сурат мегирад.

Маънавиёту ахлоқи кулли қаҳрамонони асар қариб яксон аст. Аммо инро набояд чунини ангошт, ки нависанда дар тасвири ҷузъиёти характерҳо талоши андаке ба ҳарч додааст. Дар асар силсилаи образҳои офарида шудааст, ки ҳар кадом дорои хислат, портрет, рафтору кирдори хоса мебошанд. Яке аз онҳо зиндонии зиндадил ва мухлиси ашадии қаҳрамони асосии қисса Фил (шояд аз тарс бошад) Бебок аст. Қаҳрамонҳои асарҳои дигари Абдулҳамид Самад ҳам баъзан лақабдоранд. Вале дар қиссаи мазкур ғолибан лақаб ифшокунандаи муҳтавои асосии асар гардидааст.

Муҳаққиқ Асадулло Саъдуллоев ба қисса баҳои баланд дода, қайд намудааст: «Қиссаи «Маҳбус» эҳсоси худшиносии инсон дар масири сарнавишт аст. Воқеан, аслияти адабиёт аз пайванди он ба ҳаёт манша мегирад. Вай ҳастии инсонро дар мушаххасоти ягонаи инсонро иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ инсон ба таҳқиқ мегирад» [8, 208].

Абдулҳамид Самад донандаи хуби анъанаҳои миллӣ мебошад. Қаҳрамонони ӯ дар ҳар гуна ҳолату фаъолият аз анъаноти хеш дарак медиҳанд. Онҳо ҳуҷаинони воқеии ҳаётанд, вале дар ҷавҳари муҳит идора мешаванд. Қаҳрамонони нависанда дар ҷаҳорҷубаи маҳбас амал мекунанд, зоҳиран ва воқеан онҳоро муҳити якнавохт ихота кардааст, вале ин монетаи андешаҳои муҳайяли онҳо намешавад. Табиист, гузаштаи Фил аксе аз концепсияи усули тасвири замони нав аст, вай дар худ ғояҳои мурдари зинда гардонидааст, вале ақидаҳои мавҷуди маҳкум ба паҳншавӣ нест, вай худ муҳитсоз аст. Ин образ далели боз ҳам сайқал ёфтани маҳорати эҷодкор аст ва аз аслияту возеҳияти ҳунари дарак дода, воқеияти нотақрорро бисёр табиӣ ва заминӣ нишон медиҳад.

Қиссаи Абдулҳамид Самад бо усули озоду пуртамкин, бо забони фасеҳи адаби баркамол иншо шудааст. Қиссаи «Маҳбус» ҳарчанд дар ҷорҷубаи қонунмандии бадеӣ таълиф шудааст, аз нигоҳи мӯҳтаво саропо бо мушкилиҳои зиндагии муосирон пайвастагии узвӣ дорад. Махсусан, масъалаҳои оила, тарбияи фарзанд ва ахлоқи замони дар он хеле тезтунд ба миён гузоштаву баррасӣ мешаванд. Ва ин шаҳодати он аст, ки адабиёт ва ҳар асари бадеӣ берун аз заминаи ҳаётии мавзӯи писанди хонанда нахоҳад гашт.

Умуман, ҳар як қиссаи Абдулҳамид Самад ба таҳқиқи муаммоҳои доғи зиндагии муосирон бахшида шудаву аз шебу фарозҳои рӯзгори муассас ҳикоят мекунанд. Қиссаҳои нависанда аз лиҳози бадеият, ҳунари образфаринию манзаранигорӣ, забони ширадор ва образнок, тарзи баёни лирикӣ, қиссапардозии мутоибавӣ, моҳирона ва дар мавқеи мақоми худ истифода кардани панду ҳикमत,

зарбулмасалу мақол, таъбиру вожаҳои мардумӣ ва монанди инҳо низ дар эҷодиёти ӯ ва насри имрӯз падидаи тоза аст.

КИТОБНОМА

1. Акбаров, Ю. Чустучӯҳои эҷодӣ ва ахлоқӣ / Ю. Акбаров. – Душанбе: Адиб, 1990. – 240 с.
2. Бақозода, Қ. Абдулҳамиди Самад ва инкишофи ҳикоя / Қ. Бақозода. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 152 с.
3. Бақозода, Қ. Чустучӯҳои эҷодӣ дар насри тоҷик / Қ. Бақозода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 144 с.
4. Набавӣ, А. Пояи устувори одамият. Чусторҳо ва ибтикорот дар наср. Маҷмуаи мақолаҳо / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. С.– 180.
5. Самад, А. Сарлашкар / А. Самад. – Садои Шарқ, 1999, №1 -3. – С. 12 -25
6. Самад, А. Маҳбус. Қисса / А. Самад. – Садои Шарқ, 1992, №11 -12. – С.8 -46.
7. Самад, А. Баъд аз сари падар: Повест ва ҳикояҳо / А. Самад. – Душанбе: Маориф, 1982. – 110 с.
8. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
9. Сайфуллоев, А. Уфуқҳои тозаи наср / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2006. – 768 с. сах.
10. Сайфуллоев А. Ҷону чаҳони наср. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 542 с.
11. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм / С. Табаров. Китоби 5. – Душанбе: Адиб, 1989. – 205 с.
12. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо (чилди 4). Душанбе, 1980.– 380 с.
13. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М.Шукуров. Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.
14. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.
15. Шукуров, М. Паҳлуҳои тадқиқӣ бадеӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 271 с.
16. Шукуров, М. Мактаби одамият / М. Шукуров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 268 с.

ВОҶЕЪИЯТИ ИҶТИМОИИ ҚИССАҲОИ АБДУЛҲАМИД САМАД ДАР НАСРИ МУОСИРИ ТОҶИК

Абдулҳамид Самад аз ҳикоянависӣ тадриҷан ба қиссапардозӣ гузашта дар ин ҷода ҳам тавфиқ ёфтааст. Қиссаҳои бағоят рангоранги ӯ «Баъд аз сари падар», «Асти бобом», «Паррончакҳо» ва «Косаи давр» шӯҳрати эҷодии нависандаро берун аз марзҳои Тоҷикистон низ густариши додаанд.

Абдулҳамид Самад ба мавзуву масъалаҳое дасти ғайрату ҳиммат задааст, ки тасвиру тадқиқи онҳо пешиар имконнопазир буданд. Қиссаҳои ӯ «Маҳбус», «Ҳавои тирамоҳ», «Рӯдапо», «Сарлашкар», ки тадқиқи бадеии ҳолисонаи равандҳои мураккаби зиндагӣ мебошанд, дар ин бора далолат мекунад. Чехраи қаҳрамонони ӯ гуногун, нотақрор ва таъсирбахшанд. Нависанда олами ботинии онҳоро ҳамчун як донишманди руҳинос таҳлил менамояд ва ба зухур меорад.

Қиссаҳои Абдулҳамид Самад ба таҳқиқи муаммоҳои доғи зиндагии муосирон бахшида шудаву аз шебу фарозҳои рӯзгори муассасқ ҳикоят мекунад. Қиссаҳои нависанда аз лиҳози бадеият, ҳунари образофаринию манзаранигорӣ, забони ширадор ва образнок, тарзи баёни лирикӣ, қиссапардозии мутоибавӣ, моҳирона ва дар мавқеу мақоми худ истифода кардани панду ҳикमत, зарбулмасалу мақол, таъбиру вожаҳои мардумӣ ва монанди инҳо низ дар эҷодиёти ӯ ва насри имрӯз падидаи тоза аст.

Калидвожаҳо: Абдулҳамид Самад, нависанда, осор, қисса, жанр, насри муосир, рӯйдодҳои зиндагӣ, образ.

СОЦИАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ РАССКАЗОВ АБДУЛХАМИДА САМАДА В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЕ

Абдулҳамид Самад постепенно перешел от историй к повествованию. Его рассказы «После смерти отца», «Дедушкин конь», «Воробьи» и «Чаша времени» распространили творческую славу писателя за пределы Таджикистана.

Абдулҳамид Самад усердно и мужественно работал над темами и проблемами, которые раньше было невозможно описать и исследовать. Об этом свидетельствуют его рассказы «Туремчик», «Осенний воздух», «Длинная нога», «Начальник армии», являющиеся чистыми художественными исследованиями сложных жизненных процессов. Образы его героев разные, неповторимые и впечатляющие. Писатель анализирует и раскрывает внутренний мир этих героев как духовный ученый.

Рассказы Абдулҳамида Самада посвящены исследованию проблем современной жизни и рассказывают о перипетиях современной жизни. Рассказы писателя с точки зрения искусства, искусства создания образов и пейзажей, выразительного и образного языка, способа лирического выражения, интерактивного повествования, умелого использования советов и мудрости, пословиц и поговорок, толкований и народных слов являются новой тенденцией в современной прозе.

Ключевые слова: Абдулҳамид Самад, писатель, произведение, повесть, жанр, современная проза, события жизни, образ.

SOCIAL REALITY OF ABDULHAMID SAMAD'S STORIES IN MODERN TAJIK PROSE

Abdulhamid Samad gradually moved from story telling to narration. His stories «After the Death of the Father», «Grandfather's Horse», «Sparrows» and «The Cup of Time» spread the writer's creative fame beyond the borders of Tajikistan.

Abdulhamid Samad worked diligently and courageously on topics and problems that were previously impossible to describe and explore. This is evidenced by his stories «Turemchik», «Autumn Air», «Long Leg», «Chief of the Army», which are pure artistic studies of complex life processes. The faces of his characters are different, unique and impressive. The writer analyzes and reveals the inner world of these heroes as a spiritual scientist.

Abdulhamid Samad's stories explore the problems of modern life and talk about the ups and downs of modern life. The writer's stories are a new tendency in Tajik prose, that have specific qualities from the art of creating images and landscapes, expressive and figurative language, the method of lyrical expression, interactive storytelling, skillful use of advice and wisdom, proverbs and sayings, interpretations and folk words point of views.

Key words: *Abdulhamid Samad, writer, work, story, genre, modern prose, life events, image.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадуллоева Фазила Саъдуллоевна, докторанти PhD шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Суроға: Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 904540033.

Сведения об авторе: Маҳмадуллоева Фазила Садуллоевна – докторант PhD отдел современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, просп. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 904540033.

Information about the author: Mahmadulloeva Fazila Sadulloevna – doctor PhD at the Modern literature department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, st. Rudaki, 21. Tel.: (+992) 904540033

МАЪНОИ ИСТИЛОҲӢ ВА ЛУҒАВИИ КАЛИМАИ «БАЙТ»

Олим Бухориев

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Байт ӯ фард дар адабиёти навишторӣ ва гуфтории тоҷик ҳамчун жанри мустақили адабӣ маъруфу машҳур аст. Инчунин аҳли балоғат барои мушаххас намудани хурдтарин унсурҳои ташкилдихандаи каломи мавзун ва муқаррар кардани марзҳои онҳо мисраъро «ҳадди ақали сухани мавзун» ва байтро «ҳадди ақали шеър» [ниг. 15, с. 263] ӯ унсури бунёдини ҳар жанри шеърӣ донистаанд. Яъне сухани мавзунро метавон дар қолаби як мисраъ баён кард, вале ин калом, то замоне ки дар маҳдудаи як байт (ду мисраъ) тарҳрезӣ нагардад, наметавонад мушаххасот ва вижагиҳои навъи адабӣ (жанрӣ) пайдо кунад.

Тавре ки аз мутолиаи сарчашмаҳои адабӣ бармеояд, бори аввал Шамси Қайси Розӣ истилоҳи «байт» -ро мавриди баҳсу баррасӣ қарор додааст. Зикри ин нукта аз он ҷиҳат муфид ба назар мерасад, ки тамоми таъбироте, ки муаққиқони соҳаи адаб баъд аз ӯ дар таърифу тавзеҳи хусусиятҳои ин жанри адабӣ ба қор бурдаанд, дар заминаи муҳтавои гуфтори ӯ ба миён омадаанд. Бинобар ин, барои дарку фаҳми моҳияти мавзӯ лозим донистем, ки қисмате аз таърифи баёнкардаи Шамси Қайси Розиро дар муқаддимаи баҳс зикр намоем: «Бидон, ки ақалли шеър миқдоре бошад аз каломи мавзун, ки чун шоир аз назми он фориғ шуд ва бар охири он вақф кард, аз сар гирад ва дигаре бар мисли он оғоз кунад. Ва ҳарфи охири ҳар якро ба ҷинси хеш дар ҳар байт мазкур гардонад, яъне ҳар якро бар ҳамон ҳарф хатм кунад, ки дигареро ва ин миқдорро *байт* хонанд. Ва *байт* дар луғати араб *хона* бошад ва иштиқоқи он аз «байтута» аст, яъне «шаб гузоштан». Ва хонаро аз баҳри он байт хонанданд,... ва ҳамчунин байти шеър биноест аз калом, ки мулозимати он ба забту андеша, алалхусус дар шаб, ки овони хилват ва вақти фароғат аст, беш аз он бошад, ки мулозимати ҳамон миқдор аз каломи мансур. Ва ҳар байтро ду нима бошад, ки дар мутаҳаррирот (аломатҳои ишорақунандаи садонокҳои кӯтоҳ: зер, забар, пеш) ва савокин (аломати сокин) ба ҳам наздик бошанд ва ҳар нимаро мисроъ хонанд. Ва дар луғати араб «аҳаду мисрои -ул -боб» як пора бошад аз дари дулаҳтӣ, яъне ҳамчунон ки аз дари дупора ҳар кадом, ки хоҳанд фарозу боз кард бе дигаре. Ва чун ҳар ду бо ҳам фароз кунанд як дар бошад. Аз байти шеър ҳар кадом мисроъ, ки хоҳанд ишо ва иншод тавон кард бе дигаре ва чун ҳар ду ба ҳам пайвандад, як байт бошад. Ва ба ҳукми он ки бинои каломи мансур ба идрочу иттисол бувад, бинои каломи манзум ба мақодирӣ мунфасил мутақаррари мусаччаъ -ул -авохир ниҳодаанд ва ҳар миқдорро байте хонанданд ва сачъи охири онро қофия ном карданд» [11, с. 40].

Ҳамон тавре ки ишора шуд, таърифу тафсилоте, ки перомуни истилоҳи «байт» дар баъзе фарҳангу луғатномаҳои адабии баъд аз Шамси Қайси Розӣ таълифшуда оварда шудаанд, такрору такмили афкори адабии дар робита ба ин мавзӯ баёнгардидаи ӯ ба шумор мераванд. Масалан, муҳтавои таърифу тавзеҳи «байт», ки дар китоби «Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ» баён гардидааст, такрори мухтасари орои адиби мазкур ба шумор меравад:

«Байт (ар. хона) – ду мисраъ шеърӣ мустақил ё ду мисраъ шеърӣ, ки аз ғазал, қасида, маснавӣ ва монанди инҳо гирифта шудааст. Чунончӣ:

Биёр он май, ки пиндорӣ, равон ёқути ноб астӣ
Ва ё чун баркашида теғ пеши офтоб астӣ» [14, с. 16].

Инчунин, мураттибони мант зимни таҳлилу номгузорию рукнҳои байт истилоҳоте, монанди «садр», «аруз», «ибтидо», «зарб» ва ғайраро, ки дар тавзеҳоти Шамси Қайси Розӣ дида мешаванд, бидуни тағйир ба қор бурдаанд: «Байтро ба хона монанд кардаанд, зеро байт ҳам мисли хона аз рукнҳо, яъне сутунҳо иборат аст. Байтҳо аксаран шашрукнӣ ё ҳаштрукнӣ мешаванд. Масалан байти боло, ки вазнаш ҳазачи мусаммани солим аст, ҳашт рукн дорад.

Мафойлун / мафойлун / мафойлун / мафойлун
1   2   3   4
Мафойлун / мафойлун / мафойлун / мафойлун
5   6   7   8

Ба рукнҳои аввали охири ҳар мисраъ номҳои махсус гузоштаанд.

Рукни аввали мисраи якум (1) садр, рукни охири мисраи якум (4) аруз, рукни аввали мисраи дувум (5) ибтидо ё ибтидои матлаъ, рукни охири мисраи дувум (8) зарб ё аҷз ном дорад. Рукнҳои боқимондари, ки дар мобайни ин рукнҳо воқеанд (2, 3, 6, 7), ҳашв мегӯянд» [14, с. 16 -17].

Дар китоби «Назарияи адабиёт» -и Р. Мусулмониён истилоҳи «фард» ба ҷойи «байт» ба қор рафтааст ва дар он «байт» ҳамчун жанри мустақили адабӣ таърифу тавзеҳ гардидааст: «Фард - чунон жанри хурди лирикиест, ки ҳамагӣ аз як байт иборат буда, мисраъҳояш гоҳе ҳамкофия ва гоҳе аз қофия озод мешавад. Масалан, дар фарди якуми зерини Асириддини Ахсикатӣ мисраъҳо ҳамкофияанд, дар дуом – не. Фарди якум:

Сӯзест маро дар дил, аммо на чунон сӯзе!
Сӯзе, ки вучуди ман барбод диҳад рӯзе.

Фарди дуом:

Зи нону об, ки асли ҳаёти одамиянд,
Малол гирад, чун бигзарад зи андоза» [12, 158].

Мувофиқи гузоришҳои илмии фолклоршиносии тоҷик Раҷаб Амонов, дар ду маҷмуае, ки то соли 1951 бо номи «Намунаи фолклори тоҷик» (1938 ва 1940) нашр шудаанд ва дар онҳо намунаҳои гуногуни назми халқӣ ҷамъоварӣ гардидаанд, мураттибон дар бораи жанри байт ҳеҷ маълумоте пешниҳод накардаанд. Танҳо дар маҷмуаи дуом устод Мирзо Турсунзода якҷанд байти машҳури шоирони

классикро, ки дар байни халқ паҳн шуда ва шуҳрат ёфтаанд, ба унвони «фард» чой додааст [ниг. 1, с. 236].

Пас, бо тақя ба ин гузориш метавон гуфт, ки то соли 1951 дар илми фолклоршиносии тоҷик жанри байт ҳамчун навъи мустақили адабӣ чандон машхур набудааст. Аммо дар соли 1951 бо маъмурияти фолклоршиносии Воҳид Асрорӣ ба водии Зарафшон дар илми фолклоршиносии тоҷик саҳифаи тозае боз гардид. Номбурда баъди чамъоварӣ, таҳлилу таҳқиқи анвои гуногуни осори фолклории минтақа ба чунин натиҷа мерасад, ки жанри байт дар байни мардуми ин минтақа, чи аз ҷиҳати миқдор ва чи аз ҷиҳати моҳият чойгоҳи хос дорад. Фолклоршинос баъд аз таҳлилу баррасии байтҳои чамъоваришуда роҷеъ ба мазмуну мундариҷа ва дигар вижагиҳои ин навъи адабӣ дар мақолае [ниг. 2, с. 119 -125] фикру ақидаҳои худро баён кардааст, ки онро дар фолклоршиносии тоҷик метавон роҷеъ ба жанри байт нахустин асари таҳқиқӣ донист.

Зикри ин нукта муҳим ба назар мерасад, ки фолклоршинос Воҳид Асрорӣ дар китоби «Адабиёт ва фольклор» (1967) зербоbero таҳти унвони «Байт» ҷиҳати таҳқиқи баррасии вижагиҳои сохторӣ ва маъноии жанри мазкур ихтисос додааст [ниг. 3, с. 146].

Инчунин, номбурда дар китоби «Фольклор, халқият, нависанда» дар зербоби «Фардбайтҳо» низ ба таърифу тавзеҳи мухтасари ин навъи, адабӣ мепардозад: «Дар адабиёт ва фолклор як намуди назми лирикӣ ҳаст, ки аз ду мисраи мустақил иборат буда, монанди рубой як мавзӯро бо мазмуни том ифода мекунад ва онро баъзеҳо «байт», баъзеҳо «фард» (дар шакли чамъ «муфрадат») номидаанд. Мулоҳизае аст, ки фардбайтҳо дар фолклор ва адабиёт хеле қадимианд» [4, с. 89].

Масъалаи баррасии хусусиятҳои жанрии навъи байт дар китоби «Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Дастури таълим барои факултаҳои филологӣ» дар радифи дигар анвои манзуми фолклорӣ мавриди таваҷҷуҳи фолклоршинос Воҳид Асрорӣ қарор доштааст. Номбурда дар ин асар дар заминаи таҳлилу таҳқиқи намунаҳои зиёди байтҳои халқӣ вижагиҳои сохторӣ ва воситаҳои тасвири бадеии онҳоро нишон медиҳад [ниг. 5, с. 128 -136].

Зикри ин нукта ба маврид аст, ки дар робита ба баррасии маъноии луғавии калимаи «байт» дар байни аҳли адаб фарзияи дигаре низ вучуд дорад. Аз ҷумла М. Баҳор аз зумраи он соҳибназаронест, ки дар хусуси асолати арабӣ доштани калимаи «байт» шакку тардид кардааст: «Дар бобати калимаи (байт), ки зоҳиран арабӣ ва ба маъноии хона аст, низ ҳарф дорам ва дар арабӣ будани он маро тардид аст ва гумон дорам, ки асли калима форсӣ аст, чи хуросониён, хосса рустоиён, вақте мехоҳанд аз қаввале дархости хондан кунанд, гӯянд: як байте бигӯ, як байте ё як дубайтӣ бихон. Ҳамчунин гуфтем, ки дар Кирмон ва Форс ва Ироқ ҳам онро дубайту ё чаҳорбайту бо воии тасғир хонанд» [10, с.46].

Мутаассифона, умр ба адиби мазкур барои исботи илмии ин фарзия, ки бар маъноии гумону пиндор асос ёфта буд, фурсат намедиҳад. Муҳаққиқи дигар – Муҳаммад Комгор ақидаи ӯро ҷонибдорӣ намуда, баҳри исботи илмии он

кӯшиш ба харҷ додааст. Ба ақидаи ӯ, калимаи «байт» -и таркиби «дубайтӣ» вожаи тозӣ нест, зеро маънои луғавии вожаи «байт» -и арабӣ мафҳуми хонаро медиҳад, ки дар асл ба мавзуи шеърӯ суҳан чандон иртибот надорад. Аз ин рӯ, муҳаққиқ дар матнҳои осори гузашта ба ҷустуҷӯи гунаҳои ҳаммаъно ва муродифи он мепардозад ва дар натиҷа байни вожаи *байт* ва калимаҳои *воҷ*, *воҷ*, *воҷ*, *воҷ*, *воҷ*, *воҷ*, *воҷ* аз лиҳози этимологӣ (решашиносӣ) пайванде пайдо мекунад. Калимаҳои мазкур дар осори бадеӣ ва фарҳангҳо маънои суҳан ва суҳан гуфтаро мерасонанд: «...фарҳанги «Бурҳони қотей»: «*воҷ* ... амр ба гуфтан..., яъне бигӯй...»; фарҳанги «Рашидӣ»: «*воҷ* – гӯянда ва амр ба гуфтан»; фарҳанги «Амид»: «*воҷ* ба маънои ҳарф ва суҳан»; фарҳанги «Бурҳон»: «*воҷ* ба маънои суҳан». *Воҷгар* дар ҳамаи фарҳангҳои мазкур ба маънои суҳанвар, шоир, қиссагӯ»; вожаи «бот» (дар забони ҳиндӣ) –суҳан, вожа, шеваи суҳангӯӣ» [10. с. 50].

Ҳамчунин муҳаққиқ зикр менамояд, ки важаҳои *воҷ* ва *воҷ* дар дубайтиҳои зери Бобо Тоҳири Урён ба ҳамон маъно (ба му *воҷӣ* – ба ман гӯй; *воҷам* – гӯям) истифода шудаанд:

Та, ки нозанда боло дилрабӣ,
Та, ки бе сурма чашмон сурмасоӣ,
Та, ки мушкин ду гесӯ дар кафӣ,
Ба му *воҷӣ*, ки саргардон чароӣ.

***

Дидам ололае дар домани хор,
Воҷам: ололаё кай чинамат бор,
Бигуфто: боғбон маъзур медор,
Дарахти дӯстӣ дер оварад бор [10, с. 51].

Аз ин нигоҳ, вожаҳои *воҷ*, *воҷ*, *воҷ*, *воҷ* ва *ботқарно* «ҳама чехраҳои гуногуни якдигаранд ва худи «вожа» низ аз ҳамин реша аст» [10, с. 51]. Ӯ дар асоси қоидаи забонии «имола», ки дар фарҳанг мафҳумҳои «баргардонидан, ҳам додан; дар қироат майл додани *фатҳа* ба сӯйи *қасра* ва *алиф* ба сӯйи *йё*... монанди силоҳ (силех), хизоб (хизеб) ...» -ро ифода мекунад [9, с. 226], хостааст собит намояд, ки калимаи *байт* дар асри чунин тағйироти забонӣ аз вожаи *бот* пайдо шудааст. Агарчи фарзияи мазкур шоистаи тавачҷуҳ ва мавриди қабул аст, вале аз нигоҳи забоншиносӣ таҳлилу баррасии густардатар меҳояд.

Дар робита ба ин масъала Сирусӣ Шамисо чунин ақида дорад, ки дар лаҳҷаҳои мухталифи кӯрдӣ як навъи осори манзумро «байт» меноманд ва он аз навъи ашъори ҳиҷоии ҷаҳорпора аст, ки ба овоз хонда мешавад. Илова бар ин, дар деҳаҳои Озарбойҷон гунае аз таронаҳои маҳаллиро «баётӣ» меноманд. Ин навъи тарона «мусаламан, решаи туркӣ надорад ва сурате аз байт аст... Таъбироти «Баёти Исфохон», «Баёти турк», «Баёти Шероз» дар мусиқии эронӣ бо он чӣ гуфтем, иртибот дорад... Ба дубайтиҳои бумии Озарбойҷон, ки аз роҷтарин шеъри омиёнаанд. баётӣ гуфта мешавад» [16, с. 215].

Тавре ки мушоҳида мешавад, дар ашъори баъзе шоирони классик истилоҳи «байт», бахусус, хангоме ки дар қолаби таъбири «байт гуфтан», ба кор меравад, маънои «суруд хондан ва бо оҳанг матни манзумро сароидан» -ро ифода мекунад. Масалан, аз байти зерини Низомии Ганҷавӣ ин матлаб бармеояд:

Ба ёди рӯи Ширин байт мегуфт,
Чу оташ теша мезад, кӯҳ месуфт. [16, с. 215]

Далелҳои ҷавоб фарзияи асолати миллӣ доштани дар заминаи имконоти забонӣ, фарҳангӣ ва завуқ салони фитрии мардуми эронитабор падид омадани истилоҳи «байт» -ро қувват мебахшад.

Тавре ки аз мушоҳидаи орои муҳаққиқони соҳаҳои адабиёт ва фолклор бармеояд, истилоҳи «байт» дар гузашта ҳам ба маънои ду мисраи шеър ва ҳам ба маънои почайи шеърӣ (умуман шеър) истифода мешуд. Сухани зерини Сирусӣ Шамисо далели ин гуфтаҳост: «Котибони нусухи қадимӣ калимаи байтро мутлақ дар мавриди шеър ва дар мавриди рубоӣю қитъаву ғазал низ ба кор бурдаанд, на мунҳасиран дар мавриди маънии машҳури он, ки маҷмуи ду мисраи манзум бошад» [16, с. 214].

Илова бар ин, Сирусӣ Шамисо ҷиҳати тақвияти фикр бар гуфтаҳои хеш афзудааст, ки котибони дастхатҳои қадимӣ аз моҳияти истилоҳоти «байт» ва «шеър» хуб огоҳӣ дошта, ин калимаҳоро дар мавқеҳои мантиқан муносиб истифода кардаанд. Онҳо «байтро мунҳасиран дар мавриди ашъори форсӣ (як ё ҳарчанд байти мутаволи ва мусалсал) ва калимаи шеърро ба инҳисор дар бораи ашъори тозӣ ба кор гирифтаанд» [16, с. 214].

Ҷамҷунин, номбурда бо таъя ба муҳтавои байти зерини Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ:

Ту ҳама рӯз бирақсӣ пайи тутмоҷу ҳарира,
Ту чи донӣ ҳаваси дил пайи ин байту хурора.

бо ин маънӣ ишора мекунад, ки «байт илова бар маънои машҳур ба ашъор ва дубайтиҳое, ки ба овоз ва ба сурати қавлу таронаву суруду тасниф хонда мешуда ва шояд ҳам дар мавриди он ҷӣ мафҳуми ғамангезу ғамолуд дошта (дар муқобили «хура», ки таснифҳои дастаҷамъии шодибаш буда), итлоқ мешудааст» [16, с. 214].

Дар робита ба ин Форуқи Сафизода, ки ба таҳқиқи ашъори фолклории курдӣ машғул аст, чунин ақида дорад, ки «байт» дар забони курдӣ ҳам ба маънои оҳанг (нағма) ва ҳам ба маънои гунае аз достон (осори маҳсули назмӣ ва насрӣ) истифода мешавад: «Байт/bayt – нағма.... Байт иборат аст аз достонҳои ҳамосӣ – ошиқона, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ирфонӣ, ки ба шеваи назму наср сохта мешаванд.... Байт аз бандҳои гуногун сохта шудааст. Дар бархе аз онҳо хонандаи байт, ки дар курдӣ ба он байтбеж / bayt béž (байтхон, нағмагон) мегӯянд, мумкин аст, чанд мисроъ аз онро дар охири ҳар банд тақрор кунад, ки дар фарҷом шакле аз тарҷеъбанд ба вучуд меояд» [13, с. 46].

Комгори Форсӣ хангоми баррасии маъноӣ лугавии вожаи «байт» дар матни китобҳои таърихӣ ва адабии гузашта, монанди «Таърихи Систон», «Бахтиёрнома» -и Шамсуддин Муҳаммади Дақоқӣ, «Мармузоти Асадӣ ва рамузоти Довудӣ» -и Абдуллоҳ бини Муҳаммади Розӣ, «Роҳат -ус -судур» -и Муҳаммади Ровандӣ, «Қобуснома» -и Унсуралмаолии Кайковус, «Чомеъ -ул -ҳикоёт» -и Муҳаммад Авфии Бухорӣ [10 с. 43 -46] ва ғайра анвои гуногуни ашъороро мушоҳида мекунад, ки тахти унвони «байт» овардаанд. Тавре ки мушоҳида мешавад, аксари ин порчаҳои шеърӣ мазкур дар қолаби рубоӣ суруда шудаанд.

Хулоса, мутолиаи таърифе, Шамси Қайси Розӣ барои «байт» ироа кардааст, нишон медиҳад, ки дар адабиёти классикӣ аҳли балоғат онро ҳамчун жанри адабӣ ва унсури бунёдии шеър мешинохтаанд. Аммо аз натиҷаи гузоришҳои баъзе осори адабии дар боло зикршуда маълум мешавад, ки аз баёни мафҳуми байт бардоштҳои маъноии дигаре низ сураат гирифтааст. Тавре ки баррасиҳо нишон медиҳанд, баъзе адабиётшиносон ба калимаи ворида (иктибосӣ) будани «байт» шак карда, онро калимаи аслан тоҷикии форсӣ медонанд. Онҳо чунин ақида доранд, ки истилоҳи «байт» бунмояи асили фарҳангу адаби миллӣ ба шумор меравад ва барои исботи ин матлаб далелу мисолҳо овардаанд. Қобили зикр аст, ки исботи ҳар назарияи илмӣ ба замон, кӯшишу талош, пажӯҳишу далелу мисолҳои бештар ниёз дорад. Андешаи мавриди назар, агарчи хушоянду илҳомбахш ба назар мерасад, то кунун дар маҳдудаи як фарзия бокӣ мондааст.

КИТОБНОМА

1. Амонов, Р. Лирикаи халқии тоҷик. Қиссаи беда баланд, чанори пургул ва себи Самарқанд / Р.Амонов. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 590 саҳ.
2. Асрорӣ, В. Намунаи байтҳои халқии замони советии воҳаи Зарафшон / В.Асрорӣ //Шарқи Сурх, 1952, №4. – С. 119 -125.
3. Асрорӣ, В. Адабиёт ва фолклор / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 280 с.
4. Асрорӣ, В. Фолклор, халқият, нависанда / В.Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 176 с.
5. Асрорӣ, В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Дастури таълим барои факултаҳои филологӣ / В.Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – С. 89. – 255 с.
6. Бертельс Е.Э. Избранные труды.Т.1. История персидско -таджикской литературы / Е.Э.Бертельс. – Москва: Восточной литературы, 1960. – 560 с.
7. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской литературы / И.С.Брагинский. – Сталинобад: Таджикгосиздат, 1956. – 437 с.
8. Брагинский, И. С. Из истории таджикской народной поэзии. / И. С.Брагинский. –Москва: АН СССР, 1956. – 498 с..
9. Деххудо, А. Фарҳанги мутаваассити Деххудо / А. Деххудо. – Техрон: донишгоҳи Тешрон, 1385. – 3255 с.

10. Комгори Порсӣ, М. Рубой ва рубоисароён аз оғоз то қарни VIII х. / М. Комгори Порсӣ. – Теҳрон: Донишгоҳи Теҳрон, 1372. – 338 с.
11. Қайси Розӣ, Ш. Алмучам фӣ маойир -ул -ашъор -ул -Ачам / Ш. Қайси Розӣ. – Теҳрон: Фирдав, 1373. – 408 с.
12. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 335 с.
13. Сафизода, Ф. Гузаре бар таронаҳои курдӣ / Ф. Сафизода // Килк. – Теҳрон, 1378, шумораи 12 (106). – С. 43 -50.
14. Ҳодизода, Р., Шукуров, М., Абдучабборов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов. – Душанбе, 1964. – 184 с.
15. Ҳумой, Ҷ. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ / Ҷ. Ҳумой. – Теҳрон: Ахуро, 1389. – 263 с.
16. Шамисо, С. Сайри рубой дар шеъри форсӣ / С. Шамисо. – Теҳрон: Фирдавс, 1374. – 394 с.

МАЪНОҲОИ ИСТИЛОҲӢ ВА ЛУҒАВИИ КАЛИМАИ «БАЙТ»

Мақолаи мазкур ба масъалаи баррасию таҳқиқи маънои истилоҳӣ ва луғавии «байт» иртибот дорад. Суханиносонии классик ва мунаққидони адабиёти муосир «байт» -ро ҳамчун жанри мустақили адабӣ таъриф карда, хусусиятҳои жанрии онро нишон додаанд. Илова бар ин, байт дар ҳавзаи адабиёт ҳамчун унсурӣ ташиқилдиҳандаи шеър шинохта шудааст.

Баррасиҳо нишон медиҳанд, баъзе адабиётшиносон ба калимаи вориди (иқтибосӣ) будани «байт» шак карда, онро калимаи аслан тоҷикии форсӣ медонанд. Онҳо чунин ақида доранд, ки истилоҳи «байт» бунмояи асили фарҳангу адаби миллӣ ба шумор меравад ва барои исботи ин матлаб далелу мисолҳо овардаанд. Қобили зикр аст, ки исботи ҳар назарияи илмӣ ба замон, кӯшишу талош, пажӯҳишу далелу мисолҳои бештар ниёз дорад. Андешии мавриди назар, агарчи хушоянду илҳомбахш ба назар мерасад, то кунун дар маҳдудии як фарзия боқӣ мондааст.

Вожаҳои калидӣ: адабиёти классик, адабиётшиносӣ, фолклориносӣ, адабиёти гуфторӣ, шеър, байт, шоир, мунаққид, истилоҳ, маънои луғавӣ, назария, далел, фарзия.

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ И СЛОВАРНОЕ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА «БЕЙТ»

В данной статье рассматривается вопрос рассмотрения и исследования терминологического и лексического значения слова «бейт». Филологи -классики и критики современной литературы определили «бейт» как самостоятельный литературный жанр и показали его жанровые особенности. Кроме того, «бейт» признается организующим элементом стихотворения.

Отзывы показывают, что некоторые литературоведы не принимают слово «бейт» как иностранное, а считают его исконно таджикско -персидским словом. Они придерживаются мнения, что термин «бейт» возник в контексте национальной культуры и литературы, и предоставили доказательства и примеры, подтверждающие эту гипотезу. Следует отметить, что доказательство любой научной теории требует больше времени, усилий, исследований и доказательств. Эта теория, хотя и кажется интересной, все же остается гипотезой.

Ключевые слова: классическая литература, литературоведение, фольклористика, устная литература, поэзия, «бейт», поэт, критик, термин, словарное значение, теория, аргумент, гипотеза.

TERMINOLOGICAL AND DICTIONARY MEANINGS OF THE WORD «BEIT»

This article addresses the issue of considering and researching the terminological and lexical meaning of the word «beit». Classical philologists and critics of modern literature defined «beit» as an independent literary genre and showed its genre features. In addition, «beit» is recognized as the organizing element of the poem.

Reviews show that some literary scholars do not accept the word «beit» as foreign, but consider it an original Tajik -Persian word. They are on the opinion that the term «beit» arose in the context of national culture and literature, and provided evidence and examples to support this hypothesis. It should be said that proving any scientific theory requires more time, effort, research and evidence. This theory, although it seems interesting, is still a hypothesis.

Key words: classical literature, literary criticism, folkloristics, oral literature, poetry, «beit», poet, critic, term, dictionary meaning, theory, argument, hypothesis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бухориев Олим – ходими калони илмии шуъбаи фольклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Сведения об авторе: Бухориев Олим – старший научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки АННТ. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Information about the author Bukhoriev Olim – senior research of the Department of the Folklore of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

ТДУ:398(575.3)

МАВҚЕИ СУРУДУ ТАРОНАҲОИ ХАЛҚӢ ДАР ОСОРИ
САДРИДДИН АЙНӢ

Абдуламин Мажнунов

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Устод Садриддин Айнӣ ҳаёти кӯдакии худро дар саҳро, дар кӯҳистон гузаронидааст. Айнӣ хурдсол бо мардуми одии кӯҳистон, ки бештарини онҳо деҳқон ва косиб буданд, аз наздик шинос шуда буд. Наздикӣ ба мардуми одии кӯҳистон, дилбастагӣ ба суруду мусикии онҳо сабаб шудааст, ки дар таълифоти устод Садриддин Айнӣ ба бештарин суруду таронаҳои кӯҳистонӣ дучор мешавем, ки аз онҳо мусикии дилнавоз ба гӯш мерасад. Мехру муҳаббати беандозаи устод Садриддин Айнӣ ба мардуми кӯҳистон, ба суруду мусикии онҳо буд, ки ӯ як қатор мақолаҳо: «Тоҷикони кӯҳистон», «Қобилияти ташкилотӣ дар тоҷикон» -ро навиштааст. Чи тавре, ки аз осори бадеии устод Садриддин Айнӣ маълум мегардад, деҳқонон ва косибон баъди кори вазнини рӯзона як қисм истироҳати худро дар тӯй, гаштак, шабнишинӣ, зиёфатҳо гузаронида, ба сурудхонӣ ва базмҳои дигар машғул мешуданд. Устод Садриддин Айнӣ дар хусуси машғули бачагон ва калонсолон дар фасли зимистон дар ҳикояи «Аҳмади девбанд» аз ҳаёти бачагони деҳаи Соктаре чунин нақл мекунад: «Дар ин айём, ки дар замин кор кардан мумкин нест, ягона машғулияти деҳқонмардон ғӯзакашӣ, ҳаллоҷикунӣ ва бофандагӣ буда, кори деҳқонзанон пахтабӯй, пағатобӣ ва найчаандозӣ буд...

Калонсолон ва навҷавонон, ки Айнӣ хурдсол ҳам ҳамроҳи онҳо буд барои бартараф кардани дилгирии зимистон ҳеч набошад, ҳафтае як шаб кӯшиш мекарданд, ки ба як ҷо ғун шуда, суҳбат кунанд, ғазал хонанд, қисса шунаванд, қофия ғӯянд ва ширинкорӣ намоянд» [14 -15]

Шавқи илмомӯзӣ устод Садриддин Айнӣро аз саҳро ба шаҳр мекашад. Ӯ ба шаҳри Бухоро рафта, ба ҳаёти мураккаби он ҷо, ки пур аз зиддиятҳои иҷтимоӣ -сиёсӣ ва адабӣ буд, шинос мешавад. Дар Бухоро ӯ на танҳо кӯшиши илмомӯзӣ доштааст, балки муносибаташро ба одамони одӣ бештар карда, ба ҳаёти онҳо хубтар сарфаҳм рафтааст. Худи ӯ дар ин бора мегӯяд: «Чун дарсҳои расмӣ маро қаноатманд намекарданд, ба мутолиаи китобҳои гузаштаи адабӣ ва таърихӣ машғул мешудам, ё ба суҳбатҳои баъзе донишмандон, ки бисёр камёб буданд, роҳ ёфта, хӯшачинии маънӣ намудан кӯшиш мекардам; гоҳо аз ин гуна машғулиятҳо ҳам дилгир шуда, бо пойбараҳнагони шаҳр, ки дар зимни ҳар гуна касбу кор фурсатҳои фароғати худро дар камоли озодӣ гузаронида, амиру вазиру бою муллоро як пул

намегирифтанд, ҳамроҳ ва улфат мешудам, дар самоворхонаҳо, дар такяхо, дар базмҳои дойраҳабарӣ бо онҳо дамсозӣ мекардам» [1,70, 89].

Муносибати наздик ба мардуми одии Бухоро сабаби он шудааст, ки устод Садриддин Айни аз ҳаёти пурмашаққат ва вазнини ин табақа, ки бисёри онҳо ҳофизу навозанда ҳам буданд, воқиф гардида, он мехру рағбате, ки аз кӯдакӣ ба онҳо дошт, дучанд мегардад. Инро ӯ чунин тасвир кардааст: «Ман дар базмгардиҳоям бо оммаи мардуми шаҳри Бухоро ва атрофи он ҳолдон шудам. Бештарини онҳо косиб, саис, аробақаш, машқоб, гилқор, дуредгар ва монанди инҳо буданд. Онҳое, ки аз ин гурӯҳ базмӣ ва базмгард буданд, қариб ҳамагӣ гапдон, ҳозирҷавоб ва бо вучуди бесаводӣ шеърхон ва баъзеҳояшон шеърғӯӣ ҳам буданд» [4, 115].

Устод Садриддин Айни бо моҳирона истифода кардан аз забони пуробуранги халқӣ тавонистааст, ки суруд таронаҳои халқиро вобаста ба ҳаёт, мақсаду мароми мардуми кӯхистони тоҷик, аз забони персонажҳои асарҳои худ истифода барад ва дар зимни ин як силсила сурудҳои дилнишин ва ғӯшнавози халқӣ офарад.

Академик Рачаб Амонов дар масъалаи суруд чунин ибрози назар мекунад: «Сурудҳои халқӣ бо таъсири пурқувати адабиёти китобӣ инкишоф ёфта, вазифаи дилхушу андарамон кардани мардум, хурсанди бахшидан ба одамон, ба чӯшу хурӯш овардани онҳоро ба зимма гирифта омадаанд» [7,100].

Академик Муҳаммадҷон Шукуров дар бораи асари халқӣ суҳан ронда гуфта буд: «Барои он ки асари бадеӣ ба маънои комили суҳан асари халқӣ ҳисоб шавад, ба миён гузошта шудани муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти мардуми меҳнатӣ кифоя нест. Аз нависанда талаб карда мешавад, ки чиҳаҷҳои зиндагии халқӣ худро ба он тарзу ба он шаклҳое, ки хоси тафаккури бадеии маҳз ҳамин халқ аст, тасвир кунад, нависанда бояд на танҳо аз забони халқӣ худ суҳан ронад, балки инчунин ба забони халқ гап занад, он чӣ нависанда гуфтан меҳаҳад, бояд чунон ғӯяд, ки ғӯё онро худи халқ, аз забони худ мегӯяд. Ҳамин саодати эҷодӣ ба ҳар кас муяссар намегардад, халқияти ҳақиқист ва он имконият медиҳад, ки асари нависанда ба дили халқ роҳ ёфта, аз ганҷинаи ҳаёти маънавии ӯ чун дурдонаи бебаҳое ҷой гирад» [9,86].

Ин баҳои адабиётшинос Муҳаммадҷон Шукуров ба асарҳои устод Садриддин Айни ҳам хеле мувофиқ аст, зеро асарҳои ӯ бо забон ва услуби ширини халқӣ навишта шуда, тамоми урфу одат, мақсаду маром, орзуҳои омили мардумро дар худ таҷассум кардаанд.

Сурудхонӣ, мусикинавозӣ ва дигар машғулиятҳои устод Садриддин Айни буданд, ки сар то пой назм ва насри ӯ, бо суруд таронаҳои халқӣ, ки аз онҳо мусикии дилнишин ва фараҳангези халқӣ ба ғӯш мерасад, пур шудааст. Фолклоршинос В. Асрорӣ дар хусуси мавқеи суруд ва таронаҳои халқӣ дар эҷодиёти Садриддин Айни таваққуф карда, чунин мегӯяд: «Суруд таронаҳо дар насри бадеии Садриддин Айни на фақат шаклан ва

услубан фолклори мебошанд, балки мазмунан ва рӯҳан низ халқӣ буда, ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: Ба гурӯҳи якум сурудҳое дохил мешаванд, ки асли онҳо халқӣ буда, Садриддин Айнӣ онҳоро айнан ва ё бо андак таҳрир истифода кардааст. Сурудҳои гурӯҳи дуюмро худи нависанда бо услуб ва приёмҳои бадеии фолклорӣ эҷод кардааст» [6, 72].

Адабиётшинос Абдухолик Набавӣ дар китоби тозанашири худ дар бораи «Нигоҳе дигар ба рӯзгору осори устод Садриддин Айнӣ» – Душанбе: Дониш, 2023» дар мақолаи «Фолклор ва насри реалистӣ»: «Мавқеи фолклорро агар аз назари ташаккули завқи бадеи нависанда ва камолоти реалистии ӯ ба таҳқиқ гирем, маълум мешавад, ки фолклор баробари анъанаҳои адабиёти хаттӣ ва афкори пешқадами адабӣ як омили асосии ҳаракати Айнӣ ба сӯи тасвири ҳаққонии ҳаёт буда, дар вазъияти ба вучуд омадани адабиёт чун асоси боэтимод истифода шудааст. Инро дар мисоли ду асари насрии устод Айнӣ «Ҷаллодони Бухоро» ва «Одина» ба таври равшан мушоҳида кардан мумкин мебошад» [9,91].

Дар романи «Дохунда» дар боби «Базм ва кӯбкорӣ» устод Садриддин Айнӣ аз забони рубобие сурудеро овардааст, ки оҳанги халқӣ дошта, танҳо барои рақс дар мақоми уфар хонда мешавад:

Ба дастат додам теша,
Майда кунӣ камиша,
Касе, ки ғозӣ меша,
Бағал кунад бериша.
Ой кас, ки ғозӣ меша,
Бағал кунад бериша.
Ба дастат додам рӯймол,
Биё, бар рӯи ман мол.

Ба воситаи ин қабил сурудҳои халқӣ дар пеши назари хонанда симои як гурӯҳ шахсони ба марғ маҳкумшудаи аморати Бухороро мекушояд, ки онҳо то чӣ дараҷа манхусанд. Чунончи, ин сурудро гирем:

Бурд афғонписаре хуши ман аз бонги рубоб,
Аллах, Алоҳ, ачаб нағмасарое буда.
Аз пинак рафтани хамёзаву хоболудиш,
Метавон ёфт, ки дӯшина ба чое буда,
ой амон, амон.... [2, 372].

Устод Садриддин Айнӣ аз забони қаҳрамони асараш Муҳаббат, ки ба Ҳасан гуфтааст, чунин суруди машҳури халқӣ:

Дил ки ранҷид аз касе хурсанд кардан мушкиласт,
Шишаи бишкастаро пайванд кардан мушкиласт.
Шишаи бишкастаро пайванд кардан метавон,
Мурғи аз каф частаро побанд кардан мушкиласт [3, 205].

Устод Садриддин Айнӣ аз забони қаҳрамонаш — Ёдгор таронаи «Шоми ғарибона» -ро, ки аз ҷиҳати мазмун халқӣ аст, овардааст. Маҳз

чунин таронаи пурсӯзу гудози халқӣ, ки дар ҳавои шаби хичрон эҷод шудааст, дар ҳамон лаҳза рӯҳияи қаҳрамонро ифода мекарду бас:

Ғарибонро кӣ мепурсад
Дар ин шоми ғарибона
Тамоми халқ бепарво.
Тамоми мулк бегона.
Сарам чун чарх мегардад,
Танам чун бед меларзад,
Дилам чун кӯра месӯзад
Дар ин шоми ғарибона [2, 127].

Устод Садриддин Айни дар асарҳояш на танҳо ҳаёти ҷӯпононро ба қалам додааст, балки аз тарафи онҳо суруда шудани таронаҳои халқӣ, ки бо овози шилдир -шилдири чашмасорон, қаҳ -қаҳи мурғони хушалхон, бузу бузғолагон, қаҳ -қаҳаи кабкон, омезиш ёфта, мусиқии гӯшнавоз ва дилнишинеро ба вучуд овардааст, тасвир кардааст. Масалан, ҷӯпонон ва подабонон пас аз чаронидани гала ва раммаҳои худ ба ҳар гуна бозиҳо: найнавозӣ, бадеҳагӯӣ, ғазалхонӣ машғул мешуданд:

Ёри ман дар хона ман, дар кӯҳ афгон мекунам,
Сангро аз нолиши ҷонсӯз нолон мекунам.
Пеши чашма менишинам дар ҳавои чашми ӯ,
Чашмаро бо оби чашми худ хурӯшон мекунам [2, 129].

Дигаре месарояд:

Дил хуш асту гул хуш асту хониши булбул хуш аст,
Хониши булбул хуш аст, аммо ба пеши гул хуш аст,
Ў дар он ҷо, ман дар ин ҷо нолаҳо дорам зи ҳаҷр,
Кай тавон гуфтан маро аз нолиши худ дил хуш аст [2, 129].

Устод Садриддин Айни дар романи «Ғуломон», аз забони Бахшии сурудхон чунин суруди эҷодкардаи ӯро:

Фарзандони Қилич Сӯфӣ баҳодуранд,
Инҳо тилло, инҳо гавҳар, инҳо дуранд.
Ба ҳар майдон ҷавлонкунон рӯ оваранд,
Душманҳошон дилкаф шуда яксар муранд.
Абдул, Қушот Ёроз сафар карданд,
Бар ҷониби Астробод гузар карданд.
Ғуломонро, канизонро ба як ҳамла,
Аз мулкашон бо молашон бадар карданд [3, 40].

оварда, тамаъкориҳои баъзе одамонро, аз ҷумла Бахширо мазаммат кардааст. Бахшӣ ба ин чанд банд шеърӣ сурудааш, ҷӣ тавре ки мегӯяд, —«аз тарафи Қилич Сӯфӣ як сар гӯсфанд ва аз тарафи Абдурраҳмон сардор ҳамшираи Раҳимдод—Зебои сесоларо мукофот гирифт». Асарҳои устод Садриддин Айни бисёр ҳодисву воқеаҳои мураккабро дар бар гирифтаанд, ки ин ба суруду таронаҳои халқии дар асарҳои зикрфта бетаъсир

намондааст. Дар вақти хондани тарона ва сурудҳои халқӣ аз забони қаҳрамонҳо хонанда ба руҳия, мақсад, орзу ва дигар хусусиятҳои қаҳрамонҳо сарфаҳм меравад.

Дар сурудҳои мусиқии мардум ҳаёти пурмашаққат, орзуи халосӣ ёфтаан аз ин гуна ҳаёт, хушбахтӣ ва рӯзи некро дарёфтаан акс ёфтааст, ки устод Садриддин Айний онҳоро дар мавридҳои мувофиқ кор фармудааст.

Чунончи, устод Садриддин Айний дарду алами Қалмоқоимро, ки аввал каниз, баъд ҳамсари ӯ гардида ва баъди муддате бой вайро талок дода, ғуломи худ гардондааст, ҳамин тавр тасвир кардааст:

«Дар хезумхона яке аз канизон, дар ҳолате, ки хорҳо ва явшонҳоро паҳн карда, ба болои онҳо чули кӯҳнаи аспро андохта барои худ ва шавҳараш чои хоб тайёр мекард, бо овози ҳазинаи ин ашъорро месурӯд:

Дар дашти Қалмоқ,
Мехӯрдам ҳар дам
Шир, чурғот, қаймоқ,
Акнун канизи,
Як бетамизам [3, 116].

Дар тасвири устод Садриддин Айний мо персонажҳояшро чи дар сари кор ва чи дар вақти истироҳаташон ҳамеша машғули сурудҳои мебинем, ки онҳо сурудҳои таронаҳои халқиро бо як маҳорати ба худ хос суруда, дили шунавандагонро тасхир мекунанд. Чунончи ин суруди ғулом Очил:

Ўро дарде ҳаст,
Ранги зарде ҳаст.
Ранги зардаш мегӯяд, ки
Ўро дарде ҳаст.
Охи сардаш мегӯяд, ки
Ўро дарде ҳаст [3, 129].

ки ба муносибати саволи Гулсум дар хусуси ҳамеша сурудҳои Некқадам гуфтааст, агар аз як тараф барои мо симои Некқадами ошиқро, ки аз ишқи Гулсум дар печутоб аст, нишон диҳад, аз тарафи дигар ҳамдардии ҳамаи ғуломони зеру дасти Абдурахимбойро пеши назар чилвагар мекунонад. Дар яке аз суҳбатҳои худ Гулсум ҳамин сурудро:

Ўро дарде ҳаст,
Ранги зарде ҳаст.
Ранги зардаш мегӯяд, ки
Ўро дарде ҳаст.
Охи сардаш мегӯяд, ки
Ўро дарде ҳаст [3, 129].

барои Некқадам тақрибан мехонад. Некқадам дар ҷавоби Гулсум ба ин тариқ ҷавоб додааст:

Дар дил дардам ҳаст,
Бар рӯ гардам ҳаст,

Ранги зардам ҳаст,
 Охи сардам ҳаст.
 Охи сардам мегӯяд, ки
 Дар дил дардам ҳаст,
 Ранги зардам мегӯяд, ки
 Дар дил дардам ҳаст [3, 132].

Устод Садриддин Айнӣ дар ҷои дигари асараш ишқварзии Гулсум ва Некқадамро ба тарзи дубайтигӯии онҳо хеле самимӣ ва таъсирбахш баён кардааст. Ин дубайтиҳои эҷодкардаи Айнӣ аз ҷиҳати услуб, тарзи баён, воситаҳои тасвири бадеӣ ба дубайтиҳои халқӣ шабоҳат дошта, аз онҳо муסיқии фараҳангези халқӣ ба гӯш мерасад. Онҳо то андозае бадеҳагӯии халқиро ба ёд меоваранд. Ҷунончи шоир дубайтиҳони ин ду ҷавони ошиқро ба ин тариқ ифода кардааст:

«—Ту ҳам суруд гуфтаӣ, —Некқадам пурсид.

—Ҷамин шаб ба лаби Ҷилвон рафтаам. Дидам, ки обаш хушқидааст, дар он ҷо қадаре дам гирифта нишастам ва мувофиқи ҳасби ҳоли худ суруд гуфтаам.

—Он сурудатро хон, шунавам.

—Суруди ман на ба Қаршӣ, балки ба лаби Ҷилвон дахлдор аст.

—Хуб, хон, шунавам.

Гулсум бо оҳанги маҳзунона ба сурудгӯӣ даромад:

Кунун, ки об дар Ҷилвон набошад,
 Маро коре ба ҷуз афғон набошад.
 Гули пажмурдае дорам, аҷаб нест,
 Гар ўро булбуле хоҳон набошад.

—Ба ман нигоҳ кун, Гулсум! —гуфт Некқадам, —аз ман ҳам як суруди ба лаби Ҷилвон дахлдор шунав.

Некқадам сар кард:

Лаболаб рӯди Ҷилвон об бинам,
 Висоли ёрро дар хоб бинам,
 Манам он булбули ташна ба гулзор,
 Гули пажмурдари сероб бинам.

Гулсум ҷавоб дод:

Дилам аз ёди васлаш об гардад,
 Хаёлам ғарқи он гирдоб гардад,
 Сухан бекор, ин як хушқбодест,
 Зи боду гул кучо сероб гардад.

Фигон, бечора ман ёре надорам.» [3, 140 -141].

Устод Садриддин Айнӣ дар асарҳояш дар баробари суруду таронаҳои дилнишини халқӣ бадеҳаро низ ҷой додааст, ки онҳо бо равонӣ ва содагии худ аз ҳар ҷиҳат диққатҷалбкунанда мебошанд. Фолклоршинос

В. Асрорӣ дар хусуси ин ҷиҳати беназири эҷодиёти Устод Садриддин Айни мегӯяд:

«Садриддин Айни дар бобати кор фармудани бадеҳа ва суруде, ки оҳангу рӯҳи халқӣ дорад, дар адабиёти мо мавқеи махсус пайдо кардааст. Дар ду романи ӯ («Ғуломон» ва «Дохунда») қариб сӣ бадеҳаю суруд ва тарона оварда шудааст, ки аксарияти онҳо ё халқӣ, ё бо таъсири сурудҳои халқӣ навишта шудаанд.[7,88].

Ин қадар зиёд кор фармудашудани бадеҳаро дар асарҳои устод Садриддин Айни бесабаб нест, зеро аз қадим мардуми кӯҳистони тоҷик, ки Айни ҳам зодаи модари кӯҳсори тоҷик аст, ба бадеҳагӯӣ шавқу рағбати беандоза доштанд. Дар шеърӯ бадеҳаҳои халқӣ, ки дар асарҳои устод Садриддин Айни мавҷуданд, дилхушӣ, эҳсосоти эҳтиросоти самимона ва пурҷӯшу хурӯши қаҳрамонҳо дар пеши назар ҷилвагар мешавад. Бадеҳаҳои овардаи шоир пуртаъсир, самимӣ ва гӯшнавоз мебошанд. Хонанда дар вақти хондани онҳо гумон мекунад, ки онҳоро маҳз худи персонажҳои асар офаридаанд. Устод Садриддин Айни бадеҳагӯии Ёдгор ва Гулнорро дар романи «Дохунда» ба ин тариқ баён кардааст:

Ёдгор:

Чӣ мешавад, ба сӯи ман
Ғамза кунад чашмаки ту?

Гулнор:

Дастаки ман, дастаки ту,
Дастаки навростаки ту,
Чӣ мешавад, ба гарданам
Ҳалқа шавад дастаки ту

Ёдгор:

Рӯяки ман, мӯяки ту,
Мӯяки хушбӯяки ту,
Чӣ мешавад, ба рӯякам
Шадда шавад мӯяки ту [2,134].

Бадеҳаи «Шохдухтар» ҳам аз қабилӣ бадеҳаи дар боло зикрғфта аст, ки бо оҳанги халқӣ гуфта шудааст. Содагӣ, равонӣ, оҳангӣ дилнишин ва гуворо барин хусусиятҳои ин бадеҳа боиси он гардидааст, ки хаваскорони имрӯза онро дар репертуари худ дохил кардаанд. Бадеҳаи «Шохдухтар» ин аст:

Ёдгор:

Шохдухтар, шакардухтар, шоҳи духтарон,
Абрукат ба ман бинму шавум бар ту ғулом!

Гулнор:

Абрукам чӣ мебинӣ, ёри бадгумон,
Дар бозор усма надидӣ? Ин ҳам мисли ҳамон!

Ёдгор:

Шохдухтар, шакардухтар, шоҳи духтарон,

Чашмакат ба ман бинму, шавум бар ту ғулом!

Гулнор:

Чашмакам чӣ мебинӣ, ёри бадгумон,
Дар бозор сурма надидӣ? Ин ҳам мисли ҳамон!

Ёдгор:

Шоҳдухтар, шакардухтар, шоҳи духтарон,
Рӯякат ба ман бинму, шавум бар ту ғулом!

Гулнор:

Рӯякам чӣ мебинӣ, ёри бадгумон,
Дар бозор сурма надидӣ? Ин ҳам мисли ҳамон!

Устод Садриддин Айни дар фасли «Духтари Мулло Чорторӣ ё Шоҳсанам» оҳанги халқии «Дар кӯху дар дашт» -ро хеле бамаврид кор фармудааст:

Дар кӯху дар дашт
Лола расида,
Дар боғу дар кишт
Сабза дамида.
Бингар ба ҳар чо,
Ҷуз хотири мо
Боди муроди
Шодӣ вазида.
Эй боди хушбӯй,
Аз вай хабар гӯй
Оё нигорам
Ояд давида [2,402].

Устод Садриддин Айни дар ҷои дигар бадеҳагӯии духтари Мулло Чорториро бо Диловаршоҳ овардааст, ки то чӣ дараҷа баланд ва пурмазмун будани он маълум мегардад:»Шаб дар хузури Диловаршоҳ ва Ғайратшоҳ маҷлиси базм ораста гардида буд; духтари Мулло Чорторӣ тор менавохт ва ғазалхонӣ мекард; як тоҷик думбак зада, усули нағмаи торро нигоҳ медошт ва дар навбати худ бо духтар ҳамовоз шуда ин ҳам ғазал мехонд ва нақш мегуфт. Базм гарм шуд, мӯи диловези духтар, ки дар вақти бо рез навохтани тор ба рӯяш афтада меларзид, ҳисси ҳайвонии Диловаршоҳро бедор кард ва хост, ки муддаои худро бо ғазалхонӣ ва бадеҳагӯӣ ба духтар пешниҳод кунад; думбакеро ба даст гирифт ва бо нағмаи чортор чӯр карда, ба бадеҳагӯӣ даромад:

Яке аз хусусиятҳои шеърҳои дар рӯҳи оҳанги халқӣ эҷодкардаи устод Айни дар он аст, ки ӯ барои пурқувват ва таъсирбахш баромаданашон дар байни онҳо мисраъ, байтҳои халқиро овардааст, ки бо ин васила аз онҳо оҳанги дилнишино ба гӯш мерасад. Мавзунӣ ва фарҳангезии ин гуна шеърҳо агар аз як тараф дар савти уфар суруда шуданашон бошад, аз

тарафи дигар мохирона истифода кардани муаллифи онҳо аз забон ва услубҳои халкист.

Сурудҳои халқӣ, ки сар то сари настри Айниро зиннат дода, онҳо мусиқии халқӣ ба гӯш мерасад, на фақат барои баланд кардани хусусияти халқии асарҳои Устод оварда шудаанд, балки ба воситаи онҳо ӯ нақш ва хидмати ҳар яки онҳоро дар ҳаёти мардум, дар симои ин ё он қаҳрамонаш қайд карда мегузарад.

Мисоли равшани ин муносибати байни Фотима ва Ҳасан аст, устод Айни онро хеле барҷаста баён кардааст:

«Фотима, ки дилаш ба ҳасрат пур шуда, вайрон шуда рафта буд, дигар ба дардидилгӯии ҳаёли ва мисли тӯдаи коҳ ба дарун -дарунсӯзи тоб оварда натавонист; оташи ҳичрон ва андӯху алам, ки дар дилаш ғун шуда буд, монанди газҳои дар зери замин гирдомада берун чаҳиданд; Фотима бо овози ҳазине, ки дилҳоро метапонд, баданҳоро меларзонд, синаҳоро меҳарошид ва ба чонҳо шарора мепошид, дар ҳавои «Гирёнказок» сурудгӯӣ сар кард:

Сафиле, фитнакоре омад, аз дастам гулабро бурд,
 Ҳуҷуме кард калхоте, зи боғам булбулабро бурд.
 Зи бепарвоии ин боғбон, он душмани ғаддор
 Зи боғи ман гулабро, булбулабро, сунбулабро бурд....

Сурудҳои халқии эҷодкардаи устод рӯҳия ва мақсаду мароми ҳар як давраро ифода мекунанд. Агар онҳо пеш дорои оҳанги ғамангез, ки инро ҳуди тақозои давр ҳам талаб мекард, соҳиб бошанд, баъди Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр ба худ характери револютсионӣ -халқӣ гирифтаанд.

Мисоли равшани ин сурудҳои «Интернатсионал» ва «Марши хуриёт» ё «Суруди озодӣ», ки ба оҳанги «Марселеза» навишта шудааст ҳастанд, ки баробари характери револютсионӣ доштанишон, онҳоро мардуми одӣ мехонд ва барои озодӣ бармехест.

Хулоса, суруду таронаҳои навоҳии халқӣ дар ашъори устод таъсири муайяне гузоштаанд. Ин таъсирот буд, ки ғазалҳои устод дар ғояти равонӣ эҷод гардидаанд, ва аз онҳо оҳангҳои пурсӯзу гудози халқӣ ба гӯш мерасад.

КИТОБНОМА

1. Айни, С. Ду XXX сол / С. Айни // Шарқи Сурх. – 1974. – №11. – С.70 - 89.
2. Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод, 1960. – Ҷ. 2. – С. 327 -328.
3. Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод, 1960. – Ҷ. 3. – С. 127.
4. Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Душанбе:Дониш, 1962. – Ҷ.7. – С. 115.
5. Айни, С. Куллиёт / С. Айни. - Душанбе:Дониш,1963. –Ҷ. 5. – С. 14 -15.
6. Асрорӣ, В. Адабиёт ва фолклор / В. Асрорӣ. – Душанбе, 1967. – 252 с.

7. Асрорӣ, В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик / В. Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – 205 с.
8. Бобоев, С. Чойгоҳи назмии шифоҳӣ дар арӯсии тоҷикони Бухоро / С. Бобоев. – Хучанд, 2006. – 137 с.
9. Набавӣ, А. Нигоҳе дигар ба рӯзгору осори устод Садриддин Айнӣ / А. Набавӣ. – Душанбе: Дониш, 2023. – 380 с.
10. Шукуров, М. Анъана, халқият ва маҳорат / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1964. – 230 с.
1. Khovar.tj. [https // Khovar.tj](https://Khovar.tj) 2023/ 06 pesh... Равшан Раҳмонӣ, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон – эҳғари ҷашни Тиргон – сулҳи шоҳон, ваҳдату имон, меҳнати кишоварзон [мақолаи илмӣ].
2. <https://ganjoor.net>. Вуруд ба сайти «Ганҷур» / «23.09.2024» «گنجور»
3. <http://arshiyaa.blogfa.com>. عرشيا - حافظ در ديوان غساله در ديوان حافظ Вуруд ба сайт. 19. 09. 2024

МАВҶЕИ СУРУДУ ТАРОНАҲОИ ХАЛҚӢ ДАР ОСОРИ САДРИДДИН АЙНӢ

Сурудҳои халқӣ, ки сар то сари насри Айниро зиннат дода, онҳо мусиқии халқӣ ба гӯи мерасад, на фақат барои баланд кардани хусусияти халқии асарҳои Устод оварда шудаанд, балки ба воситаи онҳо ӯ рол ва хизмати ҳар яки онҳоро дар ҳаёти мардум, дар симои ин ё он қаҳрамонии қайд карда мегузарад. Суруду таронаҳои халқии эҷодкардаи устод рӯҳия ва мақсаду мароми ҳар як давраро ифода мекунад. Агар онҳо пеш дорои оҳанги гамангез, ки инро худи тақозои давр ҳам талаб мекард, соҳиб бошанд, Бағди Революсияи Кабири Сотсиалистии Октябр ба худ характери революционӣ -халқӣ гирифтаанд. Суруду навоҳои халқӣ дар ашъори устод таъсири муайяне гузоштаанд. Ин таъсирот буд, ки газалҳои устод дар гояти равонӣ эҷод гардидаанд, ва аз онҳо оҳангҳои пурсӯзу гудози халқӣ ба гӯи мерасад.

Калимаҳои калидӣ: Садриддин Айнӣ, осор, шеър, суруд, мусиқӣ, халқӣ, «Куллиёт».

РОЛЬ НАРОДНЫХ ПЕСЕН И ГИМНОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ САДРИДДИНА АЙНИ

Народные песни, украшающие всю прозу Айни и звучащие в народной музыке, принесены не только для усиления народного характера произведений мастера, но и через него роль и служение каждого из них в жизни людей, в образе того или иного, его празднует главный герой. Народные песни, сочиненные мастером, выражают дух и цель каждого периода. Если раньше они имели печальный тон, которого требовали требования времени, то после Великой Октябрьской социалистической революции они приобрели революционно -народный характер. Определенное влияние на поэзию мастера оказывают народные песни и мелодии. Именно это влияние делало газели

мастера психологически сложеными, и из них можно было услышать красноречивые народные мелодии.

Ключевые слова: Садриддин Айни, произведения, стихи, песни, музыка, фольклор, «Куллиёт».

THE ROLE OF FOLK SONGS AND HYMNS IN THE WORKS OF SADRIDDIN AYNI

The folk songs, which embellish the entire prose of Ayni and resonate in the folk music, are introduced not only to enhance the national character of the master's works but also through him, the role and service of each of them in people's lives, celebrated by the main character in the image of a particular one. The folk songs composed by the master express the spirit and purpose of each period. While earlier they had a sad tone, which was required by the demands of the time, after the Great October Socialist Revolution, they acquired a revolutionary -national character. Folk songs and melodies have a certain influence on the poet's work. It is this influence that made the master's ghazals psychologically complex, and from them one could hear the eloquent folk melodies.

Keywords: Sadriddin Ayni, works, poems, songs, music, folklore, «Kulliyat.»

Маълумот дар бораи муаллиф: Мажнунов Абуламин Абулакимович – мудири шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Нишони: 735025, ш. Душанбе, ноҳияи Шоҳмансур А. Дониш 32/2 х.48 Тел.:935648128; e-mail: [majnunov -1001@mail.ru](mailto:majnunov-1001@mail.ru).

Сведения об авторе: Мажнунов Абуламин Абулакимович – заведующий отделом фольклора Института языка и литературы имени Рудаки НАН Таджикистана, кандидат филологических наук. Адрес: 735025, г. Душанбе, ул. А.Дониш 32/2 кв.48.Тел.:935648128; [maynunov -1001@mail.ru](mailto:maynunov-1001@mail.ru).

Information about the author: Mazhnunov Abulamin Abulakimovich – Head of the Folklore department of the Institute of language and literature named after A.Rudaki Institute NAST. Adres: 735025, g. Dushanbe, ul. A. Doniskv. 4. Tel.: 935648128; [maynunov -1001@mail.ru](mailto:maynunov-1001@mail.ru).

НИГОҶЕ БА ТАЪРИХИ ТАҲҚИҚИ БАӢТҲОИ ФОЛКЛОРИ

Олим Бухориев

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ҳар як жанри адабӣ, чи дар адабиёти навишторӣ, чи дар адабиёти гуфторӣ аз дидгоҳҳои гуногун қобили таҳқиқу баррасӣ аст. Дар мақолаи зер тасмим гирифтаем, ки бо истифода аз усулу равишҳои мухталифи илмӣ, монанди таърихӣ -муқоисавии адабиётшиносӣ, тавсифӣ -таърифӣ (дефинитивӣ) ва истидлолӣ (аргументативӣ) ба таҳлилу баррасии мавзӯи таърихи таҳқиқи байт ва дигар масъалаҳои марбут ба он дар ҳавзаи адабиёти гуфторӣ бипардозем. Қобили зикр аст, ки дар ин росто то кунун асари таҳқиқии мушаххасе, чи дар шакли китоб, чи ба сурати мақола таълиф нашудааст. Албатта, доир ба мавзӯи мавриди назар фолклоршиносон: Раҷаб Амонов, Воҳид Асрорӣ, Равшани Раҳмонӣ, Дилшод Раҳимӣ ва дигарон дар осори илмии худ фикру молоҳизаҳои баён кардаанд, ки дар заминаи таҳлилу баррасии онҳо ба таҳқиқи масъалаи мазкур мепардозем.

Мувофиқи гузоришҳои академик Раҷаб Амонов, солҳои 50 -уми асри ХХ барои илми фолклоршиносии тоҷик даврони бобароре ба шумор меравад, зеро дар ин айём фолклоршиносони тоҷик ба як қатор дастовардҳои камназири илмӣ ноил шуданд. Яке аз ин дастовардҳои муҳимми он даврон кашфи минтақае аст, ки дар он фазои мусоиди фарҳангӣ барои эҷод ва рушду нумӯи жанри байт фароҳам омада буд. Мардуми минтақаи мазкур дар муносибатҳои рӯзмарра марому мақсад, ишқу отифаҳои худро тавассути байт баён мекарданд. Гирдоварии теъдоди зиёди байтҳои фолклорӣ ба ин маънӣ далолат мекунад, ки жанри мазкур на танҳо аз ҷиҳати миқдор ва муҳтаво аз дигар анвои осори адабиёти гуфтории минтақа афзалият дорад, балки дар зехну забони мардум ҷой гирифта, дар сахнаҳои зиндагии онҳо бештар ба қор меравад. Аз ин рӯй, ҳодисаи зуҳури эҷоди зиёди навъи байтро дар як ҳавзаи ношинохтаи фарҳангӣ метавон як падидаи муҳимм ё кашфиёти адабӣ номид, зеро жанри байт дар қиёс бо анвои дигари шеърӣ дар адабиёти навишторӣ ва гуфторӣ навъи нодиру камистифодаи адабӣ ҳисоб меёбад. Соли 1951 бо сарвари фолклоршинос В. Асрорӣ бобати ҷамъоварии эҷодиёти халқ ба водии Зарафшон экспедитсияи фолклоршиносӣ сафарбар гардид. Натиҷаи ҷамъоварии мавод нишон дод, ки мардуми ин минтақа нисбат ба сурудани байт иштиёқи фаровон доранд. Фолклоршинос В. Асрорӣ баъди анҷоми маъмурияти қорӣ дар мақолае натиҷаи таҳқиқоти экспедитсияро зикр карда, ба ин нукта ишора мекунад, ки жанри байт дар адабиёти гуфтории мардуми ин минтақа ҷойгоҳи хос дорад ва бо руҳи замон ҳамнаво буда, тамоми сахнаҳои гуногунранги ҳаёти иҷтимоиро таҷассум менамояд [ниг. 3, 119 -125].

Муҳаққиқони соҳаи фолклор соли 1954 баъди анҷоми экспедитсияи фолклоршиносии Институти забон ва адабиёти АФ РСС Тоҷикистон (ҳоло ИЗА АМИТ) сарҳади чуғрофиёии жанри байтро мушаххас намуданд, ки он тамоми минтақаҳои водии Зарафшон ва ноҳияҳои Шаҳристон ва Варзобро дар бар мегирад. Солҳои 1954 -1956 дар экспедитсияҳои фолклоршиносӣ ба таври мунтазам ба чамъоварӣ қардани байтҳои халқӣ оғоз кардаанд. Фолклоршинос Р. Амонов дар гузориши ҳисоботии натиҷаҳои экспедитсия аз фаровонии навъи байт дар адабиёти гуфтории мардуми ноҳияҳои Айнию Мастҷоҳ ишора кардааст: «Дар районҳои Айни ва Мастҷоҳ... рубоҳои бисёр маъмуланд ва бисёр қасон миқдори зиёди рубоӣхоро медонанд, вале жанри асосии назми даҳанакии ин маҳаллоро байт ташкил медиҳад» [1, 146].

Бояд гуфт, ки намунаҳои осори фолклории дар экспедитсияҳо чамъоваригардида, аз ҷумла миқдори муайяни байтҳои халқӣ дар маҷмуаи «Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ» ва қисмати бештари ин навъи ашъор дар китоби «Фолклори сокинони сарғаҳи Зарафшон» нашр шудаанд.

Илова бар қорҳои анҷомдодаи экспедитсияҳои фолклоршиносии Институти забон ва адабиёти АФ РСС Тоҷикистон дар чамъоварии намунаҳои байтҳои фолклорӣ экспедитсияҳои санъатшиносии Институти таърихи ба номи Аҳмади Дониш (1959–1962) саҳми арзанда гузоштаанд. Фолклоршинос Раҷаб Амонов дастовардҳои экспедитсияи санъатшиносиро дар қори чамъоварӣ ва таҳқиқи анвои гуногуни осори фолклорӣ муҳим арзёбӣ менамояд. Ба ақидаи ӯ, маводди экспедитсия метавонанд дар ташҳиси масъалаи пайдоиши жанри байт ва дигар хусусиятҳои он ҳамчун манбаи муҳими илмӣ хизмат кунанд. Номбурда, махсусан ба фаъолияти ходими илмии Институти мазкур – С. Мирсаидов баҳои баланд додааст. Муҳаққиқ С. Мирсаидов, ки бевосита дар экспедитсияҳо иштирок карда, ба чамъоварӣ ва таҳқиқи навъи байтҳои халқӣ машғул гардида буд, дар соли 1964 роҷеъ ба байтҳои фолклорӣ мақолаеро бо номи «Байт ҳамчун жанри фолклорӣ» таълиф намуд. Ӯ каме баъдтар, яъне дар соли 1982 ба таҳлилу таҳқиқи густардатари байтҳои фолклории чамъоваришуда пардохта ва онҳоро дар китобе бо номи «Байту рубоӣи кӯхистони Зарафшон» нашр мекунад. Р. Амонов мақолаи ӯро, ки дар иртибот ба масъалаи таҳқиқи байт таълиф шудааст, барои илми фолклоршиносӣ як қори арзишманди илмӣ баҳогузорӣ менамояд: «С. Мирсаидов таҳқиқи байтҳои халқиро мавзӯи қори илмии худ қарор додаст. Ӯ аз рӯи баъзе натиҷаҳои қори худ дар журнали «Шарқи Сурх» мақолае нашр намуд, ки он агар мақолаи ҳисоботии Воҳид Асрориро истисно кунем, ба як қатор масъалҳои оид ба таърих ва хусусияти байтҳои халқӣ бори аввал дахл мекунад» [2, 236].

Дар баробари масъалаи таърихи таҳқиқи байтҳои фолклорӣ мавзӯи пайдоиши ин навъи шеърӣ ва бунёди қадимӣ доштани он низ аз мадди назари муҳаққиқони адабиёти гуфторӣ дур намондааст. Пеш аз ҳама ба ин масъала фолклоршинос Воҳид Асрорӣ тавачҷуҳ зоҳир карда, пойдевори бинои ин андешаи худро, ки жанри рубоӣ дар заминаи такмили инкишофи баъдии навъи байт пайдо шудааст, бар асоси ин ақидаи И. С. Брагинский, ки фардбайтҳо ва

рубоиёти адабиёти навишторӣ аз байтҳои фолклорӣ ба вучуд омадаанд, бунёд мениҳад. Бинобар ақидаи ӯ, равиши тағйиру таҳаввул бо қоидаи мантиқии «аз сода ба мураккаб гузаштан» ҳамоҳангӣ дошта, бо тамоми назарияҳои илмӣ мутобиқат мекунад ва дар арсаи адабиёт низ қорсоз аст: «Фикру мулоҳизаи таҳқиқотчиён дар бораи қадимӣ будани фардбайтҳои халқӣ ва аз ин шакл ба вучуд омадани фардбайт ва рубой гувоҳӣ медиҳад, ки рубой инкишофи фардбайт аст. Илова бар ин, ба ҳар ҳол принципи аз сода ба мураккаб гузаштан дар таърихи пайдоиши эҷоди бадеӣ (пайдоиши санъат) вучуд дорад. Ин масъаларо то охир омӯхтан лозим аст» [4, 32].

Масъалаи пайдоиши байт, ки фолклоршинос Воҳид Асрорӣ таҳқиқи онро барои фолклоршиносӣ муҳим арзёбӣ кардааст, диққати муҳаққиқони дигар, аз ҷумла С. Мирсаидовро низ ҷалб менамояд. Номбурда бо тақия ба таҳқиқоти дар ин росто анҷомдодаи И.С. Брагинский [ниг. 10, с. 260] кӯшидааст, ки дар заминаи муқоисаи як байти Абуҳафси Суғдӣ бо байтҳои фолклорӣ робитаҳои таърихӣ ва ҷанбаҳои монанду муштараки ин навъи ашъори адабиёти навишторӣ ва гуфтории тоҷикро нишон диҳад.

Байти Абуҳафси Суғдӣ:

Оҳуи кӯҳӣ дар дашт чӣ гуна давадо,
Надорад ӯ ёр, бе ёр чӣ гуна бувадо [5, 25].

Байти фолклорӣ:

Мастҷоҳ хуш аст, аҷаб мазорҳо дорадо,
Ҳавои ҷонбахшу себаргазорҳо дорадо! [14, 150]

Бояд гуфт, ки байти мазкури Абуҳафси Суғдӣ дар китобҳои гуногун бо каме тағйироти лафзӣ оварда шудааст:

Оҳуи кӯҳӣ дар дашт чӣ гуна давадо,
Ӯ надорад ёр, бе ёр чӣ гуна бувадо [8, 110].

***

Оҳуи кӯҳӣ дар дашт чӣ гуна равад -о!
Ӯ надорад ёр, бе ёр чӣ гуна бувад -о! [9, 128].

***

Оҳуи кӯҳӣ дар дашт чӣ гуна давадо,
Ёр надорад, бе ёр чӣ гуна равадо? [13, 191]

***

Оҳуи кӯҳӣ дар дашт чӣ гуна давадо,
Чун надорад ёр, бе ёр чӣ гуна бувадо?! [6, с. 33]

Тавре ки мушоҳида мешавад, фолклоршинос Рачаб Амонов ба мавзӯи пайдоиши байт бо нигоҳи бозу густарда назар меандозад. Номбурда фикру мулоҳизаҳои С. Мирсаидовро, ки доир ба қадимӣ будани навъи байт баён кардааст, таҳлилу муҳокима намуда, бо ироаи далелҳои мантиқӣ дар хусуси ҷанбаи таърихӣ ин навъи осори халқӣ ба тафсил сухан рондааст: «Дар воқеъ, байни ин ду байт, зоҳиран бошад ҳам, як навъ монандиро мушоҳида мекунем ва фикри С. Мирсаидовро қувват дода, метавон чунин тахмин намуд, ки дар

фолклори гузаштагони аҳолии Зарафшон, яъне мардуми Суғди қадим байт мавқеъ доштааст. Монандие, ки дар боло мушоҳида шуд, асосан дар натиҷаи истеъмоли ҳиссаҷаи хитобии «о» ба амал омадааст, ки ин хусусият дар байтҳои имрӯза зиёд мушоҳида мешавад: «Дардат занодо, ика чиба механдӣ?!», «Сарғуш манамо, навдаи сарғуш манамо», «Ошиқ манамо ба бачаи савзина». Дар ашъори Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ дида шудани ин ходиса дар байтҳои маҳфуз будани хусусияти қадимии забони зиндаи халқро собит мекунад» [2, 238].

Бояд гуфт, ки дар ҷараёни шаклгирии баҳси пайдоиши жанри байт фикру ақидаҳои И. С. Брагинский, В. А. Гордлевский, Б. Фабо ва дигарон нақши бориздоранд. Муҳаққиқ В. А. Гордлевский зимни баррасии зарбулмасалҳои туркӣ мушаххас менамояд, ки як қисми ин гуна осор дар қолаби байт (шеърҳои думисраӣ) эҷод шудаанд. Номбурда бо тақия ба ақидаи Б.Фабо ин фарзияро, ки байт қадимитарин навъи назми халқии турк ба шумор меравад, ба майдони баҳс мекашад. Бинобар ақидаи ӯ, дар назми халқии туркӣ бо гузашти замон бар мабной байтҳои (шеърҳои думисраӣ) ашъори нисбатан калонҳаҷм (чормисраӣ ва бештар аз он) ба вучуд омадаанд. Номбурда ин матлабро чунин шарҳ медиҳад: «Хулоса, мувофиқи натиҷаи таҳқиқи қофияи шеър байте, ки зарбулмасалҳои халқиро ташкил медиҳад, унсури бунёдини каломӣ мавзун ба шумор меравад. Дар бандҳои шеърӣ, ки одатан аз чор мисраӣ иборатанд, то ҳол осори тадриҷан афзудани мисраӣҳои манзум мушоҳида мешавад. Ба эътибори он ки мисраӣ сеюм бо мисраӣҳои нахустин ҳамқофия намешавад, Б. Фабо ба ақидае омад, ки навъи асосии суруди халқии «тӯронӣ» байт аст, мисраҳои сеюму чорум ҳамчун як намуди нақарот ё қисмҳои нави иловашудаанд» [11, 232].

Раҷаб Амонов ин ақидаи В.А. Гордлевский ва Б.Фаборо ҳамчун «фикри хеле қолиби диққат» арзёбӣ карда, зуҳури чунин рӯйдоди адабиёро, ки муҳаққиқони мазкур дар назми халқии мардумони тарктабор ошкор кардаанд, дар ҳавзаи адабиёти дигар халқҳо, аз ҷумла тоҷик, низ як амри имконпазир медонад ва дар ин замина ба онҳо ҳамақида будани худро баён мекунад: «Аз байти ҳамқофия иборат будани оғози рубоӣю матлаӣ ғазал, мавҷудияти маснавӣ, шаклан ва мазмунан мустақил будани ҳар байт дар таркиби шеърӣ форсу тоҷик, алалхусус дар ашъори Рӯдакӣ, ки инро И.С. Брагинский ба таври махсус қайд кардааст, касро ба мулоҳизае меоварад, ки фикри ва Б.Фабо ба ҳақиқат наздик аст» [2, 238]. Дар ҷараёни чунин назарсанҷиҳо Раҷаб Амонов афкори роҷеъ ба байтҳои устод Рӯдакӣ баённамудаи И.С. Брагинский ва ақидаҳои В.А. Гордлевский ва Б.Фаборо муқоиса намуда, чунин натиҷа мегирад, ки муҳаққиқони мазкур бо роҳҳои гуногуни илмӣ ҳамин матлабро баён кардан мехоҳанд, ки байт дар адабиёт ҳамчун унсури бунёдини адабӣ аз оғози фаъолияти эҷодии инсонҳо вучуд дошта, дар шаклгирӣ ва тақмили дигар анвои каломӣ мавзун саҳм гузоштааст.

Инчунин ақидаи фолклоршинос Раҷаб Амонов дар баробари афкоре, ки мунақидони адабӣ доир ба масъалаи пайдоишу пойдоии жанри байт баён кардаанд, қолиб ба назар мерасад. Ӯ шакли кӯтоҳу утувор доштани жанри

байтро яке аз омилҳои муҳимми пойдории ин навъи адаби ва ба тадриҷ маҳбубият пайдо кардану ривочу равнақ ёфтани он медонад ва дар робита ба ин масъала ба муҳаққиқи рус Н. Конрад ҳамакида будани худро иброз медорад. Н. Конрад хангоми таҳлилу баррасии сурудҳои семисраии японӣ («шокку») шакли кӯтоҳу миниатюрӣ доштани ин навъи ашъорро омилҳои асосии маҳбубият ёфтани онмаҷмӯи гардидани онҳо арзёбӣ кардааст: «Мухтасарии ҳаҷми суруд ба он вобаста буд, ки эҷодиёти бадеӣ бадеҳатан ба вуқӯъ меомад ва хусусияти шеъреро дошт, ки дар як мавриди муайян филҳол эҷод карда мешавад. Ҳар чиз, ҳар як тасодуф, ҳар як воқеа, андеша, мушоҳида, таассурот сабаби эҷоди шеър мегардид» [12, 6]. Дар робита ба ин матлаб, фолклошинос Рачаб Амонов шакли кӯтоҳу миниатюрӣ доштани байтҳои имтиёз ё афзалияте медонад, ки ба шухрат пайдо кардану маҳбубият ёфтани онҳо дар лирикаи халқӣ мусоидат кардааст. Дар қолаби кӯтоҳу мухтасар баён шудани афқору эҳсоси отиға ба шунаванда шароит фароҳам меоварад, ки муҳтавои каломӣ мавзунро ба осонӣ дар зеҳни худ ҳифз намояд: «Байтҳои наво, ки мазмун ва санъати дилчаспе доранд, диққати мардумро ба худ ҷалб мекунад, зуд паҳн шуда мераванд ва дар хотирҳои маҳфуз мегарданд. Ба суръати паҳншавӣ ва дар хотир мондани байтҳои низ хурдии ҳаҷми онҳо мусоидат мекунад» [2, 23].

Масъалаи дигаре, ки фолклоршиносон дар раванди таҳқиқи жанри байт ба он тавачҷуҳ зоҳир кардаанд, ҷавоби ин пурсиш аст, ки оё байт дар оғози пайдоиши худ монанди дигар анвои шеърӣ (рубой, ғазал, маснавоӣ ва ғайра) ҳамчун навъи мустақили адаби шинохта шуда буд ё ин ки он ҷузъи таркибӣ ва ташкилдиҳандаи каломӣ мавзун ба шумор мерафт? Муҳаққиқ С. Мирсаидов хангоми таҳқиқи вижагиҳои байтҳои халқии минтақаи Зарафшон сари ин масъала тааммул карда, бо таъҷиб ба ин далел, ки дар ашъори шоирон ва матнии китобҳои насрӣ таҳти унвони «байт» ё «фард» порчаҳои шеърӣ думисраии зиёде оварда шудаанд, ба тасдиқи ин ақида мепардозад, ки дар гузашта байт ҳамчун навъи мустақили адаби маъруф будааст [ниг. 14, 149].

Қобили зикр аст, фолклоршинос Рачаб Амонов бо ҷиддияти тамоми ба таҳлилу таҷлили андешаҳои дар робита ба масъалаи мазкур баёнкардаи С. Мирсаидов мепардозад ва то чи андоза қобили эътимод будан ё набудани онҳоро нишон медиҳад. Бинобар ақидаи ӯ, бандҳои байтҳои, ки дар матни осори гузашта таҳти унвони «байт» ё «фард» оварда шудаанд, ба мақсади муайян (монанди тасдиқи тақвияту таҷмили фикр ва ғаразу қасдҳои дигар) ва тавзеҳи рӯйдодҳои истифода шудаанд. Аз ин рӯй, ӯ чунин меҳисобад, ки ин гуна порчаҳои шеърӣ навъи мустақили адаби доништан, чандон дуруст ба назар намерасад. Номбурда ин матлабро чунин тавзеҳ медиҳад: «Ба ҳамин тариқ, онҳо мазмунан ба ҳикоят ва ҳикматҳои барин асарҳои насрӣ алоқаманд буда, як ҷузъи ин асарҳоро ташкил додаанд. Як қисми он байтҳои аз тарафи муаллиф ё тартибдиҳандаҳои китобҳои эҷодгардидаанд ва қисми дигар аз ашъори шоирони гуногун иқтибос шудаанд. Ба ҳар ҳол онҳоро дар адабиёти хаттии асрҳои гузашта навъи мустақили адаби пиндоштан, ба назари мо, ба ҳақиқат мувофиқ

нест. Анъанаи дар нутқ чун зарбулмасал истифода шудани байтҳои ҷудогонаи шеърҳои шоирон, барои тасдиқи даъвое мисол овардани ин гуна байтҳо, ҳамон тавре ки С.Мирсаидов низ қайд мекунад, дар гуфтугӯи мардуми тоҷик бисёр воқеъ мешавад, вале онҳоро навъи маҳсули адаби пиндоштан, зоҳиран дуруст нест» [2, 238].

Фолклоршинос Рачаб Амонов далелҳои ироакардаи С. Мирсаидовро барои исботи масъалаи мустақилияти жанри доштан ё надоштани байт нокифоя медонад ва бо ҷиддият дар баробари он назари дигарро ба ин мазмун пешниҳод менамояд: «Агар адибони гузашта байтро жанри мустақил ҳисоб мекарданд, намунаҳои ин жанр дар девонҳои онҳо алоҳида ҷойгир мешуд ва байт соҳиби таърихе мегардид» [2, 239].

Илова бар ин, Рачаб Амонов барои тақвияти ақидаи худ ба ин далел таъя мекунад, ки дар гузашта байт ҷузъи таркибии анвои гуногуни шеър ба шумор мерафт ва танҳо дар замони муосир Абулқосими Лоҳутӣ байтро ҳамчун навъи мустақили адаби дар бахше аз девони худ ҷой додааст. Бинобар ин, муҳаққиқ чунин натиҷа мегирад, ки то замони муосир дар адабиёти навишторӣ байтро ҳамчун навъи мустақили адаби эътироф намекарданд: «Байт то давраҳои охир ба ҷумлаи намудҳои маҳсули назм дохил нашуда буд ва ҷузъи ягон шеър ва ё ҳикояте ба шумор мерафт. Танҳо дар солҳои пеш аз ҷанг дар девони Абулқосим Лоҳутӣ байт фасли маҳсусро ташкил дод... Ба ҳамин тариқ, байт, агарчи бисёр ҷиҳатҳои қобили диққате дорад, дар назми хаттӣ ҳамчун жанри мустақил маъмул нагардид» [2, 237].

Бояд гуфт, ки И.С. Брагинский дар таҳқиқоте, ки доир ба эҷодиёти устод Рӯдакӣ анҷом додаст, ақидаи худро дар бораи баъзе хусусиятҳои байт чунин баён мекунад: «Рӯдакӣ ҳар як байтро ба ҳаде тақсим мекард, ки он ба воҳиди мустақили бадеӣ табдил меёбад. Ин ибтидои анъанаест. Ин анъана, баъдтар асоси ғазал барин як шеъре қарор гирифт, ки байтҳои мустақил буда, зоҳиран ба ҳамдигар беалоқаанд» [2, 239]. Тавре ки аз мулоаи муҳтавои ин навиштор бармеояд, дар он масъалаи истиқлоли жанри доштани байт аз мавзуи унсури таркибии дигар анвои адаби будани он ошкортар ба назар мерасад. Аммо маҳсули бардоште, ки фолклоршинос Рачаб Амонов аз муҳтавои ин навиштаҳо ҳосил кардааст, нишон медиҳад, ки муҳаққиқи мазкур танҳо ба як ҷиҳати масъалаи дар ин бахш матраҳшуда тавачҷӯ карда ва назари худро бар асоси он бунёд ниҳодааст. Номбурда чунин ақида дорад, ки байт дар адабиёти навиштории классики ҳамчун унсури тақии дар ташаккули анвои гуногуни шеърӣ ба қор мерафт: «Магар аз ин суҳанон (манзур ақидаҳои И.С. Брагинский – Б.О.) чунин хулоса ҳосил намешавад, ки Рӯдакӣ бо ҳукми анъанае аввал байтҳо эҷод карда, баъд аз онҳо ин ва ё он шеъри худро тартиб додааст?» [2, 239].

Хулоса, дар мақола бо таъя ба дидгоҳи фолклоршиносони шинохтаи тоҷик, аз ҷумла В. Асрорӣ ва Р. Амонов, ки дар робита ба мавзуи мавриди назари мо таҳқиқот анҷом дода, доир ба масъалаҳои марбут ба он оғоҳии қомил доранд, ба таҳлили баррасии мавзуи таҳқиқу пайдоиш ва пойдоии жанри байт дар адабиёти гуфторӣ пардохтем. Бояд гуфт, ки дар ин самт бештар аз ақида ва назарпардозҳои

фолклоршинос Р. Амонов истифода кардем ва дар аксари маврид ба фикру андешаҳои ӯ мувофиқ будани худро ибраз доштем.

Аммо ақидаи фолклоршиноси мазкур дар робита ба масъалаи ҳамчун навъи мустакили адабӣ машхур набудани жанри байт дар адабиёти навиштории классикӣ баҳсбарангез ба назар мерасад. Шояд беҳтар аст, ки ин акидаро ҳамчун як фарзия қабул намоем, зеро далелҳои ироашуда чандон муътамад нестанд. Ба андешаи мо, дар робита ба ин масъала метавон фарзияи дигареро ба ин мазмун, ки байт дар адабиёти навиштории классикӣ ҳамчун жанри мустачил вучуд дошт, пешниҳод кард. Метавон ба ин фарзия бо истидлол ба ақидаи Қайси Розӣ, ки байтро «аққали шеър» [ниг. 13, с. 40] донистааст, каме эътимод бахшид. Инчунин моҳияти матлаб дар сухани Ҷ. Хумой, ки мисраъро «ҳадди ақали сухани мавзун» ва байтро «ҳадди ақали шеър» [ниг. 17, с. 263] мешуморад, равшантар баён шудааст. Бо иборати дигар, мисраъ хурдтарин шакли сухани мавзун ва байт хурдтарин сохтори шеър аст, яъне ду мисраъ дар қолаби байт сохтор ва муҳтавои жанрӣ пайдо мекунад. Пас, маълум мешавад, ки дар гузашта барои аҳли балоғат байт ҳамчун навъи мустакили адабӣ маълуму маъруф будааст.

КИТОБНОМА

1. Амонов, Р. Экспедитсияи фолклории соли 1955 / Р.Амонов // Ахбороти шуъбаи фанҳои ҷамъиятии АФ РСС Тоҷикистон. – Сталинобод, 1956, №9. – С. 146.
2. Амонов, Р. Лирикаи халқии тоҷик. Қиссаи беда баланд, ҷанори пургул ва себи Самарқанд / Р.Амонов. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 590 саҳ.
3. Асрорӣ, В. Намунаи байтҳои халқии замони советии воҳаи Зарафшон / В.Асрорӣ // Шарқи Сурх, 1952, №4. – С. 119 -125.
4. Асрорӣ, В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Дастури таълим барои факултаҳои филологӣ / В.Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1990.– 255 с.
5. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – 404 с.
6. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ / Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Х. Шарифов ва Абдушуқри Абдуссатор. –Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
7. Байту рубоиёти кӯҳистони Зарафшон / Ҷамъкунанда: С Мирсаидов. – Душанбе: Дониш, 1982. – 288 с.
8. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Том. 1. История персидско -таджикской литературы / Е.Э.Бертельс. – Москва: Восточной литературы, 1960. – 560 с.
9. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской литературы / И.С.Брагинский. – Сталинобад: Таджикгосиздат, 1956. – 437 с.
10. Брагинский, И. С. Из истории таджикской народной поэзии. / И.С.Брагинский. –Москва: АН СССР, 1956. – 498 с.
11. Гордлевский, В. А. Избранные сочинения. Т. 2. / В. А. Гордлевский. – Москва: Восточной литературы, 1961.– 560 с.
12. Конрад, Н. Предисловие к кн. Японская поэзия / Н. Конрад //Японская поэзия, – М.: Гос. изд. худ. лит, 1956. (– 612 с) С.5 -10.

13. Қайси Розӣ, Ш. Ал -муъҷам фӣ маойири ашъор -ул -Аҷам / Ш. Қайси Розӣ. – Техрон: Фирдавс, 1373. – 408 с.

14. Мирсаидов, С. Байт ҳамчун жанри фолклорӣ / С. Мирсаидов // Шарки Сурх. – Душанбе, 1964, №11. – С. 149 -157.

15. Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ [Матн] / Мураттибон: Р. Амонов, М. Шукуров. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 232 с.

16. Фолклори сокинони сарғаи Зарафшон [Матн] / Мураттиб: Р. Амонов. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 416 с.

17. Хумой, Ҷ. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ / Ҷ. Хумой. – Техрон: Ахуро, 1389. – 263 с.

НИГОҶЕ БА ТАЪРИХИ ТАҲҚИҚИ БАЙТҶОИ ФОЛКЛОРИ

Дар мақола масъалаҳои таърихи таҳқиқ, пайдоиши ва дигар мавзӯҳои марбут ба байтҳои фолклорӣ баррасӣ ва таҳқиқ гардидаанд. Муаллиф дар раванди пажӯҳиши бо таърих ба донишҳои назарии дастрас барои таҳлилу баррасии масъалаҳои матраҳшуда аз усулу равишҳои мухталифи илмӣ, монанди таърихӣ -муқоисавии адабиётшиносӣ, тавсифӣ -таърифӣ (дефинитивӣ) ва истидлолӣ (аргументативӣ) истифода мекунад. Азбаски роҷеъ масъалаи таърихи таҳқиқ, пайдоиши байт ва дигар хусусиятҳои вобаста ба он дар адабиёти гуфторӣ тоҷик таҳқиқоти алоҳидае сурат нагирифтааст, аз ин ҷиҳат баррасии ин мавзӯ мубрам (актуалӣ) ба назар мерасад.

Муаллиф дар ҷараёни таҳқиқ аз фикру мулоҳизаҳои фолклориносоии шинохтаи тоҷик В. Асрорӣ ва Р. Амонов, ки солҳои 50 -уми асри XX дар ҷамъоварӣ, таҳлилу таҳқиқи маводи фолклорӣ водии Зарафшон шиширок доштанд, дар ҳалли масъалаҳои матраҳшуда истифода кардааст. Ӯ дар робита ба таҳқиқоти фолклориносоии мазкур нишон медиҳад, ки байтҳои фолклорӣ минтақаи Зарафшон дар муқоиса бо дигар навъҳои адабии ҷамъоваришуда, ҳам аз ҷиҳати миқдор ва ҳам аз ҷиҳати мазмун афзалият доранд.

Вожаҳои калидӣ: жанри адабӣ, байт, мавзӯ, таърихи пайдоиши, таҳқиқот, таҳлил, мазмун, адабиёт, адабиёти гуфторӣ, фолклориносоӣ, адабиёти навишторӣ, шеър, шоир, мунаққид.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ИССЛЕДОВАНИЯ ФОЛЬКЛОРНОГО «БЕЙТА»

В статье обсуждаются и исследуются вопросы истории исследования, происхождения и другие темы, связанные с народными «бейтами». В процессе исследования, опираясь на имеющиеся теоретические знания, автор использует различные научные методы и подходы, такие как историко -сравнительное литературоведение, описательно -дефинитивный (дефинитивный) и аргументативный (аргументативный). Поскольку по вопросу истории изучения, происхождения «бейта» и других связанных с ним особенностей в таджикской разговорной литературе не проводилось ещё отдельного исследования, с этой точки зрения тема исследования представляется актуальной.

В процессе исследования автор использовал мнения известных таджикских фольклористов В. Асрори и Р. Амонов, участвовавшие в сборе, анализе и исследовании фольклорных материалов Зеравшанской долины в 50-ые годы XX века для решения поставленных вопросов. В связи с исследованиями этих фольклористов автор показывает, что народные «бейти» Зеравшанского региона по количеству и содержанию превосходят другие литературные виды.

Ключевые слова: *литературный жанр, «бейт», тема, история возникновения, исследование, анализ, содержание, литература, устная литература, фольклористика, письменная литература, поэзия, поэт, критик.*

A LOOK AT THE HISTORY OF RESEARCH INTO FOLKLORE «BEIT»

The article discusses and explores the history of the study, origin and other topics related to the folk «beyts». In the process of research, relying on existing theoretical knowledge, the author uses various scientific methods and approaches, such as historical -comparative literary criticism, descriptive -definitive (definitive) and argumentative (argumentative). Since there has been no separate research on the history of the study, the origin of «beyt» and other related features in Tajik colloquial literature, from this point of view the research topic seems relevant.

In the process of research, the author used the opinions of famous Tajik folklorists V. Asrori and R. Amonov, who participated in the collection, analysis and research of folklore materials of the Zeravshan valley in the 50s of the twentieth century, and used them to solve the questions posed. In connection with the research of these folklorists, the author shows that the folk «beyt» of the Zarafshan region are superior in quantity and content to other literary types.

Key words: *literary genre, «beyt», theme, history, research, analysis, content, literature, oral literature, folklore, written literature, poetry, poet, critic.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бухориев Олим – ходими калони илмии шуъбаи фольклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рудакии АМИТ. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Сведения об авторе: Бухориев Олим – старший научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки АННТ. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Information about the author Bukhoriev Olim – senior research of the department of the Folklore of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

НИГОҶЕ БА АФСОНАҶОИ СЕҲРОМЕЗ ДАР ФОЛКЛОРИ ТОҶИК**Ҳилола Каримова****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Афсона жанри калонҳачми эҷодиёти даҳанакии халқ буда, нисбат ба дигар асарҳои халқӣ мавзуву муҳтавои васеъро дар бар мегирад. Мардум аз қадим тавассути эҷоди афсонаҳо орзуву ормонҳои нуҳуфта ва марому мақсадхояшонро дар зиндагӣ баён менамуданд. «Дар афсонаҳо қадимтарин тасаввуроти одамон доир ба ашӯ, ҳодисаҳои табиат ва махлуқҳои фавқуттабӣ бозтоб шуда, решаҳои афсона аз ҷиҳати пайдоиш ба замонҳои хеле қадим, ба давраҳои ҷамъияти ибтидоӣ ва ҳатто пештар аз он, ки ҳанӯз инсоният ҳодисаҳову асрори табиатро дуруст дарк карда наметавонист, рафта мерасад» [11, 132]

Афсона, ки маҳсули ҳаёлотӣ оммаи халқ мебошад, фикри бои афсонагуён ва вобаста ба ин, қобилияти ҳайратангези афкори инсониро собит мекунад. Инсоният дар ҳамаи замонҳо дар радифи жанрҳои дигар жанри афсонаро бо мақсадҳои тарбиявӣ истифода кардаанд ва мекунанд. Ҳамаи жанрҳои эҷодиёти даҳанакии халқ, аз он ҷумла, афсона дар роҳи ташаккули ахлоку одоб, фикру андеша ва ҷаҳонбинии насли наврасу ҷавон нақши муҳим доранд.

Дар ҳақиқат, ҳар гуна фикру ҳаёлот ва орзуи умедҳои инсонӣ, пеш аз он ки амалӣ гарданд, дар эҷодиёти даҳанакии халқ, аз ҷумла, дар афсонаҳо инъикос меёбанд. Аз ин рӯ, афсона ҳамеша ва дар ҳама давраҳо дар ҳаётӣ маънавии халқ мавқеи бағоят калонро ишғол намуда омадааст.

Қаҳрамонони афсонавӣ, қаҳрамонони зиндагӣ, қаҳрамонони майдони мубориза барои бахту саодати умум мебошанд. Ин аст, ки инсон фақат бо нишон додани қорнамоиҳои қаҳрамонон хотирҷамъ нашуда, балки дар бораи қисмати онҳо, роҳҳо ва воситаҳои ба ғалаба расонидани онҳо фикр карда, дар ҳар як мубориза баробари қаҳрамонҳо иштирок менамояд, дар қори ба даст овардани бахту саодат ва зиндагонии хушу хурсандона ғайбона иштирок намуда, ҷигунагии онро пешакӣ фикр мекунад. «Дар афсона пеш аз ҳама он чи ки ҳаёлан бофта мешавад, яъне он қобилияти ҳайратангези афкори мо, ки ба истиқболи дур парвоз мекунад, ибратомӯз аст» [6, 86.] – қайд намудааст, нависандаи рус М. Горкий.

Дар афсонаҳо тафаккури бадеии халқ бо тамоми назокат ва рангорангиаш ба ҷилва меояд. Ҳамин тавр, дар байни тамоми халқҳои рӯи олам оид ба ҳар як соҳаи зиндагӣ афсонаҳои бисёре маъмуланд. Ҳар як афсона дорои мавзӯ, мундариҷа ва хусусияти хоси худ буда, як навъ мақсади муайяни ҷамъиятиро ифода менамояд.

Афсонаҳоро аз ҷиҳати мавзӯ ва тарзи ифодаашон ба хелҳо ҷудо мекунанд, ки муҳимтаринашон афсонаҳои сеҳрнок, афсонаҳои ҳаётӣ -маишӣ ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот мебошанд. Фолклоршинос Р. Раҳмонӣ тақсимо

афсонахоро ба академик Р. Амонов рабт дода, чунин қайд намудааст: «Бори аввал Р. Амонов афсонаҳои тоҷикиро дар китоби худ «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» дар асоси маводи як минтақа ба гурӯҳҳои «афсонаҳо дар бораи ҳайвонот», «афсонаҳои сеҳрангез», «афсонаҳои воқеӣ -маишӣ» тақсим кардааст» [9, 87].

Яке аз навъҳои муҳими афсона, ки хеле маъмул аст, афсонаҳои сеҳромез мебошад, ки ин як гурӯҳи ниҳоят бузург, ҷолиб ва дорой маншаи таърихӣ дуру дароз мебошад. Муҳаққиқони тоҷик ин навъи афсонаро ба таври гуногун ном мебаранд. Масалан, Н. Маъсумӣ истилоҳи «афсонаҳои тилисмӣ -мӯҷизавӣ» [8], В. Асрорӣ ва Р. Амонов «афсонаҳои сеҳрангез» [3] ва Р. Раҳмонӣ «афсонаҳои сеҳромез» [9] -ро ба қор бурдаанд, ки ба андешаи мо ҳамаи ин истилоҳҳо ба мақсад мувофиқ аст. Аммо истилоҳи фолклоршинос Р. Раҳмонӣ муносибтар мебошад, зеро ин гуна афсонаҳо бо сеҳр даромезишанд, яъне масъалаҳои дар афсонаҳои сеҳромез инъикосшаванда, дар робита бо сеҳру афсуну ҷоду ҳал мешаванд. Аз ин рӯ, истилоҳи афсонаҳои сеҳромез ба чунин навъи афсона мувофиқ аст.

Афсонаҳои сеҳромез дар замоне эҷод гардидаанд, ки одамизод ба сабаби кам будани собиқаи зиндагӣ ва паст будани дараҷаи донишу ҷаҳонбинияш ҳанӯз омилҳои ба вучуд омадани ҳодисаҳои гуногуни табиат ва ҷамъиятро дуруст дарк карда наметавонист, яъне фаҳмида наметавонист, ки ҳар як ҳодисаи олами беруна чӣ қонунияти дорад. Ақида ва нуқтаи назаре, ки одамони қадим дар бораи ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият доштанд, ҳама ҳаёли ва ғайритабиӣ буданд. Онҳо ба қувваҳои бофтаю аз ақл берун бовар мекарданд ва ба вучуд омадани тамоми ҳодисаи табиату ҷамъиятро ба ҳамин қувваҳо нисбат мебуданд. Тасаввуроти онҳо дар бораи баргараф намудани душвориҳои зиндагӣ, ҳаёти осудаю ором, ғаму андӯх ва сарнавишти инсон низ бофтаю ҳаёли буданд. Бинобар ин, дар афсонаҳои сеҳромез тасвири ҳодисаҳои бофтаю ҳаёли ва аз ҳақиқати воқеӣ дур ҷойгоҳи устуворе дорад. Ин гуна тасвири дар тамоми амалиёти қаҳрамони афсонаҳои сеҳромез эҳсос мегарданд. «...афсонаҳои сеҳромези тоҷикӣ, ки дар онҳо оид ба ҳодисаҳои ғайриоддӣ, махлуқҳои асотирӣ, ашӯи сеҳрнок сухан меравад, маҳсули тахайюли одамони қадим мебошанд» [11, 133].

Хусусияти хоси афсонаҳои сеҳромез қор фармудани муволиғаҳои игроқ ва унсурҳои гуногуни ҳаёли мебошад. «Хусусияти асосии афсонаҳои сеҳромез аз он иборат аст, ки дар онҳо сюжети асар нисбати навъҳои дигари афсонаҳо, аз ҷиҳати доираи фаъолияти замон, макон ва тахайюлу тафаккур, хеле густурда аст» [10, 273]. Ин афсонаҳо инсонро ба дунёи рангини ғайриҷашмдошт мебаранд ва ӯро бо воқеа, ҳодиса ва махлуқоти гуногуни ҳаёли рӯ ба рӯ менамоянд, ки дар намудҳои дигари афсонаҳо мо инро ба тарзи дигар мебинем.

Фолклоршинос Равшан Раҳмонӣ қайд намудааст, ки то ҳол афсонаҳои сеҳромез ба таври муфассал аз тарафи фолклоршиносон омӯхта нашудааст: «... афсонаҳои сеҳромез ба таври муфассал, бо ҷузъиёт, дар асоси қонунҳо ва

равишҳои илмӣ афсонашиносии ҷаҳон омӯхта нашудааст. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки ҳудуди афсонаҳои сеҳромезро муҳаққиқони тоҷик пурра муайян накардаанд. Ҳатто маҷмуаи комили илмии афсонаҳои сеҳромезӣ тоҷикӣ, бо лаҳча ва вариантҳоиаш, то ҳол ба нашр нарасидааст» [9, 275].

Фолклор ва адабиёт ду ҷузъи аз ҳам ҷудонашаванда буда, ташаккули тафаккури бадеии инсонҳоро бозтоб менамоянд ва ҳамеша дар алоқамандии ҳамдигар рушду нумӯъ ёфта, дар ҳамин пайвастагӣ шаклан мукамал мегарданд. Афсонаҳои сеҳромез дар осори адибон низ хеле барҷаста ба назар мерасанд. Бахусус, дар адабиёти муосири тоҷик афсонаҳои сеҳромез дар насри адибон зиёд воমেҳӯранд. Аз ҷумла, устод Садриддин Айни дар «Ёддоштҳо» [1, 35] -и худ оиди аҳамияти афсонаҳои халқӣ тавассути ёдовар шудани афсонаҳои Тӯтапошшо ва таъкиди онҳо дар тарбияи маънавии насли наврас сухан ронда, қудрати муъҷизавию сеҳрофаринии онҳоро таъкид кардааст.

Пажӯҳишгарон роҷеъ ба он, ки афсонаҳои сеҳромез аз ҷомеаи ибтидоӣ маншаъ гирифтааст ва нишонаҳоеро аз он даврони бостон то ба замони мо овардааст ва ё бо устураҳои робитаи ногустиранд доштааст, мувоҳида кардаанд. Воқеан маншаи афсонаҳои сеҳромез ба рӯзгори ҷомеаи ибтидоӣ мепайвандад. Бо мурури замон дар афсонаҳо аз ҳар даври замон нишонаҳоеро мебинем, ки устувории ин нишонаҳо низ марбути воқеа ва ҳодисаҳо мебошанд.

Ба афсонаҳои сеҳромез бо мурури замон жанрҳои дигари насри шифоҳӣ, ба монанди устура, қисса, нақл таъсир дорад. Барои исботи ин гуфтаҳо бояд ду нуктаи муҳимро қайд намуд. Якум, ҳамаи жанрҳо дар оғоз аз ҳам ҷудо набуданд ва баъдан ноқилон ин жанрҳоро аз ҳамдигар ҷудо намекарданд. Дуввум, афсонаҳои сеҳромез гоҳо ба зиндагии воқеа наздик шудааст ва дар баъзе маврид қаҳрамонҳо, персонажҳо ва дигар образҳои онҳо ба таври васеъ густариш ёфтааст.

Пайдоиши афсонаҳои сеҳромезро дар миёни мардум муҳаққиқ Г. Ризвоншоева чунин шарҳ додааст: «Дар натиҷаи тараққӣ ёфтани ҷамъияти инсонӣ одамон ҳодисаҳои гирду атроф ва ашёҳоро зиёдтар эҳсос ва дарк намудаанд. Маҳз, ҳамин иртибот бо ҳодисаҳои гирду атроф ва эҳсоси дарки ашё ба мазмуни асотирҳо таъсир расонда, бештари онҳо шакли мазмуни худро тағйир додаанд ва аз асотир ба афсонаҳои сеҳромез табдил ёфтаанд. Аммо дар бархе аз афсонаҳо матни асотир ханӯз ҳам дар ҳамон шакл маҳфуз мондааст» [12, 5].

Қаҳрамонони афсонаҳои сеҳромез, асосан, махлуқҳои ҳаёли (парӣ, дев, чин ва ғайраҳо) мебошанд. Ин афсонаҳо инсонро ба дунёи рангини ғайриҷашмдошт мебаранд ва ўро бо воқеа, ҳодиса ва махлуқоти гуногуни ҳаёли рӯ ба рӯ менамоянд, ки дар навъи дигари афсонаҳо ба тарзи дигар дида мешаванд. Дар фаъолияти қаҳрамони афсонаҳои сеҳромез, барои ба мақсад расидан, мамониятҳои душворе пеши рӯ меоянд, ки дар натиҷа ёварони афсунгар, ҷодугар ва бо рафторҳои зудамали сеҳромезона, он мушкилиҳо баргараф мегарданд.

Персонажҳои афсонаҳои сеҳромез ба монанди Албасти, Дев, Аждаҳо, кампири айёр ва ғайра ҳамеша дар ҷустуҷӯи бадиҳо ва зидди инсонҳо мебошанд

ва чолибияти афсонаҳои сеҳрангез дар он аст, ки инсон ҳамеша ҳама гуна қувваи аҳриманиро паси сар мекунад ва ҳамеша неки бар бадӣ пируз мешавад.

Дар тасаввуроти халқ агар деу ачина душмани ашаддӣ одам ҳисоб ёбад, парӣ, ки афсонаҳо одатан образи онро дар шакли духтари соҳибчамоле нишон медиҳанд, дӯсти одамизод шуморида шудааст. Парӣ дар бисёр мавридҳо ба одам (одатан ба чавоне, ки ба суроғи ӯ мераваду бо ӯ вомехӯрад), ёрӣ мерасонад, роҳ нишон медиҳад ва мушкилоти ӯро осон менамояд. Чизҳои ба одам ёрирасон дар ин гурӯҳи афсонаҳо одатан ба шакли ашӯҳои гуногун ҳам медароянд. Ба ин муносибат, ба сифати қаҳрамони афсонаҳои сеҳрнок ашӯҳои гуногуни сеҳрангез ҳам амал мекунанд. Аксар вақт амалиёти парӣ ва ашӯҳои сеҳрнок мақсади ягона дошта, ба нафъи инсон равона карда мешавад. Масалан, дар афсонаи сеҳромезӣ «Гуландом» [15, 315] парӣ ҳамчун дӯсти бовафо ва ёрирасони инсон тасвир ёфтааст. Қаҳрамони асосии афсона Гуландом ном духтари подшоҳ аст, ки дар ҳусну чамол ҳамто надорад. Падари Гуландом Азизхон подшоҳии як мамлакати калонро ба ӯҳда дорад ва солҳои зиёд соҳиби фарзанд намешавад. Дар синни панҷоҳсолагӣ Азизхон соҳиби духтарча мешавад. Ҳанӯз духтарча хурд аст, ки модараш вафот мекунад ва тарбияи Гуландом танҳо ба зиммаи падар меафтад. Чун Азизхон дигар ворис надошт, духтарашро дар синни 20 солагӣ ба тахти подшоҳи мешинонад ва пас аз як сол вафот мекунад. Гуландом дар баробари соҳибчамол будан, инчунин донишу ақли расо дошт ва ҳамчун подшоҳи одил шинохта шуда буд. Ҳамин гуна Гуландом бо шохзодаи Яман оила барпо мекунад ва ба ӯ шартҳои тоқатфарсо мегузорад. Шохзодаи Яман ҳамаи шартҳоро бо ранҷу азоб паси сар мекунад. Хулоса дӯстони Гуландом pariҳо буданд, ки ба ӯ дар ҳама ҳолат ёрӣ медоданд, махсусан, барои хушбахтии Гуландому шохзодаи Яман pariҳо тамоми хотишҳои Гуландомро бе ҷуну чаро иҷро мекарданд. Маҳз ба туфайли ёрии pariҳо Гуландом ба орзуи умеди худ мерасад.

Дар ин афсона, қатъи назар аз ҳаёли ва дур аз ҳаёт будани он, низ орзуи умеди инсон оид ба озодӣ ва бахту соадат ифода ёфтааст ва ин афсона дар ҳаёти маънавии халқ нақши муҳимро мебозад. Дар афсонаи сеҳромези «Гуландом» нақши тахайюл бармало ба чашм мерасад, ки воқеа, персонаж, чизҳои сеҳромез ва ғайраҳо дар муҳити ғайриодӣ қарор доранд. Дар аксари мавридҳо тахайюл бо пайванди орзуҳои ширину рангин бо зиндагӣ дар иртиботи ногуастани қарор мегирад. Ҳамин орзуҳо бо мурури замон тавре ки мушоҳида менамоем, амалӣ мегарданд.

Дар афсонаҳои сеҳромез ҳар мотив дигарро пурра месозад. Воқеан мотиви аввал боиси пайдоиши мотиви дигарӣ мешавад ва барои тасвири асли воқеа ёрӣ мерасонад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки ҳудуди афсонаҳои сеҳромезро фолклоршиносони тоҷик пурра муайян накардаанд. Ҳатто маҷмуаи комили илмии афсонаҳои сеҳромези тоҷикӣ, бо лаҳҷа ва вариантҳои тоҷикӣ, ба имрӯз ғайр аз китоби Г. Ризвоншоева «Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон» ба нашр нарасидааст. Пажӯҳандагони тоҷик то ҳол муайян накардаанд, ки чи теъдод аз ин навъи афсонаҳо сабт шуда ва ҳудуди густариши онҳо то кучост. Аз ин рӯ, ҳангоми наشري маҷмуаҳо ин афсонаҳоро ба навъҳои дигар омезиш медиҳанд.

Мазмуни афсонаҳои сеҳромез гуногун ва печида аст. Онҳо сюжет ва мавзӯҳои рангорангро дар бар гирифтаанд. Дар афсонаи «Заркоқулу

Махпешонӣ»[15], мо рӯзгори талхи писар ва духтари шоҳро мебинем, ки ба воситаи кумакҳои сеҳру чоду онҳо ҳамаи мушкилоти пешомадаро баргараф менамоянд. Дар афсонаи «Салимпашлавон» [14] қаҳрамон бо дуд кардани муй, пар, муйлаб ё пашми бадани махлуқоте ба мисли муш, мурча, дев, асп ва ғайра ба мақсад мерасад. Ё дар афсонаи дигар «Аҳмад Давлат» [15] кордчаи сеҳромезро аз дасти зани хиёнаткори нодон, сағу гурбаи вафодор дубора ба соҳибаш бармегардонад. Афсонаи машҳури «Гови зард» («Сагирадухтар», «Духтари угай», «Модари угай», «Гови кабуд») [15] ҳоло ҳам дар байни мардум роиҷ аст, ки дар он азият додани модарандар нисбат ба духтари угай тасвир ёфтааст, ки барои ба мурод расидани қаҳрамони афсона сеҳру чоду нақши асосиро дорост.

Муҳаққиқ Г. Ризвоншоева дар китобаш қайд намудааст, ки ҷавҳари аслии афсонаҳои сеҳромез сеҳр аст ва қаҳрамонони чунин афсонаҳо аслан махлуқоти хорикуллодда ҳастанд ва чун сеҳру чоду дар чунин афсонаҳо мавқеи аслиро ишғол мекунанд, ин гуна афсонаҳо хоҳу ноҳоҳ ҷанбаи фантастӣ мегиранд ва умдатан саршор аз тасвирҳои муболиғаомезу мутантан ва ҳодисоти печдарпече дар гирди қаҳрамононашон ҳастанд. Афсонаҳои сеҳромез бунёди ҳаёти дошта бошанд ҳам, қору пайкори қаҳрамонон ва персонажҳо аслан дар ҳолатҳои ғайриоддӣ рух медиҳанд.

Ҳамин тавр, афсонаҳои сеҳромез яке аз маъмултарин, қадимтарин ва густурдатарини навъи афсона дар фолклори тоҷик ба ҳисоб рафта, аз нигоҳи мазмун, қолаби бадеӣ ва истифодаи усул хеле ҷолиб ва устувор мебошанд. Афсонаҳои сеҳромез инсонро ба дунёи рангини ғайриҷашмдошт мебаранд ва ўро бо воқеа, ҳодиса ва махлуқоти гуногуни ҳаёли рӯ ба рӯ менамоянд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. – Душанбе, 2009. – 680 с.
2. Амонов, Р. Фолклори диёри Рӯдакӣ / Р. Амонов. – Сталинобод, 1958. – 316 с.
3. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб / Р. Амонов. – Душанбе: Нашр. дав. тоҷик, 1963. – 346 с.
4. Амонов, Р. Афсонаҳои халқи тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 374 с.
5. Асрорӣ, В. Сухан аз пайваस्ताгии фолклор ва адабиёт / В. Асрорӣ // Садои шарқ. – 1968, №12. – С. 105 -113.
6. Горкий, М. Собрание сочинений. Т.25 / М. Горкий. – Москва, Наука. – 1976. – С. 86.
7. Кӯчаров, А. *Ҳикмате беҳтар аз афсона нест*: Порае аз фаъолияти чандинсолаи донишманди шинохта, фолклоршиносу мардумшинос, доктори илмҳои филологӣ Равшн Раҳмонӣ / А. Кучаров // Адабиёт ва санъат. – 2016. – 6 октябр.
8. Маъсумӣ, Н. Фолклори тоҷик (Курси конспективӣ барои ғоибхонҳои институти педагогӣ) / Н. Маъсумӣ. Сталинобод, 1952. – 114 с.
9. Раҳмонов, Р. Афсонаҳои мардуми форсизабон дар сабти имрӯз (Масъалаҳои истилоҳ, хусусият, таърих, репертуар, вазъият ва маҳорати

афсонагуён дар асоси пажӯҳиши майдонӣ) (Рисола барои дифоъи унвони доктори илмҳои филология) / Р. Раҳмонов. – Душанбе, 1998. – 479 с.

10. Равшан, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. Китоби дарсӣ / Р. Равшан. – Душанбе: «МДМТ», 2021. – 544 с.

11. Раҳимов, Д., Носирова, Л. Тасвири дев дар боварҳо ва афсонаҳои тоҷикӣ / Д. Раҳимов, Л. Носирова // Суханшиносӣ. – 2015. – №2. – С.132 -145.

12. Ризвоншоева, Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон / Г. Ризвоншоева. – Душанбе: Дониш, 2011. – 256 с.

13. Сухарева, О.А. Таджикские сказки / О.А. Сухарева // Дружба народов, 1939, кн.1. – С. 272 -273.

14. Салимпашлавон. (Афсонаи мардуми тоҷик). – Душанбе: Адиб, 1991, 119 с.

15. ФД -ФК, к -16, ч -7. Фолклори Кӯлоб (Материалҳои экспедицсияи соли 1949 -1950). – 1108 с.

НИГОҲЕ БА АФСОНАҲОИ СЕҲРОМЕЗ ДАР ФОЛКЛОРИ ТОҶИК

Афсонаҳои сеҳромез яке аз навъҳои маъмули фолклори ба ҳисоб рафта, аз нигоҳи мазмун, қолаби бадеӣ ва истифодаи усул хеле ҷолиб ва устувор мебошанд. Афсонаҳои сеҳромез инсонро ба дунёи рангини ғайриҷаҳишдошт мебаранд ва ӯро бо воқеа, ҳодиса ва махлуқоти гуногуни ҳаёли рӯ ба рӯ менамоянд. Мардум аз қадим тавассути эҷоди афсонаҳо орзуву ормонҳои нухуфта ва марому мақсадҳояшонро дар зиндагӣ баён менамуданд.

Афсонаҳои сеҳромез, ки маҳсули ҳаёлотӣ оммаи халқ мебошад, фикри бои афсонагуён ва вобаста ба ин, қобилияти ҳайратангези афкори инсониро собит мекунад. Инсоният дар ҳамаи замонҳо дар радифи жанрҳои дигар жанри афсонаро бо мақсадҳои тарбиявӣ истифода кардаанд ва мекунанд. Ҳамаи жанрҳои эҷодӣ ба даҳанакии халқ, аз он ҷумла, афсонаҳои сеҳромез дар роҳи ташаккули ахлоқу одоб, фикру андеша ва ҷаҳонбинии насли наврасу ҷавон нақши муҳим доранд.

Муалифи мақола ба ҳамин ҷиҳати мақола тавваҷҷуҳ зоҳир намуда, нақш ва ҷойгоҳи афсонаҳои сеҳромезро дар фолклори тоҷик муайян карда, мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Калидвожаҳо: фолклор, жанр, мавзӯ, сюжет, афсона, афсонаи сеҳромез, сеҳр, парӣ, дев, аждаҳо.

ВЗГЛЯД НА ВОЛШЕБНЫЕ СКАЗКИ В ТАДЖИКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Волшебные сказки являются одними из самых популярных жанров фольклора, которые очень интересны и устойчивы по своему содержанию, художественному стилю, использованию приемов. Волшебные сказки переносят человека в неожиданный красочный мир и ставят лицом к лицу с событиями, явлениями и различными воображаемыми существами. Люди издавна выражали свои сокровенные мечты и цели в жизни, создавая сказки.

Волшебные сказки, являющиеся продуктом народного воображения, доказывают богатое воображение сказочников и в этом отношении удивительные способности человеческого ума. Человечество использовало и продолжает использовать жанр художественной литературы в образовательных целях по сравнению с другими жанрами. Все жанры фольклора, в том числе волшебные сказки, играют важную роль в

формировании нравов и поведения молодого поколения, мышления и мировоззрения.

Автор статьи заинтересовался этим аспектом статьи, определил место и роль волшебных сказок в таджикском фольклоре, изучил их.

Ключевые слова: фольклор, жанр, тема, сюжет, легенда, волшебная сказка, волшебство, фея, демон, дракон.

A LOOK AT THE FAIRY TALES IN TAJIK FOLKLORE

Fairy tales are one of the most popular genres of folklore, known for their fascinating content, artistic style, and use of literary devices. They transport a person into an unexpected, vibrant world and confront them with events, phenomena, and various imaginary creatures. For ages, people have expressed their innermost dreams and life goals by creating tales. Fairy tales, as a product of popular imagination, demonstrate the rich creativity of storytellers and, in this regard, the amazing capabilities of the human mind. Humanity has used, and continues to use, this literary genre for educational purposes in comparison to other genres. All genres of folklore, including fairy tales, play an important role in shaping the morals and behavior of younger generations, as well as their thinking and worldview.

The author of the article became interested in this aspect and defined the place and role of fairy tales in Tajik folklore, studying them.

Keywords: *folklore, genre, theme, plot, legend, fairy tale, magic, fairy, demon, dragon.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳилола Каримова – ходими илмии шуъбаи фольклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишона: Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992906555663. karimova.hilola.1996@gmail.com

Сведения об автор: илола Каримова научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, просп. Рудаки, 21. Тел.: +992906555663. karimova.hilola.1996@gmail.com

Information about the author: H. Karimova, junior researcher folklore department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, st. Rudaki, 21. Tel.: +992906555663. karimova.hilola.1996@gmail.com

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
4. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
5. нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
6. номи мақола;
7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола қору фаъолият менамояд;
9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва чадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба наشري мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмии солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъя кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25% -и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
  - а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Айнӣ, С. Куллийёт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
  - б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, мақолаи нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
    1. *Айнӣ, С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48 -73.*

2. Ҳошим, Р. Иншои шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128 -149.
4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114 -125.
13. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;
15. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. Мақолаи аспирант /докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [5, 75];
20. рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.
23. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.
24. Дастнавис бояд бодиккат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.
26. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризоияти худро барои ҷоп ба таври ҳаттӣ тасдиқ мекунанд.
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,

хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Соблюдение публикационной этики научных журналов:

3. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
4. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
5. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
7. Фамилия И.О. автора(ов)
8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
9. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
10. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
11. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
12. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
  - а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:
Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;

б) для статей – имя автора, полное название статьи, название сборника статей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты,

журнала, например:

1. *Айни, С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48 -73.
2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Хусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128 -149.
4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114 -125.
13. Обратить внимание автора(ов) в статье на предшествующее исследование по теме статьи, которое было ранее опубликовано в журнале «Словестность»;
14. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7 -10 слов;
15. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
16. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/ соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
17. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
18. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
19. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
20. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
21. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
22. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
23. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
24. Рукопись должна быть внимательно прочтена и представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.
25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.

26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб -сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Сдано в печать 23.12.2024 г. Разрешено в печать 03.01.2025 г.

Формат 70x100 1/16. Гарнитура Литературная.

Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Тираж 100 экз. Заказ № 19/24.

Издательство **«Истеъдод»**.

734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.

Тел.. 221 -95 -43. E-mail. istedod2010@mail.ru